

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2019

№ 3 (100)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 2 від 31 жовтня 2019 р.)*

Дніпро
2019

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. 2019. № 3 (100). 284 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 70 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., доц. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., доц. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. обласна держадміністрація);
д.ю.н., доц. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., доц. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітаутаса Великого, Литва);
д.ю.н. **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед.-ун, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

ПОЛІЦЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Фоменко А.Є.

Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг
та можливості його використання в діяльності
Національної поліції України6

Кобзар О.Ф.

Використання досвіду поліцейської діяльності
провідних країн Європи в діяльності Національної гвардії України 18

Іваниця А.В.

Досвід підготовки кадрів поліції в передових демократичних державах світу 22

Гребенюк А.М., Краснобрижний І.В., Мирошніченко В.О.

Ефективність біометричних технологій та особливості їх використання
в системах контролю доступу 29

Юшкевич О.Г.

Особливості реформування поліції в Україні на шляху європейської інтеграції 33

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Кириченко Ю.В.

Обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині,
відшкодувати завдані збитки: деякі питання
щодо його конституційного закріплення 38

Кучук А.М.

Правова культура: необхідність зміни парадигми 42

Нестерович В.Ф.

Децентралізація як конституційний принцип здійснення
публічної влади на регіональному та місцевому рівнях 47

Сироїд Т.Л.

Правова основа політики Європейського Союзу
в галузі безпеки: від витоків до сучасності 54

Малишко В. М.

Релігійна складова еволюції організаційно-правового інституту
приватизма в Першій Британській імперії (1583–1783) 61

Халафли А. Х.

Международно-правовая ответственность
при использовании ядерной энергии67

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ
ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Коліуш О.Л., Легеза Є. О.

Правова основа запобігання корупції під час надання адміністративних послуг 73

Макушев П. В. Адміністративно-правовий статус Державної виконавчої служби в Україні: проблеми вдосконалення	79
Собакарь А.О. Співвідношення державного контролю та адміністративного нагляду як засобів публічного адміністрування	86
Федоренко В.Л., Чабанець Т.М., Фоя О.А. Забезпечення митним органом України контролю за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності: проблеми теорії та практики судово-експертних досліджень	92
Тищенко С.О., Тищенко І.О. Міграційні процеси у сучасному світі: правові, аксіологічні та соціокультурні аспекти	103
Голобутовський Р. З. Адміністративно-правові аспекти професійної підготовки кадрів для судів України	108
Потіп М.М. Адміністративно-правові гарантії державної приватизаційної політики в Україні	116
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	
Карипова А.Т., Омаров Е.А., Элимкулов Н.-А. С., Маханов Т.Г. Види процесуальних издержек: сравнительно-правовой анализ уголовно-процессуального законодательства Украины и Казахстана	123
Курило В.І., Кравчук М.Ю. Роль Интерполу у сфері боротьби з біотероризмом	134
Марисюк К.Б. Ще раз до питання про типологію особи насильницького злочинця	139
Миронюк Р.В., Таштан Дж., Репан М.І. Заходи відповідальності до осіб, що вчинили насильство в сім'ї: за законодавством України і Туреччини	144
Мисливий В.А. Кримінально-правове значення стану сп'яніння у злочинах, передбачених статтею 286 КК України	151
Пиріг І. В., Прокопов С. О. Комплекси слідчих (розшукових) дій при виявленні наркотичних засобів, що перевозяться залізничним транспортом	158
Пузирьов М.С. Окремі термінологічні питання насильства у кримінальному праві України	163
Стащак М.В., Єгоров С.О. Оперативно-розшукова характеристика кишенькових крадіжок	169
Степанюк Р.Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств	174

Столітній А.В. Електронна складова в кримінальному процесуальному законі Киргизстану	180
Тертишник В.М. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства	187
Чаплинська Ю.А. До питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів	194
Волошина М.О. Окремі особливості організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України	199
Кирбят'єв О.О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності представників влади за законодавством деяких зарубіжних країн	204
Кіріленко Ф. О. Динаміка розкриття кримінальних злочинів у 1960–2018 роках	212
Козелецкая Н.И. Уголовный закон и его эффективность в сфере противодействия торговле людьми: ретроспективный аспект	223
Корнієнко М.В. Інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей	232
Михайлик О.Г. Віктимологічна характеристика потерпілого від насильства в установах виконання покарань	238
Носач А.В. Державний суверенітет і територіальна цілісність – фундаментальні національні інтереси України	244
Філіпенко Н. Є. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан	250
<i>Рецензії</i>	256

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	260
Міжнародна співпраця	261
Персоналії	267
Нові видання	272
Вічна пам'ять	274
<i>Довідка про авторів</i>	275

ПОЛЩЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 342.95 + 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-6-17

Фоменко А.С. ©

кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено сучасний стан надання адміністративних послуг у деяких зарубіжних країнах (Бразилія, Велика Британія, Грузія, Канада, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, Чехія), зокрема органами охорони правопорядку, та визначено можливості його використання в діяльності Національної поліції України через формулювання відповідних законодавчих пропозицій.

Ключові слова: адміністративні послуги, поліція, досвід, сервісний центр, процедура, принципи.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення, орієнтація України на європейську та євроатлантичну інтеграцію вимагає проведення широкомасштабних реформ, що мають на меті забезпечити наближення до відповідних стандартів. Тому використання зарубіжного досвіду надання адміністративних послуг та впровадження його в законодавство, а також практичну діяльність органів публічної влади України є вкрай необхідним на сучасному етапі. Для цього пропонуємо звернутися до досвіду країн Європейського Союзу, а також інших країн світу, де надання адміністративних послуг є істотною складовою реалізації державно-владних повноважень органів публічної влади взагалі та поліції, зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Взагалі, питання адміністративних послуг, що надаються органами публічної влади, розглядалися в працях багатьох авторів. Проте лише окремі їхні роботи стосуються зарубіжної практики в цій сфері. Серед них такі науковці, як Т. О. Буренко, О. М. Буханевич, І. О. Драган, С. Б. Жарая, Г. М. Писаренко, В.П. Тимошук, Д.С. Тихонова та І.О. Тищенко та ін. Стосовно адміністративних послуг у діяльності сил охорони правопорядку, зокрема, використання для цього зарубіжного досвіду, то дане питання висвітлено лише фрагментарно у відповідних дослідженнях, і здебільшого минулих років, що стосувалися діяльності колишньої міліції. Це насамперед праці О.М. Бандурки, В.М. Бесчастного, В.В. Столбової, Н.П. Матюхіної та ін.

Отже, **метою** статті є висвітлення сучасного стану надання адміністративних послуг у зарубіжних країнах, зокрема органами охорони правопорядку, та визначення можливостей його використання в діяльності Національної поліції України через формулювання відповідних законодавчих пропозицій.

© Фоменко А.С., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4130>

mail@dpuvs.in.ua

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемо увагу, що на відміну від України, становлення ліберально-демократичних відносин між державами та громадянами у країнах Європи тривало кілька століть, перш ніж вибудувалась відповідна формула: держава і громадяни, що проживають у ній – партнери, державні службовці – обслуговуючий персонал, що має задовольняти потреби громадян, які є отримувачами послуг від держави. Європейське суспільство поступово пройшло такий еволюційний шлях розвитку через просвітництво, пуританство, протестантську етику, прагматизм, закріпивши у свідомості громадян відповідні інституції – певні правила і процедури взаємодії [14, 598-602].

Країни Європи почали реформування державного управління, звертаючи особливу увагу на нову якість відносин органів державного управління з фізичними та юридичними особами. На сучасному етапі в системі відносин держави та громадян Європи існує відповідний термін – публічна адміністрація, що означає систему органів державної влади та місцевого самоврядування із взаємозв'язками між ними, яка має задовольняти потреби суспільства в державних послугах, у тому числі адміністративних послуг [3, с. 29].

У країнах Європи державні послуги отримали назву публічних (public services) і включають усі послуги, що надаються суспільству у сферах: освіти, культури, охорони здоров'я, комунальні, соціальні, транспортні тощо. Вони мають як знеособлений характер, так і адресний – для окремої особи. Такі послуги часто називають «послугами загального інтересу» [30] через те, що вони не стосуються сфери бізнесу і ними користується переважна більшість населення. Зазначені послуги в Україні є різновидом адміністративних, що надаються органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Нині в рамках співпраці держав-членів Європейського Союзу питання надання публічних послуг населенню регулюється положеннями Договору про функціонування Європейського Союзу (гл. 3 «Послуги» розд. 4) та Протоколом № 26 «Про послуги загального інтересу». Ці нормативні акти визначають загальні принципи функціонування органів державної влади у сфері надання публічних послуг населенню, а також закріплюють стандарти якості їх надання [11].

Окрім цих нормативних актів, спільна політика держав-членів Європейського Союзу щодо розбудови єдиного ринку послуг визначена у положеннях «Білої книги про послуги, що становлять загальний інтерес» [5], ухваленої Європейською Комісією у травні 2004 року. Біла книга визнає конструктивну роль Європейського Союзу у сприянні розвитку високоякісних послуг, що становлять спільний інтерес, та окреслює основні елементи стратегії, спрямовані на забезпечення всіх громадян і підприємств Європейського Союзу високоякісними і доступними послугами.

З метою отримання громадянином без ускладнень, швидко і, по-можливості, в рамках одного візиту адміністративної послуги в багатьох європейських країнах була розроблена модель єдиного офісу для громадян («one-stop-shop»). Так, Нідерланди належать до лідерів-першопроходців у впровадженні концепції так званих універсамів послуг. Цікавим є досвід у тому, що в цій країні з 1992 р. запроваджено інститут омбудсмена, який надає підстави проводити перевірки, розслідування поведінки міністрів та автономних органів у сфері надання адміністративних послуг населенню. При цьому на практиці посередник за скаргами на дії державних установ основними об'єктами уваги обирає міністерства та поліцію, а його звіти у засобах масової інформації набувають великої популярності та зацікавленості серед населення [23, с. 248].

На основі досвіду Нідерландів система універсамів послуг («Bürgeramt») була запроваджена й у Німеччині, що стала візитною карткою її адміністрації, оскільки в таких універсамах відбувається до 80 % контактів адміністрації з приватними особами. Ініціативи зі створення таких офісів у Німеччині були віднесені на розсуд муніципалітетів, оскільки ні спеціального законодавства, ні урядових (федеральних чи земельних) програм з цієї тематики не було. Тому більшість міст запроваджували такі установи на власний розсуд, і тому практика має багато особливостей [8].

Структура та організація універсамів послуг у Німеччині передбачає: організацію великого офісного приміщення з місцями обслуговування замовників, у тому числі для конфіденційних розмов; створення «фронт-офісу» (зони обслуговування замовників) та «бек-офісу» (зони для роботи співробітників універсамів послуг), де опрацьовуються документи, розподіляється пошта, працює телефонна служба; широку компетенцію праців-

ників, яка полягає у тому, що усі послуги повинні опрацьовуватися в універсалих послуг всіма співробітниками (принцип загальних повноважень або універсалізму) [26, с. 107].

Наприклад, у Берліні нині вже діє майже 50 таких установ. Там універсалих послуг сконцентрувалися на виконанні завдань, з якими громадяни часто або регулярно зверталися та фахове виконання яких міг забезпечити один компетентний співробітник по можливості за більш-менш короткий термін [9, с. 66].

Коротко узагальнюючи досвід надання послуг у Німеччині, слід зазначити, що до завдань «універсалих послуг» цієї країни належить: надання довідок та інформації; надання консультацій та прийняття документів, насамперед з таких питань, як оплата оренди житла, соціальна допомога на оплату житла, матеріальна допомога на виховання дітей, послуги за кодексом соціальної допомоги, базове матеріальне забезпечення; реєстрація громадян (постановка на облік, зняття з обліку, перереєстрація); видача паспортів та посвідчень особи; питання податків на доходи; питання щодо отримання посвідчень на управління автомобілями; обслуговування іноземців; посвідчення документів; опікування знайденими (втраченими) речами [28, с. 4].

Досвід Польщі у сфері надання адміністративних послуг є також особливо важливим та актуальним для України, оскільки дана держава показала на власному прикладі успіх в реформуванні та входження в спільноту країн-членів Європейського Союзу. У цій країні формування єдиної централізованої системи надання публічних послуг населенню пов'язане із адміністративно-територіальною реформою, яка проводилася у країні в 2000-х рр., відповідно до якої організацію надання публічних послуг було покладено на органи територіального самоврядування.

Ці послуги поділяються на комунальні (енергія, водопостачання та каналізація, транспорт, утримання доріг та зелених насаджень тощо), соціальні (навчання, охорона здоров'я, соціальна допомога, безпека, культура, питання ринку праці тощо) та адміністративні. Органи самоврядування повинні організувати надання послуг мешканцям, але не зобов'язані їх самостійно надавати. Як правило, для цього укладаються контракти із суб'єктами господарювання чи неурядовими організаціями [6, с. 34].

У Варшаві, наприклад, створено централізовану систему Відділів обслуговування мешканців в усіх районах міста задля забезпечення мешканцям належної якості послуг та прискорення адміністративних процедур. Зазначені відділи було створено як установи, де кожен мешканець Варшави має можливість легко вирішити свої справи в офіційній сфері, зокрема питання обміну ID-карток, реєстрації транспортного засобу, отримання ліцензії тощо. Вони пропонують споживачам надійні, кваліфіковані та швидкі послуги. Окрім реалізації своїх основних завдань, Відділи також виконують інформаційну функцію, а саме: запуск електронної системи обслуговування мешканців, що має скоротити або ж цілком виключити потребу використання паперових документів після поширення електронних підписів [8; 22, с. 72-73].

Заслугове на увагу організація надання адміністративних послуг у Литві. Відповідну цілеспрямовану діяльність щодо покращення надання послуг громадянам та оптимізації роботи муніципалітету міська влада Вільнюса розпочала у 2003 році. Тоді було започатковано Програму «Один контакт». Перш за все були зібрані в одному приміщенні підрозділи муніципалітету, що надавали різноманітні адміністративні послуги та були розташовані у різних районах міста. Так було створено департамент обслуговування громадян, структура якого складалася з рецепції, дозвільного та інформаційного офісів.

Департамент обслуговування громадян працює за системою «єдиного вікна» у програмі «Один контакт». Відвідувачі обирають потрібні адмінпослуги на спеціальному терміналі, отримують номер черги прийому та спрямовуються до відповідного працівника. Така організація роботи зробила процес не лише більш ефективним, але й дозволила міській владі отримувати інформацію про кількість звернень та типи запитів.

Таким чином, завдяки програмі «Один контакт» послуги не дублюються у різних підрозділах і немає зайвої бюрократії, а муніципалітет може працювати з меншою кількістю персоналу. Міська влада має можливість точно контролювати кількість відвідувачів та запитів, тобто і навантаження на кожного працівника. Цей досвід Вільнюса використовується як краща практика для інших муніципалітетів Литви [7, с. 56-58].

Під час дослідження зарубіжного досвіду надання адміністративних послуг привертає увагу Велика Британія. В цій країні з опублікуванням Білої книги «Модернізація уряду», було запроваджено довгострокову програму реформування державного управління та модернізації уряду [10, с. 33]. Ця програма встановила принципи, які мають бу-

ти підґрунтям діяльності державних установ та організацій, що надають послуги населенню, а також зобов'язання уряду у даній сфері. До таких принципів віднесено: чіткі стандарти послуг, відкритість і повнота інформації, надання консультацій населенню та можливість вибору послуги, їхня корисність та ефективність тощо [19, с. 52].

У Великобританії відносини між державними органами та громадянами регулює Хартія громадянина. Метою цього документа є надання таких послуг, у яких громадянин може мати впевненість і якими можуть пишатися всі державні службовці. Хартія діє скрізь, де немає ефективної конкуренції або можливості вибору для окремого споживача. Базою для цього є те, що всі громадяни мають право очікувати надання високоякісних державних послуг, які задовольняють їх потреби [16, с. 176].

Таким чином, в основу надання адміністративних послуг покладається оцінка якості безпосереднього споживача. Так, на державному рівні, наприклад, на веб-сайті уряду Великої Британії кожен бажаючий може ознайомитись із Звітом про надання відкритих публічних послуг за відповідний звітний рік, в якому показано, наскільки урядові реформи дозволяють створити більш інноваційну та більш диверсифіковану систему надання публічних послуг у державі. Цей документ також демонструє, наскільки покращується якість надання публічних послуг у таких сферах як охорона здоров'я, освіта тощо [4, с. 224].

Продовжуючи досліджувати досвід надання адміністративних послуг органами публічної влади країн світу, хотілося б звернути увагу на таку країну як Канада. Процедура надання адміністративних послуг населенню в цій країні постійно вдосконалюється шляхом реалізації новацій та інших ініціатив. Одночасно із запровадженням моделі надання послуг за принципом єдиного вікна створювалися «універсами послуг» (Service New Brunswick), які надавали понад 90 адміністративних послуг рівня провінції під одним дахом. Крім того, створювалися «кіоски з самообслуговування», де особа могла самостійно віднайти повну інформацію, що стосується надання тієї чи іншої послуги тощо. В липні 1997 року Канадським Центром розвитку менеджменту з метою прискорення модернізації надання та покращення доступу до послуг публічного сектора в Канаді була заснована Мережа обслуговування (The Citizen-Centred Service Network (CCSN)). Служба з надання послуг, орієнтованих на споживача, була покликана покращити якість надання публічних послуг канадцам. Служба мала у своєму складі більше 200 посадовців-керівників, науковців та незалежних експертів із надання послуг публічного сектора [15, с. 84-86].

Цікавим видається й досвід в досліджуваній сфері Бразилії, де центри обслуговування населення стали однією із успішних моделей взаємодії держави і громадян під час надання державних і муніципальних послуг, функціонуючи за принципом «єдиного вікна». Бразилія була в числі перших країн, які створили інфраструктуру центрів обслуговування населення, і найбільш реалізованими проектами у цій сфері є програми «Поупатемпо» в штаті Сан-Пауло і «SAC» (центри обслуговування населення) в штаті Бахія. Реалізація програми «Поупатемпо» («економ час») почалася у 1997 році, коли був відкритий перший стаціонарний центр надання державних послуг у місті Сан-Пауло. Метою програми «Поупатемпо» стало створення показової моделі обслуговування населення для державних органів, подання інноваційних методів із надання наявних послуг. На базі типового стаціонарного центру Поупатемпо надається близько 500 державних і муніципальних послуг, а також послуг, що надаються державними та окремими приватними компаніями. Як правило, центри створюються в безпосередній близькості від транспортних вузлів, великих торгових і культурно-розважальних центрів [2].

У Бразилії також успішно функціонують центри обслуговування населення, що поєднують у собі представництва державних органів рівня федерації, штату та міста для надання в одному місці послуг, найбільш часто затребуваних населенням. Вони створювалися за принципом «супермаркету» державних послуг і пропонують максимум комфорту, зручності, ефективності та гнучкості [13].

Підсумовуючи досвід деяких зарубіжних країн з надання адміністративних послуг, слід зазначити, що він є вкрай важливим для нашої країни, оскільки Українська держава обрала європейський вектор розвитку та перебуває на стадії докорінного реформування підходів щодо організації функціонування органів публічної влади, шляхом децентралізації влади та побудови громадянського суспільства. Тому важливо, під час проведення реформ в секторі надання адміністративних послуг населенню, звернути увагу на принципи, які виступають спільною платформою для розвитку системи адміні-

стративних послуг в країнах, зокрема Європейського Союзу, а це зокрема:

- принцип субсидіарності та пропорційності, що вимагає від органів управління ухвалення рішень щодо адміністративних послуг якомога ближче до споживачів, тобто надання адміністративних послуг на місцевому, регіональному, національному рівні або на рівні Європейського Союзу, де їхнє надання є найбільш ефективним;
- принцип орієнтованості на споживачів, громадян і підприємства, потреби яких визначають перелік і порядок надання адміністративних послуг;
- принцип загальнодоступності, тобто створення рівних можливостей на усіх рівнях для всіх громадян і компаній країн Європейського Союзу без будь-якої дискримінації;
- принцип безпечності (конфіденційності), означає, що органи управління мають гарантувати недоторканність інформації, що стосується приватного життя громадян і конфіденційність даних, отриманих від суб'єктів підприємницької діяльності. З урахуванням вимог безпеки споживачі мають право контролювати використання органами управління зібраної щодо них інформації на задекларовані цілі [20, с. 26];
- принцип багатомовності – також має обов'язково враховуватися, оскільки без нього неможливо забезпечити дотримання гарантованих прав і свобод, доступності, якості, багатосторонньої взаємодії в процесі надання адміністративних послуг у поліетнічному, багатомовному середовищі, яке являє собою ЄС;
- принцип адміністративної простоти – передбачає спрощення процедур для громадян і підприємств з метою скорочення їхніх адміністративних витрат;
- принцип прозорості – передбачає зрозумілість процесу, а також право одержувачів мати уявлення про механізми ухвалення рішень щодо надання відповідних адміністративних послуг;
- принцип сталості інформації – реалізується у різноманітних формах документування процедур і рішень щодо адміністративних послуг, тобто збереження цілісності, достовірності й точності інформації протягом тривалого періоду часу, з урахуванням умов безпеки та конфіденційності;
- принцип відкритості – відображає готовність осіб, підприємств та організацій щодо обміну досвідом і має на меті розширення знань учасників для вирішення пріоритетних проблем у сфері адміністративних послуг;
- принцип обміну досвідом – означає, що органи управління мають ділитися з іншими концепціями, методами, процедурами, які добре зарекомендували себе на практиці;
- принцип адаптивності – вказує, що органи управління зосереджують зусилля на впровадженні адміністративних послуг, здатних пристосовуватися у мінливому соціально-економічному середовищі, незалежно від місця їхнього надання та одержувача послуг;
- принцип ефективності та результативності – передбачає створення середовища, що забезпечує надання адміністративних послуг максимальній кількості підприємств і громадян із мінімальними витратами (оптимізація витрат і вигод) із урахуванням інших принципів, таких як адаптивність, простота, безпека тощо [20, с. 27].

Використання зарубіжного досвіду в організації роботи щодо надання адміністративних послуг органами публічної влади стосується й сфери функціонування правоохоронних органів, зокрема поліції. Це пов'язано з тим, що в зарубіжних країнах реформування органів державної влади у питаннях взаємодії з громадянами відбувалося поряд з переорієнтацією органів поліції з карального органу на публічну сервісну службу, яка повинна діяти на благо населення та надавати йому відповідні послуги. Тому на сьогодні дедалі більшого поширення набуває новий підхід до діяльності правоохоронних органів як до організації, яка надає послуги населенню у сфері правоохоронної діяльності, зокрема послуги, що мають на меті захистити громадян від протиправних посягань.

Така позиція знайшла відображення в низці національних і міжнародних документів ще в 1970-ті роки. Як зазначається в Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., служба суспільству полягає в, зокрема, наданні послуг і допомоги тим членам громади, які з особистих, економічних, соціальних чи інших причин надзвичайного характеру потребують негайної допомоги. Часткове перетворення органів правопорядку на сервісну службу дасть змогу значно підвищити ефективність роботи правоохоронців шляхом наближення її професійної діяльності до населення, зменшуючи при цьому репресивні заходи впливу. Перевага має надаватися саме запобіганню правопорушень, а не усуненню їх шкідливих наслідків [21, с. 7].

Розглядаючи можливість імплементації закордонного досвіду реалізації сервісної

функції поліцейськими органами, потрібно зазначити, що показником запровадження концепції якості управління до сфери поліцейської діяльності стало проведення першого Європейського конгресу з питань управління якістю роботи поліції, який відбувся у Мюнстері (Німеччина) у березні 1998 р. На Конгресі були визначені головні підходи до створення нової моделі діяльності поліції, підкреслено, що, по-перше, поліція розглядається як сервісна служба, котра надає послуги населенню на окремій території, і, по-друге, поліція повинна існувати для громадян, розвиваючи для них систему послуг [25, с. 13].

Прагнення до ефективності та забезпечення якості послуг, що надаються населенню, покращення їхньої організації та розподілу між владними суб'єктами визначається сьогодні стратегічним напрямом розвитку поліції у багатьох країнах світу. Зокрема, на конгресі в Мюнхені 1998 р., у визначенні головних підходів до створення нової моделі діяльності поліції, було підкреслено, що поліція повинна існувати для громадян і тому розглядатись як сервісна служба, яка надає послуги громадянам на окремій території. Тому система послуг потребує подальшого розвитку [32].

Виходячи з цих положень, функціонування поліцейських структур у розвинених країнах світу пов'язується з наданням якісних послуг населенню. Сьогодні держава та її органи, в тому числі внутрішніх справ, поступово перетворюється на організацію сервісного спрямування із широким спектром соціальних послуг з огляду на те, що ключовим фактором забезпечення ефективності їхньої діяльності є ступінь задоволення нею з боку суб'єктів громадянського суспільства. Це обумовлює необхідність пошуку нових концепцій та моделей поліціювання та дослідження надання послуг поліцією з позицій змін, які відбуваються на ринку послуг [12, с. 23].

Правоохоронні органи значної частини країн світу активно використовують таку модель поліцейської діяльності, як «Community Policing», що поєднує подвійну боротьбу зі злочинністю в особі поліцейських структур та представників громадськості [27].

Так, наприклад, у Чехії основні завдання щодо забезпечення виконання сервісної функції, відповідно до Закону про поліцію, прийнятому 1991 р., покладають саме на регіональну та муніципальну поліції, підрозділи яких є більш гнучкими до місцевих проблем, ніж національна поліція. Прикладом організаційних змін щодо обслуговування поліцією звичайних громадян є створення так званого «Столу скарг» у кожному поліцейському відділку [29].

У структурі лондонської поліції є служби так званих надзвичайних послуг (The London Ambulance Service, The London Emergency Services Liaison Panel), що надають безкоштовні медичні послуги населенню у разі настання нещасного випадку або виникнення надзвичайних подій, а також послуги транспортування до лікувальних закладів, забезпечуючи особливі комфортні умови для важко хворих. При цьому адміністрація працювала над розвитком та поліпшенням обслуговування населення відповідно до Програми Удосконалення на 2001–2006 рр., мета якої полягала у досягненні рівня сервісного обслуговування світових стандартів якості [33, с. 56].

Процес реформ середини 1990-х рр. у Канаді базувався на фінансових принципах, в результаті чого відбулося значне скорочення чисельності державних службовців, зокрема і в Міністерстві суспільних робіт та державних послуг, що спричинило в країні масове обговорення якості надання послуг в результаті таких заходів. Результатом проведених реформ стало створення нової системи надання послуг. Організаційною структурою поліцейських підрозділів Торонто (Канада), затвердженою 2008 р., окремих сервісних підрозділів не було передбачено, так як розуміння поняття «служба» має буквальне значення – «служіння» народові [32].

Що стосується дозвільної системи надання послуг органами поліції, то цікавим видається досвід Грузії. В цій країні функціонує Сервісне агентство Міністерства внутрішніх справ Грузії. Це підрозділ, який надає будь-які послуги, пов'язані з транспортними засобами, в тому числі їх розмитнення, прийом платежів, пов'язаних з цим, огляд експертами, виготовлення державного номерного знаку, посвідчення водія, складання теоретичного та практичного екзамену з надання права на керування, видача дозволу на купівлю різного виду зброї, її реєстрація та переоформлення, надання довідок про несудимість, виконання функцій апостилю тощо [24; 31]. Система вибудована так, щоб людина не витрачала багато часу на бюрократичні процедури. В результаті чого, практично зникли черги, хоча щодня в Сервісному агентстві поліції обслуговують тисячі чоловік.

Таким чином, в Грузії надання адміністративних послуг поліцією відбувається на основі світових стандартів, де людина виступає головною цінністю і якісне задоволення

її потреб являється головним пріоритетом у функціонуванні органів державної влади. Тому досвід Грузії слугує прикладом для інших країн пострадянського простору, зокрема й України, у питанні реформування Міністерства внутрішніх справ України та організації його діяльності з надання адміністративних послуг населенню.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вивчення кращих практик організації надання адміністративних послуг в зарубіжних країнах дасть змогу виробити стратегічно важливі напрямки та конкретні засоби для реформування сфери надання таких послуг органам публічної влади населенню в Україні. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що основними напрямками вдосконалення організації адміністративних послуг у розвинених країнах були і залишаються: децентралізація надання адміністративних послуг через делегування таких повноважень органам територіальної громади або приватним організаціям на засадах контрактно-договірної форми взаємовідносин з останніми (створення «виконавчих агенцій», «роздержавлення» послуг/приватизація, використання методів приватного сектору в публічних інституціях тощо); створення найзручніших і найдоступніших умов для отримання послуг споживачами (зокрема розвиток ідеї інтегрованих офісів – англ. one-stop-shop або центрів, які діють за принципом «єдиного вікна»); упровадження інформаційних технологій для надання послуг.

Крім того, проаналізувавши досвід зарубіжних країн у сфері надання адміністративних послуг, ми підтримуємо пропозицію В. Б. Авер'янова та І. О. Драгана, яка полягає у необхідності прийняття Адміністративно-процедурного кодексу. Така позиція обґрунтовується тим, що даний нормативно-правовий акт повинен врегулювати загальний порядок надання адміністративних послуг, починаючи від правил про реєстрацію звернення за послугою і закінчуючи процедурою оскарження рішень органів. Проблематика організації надання адміністративних послуг потребує подальшого опрацювання і законодавчого врегулювання в Україні на єдиних методологічних засадах [1, с. 356; 8].

Також важливою місією нашого законодавства є забезпечення контролю над органами, які задовольнятимуть потреби громадян, надаючи їм відповідні послуги. Для цього може стати корисним згаданий вже досвід Нідерландів, де функціонує інститут омбудсмена, який регулює та слідкує за порядком виконання своїх обов'язків службовцями [23, с. 249].

В Україні необхідно продовжувати практику відкриття Центрів надання адміністративних послуг населенню. При їх створенні необхідно врахувати кількість клієнтів, яких вони будуть обслуговувати, що до цього часу не робилось. Так, наприклад, берлінські універсами послуг створюються з розрахунку на п'ятдесят-шістдесят тисяч жителів, що врешті-решт впливає на кількість обслуговуючого персоналу та якість відповідних послуг. Також в Україні доцільно створити мобільні центри надання адміністративних послуг, зокрема для віддалених населених пунктів.

Також у процесі роботи універсамів послуг пропонуємо якомога більше застосовувати можливості сучасних інформаційних технологій – електронну систему управління чергою, формування єдиних баз звернень, використання можливостей дистанційного доступу до інформації, відправлення заяви на одержання дозволу або ліцензії за допомогою електронної пошти тощо. Це призведе до зменшення витрат часу на одержання необхідної послуги та в цілому підвищить рівень якості останньої [9, с. 69].

В контексті реформування Міністерства внутрішніх справ України та діяльності Національної поліції як суб'єкта надання публічних послуг населенню, варто також враховувати зарубіжний досвід у цьому питанні. На сьогодні працівники поліції повинні сприймати громадян не тільки як партнерів, а й як своїх клієнтів. І, відповідно, планувати роботу таким чином, щоб від законослухняних громадян не надходило ніяких дорікань на якість поліцейського обслуговування. Основним завданням поліції на сучасному етапі в Україні повинно бути служіння, у першу чергу, суспільству, громадянам, а потім вже державі й уряду.

Звернемо увагу, що виконуючи свої завдання у сфері надання адміністративних послуг новостворена поліція України повинна налагодити взаємозв'язок з Центрами надання адміністративних послуг, окрім того передати останнім деякі повноваження, які належать до їх компетенції. Використовуючи зарубіжний досвід, а саме в частині переліку адміністративних послуг, що надають універсами послуг, ми підтримуємо пропозиції експертів Центру політико-правових реформ, які проводячи експертизу законопроекту № 2567 «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України» [18], вважають, що він суперечить закону «Про адміністративні послуги» та

підлягає відхиленню. Крім того, експерти вважають, що більшість послуг, які надає Міністерство внутрішніх справ України, доцільно передати органам місцевого самоврядування, оскільки, це і практикується у провідних європейських країнах.

Однак, ураховуючи призначення структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України та специфіку їх функціонування, звичайно, що не всі адміністративні послуги МВС можна та взагалі недопустимо делегувати органам місцевого самоврядування. Зокрема це ті, які стосуються дозвільної системи, тому що ця сфера найтісніше пов'язана з життям та здоров'ям громадян, що є, відповідно до положень Конституції України є найбільшою цінністю. Проте уявляється доцільним відокремлення адміністративних повноважень від інших функцій поліції, зокрема шляхом функціонування в структурі МВС спеціального підрозділу (за прикладом Грузії), який повинен надавати весь перелік адміністративних послуг громадянам, що віднесений до їхньої компетенції. Діяльність такого підрозділу має будуватись на принципі роботи «єдиного вікна». Для цього Міністерству внутрішніх справ необхідно розробити стандарти якості в наданні адміністративних послуг, які включатимуть стандарти професійних для персоналу МВС у наданні таких послуг, а також чіткі та зрозумілі механізми забезпечення якості адміністративних послуг. Крім того, слід чітко визначити перелік послуг та плату за них, що можуть надаватись такими підрозділами.

На сьогодні певні кроки у врегулюванні відносин, пов'язаних з наданням сервісних послуг та їх отриманням фізичними і юридичними особами вже зроблено. Зокрема, розроблений раніше вказаний законопроект № 2567 «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України» [18], в якому суб'єктами з надання сервісних послуг визначаються центри з надання сервісних послуг МВС. Метою діяльності такого центру є задоволення потреб фізичних і юридичних осіб в отриманні послуг, впровадження сучасних технологій, поліпшення обслуговування та сприяння розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України.

Проте, на нашу думку, в ст. 10 «Види сервісних послуг та плата за їх надання» вищевказаного законопроекту не міститься повний перелік адміністративних послуг, які стосуються дозвільної системи та можуть надаватись центром сервісних послуг МВС. Тому, вважаємо, за необхідне доповнити цю статтю такими видами адміністративних послуг:

1) видача дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система для фізичних та юридичних осіб;

2) видача дозволу на зберігання і носіння (реєстрація, перереєстрація): нагородної зброї, мисливської, холодної, пневматичної зброї, інших предметів, на які поширюється дозвільна система;

3) переоформлення зброї за місцем її обліку з одного власника на іншого;

4) видача дозволу (оформлення документів) на відкриття та функціонування об'єктів дозвільної системи, що працюють з вибуховими матеріалами, піротехнічних майстерень та інших об'єктів визначених законодавством України;

5) видача ліцензії:

- на виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду;

- на виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;

- надання послуг з охорони власності та громадян;

- на провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами [17].

Таким чином, зазначені доповнення відобразатимуть на законодавчому рівні повний спектр адміністративних послуг, зокрема й у сфері дозвільної діяльності поліції, що надасть змогу громадянам задовольнити свої потреби звернувшись до відповідного Центру сервісних послуг МВС. Створивши такі повноцінні та мультифункціональні центри, Міністерство внутрішніх справ стане ближче до реалізації завдання переходу від карального до соціально-сервісного змісту діяльності поліції як органу європейського зразка.

На підставі викладено можна зробити такі **висновки**.

Сучасна система надання адміністративних послуг в більшості країнах світу виникла на основі тривалих реформаційних процесів. В основі таких перетворень стало: 1) формування громадянського суспільства на засадах ринкової економіки; 2) наближення органів публічної влади до населення, шляхом запровадження змін у підходах до їх функціонування, а саме створення сервісної служби; 3) спрощення процедур одержання громадянами відповідних послуги від органів публічної влади; 4) масове використання інноваційних технологій при наданні адміністративних послуг; 5) впровадження критеріїв якості відповідності послуг, що надаються населенню органами публічної влади. Загальною тенденцією надання адміністративних послуг населенню є створення сервісних центрів, які діють як «універсами послуг» з системою «єдиного вікна». Такі центри, як правило, створюються муніципальною владою і вирішують нагальні потреби відповідної громади.

Ураховуючи міжнародний досвід у сфері надання правоохоронними органами адміністративних послуг, Національна поліція України має виступати сервісним органом публічної влади, завданням якого має бути надання високоякісних адміністративних послуг громадянам. Такі послуги мають надаватись спеціалізованими сервісними центрами МВС з широким переліком адміністративних послуг. Сама ж система послуг потребує подальшого розвитку на засадах орієнтованості на споживачів (громадян), загальнодоступності, конфіденційності, спрощення процедур одержання таких послуг, ефективності та результативності.

Бібліографічні посилання

1. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
2. Анненберг Д. Програма «Поупатемпо»: центр обслуговування и его инновации : [презентация] / URL : <http://www.hse.ru/data/2010/05/20/1217065640/5.ppt>.
3. Буренко Т. О. Особливості адаптації в Україні європейського досвіду функціонування інституту публічних послуг. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління.* 2010. № 1. С. 28-34
4. Буханевич О. М. Закордонний досвід надання адміністративних послуг. *Митна справа.* 2014. № 6 (96). Ч.2, кн. 1. С. 222-229.
5. Буханевич О. М. Особливості правового регулювання адміністративних послуг в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція.* 2014. Вип. 12. Том 1. С. 120-122.
6. Власенко О. В., Воронова П. В., Пухгинський М. О. та ін. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади. Полтава : Полт. НТУ, 2009. 288 с.
7. Всі послуги для громадян під одним дахом. Вільнюс, Литва. *Кращі практики місцевого самоврядування.* 2013. Зб. 28. С. 54-58. URL : http://auc.org.ua/sites/default/files/files/Praktyky_28_small.pdf.
8. Драган І. О. Організація надання публічних послуг населенню органами влади: зарубіжні практики. *Державне управління: удосконалення і розвиток.* 2014. № 4/ URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=703>.
9. Жарая С. Б. Досвід надання адміністративних послуг у зарубіжних системах державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління.* 2010. Вип. 1. С. 64-70.
10. Жарая С.Б. Концепція адміністративних послуг та міжнародна практика управління якістю надання послуг. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління.* – 2013. – Вип. 2. – С. 28-35.
11. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу 2010/C83/01. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* URL : http://www.search.ligazakon.ua/1_doc2/nsd/link1/MU10267.html.
12. Кріцак І.В. Теоретико-правовий аналіз існуючих моделей функціонування поліції та проблема реалізації функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ. *Право і безпека.* 2013. № 1 (48). С. 23-29.
13. Международный опыт эффективных методов предоставления государственных услуг / Проект ПРООН в Узбекистане «Поддержка системы мест. упр.: граждан. участие и партнерство» ; эксперт: А. Рахимов. 2 с. URL : <http://www.slideshare.net/lgsp2013/15-36494758>.
14. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. и др. Цивилизационные модели современности и их исторические корни ; под ред. Ю. Н. Пахомова. Киев : Наук. думка, 2002. 632 с.
15. Писаренко Г. М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.07. Одеса, 2006. 196 с.
16. Писаренко Г. М. Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг. *Актуальні про-*

блеми держави і права. 2007. Вип. 34. С. 173–177.

17. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF>.

18. Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України : Проект Закону України від 6 квітня 2015 р. № 2567. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54676.

19. Садлер Д. Повышение качества государственных услуг: опыт Великобритании. *Проблемы теории и практики управления. 2000. №3. С. 52-54.*

20. Сеніна А. О. Особливості та організаційний досвід надання адміністративних послуг у країнах ЄС. *Бізнес Інформ. 2014. № 8. С. 25-33.*

21. Суббот А. Застосування в Україні передових світових стандартів організації ефективної діяльності правоохоронних органів. *Віче. 2014. № 10. С. 5-8.*

22. Тихонова Д. С. Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг органами публічної влади та можливості його використання в Україні. *Право і безпека. 2014. № 4 (55). С. 70-75.*

23. Тищенко І. О. Європейський досвід захисту прав громадян у сфері надання адміністративних послуг та напрями його впровадження в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 245-251.*

24. Україна ознайомилась з позитивним досвідом реформування ДАІ Грузії. 30.11.2011 // Офіційний портал Всеукраїнської спеціальної колегії з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю. URL : http://vsk.kiev.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=401:ukrainaoznaiomylas-z-pozytyvnyum-dosvidom-reformuvannia-dai-hruzii&Itemid=192&lang=ua.

25. Beyeley D. 2001. Democratizing the Police Abroad : What to Do and How to Do із Washington. British Delegation to the Czech Republic. 1991. 2nd Report. Sep. 1991. London.

26. Bieger, Th. Dienstleistungs-Management. Einführung in Strategien und Prozesse bei Dienstleistungen. Aufl. Bern. Stuttgart.Wien, 2007. 318 s.

27. Hauer V. D. Police in Western Europe. Bonn, 1992.

28. Klages, Helmut (Hrsg.) Aufbau eines Monitoringssystems «Effizienz und Effektivität» Berliner Bürgerämter. Abschlussbericht Speyerer Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung. Speyer, 2006. 82 s.

29. Organization of the Czech Republic police force // Офіційний веб-сайт поліції Чехії. URL : <http://www.czech.cz/en/czech-republic/security/security-forces/the-czech-republic-police-force>.

30. Public services. URL : <http://www.unison.org.uk>.

31. Service agency // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ Грузії. URL : <http://police.ge/ge/lepl/momsakhurebis-saagento?sub=488>.

32. Toronto Police Services Organizatiohal Chart : approved by the Toronto Police Services Board on Feb. 21, 2008 // Офіційний веб-сайт поліції Торонто, Канада. URL: <http://www.torontopolice.on.ca/orgchart.pdf>.

33. Матюхіна Н. П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків : Консум, 2001. 131 с

Надійшла до редакції 12.09.2019

References

1. Aver"yanov, V. B. (2002) *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo* [Executive power and administrative law]. Kyiv : Vydavnychyy Dim «In-Yure», 668 s. [in Ukr.]

2. Annenberh D. Prohramma «Poupatempo»: tsentr obsluzhyvaniya i yeho innovatsii [Pupatempo Program: Service Center and Innovations]: [prezentatsiya] / URL : <http://www.hse.ru/data/2010/05/20/1217065640/5.ppt>. [in Russ.]

3. Burenko, T. O. (2010) *Osoblyvosti adaptatsiyi v Ukrayini yevropeys'koho dosvidu funktsionuvannya instytutu publicnykh posluh* [Peculiarities of adaptation in Ukraine of the European experience of functioning of the institute of public services]. *Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrainy. Ser. : Derzhavne upravlinny.. № 1. S. 28-34.* [in Ukr.]

4. Bukhanevych, O. M. (2014) *Zakordonnyy dosvid nadannya administratyvnykh posluh* [Peculiarities of adaptation in Ukraine of the European experience of functioning of the institute of public services]. *Mytna sprava. № 6 (96). CH.2, kn. 1. S. 222-229.* [in Ukr.]

5. Bukhanevych, O. M. (2014) *Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya administratyvnykh posluh v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu* [Features of legal regulation of administrative services in the countries of the European Union]. *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Yurysprudentsiya. Vyp. 12. Tom 1. S. 120-122.* [in Ukr.]

6. Vlasenko, O. V., Voronova, P. V., Pukhtyns'ky, M. O. ta in. (2009) *Zarubizhnyy dosvid orhanizatsiyi ta roboty mistsevoyi vlady* [Foreign experience of organization and work of local authorities]. Poltava : Polt. NTU., 288 s. [in Ukr.]

7. *Vsi posluhy dlya hromadyan pid odnym dakhom. Vil'nyus, Lytva. Krashchi praktyky mistsevoho samovryaduvannya* [All services for citizens under one roof. Vilnius, Lithuania. Local self-

government best practices]. 2013. Zb. 28. S. 54-58. URL : http://auc.org.ua/sites/default/files/files/Praktyky_28_small.pdf. [in Ukr.]

8. Drahan, I. O. (2014) Orhanizatsiya nadannya publichnykh posluh naselennyu orhanamy vlady: zarubizhni praktyky [Organization of Public Services to Public Authorities: Foreign Practices]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya i rozvytok*. № 4/ URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=703>. [in Ukr.]

9. Zharaya, S. B. (2010) Dosvid nadannya administratyvnykh posluh u zarubizhnykh systemakh derzhavnoho upravlinnya [Organization of Public Services to Public Authorities: Foreign Practices]. *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya*. Seriya : Upravlinnya. Vyp. 1. S. 64-70. [in Ukr.]

10. Zharaya, S.B. (2013) Kontsepsiya administratyvnykh posluh ta mizhnarodna praktyka upravlinnya yakystyu nadannya posluh [The concept of administrative services and international quality management practices]. *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya*. Seriya : Upravlinnya. Vyp. 2. S. 28-35. [in Ukr.]

11. Konsolidovani versiyi Dohovoru pro Yevropeys'kyy Soyuz ta Dohovoru pro funktsionuvannya Yevropeys'koho Soyuzu [Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union] 2010/S83/01. *Ofitsiyyny visnyk Yevropeys'koho Soyuzu*. URL : http://www.search.ligazon.ua/1_doc2/nsd/link1/MU10267.html. [in Ukr.]

12. Kritsak, I.V. (2013) Teoretyko-pravovyy analiz isnyuchykh modeley funktsionuvannya politsiyi ta problema realizatsiyi funktsiyi nadannya posluh naselennyu orhanamy vnutrishnikh sprav [Theoretical and legal analysis of the existing models of police functioning and the problem of the implementation of the function of providing services to the population by the police]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (48). S. 23-29. [in Ukr.]

13. Mezhdunarodnyy opyt éffektivnykh metodov predostavleniya gosudarstvennykh uslug [International Experience in Effective Public Service Delivery Methods] / Proekt PROON v Uzbekistane «Podderzhka systemy mest. upr.: grazhdan. uchastiye i partnerstvo»; ékspert: A. Rakhimov. 2 s. URL : <http://www.slideshare.net/lgsp2013/15-36494758>. [in Russ.]

14. Pakhomov, Yu. N., Krymskiy, S. B., Pavlenko, YU. V. i dr. (2002) Tsyvilyzatsyonnyye modeli sovremennosti i ikh istoricheskiye korni [Cilizational models of modernity and their historical roots]; pod red. Yu. N. Pakhomova. Kiyev : Nauk. dumka., 632 s. [in Russ.]

15. Pysarenko, H. M. (2006) Administratyvni posluhy v Ukraini: orhanizatsiyno-pravovi aspekty [Administrative services in Ukraine: organizational and legal aspects] : dys. ... kand. yuryd. nauk :12.00.07. Odesa., 196 s. [in Ukr.]

16. Pysarenko, H. M. (2007) Zarubizhnyy dosvid nadannya administratyvnykh posluh [Foreign experience of providing administrative services]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 34. S. 173-177. [in Ukr.]

17. Pro zatverdzhennya pereliku platnykh posluh, yaki nadayut'sya pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsional'noyi politsiyi ta Derzhavnoyi mihratsiynoyi sluzhby, i rozmiru platy za yikh nadannya [On approval of the list of paid services provided by units of the Ministry of Internal Affairs, National Police and State Migration Service, and the amount of payment for their provision] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 chervnya 2007 r. № 795. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF>. [in Ukr.]

18. Pro servisni posluhy ta servisni tsenry Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On the Services and Service Centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: Proekt Zakonu Ukrainy vid 6 kvitnya 2015 r. № 2567. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54676. [in Ukr.]

19. Sadler, D. (2000) Povysheniye kachestva gosudarstvennykh uslug: opyt Velikobritanii [Improving Public Service Quality: The UK Experience]. *Problemy teoryy y praktyky upravlenyya*. №3. S. 52-54. [in Russ.]

20. Syenina, A. O. (2014). Osoblyvosti ta orhanizatsiynyy dosvid nadannya administratyvnykh posluh u krayinakh YeS [Improving Public Service Quality: The UK Experience]. *Biznes Inform*. № 8. S. 25-33. [in Ukr.]

21. Subbot, A. (2014) Zastosuvannya v Ukraini peredovykh svitovykh standartiv orhanizatsiyi efektyvnoyi diyal'nosti pravookhoronnykh orhaniv [Use of advanced world standards for the organization of effective law enforcement activities in Ukraine]. *Viche*. № 10. S. 5-8. [in Ukr.]

22. Tykhonova, D. S. (2014) Zarubizhnyy dosvid nadannya administratyvnykh posluh orhanamy publichnoyi vlady ta mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukraini [Application of advanced world standards for the organization of effective law enforcement activities in Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 4 (55). S. 70-75. [in Ukr.]

23. Tyshchenkova, I. O. (2013) Yevropeys'kyy dosvid zakhystu prav hromadyan u sferi nadannya administratyvnykh posluh ta napryamy yoho vprovadzhenya v Ukraini [The European experience of protecting citizen's rights in the area of administrative services and directions of its implementation in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. S. 245-251. [in Ukr.]

24. Ukrayina oznayomylas' z pozytyvnyim dosvidom reformuvannya DAI Hruziyi [Ukraine is familiar with the positive experience of reforming the SAI of Georgia]. 30.11.2011 // Ofitsiyyny portal

Vseukrayins'koyi spetsial'noyi kolehiyi z pytan' borot'by z koruptsiyeyu ta orhanizovanoyu zlochynnistyu. URL : http://vsk.kiev.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=401:ukraina-oznaiomylas-z-pozytyvnyim-dosvidom-reformuvannia-dai-hruzii&Itemid=192&lang=ua. [in Ukr.]

25. Beyley, D. (2001) *Demokratizing the Police Abroad : What to Do and How to Do* із Washington. British Delegation to the Czech Republic. 1991. 2nd Report. Sep. 1991. London. [in Eng.]

26. Bieger, Th. (2007) *Dienstleistungs-Management. Einfuhrung in Strategien und Prozesse bei Dienstleistungen*. Aufl. Bern. Stuttgart.Wien, 318 s. [in Ger.]

27. Hauer, V. D. (1992) *Police in Western Europe*. Bonn. [in Eng.]

28. Klages, Helmut (Hrsg.) (2006) *Aufbau eines Monitoringssystems «Effizienz und Effektivität» Berliner Bürgerämter. Abschlussbericht Speyerer Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung. Speyer, 82 s.* [in Ger.]

29. *Organization of the Czech Republic police force* // Official web-site of Czech Republic Police. URL : <http://www.czech.cz/en/czech-republic/security/security-forces/the-czech-republic-police-force>. [in Eng.]

30. *Public services*. URL : <http://www.unison.org.uk>. [in Eng.]

31. *Service agency* // Official web-site of the Ministry of Internal Affairs of Georgia. URL : <http://police.ge/ge/lepl/momsakhurebis-saagento?sub=488>. [in Eng.]

32. *Toronto Police Services Organizational Chart : approved by the Toronto Police Services Board on Feb. 21, 2008* // Офіційний веб-сайт поліції Торонто, Канада. URL: <http://www.torontopolice.on.ca/orgchart.pdf>. [in Eng.]

33. Matyukhina, N. P. (2001) *Politsiya Velykobrytaniyi: suchasni tendentsiyi rozvytku ta upravlinnya* [Police of the United Kingdom: current trends of development and management]: monohrafiya ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O. M. Bandurky. Kharkiv : Konsum, 131 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Fomenko A.Ye. Foreign experience in providing administrative services and their use in the activities of the National Police of Ukraine. The author has described the current state of administrative services provision in some foreign countries (Brazil, Canada, Georgia, Germany, Great Britain, Lithuania, Netherlands, Poland, the Czech Republic), concerning in particular law enforcement agencies, and the possibility of its use in the activities of the National Police of Ukraine through formulation of relevant legislative proposals.

He has paid attention to the following principles, which serve as a common platform for the development of the system of administrative services in foreign countries, in particular the European Union: subsidiarity and proportionality, consumer orientation, public access, security (confidentiality), multilingualism, transparency, administrative simplicity, administrative simplicity, administrative simplicity, exchange of experience, adaptability, efficiency and effectiveness.

The author has concluded that a modern system of administrative services provision in most countries of the world has emerged from a long process of reformation. The basis of such transformations was: 1) the formation of civil society on the basis of a market economy; 2) bringing the public authorities closer to the community by introducing changes in approaches to their functioning, namely the establishment of a service department; 3) simplifying procedures for citizens to obtain appropriate services from public authorities; 4) widespread use of innovative technologies in administrative services provision; 5) implementation of quality criteria for compliance of services provided to the community by public authorities. The general tendency of providing administrative services to the public is the establishment of service centers that act as "supermarkets of service " with a "single window" system.

Amendments to the legislation have been formulated to reflect at the legislative level the full range of administrative services, in particular in the field of police authorization, which will enable citizens to meet their needs by contacting the relevant MIA Service Center. By establishing such full-fledged and multifunctional centers, the Ministry of Internal Affairs will become closer to the task of transitioning from punitive to social-service content of police activity as a European-style agency.

Keywords: *administrative services, police, experience, service center, procedure, principles.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-18-22

Кобзар О. Ф. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Київський факультет Національної
академії Національної гвардії України)

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОВІДНИХ КРАЇН ЄВРОПИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз можливостей використання підрозділами Національної гвардії України досвіду поліцейської діяльності провідних країн Європи. З'ясовано особливості здійснення поліцейської діяльності підрозділами, аналогічними до Національної гвардії України. Розкрито зміст, мету, завдання та функції досліджуваного правового явища.

Ключові слова: *правопорядок, публічний порядок, поліцейська діяльність, правоохоронні органи, Національна гвардія України, законність.*

Постановка проблеми. Правоохоронні органи в кожній країні є важливою складовою системи державних органів, основне завдання яких полягає у захисті прав та свобод громадян. В умовах євроінтеграційних процесів в Україні проблема вдосконалення правоохоронних органів, а особливо військових формувань з правоохоронними функціями, постає з особливою гостротою, що потребує збільшення рівня дієвості та ефективності цих підрозділів.

Національна гвардія України як військово-формувannya з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України, виконує завдання із захисту й охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, має відповідний правовий статус, функції, завдання та межі діяльності.

Національна гвардія України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави є одним з елементів системи охорони прав і свобод громадян, та, звичайно, не реалізує власні повноваження ізольовано від інших. Виконуючи завдання, поставлені перед нею чинним законодавством, вона має діяти узгоджено з іншими суб'єктами для досягнення певної соціально значущої мети – забезпечення прав і свобод людини на території нашої держави.

Намагання України стати повноправним членом європейського правоохоронного співтовариства спрямовує її зусилля на зміцнення напрямів діяльності правоохоронних органів з метою першочергового забезпечення гармонізації світових стандартів дотримання прав та свобод людини і національних норм. Серед ключових викликів, які сьогодні постають перед Національною гвардією України, є, у тому числі, компетентність її особового складу у виконанні завдань із забезпечення публічного порядку. Необхідність суттєвого підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів потребує ґрунтовного наукового аналізу функціонування аналогічних підрозділів провідних країн Європи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На теоретичному рівні ряд проблемних питань щодо поліцейської діяльності, в тому числі і Національної гвардії України, досліджували такі вчені, як С.С. Алексєєв, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, С.В. Белай, Ю.А. Ведерніков, Д.О. Горбач, В.М. Горшеньов, С.М. Гусаров, О.В. Зайчук, Д.П. Калаєнов, О.Г. Комісаров, Д.М. Корнієнко, М.В. Корнієнко, О.В. Кривенко, А.М. Кучук, М.В. Лошицький, О.І. Нікітенко, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, О.В. Ткаченко, В.Д. Ткачук, В.Г. Фатхутдінов, О.С. Юнін та ін.

Метою статті є визначення можливостей використання досвіду поліцейської діяльності військово-правоохоронних підрозділів провідних країн Європи, аналогічних до

© Кобзар О.Ф., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5422-235X>

mail@nangu.edu.ua

Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що поліцейську діяльність у широкому розумінні слід розглядати як особливий вид державно-управлінської діяльності, орієнтованої на охорону публічного порядку, забезпечення публічної (і будь-якої іншої) безпеки, пов'язаної із застосуванням державного примусу. В першу чергу, поліцейська діяльність спрямована на управління спеціальними структурами виконавчої влади, діяльність яких має на меті охорону публічного порядку, забезпечення публічної, державної, економічної і будь-якої іншої безпеки.

Під поліцейською діяльністю слід розуміти особливу форму державно-владної діяльності управлінського характеру, яка здійснюється уповноваженими органами державної влади, із застосуванням поліцейських заходів, включаючи примус, з метою здійснення адміністративного нагляду в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а також забезпечення реалізації і захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. Пріоритетним змістом поліцейської діяльності є контроль за додержанням правопорядку та життя превентивних заходів для зниження показників злочинності.

Для кожної держави притаманні свої особливості взаємодії з поліцейськими органами (в тому числі воєнізованими), однак є й загальні риси, що визначають основний вектор розвитку поліцейських систем світу сучасності.

Національна гвардія України виконує покладені на неї обов'язки шляхом участі в особливому виді адміністративно-правових відносин – правоохоронних відносинах, що виникають у сфері захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони публічного порядку та забезпечення публічної безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – у сфері забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, терористичних організацій. З огляду на значну кількість завдань, покладених на Національну гвардію України, та їх вирішальний характер для забезпечення належного стану правопорядку на загальнодержавному та регіональному рівнях важливого значення набуває створення належних умов для правового та організаційного забезпечення діяльності Національної гвардії України в умовах реформування системи правоохоронних органів [1, с. 4].

У багатьох країнах існують воєнізовані формування, які залучаються до виконання правоохоронних функцій. У Франції до воєнізованих формувань, які мають правоохоронні функції, можна віднести насамперед підрозділи жандармерії. Також Королівська жандармерія Нідерландів є одним із чотирьох військових відомств у країні та виступає військовою організацією, яка в мирний час функціонує як частина звичайної національної поліцейської служби для виконання правоохоронної функції держави. Королівська жандармерія Нідерландів має статус, рівний статусу поліції, та широкий спектр завдань. В Іспанії військовим формуванням з правоохоронними функціями є Цивільна гвардія, вищим органом якої є Генеральний директорат поліції і Цивільної гвардії, що знаходиться у відомстві Державного департаменту безпеки Міністерства внутрішніх справ Іспанії. Корпус карабінерів Італії – це специфічне воєнізоване формування, що наділено великим спектром поліцейських повноважень. При вирішенні військових завдань карабінери підпорядковуються Міністерству оборони, при вирішенні завдань поліцейського характеру – Міністерству внутрішніх справ Італії [2, с. 26-30].

Крім означених країн, аналогічні підрозділи (гвардія, жандармерія) функціонують у більшості країн Європи: Туреччина, Румунія, Греція, Португалія, Швеція. Однак, незважаючи на відмінність у назві, в організації, засадах формування та порядку проходження служби, різноплановості завдань, підпорядкованості, що, в свою чергу, залежить від багатьох факторів (територіального та державного устрою), об'єднує їх одне – основний вид службової діяльності, а саме виконання функцій охорони публічної безпеки та забезпечення публічного порядку.

Враховуючи зарубіжний досвід діяльності воєнізованих підрозділів з правоохоронними функціями, аналогічними до Національної гвардії України, на виконання доручення міністра внутрішніх справ України – з метою посилення заходів щодо забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки, оперативного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, недопущення дестабілізації оперативної обстановки, учинення протиправних дій – командуванням Національної гвардії України було запропоновано з 01 серпня 2019 р. залучити до самостійного або

спільного з працівниками поліції виконання завдань служби з охорони громадського порядку сили та засоби патрульних і кінологічних підрозділів, патрульних підрозділів на автомобілях військових частин (підрозділів) з охорони громадського порядку Національної гвардії України з оперативним підпорядкуванням керівництву територіальних органів (підрозділів) поліції на територіях їх обслуговування із відповідним розрахунком особового складу, автомобільної та спеціальної техніки.

Особовий склад, патрульні автомобілі залучаються до виконання завдань з охорони громадського порядку шляхом патрулювання на підставі планів залучення сил і засобів 5 разів на тиждень по 6 годин на добу з моменту прибуття військових нарядів до визначених зон оперативного реагування до їх відбуття до військової частини. Керівники територіальних органів (підрозділів) поліції забезпечують чергові військові наряди планшетними пристроями, підключеними до інформаційно-телекомунікаційної системи Національної поліції України з рівнем відповідного доступу до цієї системи, та радіостанціями, які працюють у радіомережі територіальних органів (підрозділів) поліції. Диспетчер територіального органу поліції керує нарядами, залученими до несення служби. Крім цього, патрулі Національної гвардії України забезпечуються: озброєнням (табельною вогнепальною зброєю та пристроями для відстрілу гумових куль); екіпіровкою (кййком, кайданками, балончиком, спорядженим речовинами слъозогінної та драгівної дії, медичною аптечкою). Екіпажі автопатрулів забезпечуються засобами індивідуального бронезахисту.

Особливу увагу слід звернути на те, що військовослужбовці Національної гвардії України під час патрулювання мають право здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», перелік яких є вичерпним (ст. 31-46) [5]. Це, у свою чергу, відповідає положенням статті 13 Закону України «Про Національну гвардію України» («Права військовослужбовців Національної гвардії України»), відповідно до якої військовослужбовці Національної гвардії України з метою виконання покладених на Національну гвардію України завдань мають право у разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» [6].

Слід погодитись з Д.О. Горбачем, що Національна гвардія України є доволі молодим правоохоронним органом та проходить процес правового й організаційного становлення. В цей період потрібно дуже швидко реагувати на існуючі прогалини у правовому та організаційному забезпеченні її діяльності, що дозволить здійснити якісні перетворення щодо організації та діяльності Національної гвардії України, оптимізації її адміністративно-правового статусу. Звичайно, потрібно розпочати із базового закону, що регулює її діяльність – Закону України «Про Національну гвардію України» [1, с. 199].

З метою вдосконалення поліцейської діяльності Національної гвардії України слід також провести ряд організаційних заходів, спрямованих на перебудову підрозділів. Зокрема, структурна побудова патрульних підрозділів повинна здійснюватися з урахуванням вивчення та впровадження передового зарубіжного досвіду та зі збереженням й удосконаленням апробованих ефективних вітчизняних практик використання сил та засобів. Ця структура має відповідати загальносвітовому стандарту ефективності діяльності патрульної служби. При використанні позитивного зарубіжного досвіду поліцейської діяльності в Україні слід враховувати доцільність та ефективність перейняття такого досвіду.

Висновки. Поліцейська діяльність має свою багатовікову історію, що вплинуло на розуміння її сутності та змісту. Пріоритетним змістом поліцейської діяльності є контроль за додержанням правопорядку та вжиття превентивних заходів для зниження показників злочинності. Також вона направлена на задоволення потреб суспільства, які полягають у дотриманні законності та правовій охороні суспільних відносин.

Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів є досить актуальним для України, оскільки сьогодні наша країна лише формує правоохоронну систему. Але в той же час необхідно зазначити, що в проведенні реформування правоохоронної системи України неможливо використовувати досвід лише однієї країни.

У діяльності Національної гвардії України цілком можливо і потрібно використати закордонний досвід діяльності військових формувань із правоохоронними функціями. Розвиток демократичної держави, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості й ефективності діяльності правоохоронних органів, серед яких окремо слід виділити Національну гвардію України. Безперечно, позитивний досвід організації та діяльності зазначених підрозділів заслуговує на увагу в частині удосконалення службової діяльності Національної гвардії України, особливо

якщо йдеться про забезпечення публічного порядку. Слід використовувати досвід реформування та функціонування підрозділів, аналогічних до Національної гвардії України, тих країн, де це дало максимальний результат.

Бібліографічні посилання

1. Горбач Д.О. Адміністративно-правовий статус Національної гвардії України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.І. Безпалової. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 288 с.
2. Горбач Д.О. Досвід організації діяльності військових формувань держави з правоохоронними функціями та можливості їх використання в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2014. № 4 (67). С. 25-34.
3. Горбач Д.О. Компетенція національної гвардії України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (2). С. 132-136. URL : [http://nbuv.gov.ua/Nvkhdu_jur_2016_1\(2\)_37](http://nbuv.gov.ua/Nvkhdu_jur_2016_1(2)_37).
4. Корнієнко Д.М. Досвід адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань з правоохоронними функціями у країнах з унітарним устроєм. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 30, том 1. С. 74-77. URL : http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_1/21.pdf.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Голос України*. 2015. № 142.
6. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 17. Ст. 594.

Надійшла до редакції 06.09.2019

References

1. Horbach D.O. (2017) Administratyvno-pravovyy status Natsional'noyi hvardiyi Ukrainy [Administrative-legal status of the National Guard of Ukraine]: monohrafiya / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O.I. Bezpalovoyi. KH.: Kharkivs'kyu natsional'nyu universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
2. Horbach D.O. (2014) Dosvid orhanizatsiyi diyal'nosti viys'kovykh formuvan' derzhavy z pravookho-ronnymy funktsiyamy ta mozhlyvosti yikh vykorystannya v Ukraini [Experience of organizing the activities of military formations of the state with law enforcement functions and the possibility of their use in Ukraine]. *Visnyk KHNUVS*. 2014. № 4 (67). S. 25-34 [in Ukr.].
3. Horbach D.O. (2016) Kompetentsiya natsional'noyi hvardiyi Ukrainy [Competence of the National Guard of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*, 1 (2), 132-136. URL: [http://nbuv.gov.ua/Nvkhdu_jur_2016_1\(2\)_37](http://nbuv.gov.ua/Nvkhdu_jur_2016_1(2)_37) [in Ukr.].
4. Korniyenko D.M. (2017) Dosvid administratyvno-pravovoho zabezpechennya sluzhbovo-boyovoyi diya-l'nosti viys'kovykh formuvan' z pravookhoronnyu funktsiyamy u krayinakh z unitarnym ustroyem [Experience of administrative and legal support of military service of military formations with law enforcement functions in countries with unitary system]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*, 30, t. 1, 74-77. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_1/21.pdf [in Ukr.].
5. Pro Natsional'nu politysiyu (2015) [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 2 lypnya 2015 r. № 580-VIII. *Holos Ukrainy*. № 142 [in Ukr.].
6. Pro Natsional'nu hvardiyu Ukrainy (2014) [On the National Guard of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 bereznya 2014 r. № 876-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. № 17. St. 594 [in Ukr.].

SUMMARY

Kobzar O.F. Use of the experience of police activities of the leading European countries of in the activities of the National Guard of Ukraine. Ukraine's aspiration to become a full member of the European law enforcement community directs its efforts to strengthen the activities of law enforcement agencies in order to ensure that the world standards of human rights and freedoms and national norms are first and foremost harmonized. Among the key challenges facing the National Guard of Ukraine today are, among others, the competence of its personnel in performing public order tasks.

The article deals with analysis and possibilities of using the experience of conducting police actions of the leading countries of Europe by units of the National Guard of Ukraine. The features of police activity of units similar to the National Guard of Ukraine have been studied. The content, purpose, goals and functions of the investigated legal phenomenon are revealed. The activities of the Guard in the general sense should be considered as a special type of public-management activity, focused on the protection of public order and public safety.

The place and role of the National Guard of Ukraine as a military formation with the functions of law enforcement agencies have been determined. The uniqueness of the National Guard of Ukraine is that its units perform service and combat tasks in the interests of citizens, society and the state in peacetime, in emergencies, as well as in cases of armed aggression or armed conflict. The issue of regulatory regulation of the activity of the National Guard as a law enforcement agency, whose task is to ensure public safety, to participate in the protection of public authorities and critical infrastructure.

The main directions of activity of the National Guard of Ukraine are determined. Namely, in

defense of Ukraine, protection of its sovereignty and territorial integrity, security of the border zone, protection of diplomatic missions, protection of public order.

The differences between the National Guard of Ukraine and the National Police, which is essentially a civilian body providing civil service for the protection of human rights, are outlined.

The guidelines for the development of the National Guard of Ukraine in terms of approximation to the world standards of activity of formations similar to the National Guard of Ukraine have been determined.

Keywords: law and order, public order, police activity, law enforcement agencies, National Guard of Ukraine, legality.

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-22-28

Іваниця А. В. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ПОЛІЦІЇ В ПЕРЕДОВИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ

Досліджено загальні риси та особливості системи підготовки поліцейських у державах ЄС та США. Аналізуються підходи щодо користі вищої освіти поліцейського для виконання його обов'язків. Розглядаються сучасні загальноєвропейські установи з підготовки поліцейських. Наводяться приклади організації системи підготовки поліцейських у США та Німеччини.

Ключові слова: поліція, система підготовки поліцейських, ЄС, США, ФРН, CEPOL.

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування Національної поліції України за стандартами передових демократичних країн світу актуальним питанням постає вивчення різноманітних аспектів функціонування, організації та діяльності поліції держав Західного світу. Одним із таких аспектів є система відбору, підготовки та перепідготовки кадрів, освіти майбутніх поліцейських. Специфіка служби в поліції вимагає постійної співпраці й контактування поліцейських із населенням. Безпосередній контакт із поліцейським є, ймовірно, базовим та найголовнішим фактором формування у громадянина уявлення про і ставлення до поліції загалом. Від цього багато в чому залежить, відповідно, рівень довіри суспільства до поліцейських інституцій. У свою чергу, це прямо впливає на ефективність боротьби із злочинністю, охорону громадського порядку, рівень безпеки в суспільстві загалом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До наукового доробку з проблематики дослідження специфіки підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах зробили внесок такі вчені, науковці та дослідники, а також поліцейські-управлінці, як: М. Ануфрієв, С. Асямов, О. Бандурка, А. Басов, О. Безсмертний, В. Закатов, І. Клименко, М. Лошицький, Д. Міразов, М. Сірант, В. Сокурєнко, Н. Харчук, Д. Швець, А. Якубов та ін.

Метою статті є аналіз досвіду організації системи підготовки кадрів поліції в передових демократичних країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає В. Сокурєнко, сучасна поліція не може діяти ефективно без налагодження процесу постійного вдосконалення якості підготовки поліцейських кадрів та, відповідно, досягнення таким процесом кінцевого результату – тобто вироблення ефективної системи освіти із формування поліцейських-професіоналів з високим фахом, які здатні були б виконувати усі необхідні завдання, що перед ними поставлені в сучасних реаліях життя [7, с. 22].

Також ректор Харківського національного університету внутрішніх справ

© Іваниця А.В., 2019

vkz@dduvs.in.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8818-5334>

В. Сокурєнко робить припущєння, що «...сьогодні традиційні підходи до підготовки працівників правоохоронних органів не повністю забезпечують необхідну якість і профєсійну компетентність кваліфікованих кадрів поліції... У зв'язку з цим важливого значєння набуває вироблення оптимальних підходів до підготовки майбутніх працівників поліції, подальшого підвищення їх кваліфікації. Досягти цього можна шляхом вивчення та використання успішних міжнародних практик й участі в реалізації спільних пілотних проєктів, зокрема опрацювання здобутків сучасної науки поліцейського права в країнах Західної Європи та вироблення з урахуванням національних особливостей правової системи стандартів підготовки працівників поліції в Україні» [7, с. 22].

Натомість М. Лошицький більш критичний в оціночних судженнях. Він зазначає: «На жаль, існуюча в Україні модель профєсійної підготовки працівників органів внутрішніх справ за багатьма критеріями не відповідає зростаючим потребам суспільства та загально визнаним міжнародним демократичним стандартам у цій сфері» [4, с. 34], вказуючи на необхідність «...докорінного перегляду всієї існуючої системи відомчої профєсійної та освітньої підготовки працівників системи МВС і створєння умов для проявлення й подальшого зростання їх профєсiоналізму та підвищення кваліфікації...» [4, с. 34]. Такий перегляд підходів, звісно, не може бути реалізований без вивчення зарубіжного вже існуючого досвіду.

Зараз у Західній Європі відсутній єдиний усталений методологічний комплекс щодо підготовки поліцейських кадрів у сфері захисту прав і свобод громадян, боротьби із злочинністю і підтримання публічної безпеки, використовуються різні педагогічні концепції. Таким чином, поліцейські в Європі здебільшого одразу починають отримувати певну вузькопрофільну специфікацію [7, с. 22]. В принципі, підготовка спеціалістів вузького профілю притаманна не лише освіті поліцейських, і не лише в країнах Європи. Загалом, країни Західного світу у вищій освіті використовують подібну практику. Вона має низку як суттєвих переваг, так і недоліків.

Необхідно зауважити, що деякі дослідники взагалі порушують питання доцільності та необхідності вищої освіти для поліцейських, рівня такої освіти і підготовки, а також її вплив на подальшу безпосередню роботу в поліції.

Так, І. Клименко зауважує, що сьогодні у психолого-правовій практиці існують мінімум три групи концептуальних поглядів дослідників щодо необхідності працівникам поліції підвищувати рівень освіченості. Вчені, які відносяться до умовно першої групи, взагалі дійшли доволі несподіваних висновків, що вища освіта негативно впливає на службу особи в поліції, оскільки «...поліцейські з вищою освітою зазвичай є більш вибагливими до умов праці, менше задоволеними своєю роботою, більш цинічними щодо поліцейської роботи й дають нижчі оцінки своїй організації...» [3, с. 20]. Друга група дотримується думки про відсутність різниці між працівниками з вищою освітою або без неї у ставленні до служби, рівні профєсiоналізму під час виконання функціональних обов'язків, напруги тощо. Третя група виступає за активне впровадження практики залучення до служби в поліції осіб із вищою освітою [3, с. 20].

Також І. Клименко наводить цікаві результати досліджень західних вчених щодо взаємодії служби в поліції та вищої освіти. Навіть якщо вища освіта не має підтверженого у статистичній площині якісно позитивного впливу на ефективність роботи поліцейських кадрів, вона неодмінно чинить позитивний ефект. Підвищення стандартів освіти поліцейських призводить до збільшення авторитету та поваги до відповідної сфери діяльності. Вчений вказує на думку Х. Голстейна, що критерій наявності у працівника поліції вищої освіти «...допоможе подолати неправильне уявлення, що поліцейській роботі властиві нескладні завдання, з якими може справитись кожен» [3, с. 20]. Поліцейські отримують широкий спектр покладеної на них відповідальності, певний рівень самостійності, їх прийняті рішення за ймовірним можливим впливом на життя громадян не поступаються суддівським або прокурорським. Однак, за твердженням Дж. Файфа, якщо останні вимагають наявності обов'язкової вищої освіти, навіть вченого ступєня, то поліцейська служба у подібних критеріях значно відстає [3, с. 20].

Разом з тим деякі дослідження, здійснені на основі спостереження за діяльністю тих «західних» поліцейських, які отримали освіту в коледжі, й тих, хто відповідної освіти не мав, вказують, що поліцейські кадри з вищою освітою є більш відкритими в системі переконань до сприйняття чогось нового, менш догматичними, менше схилились до застосування покарань, частіше обирали не авторитарну, а демократичну модель профєсійної поведінки, мали вищий рівень толерантності до етнічних питань [3, с. 20].

Все ж, незважаючи на різноманітні підходи до встановлення необхідного рівня освіти поліцейського, питання якісного кадрового забезпечення є одним з найважливіших елементів стратегії і тактики розвитку поліції в розвинутих країнах світу [4, с. 35], а сучасні українські (і не тільки) фахівці солідарні в питанні основного способу забезпечення якісної та ефективної діяльності поліції України у вигляді системного вдосконалення усіх ланок професійної підготовки поліцейських [10, с. 14]. Розглядаючи досвід країн Західного світу, слушно також наголосити, що дані країни не зупиняються лише на розбудові базових інституцій підготовки професіоналів, вони вибудовують потужну систему багатопрофільної додаткової, або, як у нас її традиційно називають, післядипломної освіти. Тут поліцейські підвищують кваліфікацію, спеціалізацію, проходять тренінги, удосконалюють власні професійні якості, здійснюється перепідготовка кадрів. Подібні установи діють при поліцейських навчальних закладах або за місцем несення служби [4, с. 35].

Необхідно зауважити, що, наприклад, в Європі все відчутніше простежується тенденція, коли, окрім здобуття власне відомчої поліцейської освіти, поліцейські організовано відряджаються або за власною ініціативою вступають до «звичайних», тобто цивільних вищих закладів освіти (коледжі, інститути та університети). Звісно, існують деякі посади, які вимагають більше не суто професійних навичок поліцейського, а вміння публічного управління та адміністрування, менеджменту, управління персоналом тощо, тому така практика цілком виправдана та актуальна. Зараз до поліції в Західних країнах йдуть особи із декількома дипломами про вищу освіту, мають науковий ступінь (Ph.D.). Вчений М. Лошицький, говорячи про відомчу систему професійної підготовки поліцейських кадрів в Європі, зазначає, що вона: «...інтегрувалася в загальнонаціональні та міжнародні освітні простори через систему державного ліцензування, атестації та акредитації і функціонує відповідно до загальнодержавних критеріїв і стандартів» [4, с. 35].

Дійсно, окрім внутрішніх національних освітніх відомчих інстанцій, європейці розвиваються в бік взаємної інтеграції в питаннях підготовки поліцейських. На сучасному рівні взаємної євроінтеграції країн-членів ЄС задля збільшення ефективності сил захисту правопорядку, окрім національної освіти, в деяких ключових сферах старші офіцери доповнюють власну освіту на європейському міждержавному рівні. Однією з визначних подій у даній царині стало Рішення Ради Євросоюзу утворення Європейського поліцейського коледжу (CEPOL) у 2000 році. Абревіатура CEPOL має французьке походження College Europeen de Police, тобто Європейський коледж поліції. В 2003 році він отримав постійну «прописку» в м. Брамсгілл, що у Великій Британії. Одним із пріоритетних напрямків роботи CEPOL став розвиток загальних освітніх стандартів поліції європейських країн, з ним співпрацювали національні відомчі інститути й коледжі. Завдяки співпраці були напрацьовані загальні критерії оцінки знань курсантів та рекрутів поліції [2, с. 24-25].

2005 року Рішення Ради від 2000 року було скасовано, а на основі нового Рішення з 1 січня 2006 року CEPOL почав діяти як агентство Європейського Союзу. Відповідно до цього ж рішення були встановлені основні цілі та завдання коледжу: навчати старших офіцерів поліції задля розширення їх знань про національні поліцейські системи держав-членів, транскордонну взаємодію поліцейських інституцій держав-членів, роль і функціонування міжнародних інститутів у протидії злочинності (наприклад, Європол); сприяти в підготовці освітніх програм працівників поліції в державах-членах у сфері транскордонної співпраці між поліціями національних держав; розробляти навчальні програми, а також забезпечувати підготовку керівної ланки працівників поліції в тих державах, що претендують на вступ до ЄС [6, с. 358]. Функціонування CEPOL загалом покликане сприяти розвитку співпраці національних відомств поліції внаслідок організації навчання, підвищення кваліфікації старших офіцерів.

В сучасних західних системах підготовки поліцейських кадрів простежується ряд загальних тенденцій та підходів щодо розвитку даної системи. Досвід із CEPOL засвідчує, що в XXI віці відбувається інтернаціональна уніфікація національних стандартів освіти, диверсифікація моделей підготовки професіоналів. Поруч з інтеграційними процесами національні інституції з підготовки кадрів до поліції намагаються виокремити найкращі сторони із власної системи підготовки, враховувати національні особливості та поєднувати їх з загальносвітовими тенденціями. Якщо розглядати питання підготовки кадрів категоріями міждержавними на рівні поліцейських інституцій Західного світу, можна виділити ряд загальних тенденцій у питаннях покращення стандартів освіти полі-

цейських, які реформуються разом із процесом змін у специфіці роботи поліції в умовах глобалізації, розвитку технологій тощо) [1, с. 314].

Такими тенденціями постають:

- 1) корегування стандартів процесу професійного відбору з урахуванням принципів демократизації;
- 2) гуманізація процесу освіти;
- 3) відхід від милітаризованих традицій підготовки поліцейських;
- 4) напрацювання та орієнтування на власні традиції, враховуючи світові тенденції;
- 5) збільшення ролі інтелекту під час професійної підготовки майбутніх поліціантів;
- 6) стандартизація відомчої вищої освіти, цивільної та загальноуніверситетської освіти;
- 7) орієнтування на розвиток у майбутніх поліцейських креативного типу мислення, підвищення рівня індивідуальних особистісних чеснот особи;
- 8) забезпечення наступності в процесі профпідготовки й професійної самореалізації за рахунок впровадження відкритої, дистанційної та неперервної освіти;
- 9) інтеграція та взаємний обмін досвідом систем підготовки поліцейських різних держав [1, с. 314].

Таким чином, подібні тенденції в питаннях підготовки кадрів поліції у Західному світі слугують виконанню важливих цілей: підготовка фахівців високого рівня для будь-якого профілю діяльності поліції; стандартизація основ професійності поліцейського; безперервний процес підвищення кваліфікації; формування у поліцейських професійної етики як елементу попередження злочинів (особливо в питаннях зловживання повноваженнями) [8, с. 243–246].

У країнах континентальної Європи професійна підготовка працівників поліції налічує три рівні. На кожному з цих рівнів відбувається взаємодія із загальними цивільними системами освіти. На першому рівні відбувається базова підготовка вступників до органів поліції за територіальним принципом приналежності освітніх закладів, центрів чи академій до певного службового підрозділу (даний ступінь розглядають як повну загальну освіту чи рівень середнього професійного значення). Другий рівень передбачає підготовку багатопрофільного характеру співробітників поліції, яким необхідно виконувати обов'язки за різноманітними спеціальностями. Даний тип підготовки відбувається за управління органів поліції федерального чи республіканського значення (відповідає ступеню бакалавра). На третьому рівні професійна підготовка включає освіту майбутніх поліцейських в освітніх закладах відомчого характеру, також в університетах задля набуття конкретної спеціалізації управлінської ланки. Тут передбачено отримання ступеня бакалавра або магістра. Така структура сприяє поступовій професійній самореалізації кадрів поліції, нарощуванню знань, вмінь та навичок поліцейських [1, с. 313-314].

Водночас слід зауважити, що система підготовки кадрів поліції може залежати від державного устрою, принципів діяльності поліції залежно від її місця в системі правоохоронних силових органів в державі. Якщо переходити до конкретних прикладів країн світу, то можна навести досвід Сполучених Штатах Америки, де діяльність поліції реалізується на декількох рівнях юрисдикції – місцевому, на рівні штату, федеральному рівні. Система побудови поліції у США характеризується високим ступенем децентралізованості, тому, відповідно, в різних штатах або на юрисдикційних рівнях законодавство може визначати різні завдання та напрями діяльності, пріоритети органів захисту правопорядку. Тому і в системі підготовки кадрів проявляється регіональна специфіка [10, с. 15].

З середини ХХ ст. в США почали створюватись установи зі стандартизації підготовки поліцейських кадрів. У 1959 році в штаті Каліфорнія створено Комісію зі стандартів і підготовки поліцейських в мирний час задля виконання згаданих вище завдань в межах власного штату. Цю практику перейняли згодом усі інші штати. Подібні комісії розробляють правила та стандарти вербовки, перебування на службі та звільнення поліцейських, займаються встановленням мінімальних критеріїв вимог для тих, хто бажає служити в поліції, впроваджують нові програми з навчання поліцейських тощо [4, с. 35].

Разом з тим у США також сприяють встановленню, паралельно із існуванням місцевих регіональних закладів підготовки кадрів, централізованих інституцій підготовки фахівців на рівні федеральному. Подібний центр з підготовки правоохоронців працює в штаті Джорджія [10, с. 15]. До речі, у США критеріями вступу на навчання й подальшої служби передбачено наявність у абітурієнта певного освітнього рівня. Тобто необхідно мати базис, задля того щоб здійснювати вже вузькопрофільну підготовку професійних

компетенцій поліцейського [10, с. 15].

Слід також детально розглянути систему підготовки поліцейських в Німеччині, яку деякі фахівці називають однією із найбільш ефективних в Європі. Необхідно підкреслити, що специфікою підготовки в Німеччині спеціалістів у вищих професійних школах є орієнтація на вимоги практики, а також тісний зв'язок практичної підготовки і теорії. Це стосується і підготовки поліцейських кадрів, програми для яких розробляє Поліцейська академія [9, с. 130].

Як і в США, федеральний устрій Німеччини відобразився й на системі устрою поліції, а відповідно і на специфіці інституцій з підготовки поліцейських кадрів. Федеральні землі мають власні поліцію та систему підготовки кадрів [5]. Кожна із цих земель має місцеві поліцейські закони, які детально регулюють питання процесу відбору та підготовки поліцейських кадрів, окрім того, в кожній землі є власний поліцейський коледж чи Центр підготовки поліції [2, с. 27-28].

Загалом, у поліції ФРН 80% поліцейських займають посади, що вимагають наявності лише диплому про завершення поліцейської школи. 19% обіймають посади середньої управлінської ланки, де необхідно є вища поліцейська освіта. До 1%, який залишився, належать старші офіцери, які пройшли підготовку у Вищій поліцейській академії управління. Підготовка кадрів має тривірневу структуру (ми вже зазначали, що подібна конструкція є характерною для континентальної Європи), освітній процес відбувається у відомчих закладах [5].

На першому рівні підготовка здійснюється у школах поліції федеральних земель. Диплом дозволяє обіймати посади молодшого складу (належать 80% згаданих поліцейських Німеччини). Навчаються тут два з половиною роки. Протягом першого року навчання майбутні поліцейські вивчають ази теорії та практики діяльності поліції. Другий рік вони проводять у підрозділах поліції, де отримують досвід від професіоналів-поліцейських із стажем. Останні півроку знову присвячені теорії. Завершується перша ланка підготовки поліцейських кадрів іспитом. У поліцейських школах на практичних заняттях відточуються до автоматизму навички, які в подальшому допоможуть бути ефективним поліцейським: автопереслідування в умовах міста або села, стрільба по рухомих цілях тощо. Тут культивуються висока фізична підготовка, заохочуються заняття спортом. Специфікою теоретичних занять є вивчення федеральних та регіональних (тобто земель) законів, процедура розслідування злочинів, різноманітні аспекти взаємодії з цивільним населенням. Особлива увага приділяється побудові правильної моделі поведінки поліцейського під час затримання, майбутні поліціанти також вивчають дисципліни, які досліджують особливості поведінки людини [9, с. 130].

Другий рівень являє собою цикл з підготовки середньої управлінської ланки (19% зі усього складу поліції ФРН). Після завершення трирічного циклу поліцейський отримує диплом про вищу спеціальну (поліцейську) освіту.

На третьому рівні здійснюється підготовка вищого, старшого керівного складу у Вищій поліцейській академії ФРН. Після двох років навчання видається свідоцтво про вищу поліцейську управлінську освіту. Сюди приймаються особи віком до 40 років, з відмінним послужним списком, зі стажем роботи у поліції від 10-12 років, званням не нижче комісара з освітою вищої поліцейської школи. Керівництво діяльністю академії здійснює міністр внутрішніх справ землі Північний Рейн-Вестфалія (де знаходиться заклад).

Слід зауважити, що підготовка поліцейських кадрів Німеччини здійснюється за принципом пожиттєвого найму, передбачається протягом кар'єри постійний процес підвищення кваліфікації, а дипломи освітніх відомчих установ надають право працювати лише у поліції і лише як виняток – в інших державних установах [5].

Серед особливостей підготовки кадрів на нашу, думку, необхідно наголосити на наявності серед курсів, необхідних для вивчення, курсу «Робота з населенням». Це може слугувати свідченням пріоритетності побудови сприятливих для співпраці відносин з громадянами, засобами масової інформації. Також цікавим фактом є обов'язковість після закінчення школи чи інституту поліції проходження психологічних тренінгів як підвищення кваліфікації (із повторенням раз на три роки). Наприклад, Інститутом підвищення кваліфікації поліції Баварії розроблений подібний тренінг під назвою «ПАКЕТ» (поліцейський антистресовий комунікативний тренінг). Він сприяє не лише набуттю нових навичок і вмінь, але й покращенню психологічного стану поліцейського [9, с. 131-133].

Висновки. Таким чином, західними країнами був накопичений суттєвий та унікальний досвід підготовки власних кадрів поліції. В сучасному Західному світі, зокрема у

країнах Євросоюзу, намітилися загальні тенденції із взаємної інтеграції національних відомчих систем підготовки кадрів, розробці загальних стандартів тощо. В ЄС існує загальноєвропейська інституція, яка готує вищі управлінські поліцейські кадри до виконання завдань з боротьби зі злочинністю, яка потребує спільних зусиль національних поліцій. Кожна країна має власні особливості в системі підготовки кадрів, які визначаються історією, державним устроєм, специфікою поставлених перед поліцією відповідної країни завдань. Таким чином, українську систему підготовки кадрів поліції можна реформувати, використовуючи вже існуючий досвід США та ЄС, однак з урахуванням наших особливостей сучасних реалій.

Бібліографічні посилання

1. Закатов В.В. Профессиональная подготовка сотрудников полиции за рубежом: особенности и тенденции развития. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2017. Т. 6. № 4 (21). С. 313-315.
2. Киселёв А.К. Подготовка полицейских кадров в странах ЕС в исторических источниках. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: гуманитарные и социальные науки*. 2015. С. 23-33.
3. Клименко І.В. Освіта і освіченість поліцейських: європейський дискурс. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності національної поліції України*: зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., 11 квіт. 2019 р. Харків: ХНУВС, 2019. С. 19-20.
4. Лошицький М.В. Використання зарубіжного досвіду як умова вдосконалення адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки працівників міліції (поліції). *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 34-42.
5. Мартиненко О. Профессиональное обучение полиции Германии (по материалам МВД Украины). *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*: веб-сайт. URL: <http://khp.org/index.php?id=1399024677> (дата звернення 7.07.2019).
6. Сірант М.М. Поліцейське співробітництво України і Європейського Союзу – правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 353-360.
7. Сокурченко В.В. Перспективи використання здобутків сучасної європейської поліцейської науки під час підготовки працівників національної поліції України. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*: збірник тез доповідей учасників міжнар. наук.-практ. конф., 11 квітня 2019 р. Харків: ХНУВС, 2019. С. 21-22.
8. Хазова В.Е., Сергеева Е.Ю. Современные тенденции профессиональной подготовки полицейских кадров в XXI веке. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. № 7. С. 243-246.
9. Харчук Н.Р. Структура навчальних закладів по підготовці поліцейських кадрів у Баварії. *Вісник Національного авіаційного університету*: збірник наукових праць (педагогіка, психологія). К., 2015. Вип. 2 (7). С. 130-135.
10. Швець Д.В. Особливості професійної підготовки поліцейських: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2018. Вип. 25. С. 14-17.

Надійшла до редакції 18.09.2019

References

1. Zakatov, V.V. (2017) Professional'naya podgotovka sotrudnykov polytsyy za rubezhom: osobennosti y tendentsyy razvytyya [Professional training of police officers abroad: features and trends of development]. *Baltyyskyy humanyarnyy zhurnal*. Т. 6. № 4 (21). S. 313-315. [in Russ.]
2. Kiselyov, A.K. (2015) Podgotovka polytseyskykh kadrov v stranakh ES v ystorycheskykh ystochnykakh [Training of police personnel in EU countries in historical sources]. *Vestnyk Severnoho (Arkticheskoho) federal'noho unyversyteta. Seryya: humanyarnye y sotsyal'nye nauki*. S. 23-33. [in Russ.]
3. Klymenko, I.V. (2019) Osvita i osvichenist' politseys'kykh: yevropeys'kyu dyskurs [Police education and education: a European discourse]. *Suchasna yevro-peys'ka politseyistyka ta mozhlyvosti yiyi vykorystannya v diyal'nosti natsional'noyi politsiyi Ukrainy*: zbirnyk tez dopovidey uchasnykiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., 11 kvitnya 2019 r. Kharkiv: KHNUVS. S. 19-20. [in Ukr.]
4. Loshyts'kyu, M.V. (2015) Vykorystannya zarubizhnoho dosvidu yak umova vdoskonalennya administratyvno-pravovoho zabezpechennya profesiynoyi pidhotovky pratsivnykiv militsiyi (politsiyi) [Use of foreign experience as a condition for improving the administrative and legal support of professional training of police officers]. *Yurydychna nauka*. № 2. S. 34-42. [in Ukr.]
5. Martynenko, O. Professional'noe obuchenye polytsyy Hermanyy (po materyalam MVD Ukrainy) [Professional training of the German police (according to the materials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. *Prava lyudyny v Ukraini. Informatsynny portal Kharkivs'koyi pravozakhysnoyi hrupy: veb-sayt*. URL: <http://khp.org/index.php?id=1399024677> (data zvernennya 7.07.2019). [in Ukr.]
6. Sirant, M.M. (2016) Politseys'ke spivrobitnytstvo Ukrainy i Yevropeys'koho Soyuzu – pravovyy aspekt [Police cooperation between Ukraine and the European Union is a legal aspect]. *Visnyk*

7. Sokurenko, V.V. (2019) Perspektyvy vykorystannya zdostrukiv suchasnoyi yevropeys'koyi politseys'koyi nauky pid chas pidhotovky pratsivnykiv natsional'noyi politsiyi Ukrainy [Prospects for the use of modern European police science in the training of national police officers in Ukraine]. *Suchasna yevropeys'ka poli-tseyistyka ta mozhyvosti yiyi vykorystannya v diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi Ukrainy: zbirnyk tez dopovidey uchashykh mizhnar. nauk.-prakt. konf., 11 kvitnya 2019 r. Kharkiv: KHNUVS, S. 21-22. [in Ukr.]*

8. Khazova, V.E., Serheeva, E.Yu. (2013) Sovremennyye tendentsyy professyonal'noy podhotovky polytseyskykh kadrov v XXI veke [Current trends in professional training of police personnel in the 21st century]. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta MVD Rossii.. № 7. S. 243–246. [in Russ.]*

9. Kharchuk, N.R. (2015) Struktura navchal'nykh zakladiv po pidhotovtsi politseys'kykh kadrov u Bavariyi [Structure of police training institutions in Bavaria]. *Visnyk Natsional'noho avyatsiynoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats' (pedahohika, psykhohohiya). K., Vyp. 2 (7). S. 130-135. [in Ukr.]*

10. Shvets', D.V. Osoblyvosti profesynoyi pidhotovky politseys'kykh: porivnyal'nyy analiz [Features of police training: A comparative analysis]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «PRAVO». 2018. Vyp. 25. S. 14-17. [in Ukr.]*

SUMMARY

Ivanytsya A.V. Experience of training of police personell in the leading democratic states of the world. In the current conditions of reforming the National Police of Ukraine according to standards of the leading democratic countries of the world, the pressing question is the study of various aspects of the functioning, organization and activity of the police of the Western world. One such aspect is the system of recruiting, training and retraining of personnel, education of future police officers. Specificity of police service requires constant cooperation and contact of police officers with the public. The direct contact with the police officer is probably the basic and the most important factor in the building of the citizen's perception and attitude towards the police in general. Accordingly, the level of public trust in police institutions depends on this. It directly affects the effectiveness of the combatting crime, the public order maintenance, and the level of security in society as a whole.

The article deals with general features and characteristics of the police training system in the EU and the USA. The author has claimed that the police can not operate effectively without constant improvement of the training to the police. In Western Europe and the US, there is no single approach to police training. Each state has its own peculiarities. Influences of the benefits of higher education of a policeman to perform duties have been analyzed. In science, there are at least three groups of researchers' conceptual views on the need for police officers to raise their level of education. Some believe that higher education has a negative impact on the person's police service. Some researchers believe that there is no difference, while others advocate active involvement of police officers with higher education. The decision of the Council of the European Union created the European Police College (CEPOL) in 2000. This institution trains police executives, experts in the area of joint crime of EU countries.

The contemporary European police training institutions have been considered. Examples of police training in the United States and Germany have been provided. Through the US federal system, the training system has regional specificity. The Federal Republic of Germany also has its own police and training system.

Keywords: *police, police training system, EU, USA, Germany, CEPOL.*

Гребенюк А. М. ©
кандидат технічних наук,
доцент

Краснобрижий І. В. ©
кандидат юридичних наук

Мирошніченко В. О. ©
кандидат технічних наук,
доцент

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЕФЕКТИВНІСТЬ БІОМЕТРИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В СИСТЕМАХ КОНТРОЛЮ ДОСТУПУ

Розглянуто основні напрямки розвитку біометричних технологій, зроблено спроби знаходження найбільш ефективних біометричних систем, які реально існують у різних країнах світу і використовуються на практиці різними установами і організаціями, у тому числі правоохоронними органами. Розглянуто також особливості використання кожної біометричної системи, виходячи із зовнішніх чинників, таких як кількість одночасно ідентифікованих об'єктів, стан зовнішнього середовища, пропускна здатність інформаційно-телекомунікаційному обладнання.

Ключові слова: СКУД, верифікація, ПІН-код, Proximity-картки, RFID, ID-картки, ідентифікація, біометрія, IP-камери, Web-камери, графічні процесори, відеопоток.

Постановка проблеми. На сьогодні, у зв'язку з великою кількістю населення у містах, збільшеною мобільністю кожної окремої особи, розвитком інформаційно-телекомунікаційних систем, збільшенням потужності електронно-обчислювальних машин, які можуть бути використані для протиправних діянь, активізацією різноманітних антисоціальних угруповань, питання автоматизації ідентифікації конкретної особи стає дуже гостро. Ідентифікація особи потрібна не тільки для пошуку антисоціальних елементів, але і для оптимізації та спрощення життєвих функцій людини. Проблема ідентифікації особи, особливо в автоматичному режимі та режимі онлайн, постійно вимагає пошуку найбільш ефективних програмно-апаратних комплексів вирішення цієї задачі і знаходження критеріїв, за якими буде ідентифіковано особу. Зараз існує багато критеріїв, за якими може бути розпізнана конкретна особа, але ідентифікація за деякими критеріями дає неприйнятні помилки. Тому ідентифікація особи за її біометричними ознаками повинна виконуватись комплексно, або за тими ознаками, які дадуть нам прийнятні результати. У вирішення проблеми ідентифікації за біометричними ознаками повинна бути включена і фінансова складова. Біометричні системи, які призначені для розпізнавання особи, повинні бути як ефективними, так і найбільш доступними для організацій і установ як державного, так і приватного сектора.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми використання біометричних технологій для захисту інформації розглядалися у публікаціях як у відкритих, так і закритих літературних джерелах, зокрема, таких учених: Заха-

© Гребенюк А. М., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6529-683X>
k_inf@dduvs.in.ua

© Краснобрижий І. В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9943-4666>
k_inf@dduvs.in.ua

© Мирошніченко В. О., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7508-737X>
k_inf@dduvs.in.ua

ров В.П., Зачек О.І., Рудешко В.І., Барсуков В.С., Козирев С.П., Корченко А.О., Мацьків Н.С., Гречишкіна О.М., Кухарев Г. А., Дубчак О.В., Підгайна К.І., Брюхомицький Ю.А., Казарин М.Н., Іванов А.І., Урсуленко І.В., Полєнніков М.О., Пономаренко Л. В. та ін. [1-3]. Важливість наукового здобутку та внеску в теорію і практику інформаційної безпеки згаданих учених важко переоцінити.

Мета даної статті полягає у знаходженні найбільш перспективних напрямків розвитку біометричних технологій і ефективних існуючих біометричних систем, виходячи з їх ефективності, цінової складової, складності налагодження та обслуговування цих біометричних систем.

Виклад основного матеріалу. У нашій країні, як і за кордоном, системи контролю і управління доступом (СКУД) включають у себе різні технічні засоби: пристрої контактної і безконтактної ідентифікації, системи відеоспостереження та відеоаналізу, виконавчі пристрої (шлагбауми, турнікети та ін.), мережеве та серверне обладнання, спеціалізоване й інтеграційне програмне забезпечення, персоніфіковані Proximity-карти (і деякі інші рішення, засновані на технології RFID), які можуть працювати як самостійно, так і в поєднанні з додатковими методами, наприклад, з персональними ідентифікаційними номерами (ПН-кодами). Ця технологія добре відпрацьована, вона має цілу низку переваг: порівняно невисоку вартість, наявність на ринку великого вибору обладнання, програмного забезпечення та підрядників із впровадження та обслуговування. Разом з тим технологія RFID не позбавлена недоліків, перш за все пов'язаних з необхідністю носити із собою ідентифікаційну картку, яку можна забути, втратити, передати іншій людині (з умислом чи без) або скопіювати. Тому в даний час актуальним є пошук нових підходів, які при невисокій вартості і максимальному використанні вже створеної інфраструктури допомагали б уникнути зазначених вище недоліків, кардинально підвищити загальну надійність системи, впроваджувати різні додаткові функції і сервіси, зробити СКУД зручнішим як для служби безпеки, так і для користувачів.

Один з найбільш перспективних шляхів вирішення вищезазначених проблем пов'язаний із застосуванням біометрії. Як відомо, на ринку пропонуються різні біометричні системи ідентифікації для СКУД. Це і сканери відбитків пальців або райдужної оболонки ока, і зчитування венозного малюнка на долонях, і навіть ідентифікація за голосом. Однак, на думку багатьох експертів, найкращі перспективи стати галузевим стандартом у СКУД має технологія біометричної ідентифікації за обличчям. Так, за оцінками дослідників Markets and Markets ринок розпізнавання осіб зростає в середньому на 15,3 % на рік і збільшиться з 3,4 млрд. дол. у 2016 році до 6,8 млрд. дол. у 2021 році. Одним з головних чинників його зростання є саме біометричні системи ідентифікації і контролю доступу. За прогнозами, ці технології будуть затребувані як державними органами, так і бізнес-спільнотою.

Сучасні реалізації технологій розпізнавання осіб (у тому числі хмарні рішення, «розпізнавання як сервіс») роблять їх доступними і рентабельними навіть для невеликих торгових точок, не кажучи вже про великі територіально-розподілені підприємства. Адже, і це, мабуть, найголовніше, кращі алгоритми розпізнавання осіб, засновані на нейронних мережах, досягли практично 100 % точності роботи, наприклад, алгоритми розпізнавання NIST і Megaface, допускають помилкове спрацювання (пропускають «чужого») не більше ніж в одному випадку на один мільйон. Це дає можливість використовувати біометрію за обличчям в якості основної, і в багатьох випадках єдиної, технології аутентифікації у СКУД.

Біометричні системи мають ряд переваг перед традиційними ID-картами: вони забезпечують високу достовірність розпізнавання, їх неможливо обдурити, скопіювати або вкрасти ідентифікатор, їх легко інтегрувати з існуючим охоронним обладнанням. Вони працюють дистанційно і дуже швидко. Усі події фіксуються і зберігаються в архіві.

Важливою перевагою застосування технології ідентифікації за обличчям є можливість максимально задіяти вже існуючу інфраструктуру. Багато стандартних пристроїв СКУД вже містять вбудовану камеру. Тому при виборі біометричної СКУД потрібно звернути увагу на можливість використання різних типів камер. В ідеалі, система розпізнавання осіб повинна працювати з IP-, web-камерами, із вбудованими камерами мобільних пристроїв і зі спеціалізованими камерами розпізнавання осіб. Алгоритм розпізнавання повинен вміти справлятися із зображеннями, які отримуються навіть з найпростіших камер, які, як правило, і вбудовуються у пристрої контролю доступу. Якість «картинки», яку вони видають, має бути достатньою для побудови біометрично-

го шаблону і подальшої його перевірки у базі даних. У цьому випадку, все, що потрібно зробити – це встановити на сервері відповідне програмне забезпечення – і біометрична СКУД готова до роботи.

Сучасні алгоритми розпізнавання працюють на різних обчислювальних платформах. Там, де необхідна велика продуктивність, наприклад, на складних територіально-розподілених об'єктах, таких як аеропорти, транспортно-пересадочні вузли і т. ін., використовуються графічні процесори (GPU). Сучасна відеокарта класу NVIDIA Tesla дозволяє будувати більше 250 біометричних шаблонів на секунду (побудова шаблонів є найбільш ресурсомісткою операцією в біометричній ідентифікації). Таким чином, застосування GPU дозволяє обійтися однією відеокартою там, де потрібна була б ціла серверна стойка.

Для невеликих підприємств увесь механізм ідентифікації може бути реалізований у хмарі (наприклад, система біометрії і відеоспостереження FaceMatica). Вбудовані камери передають у хмару зображення, а FaceMatica повертає результат ідентифікації. Використовувати цей сервіс можна через просте оформлення розсилання, не витрачаючи кошти на придбання програмного забезпечення та «заліза».

Цікаві результати можна отримати за допомогою вбудованих систем розпізнавання осіб. Наприклад, якщо в RFID чіп або в локальну базу даних пристрою розпізнавання записаний біометричний шаблон особи, то можна виконувати ідентифікацію та аутентифікацію в режимі офлайн, не обмінюючись даними і зображеннями із сервером. Таке рішення вже реалізовано на платформі NVIDIA Jetson і являє собою невеликий пристрій розміром з кредитну карту, яка може не тільки детектувати і розпізнати обличчя, але і визначити стать і вік людини, провести перевірку «живості» і взяти на себе управління виконавчими пристроями.

Тут доречно згадати одне з питань, яке найбільш часто виникає у зв'язку з біометричною ідентифікацією за обличчям: чи можна обдурити систему, пред'явивши їй фотографію або відеозапис? Для того щоб цього не сталося, система розпізнавання особи повинна включати механізм перевірки, так званий livenesscheck, який гарантує, що перед камерою знаходиться дійсно жива людина [4]. Тонкість полягає в механізмі реалізації цієї перевірки: більшість рішень вимагають від користувача виконання певних дій (наприклад, кивнути головою або повернути її вліво або вправо). Це не дуже зручно для користувача, тому доцільною є така система, яка виконує перевірку автоматично, не вимагаючи нічого від людини. Таку перевірку можна реалізувати за допомогою аналізу розподілу світла і тіней на обличчі (з урахуванням умов освітлення) – плоске зображення пройти цей тест не зможе.

Розгорнута в організації або у хмарі біометрична система може використовуватися не тільки в системах контролю доступу, але й для вирішення багатьох інших завдань. Наприклад, для ведення повного і достовірного обліку робочого часу персоналу, забезпечення превентивної безпеки об'єкта в режимі некооперативного дистанційного розпізнавання осіб, для контролю внутрішніх зон і виявлення присутності в них осіб без відповідних повноважень, аналізу потоків відвідувачів і збору різного роду статистики, запобігання проходу на об'єкт за підробленими документами.

Впровадження цієї технології затребуване в місцях масового перебування людей – в метро, аеропортах, вокзалах, транспортно-пересадочних вузлах, стадіонах, видовищних заходах і т.ін. Тобто там, де необхідно в реальному часі відстежувати пасажирів і персонал, що входить у термінали, обмежувати несанкціонований доступ у зони контролю і дистанційно виявляти в натовпі «небажаних» відвідувачів. Система автоматично, в режимі реального часу, порівнює зображення осіб з камери з однією або декількома базами даних. Технологічно – це найскладніше завдання, оскільки неможливо змусити кожную людину подивитися в камеру. Для таких систем краще використовувати спеціалізовані камери розпізнавання із вбудованим детектором, що дозволяє передавати для обробки не весь відеопотік, а тільки зображення осіб. Це знижує витрати і навантаження на мережу (що критично важливо, якщо мова йде про десятки одночасно працюючих камер), а самі зображення передаються з максимальною роздільною здатністю. Крім того, в порівнянні зі звичайними камерами відеоспостереження, вони краще працюють зі складним освітленням і ракурсом, здатні автоматично покращувати якість зображення.

Зараз є актуальною інтеграція СКУД на базі розпізнавання осіб з платіжно-пропускними терміналами, наприклад, на стадіонах. Вона дозволяє фіксувати на камеру всі події, починаючи з покупки квитка, при цьому особа покушця «прив'язується» до квитка в момент покупки, інша людина не зможе пройти по ньому на матч. Таким чином, виконуються вимоги верифікації (підтвердження особи) уболівальників, ведеться боротьба з квитковими спекулянтами. Якщо людина внесена до списків осіб, яким дос-

туп на стадіон заборонено, система її не пропустить, навіть якщо у неї є квиток.

Висновок. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що нові рішення для систем контролю і управління доступом на базі біометричних технологій легко інтегруються в існуючу інфраструктуру, мають широкий функціонал, об'єднують апаратні засоби в єдину систему безпеки об'єкта. Біометрична ідентифікація осіб, безперечно, завоює в перспективі істотну частку ринку засобів ідентифікації, так як її застосування набагато зручніше і безпечніше, ніж використання традиційних карткових систем, а багато виробників СКУД вже починають вбудовувати у свої продукти розпізнавання осіб в якості однієї з базових функцій.

Бібліографічні посилання

1. Захаров В.П., Рудешко В.І. Використання біометричних технологій правоохоронними органами у XXI столітті: науково-практичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 440 с.
2. Пономаренко Л.В. Система захисту від несанкціонованого доступу на основі голосової автентифікації: дис. ... канд. юрид. наук: 05.13.21. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/355488.html>.
3. Зачек О.І. Можливості застосування біометричного методу ідентифікації за геометрією обличчя в системах відеоспостереження правоохоронних органів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. Наук. праць.* 2014. № 1. С. 34–351.
4. URL: <http://www.biometric-solutions.com/liveness-check.html>.

Надійшла до редакції 20.06.2019

References

1. Zakharov V.P., Rudeshko V.I. (2009) Vykorystannya biometrychnykh tekhnolohiy pravookhoronnyu orhanamy u XXI stolitti [The Use of Biometric Technologies by Law Enforcement Agencies in the 21st Century]: naukovo-praktychnyy posibnyk. L'viv: L'vDUVS [in Ukr.].
2. Ponomarenko L.V. Systema zakhystu vid nesanktsionovanoho dostupu na osnovi holosovoyi avtentyfikatsiyi [The system of protection against unauthorized access based on voice authentication]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 05.13.21. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/355488.html> [in Ukr.].
3. Zachek O.I. (2014) Mozhlyvosti zastosuvannya biometrychnoho metodu identyfikatsiyi za heometriyeyu oblychchya v systemakh videosposterezhennya pravookhoronnykh orhaniv [Possibilities of application of biometric method of identification by face geometry in video surveillance systems of law enforcement agencies]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnurishnykh sprav: zb. Nauk. prats'*, 1, 34-351 [in Ukr.].
4. URL: <http://www.biometric-solutions.com/liveness-check.html> [in Engl.].

SUMMARY

Myroshnychenko V.O., Krasnobryzhy I.V., Hrebenyuk A.M. The effectiveness of biometric technologies and features of their use in access control systems. Identification of a person is needed not only to search for antisocial elements, but also to optimize and simplify human life functions. The problem of identifying a person, especially in automatic and online mode, constantly requires finding the most effective software and hardware systems to solve this problem and finding the criteria by which the person will be identified. There are now many criteria by which a particular person can be identified, but identification by some criteria gives unacceptable errors. Therefore, the identification of a person by his/her biometric features must be performed in a comprehensive manner, or on the grounds that will give us acceptable results.

The article discusses the main directions of development of biometric technologies, in particular, methods of identification of a person by fingerprints, face geometry and iris. Attempts are being made to find the most effective biometric systems that actually exist in different countries of the world and are used in practice by various institutions and organizations, including law enforcement agencies. A comparison of these techniques based on FAR and FRR, according to which the most reliable is recognized by the iris of the eye. Other directions in recognition and identification systems are recognized as less reliable and it is preferable to use them in combination, for example, the use of recognition systems based on palm scans, papillary patterns and voice recognition systems; facial recognition systems and papillary line recognition systems; recognition systems for human gait and recognition systems for the face. It was concluded that recognition systems for human DNA are in the status of research and improvement (lack of efficiency in DNA analysis). It was determined that at a considerable distance identification is possible only by face geometry. The international experience of using such identification in video surveillance systems is considered. The features of the use of each biometric system are also considered on the basis of external factors, such as the number of simultaneously identified objects, the state of the external environment, and the capacity of information and telecommunications equipment.

New solutions for access control and management systems based on biometric technologies are easily integrated into existing infrastructure, have broad functionality, integrate hardware into a single facility security system.

Keywords: access control system, verification, PIN code, Proximity-cards, RFID, ID-cards, identification, biometrics, IP-cameras, webcams, GPUs, video stream.

Юшкевич О. Г. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Здійснено огляд сучасного стану реформування поліції в Україні. Зроблено висновок про значний внесок Європейського Союзу, окремих країн – Грузії та США – у реформу поліції в Україні. Проаналізовано чинне законодавство у сфері діяльності Національної поліції. Розглянуто впроваджені заходи реформування поліції в Україні. Окреслено подальші кроки на шляху реформування.

Ключові слова: поліція, довіра до поліції, реформа поліції, громадськість, взаємодія поліції з населенням.

Постановка проблеми. Україна заявила всьому світу про вибір свого історичного шляху – інтеграції до Європейського Союзу (ЄС), визнаючи спільні цінності останнього (демократію, повагу до прав людини і основоположних свобод, верховенство права). Внаслідок цього відбулося підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами. З метою ефективного виконання цієї Угоди в Україні з 2014 р. розпочалось активне впровадження політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ. У 2015 р. Україні стартувала масштабна реформа поліції, метою якої стала зміна існуючої правоохоронної системи з її зневагою до прав людини, безкарністю, хабарництвом та насильством.

Окремі теоретичні та практичні питання реформування поліції в Україні висвітлено у багатьох дослідженнях. Зокрема, В.А. Глуховера зосередив свою увагу на законодавчих новаціях реформування [1], а проблеми неефективної діяльності поліції України вивчав Н.Д. Туз [12]. Проте слід зазначити, що реформування поліції в Україні наразі триває, адже цей процес не є миттєвим та потребує залучення до нього багатьох фахівців.

З огляду на викладене **метою** статті є висвітлення сучасного стану реформування поліції в Україні. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання: проаналізувати чинне законодавство у сфері діяльності Національної поліції, розглянути впроваджені заходи реформування поліції в Україні та окреслити подальші кроки на шляху реформування.

Виклад основного матеріалу. Сутність реформи поліції в Україні полягає у відновленні довіри населення до поліції та створенні органу, який виконує сервісну, соціальну функцію й ефективно взаємодіє із громадськістю.

Для проведення якісної та ефективної реформи українська влада прийняла рішення використати успішний досвід закордонної держави-партнера – Грузії, прийняти фінансову допомогу країн ЄС та США. Так, за допомогою команди грузинських реформаторів (Екі Згуладзе, Хатї Деканоїдзе) нині в Україні діє центральний орган виконавчої влади – Національна поліція, розширено його повноваження, набрано молоді кадри – патрульні поліцейські, запроваджується нова система оцінювання ефективності поліції, орієнтованої на бізнес-модель. США виділено \$ 15 млн. на допомогу для організації патрульних служб у містах Одеса, Харків, Київ та Львів. У липні 2015 року в Одесі команда поліцейських з дорожнього патруля Каліфорнії проводила тренінги курсантам Одеського державного університету внутрішніх справ. Пізніше, в 2016 році, наша країна отримала ще \$ 25 млн. за договором з послом США в Україні про фінансову допомогу по лінії реформ. На частину цих грошей було створено спеціальний підрозділ типу SWAT – український корпус оперативно-раптові дії (КОРД), що є підрозділом Національної поліції для вирішення надзвичайних ситуацій, рівень яких є настільки високим і складним, що може перевищити можливості сил оперативного реагування чи оперативно-розшукових підрозділів. Даний договір був підписаний з розрахунку на тривалу співпрацю і фінансування з боку США [10].

Першочергово було оновлено чинне законодавство. Зокрема, розроблено та прийнято закони України «Про Національну поліцію» [8] та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [4], постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» [5], «Про утворення Національної поліції України» від 02.09.2015 № 641 [9], накази Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» від 06.11.2015 № 1376 [6], «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» від 07.11.2015 № 1395 [7]. Зазначені нормативні акти містять багато прогресивних норм та дозволяють, у більшості випадків, органам Національної поліції здійснювати свої повноваження законно та ефективно.

Наявність правової регламентації дозволило масштабно реорганізувати чинну систему органів внутрішніх справ, впровадити нову систему поліції на всій території України. Органи Національної поліції відокремлено від Міністерства внутрішніх справ. Сьогодні систему Національної поліції складають: центральний орган управління поліцією (Національна поліція) та територіальні органи поліції (юридичні особи публічного права в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні територіальні органи). У складі поліції функціонують: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення.

У січні 2017 року Національна поліція спільно з міжнародними партнерами розпочала пілотний проект на базі Бориспільського відділу поліції Київської області, який об'єднав функції слідчих та оперативних працівників під єдине підпорядкування та в єдиній посаді детектива. У червні пілотний проект поширено на вісім областей: Харківську, Львівську, Одеську, Хмельницьку, Запорізьку, Сумську, Полтавську і Київську. В експерименті бере участь один відділ поліції від кожної області [2].

Окремим здобутком реформи поліції в Україні стало створення патрульної поліції, серед основних обов'язків якої є: забезпечення публічного порядку і громадської безпеки; забезпечення безпеки осіб, захисту їх прав, свобод та законних інтересів; створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ, організацій; запобігання кримінальним, адміністративним правопорушенням; попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, випадків насильства у сім'ї, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню; взаємодія із суспільством: реалізація підходу «поліція та громада», що полягає у співпраці та взаємодії із населенням, громадськими організаціями, іншими підрозділами органів внутрішніх справ, органами публічної влади, з метою запобігання правопорушенням, забезпечення безпеки, зниження рівня злочинності, а також установа довірливих відносин між поліцією та населенням; забезпечення безпеки дорожнього руху; організація контролю за додержанням законів, інших нормативно-правових актів з питань безпеки дорожнього руху [11].

До патрульної поліції у більшості випадків прийшли люди, які раніше не працювали в силових структурах, зокрема 70% патрульних – з вищою освітою, середній вік – 24 роки, жінок у новій патрульній поліції – близько 27% від усього складу. Патрульна служба їздить на автомобілях марки «Тойота», які оснащені системою «Рубіж». Обмундирування патрульного поліцейського складають: пістолет “Форт-17”, гумовий кийок, індивідуальний жетон поліцейського і нагрудна відеокамера. Камера дозволяє фіксувати інформацію в режимах відео- та аудіофіксації. GPS-обладнання використовується для відстеження переміщення нарядів і оперативного управління ними. Кожен екіпаж має планшет, за допомогою якого заповнює протоколи правопорушень на основі схожих та збережених шаблонів. Форму патрульних поліцейських зроблено за зразком поліцейських Нью-Йорка.

Важлива новація, яку почала впроваджувати поліція у роботі з протестувальниками, – це запуск антиконфліктних груп. Це так звана поліція діалогу, на яку покладаються завдання щодо: сприяння проведенню масових заходів, захисту права громадян на свободу мирних зібрань, підтримки постійного діалогу з учасниками, запобігання можливим конфронтаціям та сприяння їх деескалації. Про необхідність такого кроку протягом багатьох років зазначали правозахисники, зокрема у звітах щодо забезпечення права на мирні зібрання поліцією [12].

Водночас у поліції створюється новий підрозділ – тактична поліція, до функцій якої належить здійснення превентивних заходів під час забезпечення публічної безпеки та порядку, зокрема під час масових заходів і зібрань (деескалація конфліктів під час таких заходів). Підрозділ тактико-оперативного реагування (ТОР) патрульної поліції

наразі є силовою ланкою під час забезпечення зібрань, проте використовується для деескалації легких випадків насилля [12].

Законом України «Про Національну поліцію» закріплено зовсім новий для України принцип тісної співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, спрямований на задоволення їхніх потреб. Передбачено, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції (ч. 3 ст. 11 Закону). 7 лютого 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив Порядок проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції, що містить базові правила щодо залучення незалежних соціологічних організацій до оцінки довіри, визначення періодичності тощо [12].

3 квітня 2017 року Європейський Союз розпочав проект «Підтримка реформи поліції в Україні» (ПРПУ) вартістю 6 мільйонів євро. Він спрямований на покращення взаємодії поліції з громадою у 20 невеликих містах Київської, Харківської, Львівської областей, а також на підтримку реформ щодо охорони громадського порядку в Україні. Проект є продовженням діяльності Консультативної місії ЄС і реалізовується протягом 18 місяців поліцією Швеції, Управлінням ООН з обслуговування проектів (UNOPS) за підтримки КМЕС. Метою проекту є підтримка Національної поліції в її службі громадянам та дотриманні демократичних цінностей, які мають бути пріоритетами в роботі правоохоронців. Комунікація та забезпечення права на мирні зібрання, поліцейська діяльність на благо, а не проти людей – це основні принципи скандинавської моделі охорони громадського порядку. Концепція взаємодії поліції з громадою (community policing) спрямована на покращення відносин між поліцією та місцевими мешканцями, наприклад, через створення консультативних груп, до яких залучатимуться представники місцевої громади, влади, бізнесу, релігійних установ. Модель “community policing” працює також на попередження та розкриття злочинів, адже особлива увага приділяється співпраці з громадою щодо виявлення причин злочинів [13].

Для покращення взаємодії поліції з громадою проект передбачає ремонт приймальних приміщень 20 поліцейських відділів – учасників проекту та передачу 15 поліцейських автомобілів. У рамках проекту також планується проведення тренінгів з лідерства для керівників вищої та середньої ланки поліції, а також навчання в інших сферах, наприклад, курси управління стресом. Скандинавська модель охорони громадського порядку передбачає попередження насильства під час масових заходів (мітингів, спортивних заходів, тощо) шляхом постійного спілкування з натовпом, ретельного планування та аналізу ризиків. Основним принципом є сприяння проведенню мирних зібрань та підтримка демократичних прав громадян. Проект спрямований на підтримку нової української моделі охорони громадського порядку, яка базуватиметься на скандинавському підході. До 420 поліцейських пройдуть спеціалізовані тренінги, а 60 з них стануть інструкторами. Задля підтримки поліції у запровадженні громадського порядку правоохоронці також отримають засоби індивідуального захисту [14].

3 квітня 2018 року у Херсонській і Дніпропетровській областях впроваджено систему Custody Records – так звану систему електронного обліку затриманих, в якій фіксуються всі дії щодо затриманої особи, коли вона потрапляє до ізолятора тимчасового тримання [15]. Це британська модель електронного обліку і фіксації всіх дій стосовно затриманих осіб. Основними цілями відеоспостереження в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) при запровадженні системи Custody Records є: забезпечення повного моніторингу, що відбувається на території ІТТ; оперативне реагування на порушення прав людини та у разі екстрених ситуацій; запобігання катувань та інших випадків фізичного і психологічного насильства щодо затриманого; запобігання випадкам суїциду і самошкодження затриманої особи; забезпечення захисту працівників поліції від помилкових звинувачень щодо неналежного поводження; фіксація доказів для використання в судочинстві.

3 квітня 2019 року Постановою Кабінету міністрів України від 03.10.2018 № 852 дозволено використання засобів фото- і відеофіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі. В Україні будуть впроваджуватися сучасні прилади контролю за дотриманням правил дорожнього руху з функціями фото-, відеофіксації, а саме: дистанційні вимірювачі швидкості руху транспортних засобів (TruCAM, «Візор»); дистанційні вимірювачі просторово-часових параметрів місцеположення транспортних засобів з функцією автоматичної фото- і відеофіксації порушень ПДР [3].

Передбачається створення центрів з надання сервісних послуг в регіонах, що будуть надавати такі види послуг і сервісів: реєстрація транспортних засобів, видача посвідчень водія, видача дозволів на придбання зброї, видача довідок. Основними принципами роботи сервісних центрів визначено: один адміністратор, прозорий офіс, скорочення часу оформлення документів [12].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що процес реформування Національної поліції в Україні триває. Заходи, що впроваджуються у межах реформування, спрямовані на служіння та захист прав, свобод й інтересів людини в Україні, підтримуються не лише українцями, а й європейською спільнотою.

Ми згодні з експертами Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів щодо необхідності послідовних, а не точкових змін в системі [16]. Поліція має бути забезпечена детальним, зрозумілим законодавством, бо без нього поліцейські часто керуються власною правосвідомістю, яка іноді розходиться з правами людини [17]. Працівники Національної поліції мають дотримуватися інформаційних прав людини і громадянина, зокрема права про доступ до публічної інформації у сфері діяльності поліції. Серйозної динаміки росту має отримати кіберполіція як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції України, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних та комп'ютерних інтернет-мереж і систем. Врешті-решт поліція має стати сервісним органом, де люди можуть замовляти та отримувати різні послуги.

Бібліографічні посилання

1. Глухверя В.А. Національна поліція: стан та проблеми реформування. URL: file:///C:/Users/elius/Downloads/FP_index.htm_2016_5_5.pdf.
2. Права людини в діяльності української поліції – 2017. Загальний огляд. URL: http://umdpl.info/wp-content/uploads/2018/06/Styslyu-vyklad_ukrai-nskoju.pdf.
3. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 04 червня 2015 р. № 374 і від 13 січня 2016 р. № 94: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-2018-p>.
4. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>.
5. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p>.
6. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2015 № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15>.
7. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2015 № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15>.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
9. Про утворення Національної поліції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-p>.
10. Реформа Национальной полиции: ожидания vs реальность. URL: <https://commons.com.ua/uk/reforma-nacionalnoj-policii/>.
11. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ МВС України від 02.07.2015 № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>.
12. Реформи в Україні: Національна поліція. URL: <https://sebwco.com/reformi-v-ukrayini-natsionalna-politsiya>.
13. Туз Н.Д. Прогалини законодавчої бази як чинник неефективної діяльності патрульної поліції України. URL: <http://oaji.net/articles/2017/2258-1486123382.pdf>.
14. У МВС стартував проект «20 зразкових відділів поліції». URL: <http://old.eu-ua.org/pidtrymka-reformy-politsii>.
15. Москвичова А. Моя нова поліція: що змінилося за три роки реформи. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29336520.html>.
16. Реформа поліції. URL: <http://umdpl.info/police-experts.info/tags/reforma-politsiji/>.
17. ЄС запускає проект на 6 млн. євро для створення “зразкових відділів поліції” у 20 містах України та запровадження нової моделі охорони громадського порядку, заснованої на скандинавському підході. URL: <https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/25295/>.

Надійшла до редакції 04.09.2019

References

1. Hlukhoverya V.A. Natsional'na politsiya: stan ta problemy reformuvannya [National police: the state and problems of reform]. URL: file:///C:/Users/elius/Downloads/FP_index.htm_2016_5_5.pdf [in Ukr.].
2. Prava lyudyny v diyal'nosti ukrayins'koyi politsiyi (2017) [Human rights in the activities of the Ukrainian police]. Zahal'nyy ohlyad. URL: http://umdpl.info/wp-content/uploads/2018/06/Styslyu-vyklad_ukrai-nskoju.pdf [in Ukr.].
3. Pro vnesennya zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 04 chervnya 2015 r. № 374 i vid 13 sichnya 2016 r. № 94 [On Amendments to the Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 04, 2015 No. 374 and dated January 13, 2016 No. 94]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 03.10.2018 № 852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-2018-p> [in Ukr.].

4. Pro Dysyplinarnyy statut Natsional'noyi politsiyi Ukrainy [On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Natsional'nu politsiyu [On approval of the Regulation on the National Police]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2015 № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p> [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennya Instruksiyi z oformlennya materialiv pro administratyvni pravoporushennya v orhanakh politsiyi [On approval of the Instruction on registration of materials on administrative offenses in the police]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 06.11.2015 № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15> [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennya Instruksiyi z oformlennya politseys'kymy materialiv pro administratyvni pravoporushennya u sferi zabezpechennya bezpeky dorozhn'oho rukhu, zafiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi [About approval of the Instruction on registration of police materials on administrative offenses in the field of traffic safety, not fixed automatically]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 07.11.2015 № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15> [in Ukr.].
8. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukr.].
9. Pro utvorennya Natsional'noyi politsiyi Ukrainy [On the formation of the National Police of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.09.2015 № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-p> [in Ukr.].
10. Reforma Natsional'noy polytsyy: ozhydannya vs real'nost' [National Police Reform: Expectations vs Reality]. URL: <https://commons.com.ua/uk/reforma-nacionalnoj-policii> [in Russ.].
11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro patrol'nu sluzhbu MVS [On approval of the Regulations on the patrol service of the Ministry of Internal Affairs]: nakaz MVS Ukrainy vid 02.07.2015 № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15> [in Ukr.].
12. Reformy v Ukraini: Natsional'na politsiya. URL: <https://sebweo.com/reformi-v-ukrayini-natsionalna-politsiya> [in Ukr.].
13. Tuz N.D. Prohalyny zakonodavchoyi bazy yak chynnyk neefektyvnoyi diyal'nosti patrol'noyi politsiyi Ukrainy [Gaps in the Legislature as a Factor in the Ineffective Activity of the Patrol Police of Ukraine]. URL: <http://oaji.net/articles/2017/2258-1486123382.pdf> [in Ukr.].
14. U MVS startuvav proekt «20 zrazkovykh viddiliv politsiyi» [The project "20 Model Police Departments" started at the Ministry of Internal Affairs]. URL: <http://old.eu-ua.org/pidtrymka-reformy-politsii> [in Ukr.].
15. Moskvychova A. Moya nova politsiya: shcho zminylosya za try roky reformy [My new police force: what has changed in the three years of reform]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29336520.html> [in Ukr.].
16. Reforma politsiyi [Police reform]. URL: <http://umdpl.info/police-experts.info/tags/reforma-politsiji> [in Ukr.].
17. YES zapuskaye proekt na 6 mln. yevro dlya stvorennya "zrazkovykh viddiliv politsiyi" u 20 mistakh Ukrainy ta zaprovadzhennya novoyi modeli okhorony hromads'koho porjadku, zasnovanoyi na skandinavskomu pidkhodi [The EU is launching a € 6 million project to create "model police departments" in 20 cities in Ukraine and introduce a new model of public order based on the Scandinavian approach]. URL : <https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/25295/>.

SUMMARY

Yushkevych O. G. Features of police reform in Ukraine on the way of European integration. It is noted that in 2015, serious police reform started in Ukraine, which significantly changed the existing law enforcement system, the essence of which was neglect of human rights, impunity, bribery and violence.

The conclusion is drawn on the significant contribution of the European Union and individual countries – Georgia and the USA to the police reform in Ukraine. The human, scientific, theoretical, practical and material resources of these countries were involved.

The current legislation in the field of activity of the National police has been reviewed. A significant step towards police reform in Ukraine was the adoption of the Law of Ukraine "On the National Police", which determined the legal basis for the organization and activities of the National Police of Ukraine, the status of police officers, as well as the procedure for serving in the National Police of Ukraine. Today, the National Police is the central executive body, which serves the public by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public security and order.

The implemented measures for police reform in Ukraine have been considered. The National Police, together with international partners, launched a pilot project that combined the functions of investigative and operational officers under a single subordination and in a single detective position. A separate achievement of police reform in Ukraine was the creation of a patrol police. A police called "dialogue police" has been introduced. The project "Support to police reform in Ukraine" aimed at improving the interaction of the police with the public has been launched. A system of electronic recording and fixation of all actions against retained persons "Custody Records" has been introduced.

The following steps to reform have been identified. The police must be provided with legislation that is detailed and understandable for everyone. National Police officers must respect the informational rights of the individual and citizen. Cyber police, which ensures the implementation of state policy in the fight against cybercrime using electronic computing machines (computers), telecommunication and computer Internet networks and systems, should receive serious growth dynamics. In the end, the police must become a service body where people can order and receive various services.

Keywords: *police, credibility of the police, police reform, public, police interaction with the public.*

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-38-42

Кириченко Ю.В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Запорізький національний
технічний університет)

ОБОВ'ЯЗОК НЕ ЗАПОДІЮВАТИ ШКОДУ ПРИРОДІ, КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ, ВІДШКОДОВУВАТИ ЗАВДАНІ ЗБИТКИ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЙОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Розглянуто конституційну практику нормативного регулювання обов'язку кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки в Україні та державах континентальної Європи. Проаналізовано юридичний зміст конституційного обов'язку, закріпленого у ст. 66 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтовано необхідність викладення цієї статті в новій редакції.

Ключові слова: *обов'язки, конституційні обов'язки, обов'язок не заподіювати шкоду природі, обов'язок не заподіювати шкоду культурній спадщині, обов'язок відшкодовувати завдані збитки.*

Постановка проблеми. Одним із важливих і невід'ємних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина є її обов'язки, які вона несе перед суспільством, державою та іншими людьми. У той же час обов'язки покладаються і на державу, але у даному випадку мова йдеться про обов'язки фізичних осіб. Обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та не порушення прав і свобод людини і громадянина.

Більшість демократичних конституцій обмежились встановленням мінімуму конституційних обов'язків. Водночас вітчизняний законодавець не відмовився від цілого ряду обов'язків у різноманітних сферах життя і діяльності особи, суспільства і держави, у тому числі й від обов'язку кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство держав континентальної Європи, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених багатьох галузей суспільствознавства та юридичних наук.

Слід наголосити, що сьогодні в Україні не проведено серйозних наукових досліджень щодо порівняльно-правового аналізу норм Конституції України з відповідними нормами конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки.

Викладене свідчить про актуальність досліджуваної проблематики та потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є порівняльно-правове дослідження та аналіз норми Конституції України та відповідних норм конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено обов'язок кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки, а також формулювання та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення ст. 66 Конституції України.

© Кириченко Ю.В., 2019

ORCID iD: <http://Orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

Виклад основного матеріалу. З огляду на необхідність духовного відродження України, надійного збереження та розумного використання її культурних цінностей і навколишнього природного середовища Конституція України у ст. 66 закріпила обов'язок кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані нею збитки.

У цій нормі йдеться практично про три конституційні обов'язки кожної людини: 1) обов'язок не заподіювати шкоду природі; 2) обов'язок не заподіювати шкоду культурній спадщині; 3) обов'язок відшкодувати завдані збитки природі та культурній спадщині. Тобто ці обов'язки представлені як активною, так і пасивною складовою. При цьому пасивна складова припускає обов'язок утриматися від дій, які заподіюють шкоду природі та культурній спадщині, а активна складова міститься в обов'язку здійснювати дії щодо попередження шкоди, поновлення навколишнього середовища та відшкодування завданих збитків. Але, як зазначила Н.Г. Шукліна, аналізовану статтю Конституції України викладено в досить схематичній та гранично короткій формі [1, с. 307], а, на наш погляд, ще й у некоректному формулюванні. У словниковій літературі слово «заподіювати» означає завдавати чогось, робити кому-небудь щось неприємне, тяжке, болоче [2, с. 346]. Тобто вітчизняний законодавець, доповнивши слово «заподіювати» часткою «не», отримав формулу, в якій йдеться про те, що «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині», тим самим апіорі (наперед) визнав кожну людину потенційним правопорушником і зобов'язав її не заподіювати шкоду природі та культурній спадщині.

У той же час в аналогічних нормах конституцій держав континентальної Європи замість словосполучення «не заподіювати шкоду» застосовуються терміни: «берегти» (ст. 54 Конституції Білорусі, ст. 55 Конституції Болгарії, ч. 1 ст. 89 Конституції Сербії, ч. 1 ст. 73 Конституції Словенії), «охорона» (ст. 43 Конституції Латвії, ч. 1 § 20 Основного Закону Фінляндії), «зберігати» (п. 1 ст. 45 Конституції Іспанії, ч. 1 ст. 78 Конституції Чорногорії), «зберігати, захищати, збільшувати» (п. 1 ст. 78 Конституції Португалії), «з повагою ставитися, турбуватися, охороняти» (п. II ст. 40, ст. ст. 77–78 Конституції Азербайджану), «турбуватися, зберігати, дбайливо ставитися» (п. 3 ст. 44, ст. 58 Конституції Росії), «турбуватися про захист і збереження» (п. 2 ст. 34, п. 3 ст. 37 Конституції Грузії), «виявляти особливу турботу» (ч. 3 ст. 69 Конституції Хорватії), «берегти й поліпшувати» (п. 2 ст. 44 Конституції Словаччини), «дбайливо ставитися» (§ 53 Конституції Естонії), «охорона, збереження» (ст. 59 Конституції Молдови) та «турбуватися» (ст. 86 Конституції Польщі).

Крім цього, абсолютна вимога не заподіювати шкоду природі, на думку В. В. Речицького, є в цілому утопічною, оскільки виходить за межі реальних можливостей правового регулювання. Подібні приписи, попри їх благородний імідж, є ознакою правового інфантилізму [3, с. 57]. У зв'язку із зазначеним ми вважаємо, що замість словосполучення «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду», слід вжити вираз «кожен зобов'язаний дбайливо ставитися».

Порівняльно-правовий аналіз положень норм конституцій європейських держав, в яких закріплено вимогу щодо захисту й зберігання природи, свідчить, що в абсолютній більшості з них вжито термін «навколишнє середовище». Наприклад, у п. 1 ст. 45 Конституції Іспанії підкреслено, що «усі мають право на сприятливе для розвитку людини навколишнє середовище та зобов'язані його зберігати» [4, с. 380], а в п. 2 ст. 44 Конституції Словаччини записано, що «кожен зобов'язаний берегти та поліпшувати навколишнє середовище і культурну спадщину» [5, с. 123]. І тільки в Росії і Хорватії на конституційному рівні вживаються два терміни: «природа» та «навколишнє середовище», а саме: у ст. 58 Конституції Росії закріплено, що «кожен зобов'язаний зберігати природу та навколишнє середовище, дбайливо ставитися до природних багатств» [6, с. 348], а в п. 3 ст. 69 Конституції Хорватії – «громадяни, державні, публічні й господарчі органи та об'єднання зобов'язані в межах своїх повноважень проявляти особливу турботу про захист здоров'я людей, природи та навколишнього середовища» [5, с. 459]. При цьому слід зазначити, що в чинному законодавстві України, насамперед у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., застосовується термін «навколишнє природне середовище», який, як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів, охоплює збереження природних ресурсів (у тому числі як залучені до господарського обігу, так і невикористані в народному господарстві земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність тощо), генетичного фонду жи-

вої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природно-заповідних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Тому з урахуванням європейського та вітчизняного досвіду, а також з метою вдосконалення юридичної термінології ст. 66 Конституції України, ми пропонуємо термін «природа» замінити на термін «навколишнє природне середовище», яке є ширшим за змістом поняттям.

Обов'язок охороняти культурну спадщину, що передбачений ст. 66 Конституції України, перш за все спрямований на збереження матеріальних і духовних цінностей українського народу, його історичних надбань. На доктринальному рівні деякі науковці поняття «культурна спадщина» визначають як надбання матеріальної та духовної культури людства, що успадковується від попередніх поколінь та є засобом піднесення духовності, єднання людей навколо вічних цінностей добра і краси [7, с. 10]; як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення [8, с. 430–431]; а на законодавчому рівні – як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини [9].

При цьому варто звернути увагу на те, що Україна, так само як і Грузія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Чорногорія, на конституційному рівні закріпили термін «культурна спадщина». Водночас у ст. 58 Конституції Росії застосовано два терміни – «історична і культурна спадщина»; у п. II ст. 40 Конституції Азербайджану і в ст. 46 Конституції Іспанії відповідно по три терміни – «історична, культурна і духовна спадщина» та «історична, культурна і художня спадщина»; у ст. 54 Конституції Білорусі взагалі встановлено, що «кожен зобов'язаний берегти історико-культурну, духовну спадщину та інші національні цінності» [6, с. 129], а в ч. 1 ст. 89 Конституції Сербії – «кожен зобов'язаний берегти пам'ятки природи і наукову, культурну та історичну спадщину, а також цінності, що мають суспільний інтерес, відповідно до закону» [10]. Крім цього, законодавці Азербайджану, Латвії, Молдови, Росії, Словаччини, Словенії і Чехії додатково зобов'язують кожного берегти та охороняти пам'ятки історії і культури. Наприклад, у ст. 59 Конституції Молдови записано, що «охорона ... пам'яток історії та культури є обов'язком кожного громадянина» [6, с. 306].

На наш погляд, формула щодо обов'язку турбуватися про збереження культурної спадщини потребує вдосконалення за рахунок внесення до неї термінів: «історична» та «духовна» спадщина і тим самим вони будуть сприяти розширенню її змісту. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 4 ст. 54 Конституції України перенести до ч. 1 ст. 66 та викласти її в оновленому варіанті, а саме: «... історичної, культурної і духовної спадщини, яка охороняється законом ...».

Вітчизняний законодавець у ст. 66 Конституції України також зафіксував припис щодо встановлення відповідальності за заподіяну шкоду, тобто відшкодовувати завдані збитки, що є властивим і для деяких конституцій європейських держав, зокрема, Іспанії (п. 3 ст. 45, ст. 46), Естонії (§ 53), Польщі (ст. 86), Словаччини (п. 3 ст. 44), Чехії (п. 3 ст. 35). Наприклад, у п. 3 ст. 45 Конституції Іспанії закріплено, що особи, які заподіюють шкоду навколишньому середовищу, «... підлягають відповідно до закону кримінальній чи адміністративній відповідальності і зобов'язані відшкодовувати завдані збитки», а в ст. 46 цієї Конституції зазначено, що «кримінальний закон встановлює покарання за замах на цю (історичну, культурну і художню. – *Прим. авт.*) спадщину» [4, с. 380]. У той же час у § 53 Конституції Естонії встановлено, що «кожен зобов'язаний дбайливо ставитися до життєвого і природного середовища та відшкодовувати завдані ним навколишньому середовищу збитки. Порядок відшкодування збитків встановлюється законом» [6, с. 609].

Необхідно нагадати, що Україна ще в 1988 р. ратифікувала Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини, яку схвалила ЮНЕСКО в 1972 р., і тим самим взяла на себе обов'язок охороняти культурну спадщину свого народу, яка є складовою частиною всесвітньої культурної спадщини, на основі загальноновизнаних принципів міжнародного права. І тому, згідно з ч. 5 ст. 54 Конституції України, «держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [11]. Аналогічні норми закріпили на конституційному рівні Латвія, Сербія, Словаччина, Словенія і Чорногорія, але законодавці цих країн розмістили їх у тих статтях своїх конституцій, де йдеться про обов'язок охороняти та зберігати культурну спадщину. Наприклад, у ст. 43 Конституції Латвії встановлено, що «охорона природи, культурного середовища,

ландшафтів, історичних і архітектурних пам'яток і середовища є обов'язком кожної особи, всього суспільства і держави» [6, с. 550], а в ч. 2 ст. 78 Конституції Чорногорії вказано, що «держава захищає природну і культурну спадщину» [12]. Ми вважаємо, що з точки зору логіки та юридичної техніки краще було б аналізований обов'язок держави, який закріплено в частині п'ятій, вилучити зі ст. 54 Конституції України й розмістити її окремою частиною (другою) у ст. 66, оскільки в цій статті є положення про обов'язок кожної людини турбуватися про збереження культурної спадщини.

Висновки. З огляду на викладене, а також з урахуванням результатів порівняльно-правового аналізу положень ст. 66 Конституції України з відповідними нормами конституцій держав континентальної Європи та з метою оптимізації формулювання конституційних обов'язків не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки, пропонуємо зазначену статтю викласти у такій редакції:

«Кожен зобов'язаний дбайливо ставитися до навколишнього природного середовища та історичної, культурної і духовної спадщини, яка охороняється законом, відшкодувати завдані ним збитки.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».

Бібліографічні посилання

1. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія. Київ: Центр навч. літ., 2005. 424 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпін': ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Речицький В. В. Проект Конституції України – 2012. Харків: Права людини, 2012. 168 с.
4. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: ИНФРА-М-NORMA, 1997. 816 с.
5. Конституции государств Европы: в 3-х т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во NORMA, 2001. Т. 3. 792 с.
6. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособие / сост. Г.Н. Андреева. Москва: Юристъ, 1999. 640 с.
7. Культурна спадщина людства: збереження та використання: навч. посібник / В. І. Акуленко, І. П. Магазинщикова, М. І. Мозир, О. О. Тарасенко; за ред. І. П. Магазинщикової. Львів, 2002. 234 с.
8. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 792 с.
9. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 2000. № 39. Ст. 333.
10. Конституція Республіки Сербія від 30 вересня 2006 р. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.
11. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
12. Конституція Республіки Чорногорія від 19 жовтня 2007 р. URL: <http://www.constitutions.ru/archives>.

Надійшла до редакції 23.04.2019

References

1. Shuklina N.H. (2005) *Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini (problemy teorii ta praktyky)* [Constitutional and legal regulation of human and citizen's rights and freedoms in Ukraine (problems of theory and practice)]: monohrafiya. Kyiv: Tsentr navch. Lit [in Ukr.].
2. *Velykyy tлумачnyy slovnyk suchasnoyi ukraiyins'koyi movy* (2001) [A large explanatory dictionary of modern Ukrainian] / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin': VTF «Perun» [in Ukr.].
3. *Rechyt's'kyy V.V. (2012) Proekt Konstytutsiyi Ukrainy – 2012* [Draft Constitution of Ukraine – 2012]. Kharkiv: Prava lyudyny [in Ukr.].
4. *Konstytutsyyi hosudarstv Evropeyskoho Soyuzu* (1997) [The Constitution of the States of the European Union] / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: INFRA-M-NORMA [in Russ.].
5. *Konstytutsyyi hosudarstv Evropy* (2001) [Constitutions of the states of Europe]: v 3-kh t. / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: Izd-vo NORMA, 3 [in Russ.].
6. *Konstytutsyyi stran SNH y Baltyy* (1999) [Constitutions of the CIS and Baltic countries]: ucheb. posobyie / sost. H.N. Andreeva. Moskva: Yuryst [in Russ.].
7. *Kul'turna spadshchyna lyudstva: zberezhennya ta vykorystannya* (2002) [The Cultural Heritage of Humanity: Preservation and Use]: navch. posibnyk / V.I. Akulenko, I.P. Mahazynshchykova, M.I. Mozyr, O.O. Tarasenko; za red. I.P. Mahazynshchykovoyi. L'viv [in Ukr.].
8. *Yurydychna entsyklopediya* (2001) [Legal Encyclopedia]: u 6 t. / redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., 3 [in Ukr.].

9. Pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny (2000) [On the Protection of Cultural Heritage]: Zakon Ukrainy vid 8 chervnya 2000 r. № 1805-III. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 39, 333 [in Ukr.].

10. Konstitutsiya Respubliki Serbiya [The Constitution of the Republic of Serbia] vid 30 veresnya 2006 r. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content> [in Ukr.].

11. Konstitutsiya Ukrainy (2017) [Constitution of Ukraine]: stanom na 4 trav. 2017 r.: vidpovidaye ofits. tekstu. Kyiv: Alerta [in Ukr.].

12. Konstitutsiya Respubliki Chornohoriya [The Constitution of the Republic of Montenegro] vid 19 zhovtnya 2007 r. URL: <http://www.constitutions.ru/archives> [in Ukr.].

SUMMARY

Kirichenko Yu.V. The obligation not to harm nature, cultural heritage, compensate for the damage caused: some issues about its constitutional recognition. One of the important and integral elements of the constitutional and legal status of the man and the citizen is his or her duties, which he / she carries before the society, the government and other people. At the same time, the responsibilities are entrusted to the government, but in this case it is a question of the individuals' duties. Responsibilities are a vital element of the mechanism of stability in society, one of the factors of securing and violating the rights and freedoms of man and citizen. Along with rights and freedoms of the man and the citizen, most democratic constitutions have limited themselves to a minimum of constitutional obligations. However the Ukrainian legislator did not abandon a number of obligations in various areas of life and activity of a person, society and the state, including the obligation of each person not to cause damage to nature, cultural heritage, to compensate for the damage caused by him/her. Today in Ukraine there is no serious scientific research on the comparative legal analysis of the rules of the Constitution of Ukraine with the corresponding rules of the constitutions of the states of continental Europe, in which the obligation is established not to cause damage to nature, cultural heritage, to compensate for the damage caused.

In view of the above, the author has examined the constitutional practice of regulating the obligation of each person not to harm nature, cultural heritage, and to compensate for its damage in Ukraine and the countries of continental Europe. The legal content of the constitutional obligation enshrined in Art. 66 of the Constitution of Ukraine and similar norms of the constitutions of European states. The necessity of presenting this article in the new edition has been substantiated, namely:

"Everyone is obliged to take good care of the environment and the historical, cultural and spiritual heritage protected by law and to compensate for the damage they have caused. The state ensures the preservation of historical monuments and other objects of cultural value, takes measures to return to Ukraine people's cultural values beyond its borders ».

Keywords: *obligations, constitutional obligations, obligation not to damage nature, obligation not to damage cultural heritage, obligation to compensate for damage caused.*

УДК 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-42-47

Кучук А. М. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка)

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ

Акцентовано увагу на необхідності переосмислення сутності явища, позначуваного терміном «правова культура». Зазначено, що західній правовій традиції не властиве використання понять «правосвідомість» і «правова культура». Зауважено, що у вітчизняній правничій літературі правова культура висвітлюється переважно крізь призму знання законодавства та правосвідомості. Нечіткість змісту правової культури у працях вітчизняних науковців, постійне її пов'язування з правосвідомістю зумовлюють формулювання висновку про «несамостійність» досліджуваного терміна, про його тотожність з правосвідомістю.

Ключові слова: *відчуття справедливості, закон, західна правова традиція, правова культура, правосвідомість.*

© Кучук А. М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5918-2035>

kucshuk@ukr.net

Постановка проблеми. Зміна вітчизняної наукової правничої парадигми, що відбувається і сьогодні, у контексті долучення до західної правової культури зумовлює необхідність запозичення відповідних концептів, теорій, ідей. Що, у свою чергу, супроводжується (має супроводжуватися) розширенням понятійно-категоріального апарату, переосмисленням існуючих у межах вітчизняної юриспруденції понять, категорій, теорій тощо. Адже понятійно-категоріальний апарат кардинально різних наукових парадигм не може повною мірою співпадати. Так, наприклад, західній правовій традиції не властивий механістичний погляд на суспільство, яке розглядається як відкрита система, і, відповідно, не використовується термін «механізм» (вітчизняна правничка наука знає цілу низку механізмів: механізм держави, механізм забезпечення, механізм охорони, механізм реалізації, механізм правового регулювання, механізм організації і функціонування політичної влади та ін.). Незважаючи на відсутність у західних державах «механізмів», стан реалізації людських прав, ефективність функціонування органів держави у порівнянні з пострадянськими державами з їх «механізмами» значно кращий (що підтверджують щорічні індекси демократії, верховенства права, статистика звернень до Європейського суду з прав людини). Слід також зазначити, що навіть наявність однакових термінів не вказує на однаковість їх розуміння у межах різних правових культур. Так, зміст права на достатній життєвий рівень у європейських та пострадянських державах суттєво відрізняється.

Однак і до сьогодні у межах загальної теорії права майже не відбулося переосмислення використовуваних лексем, значна частина яких має важливе аксіологічне значення. Серед таких понять слід, зокрема, назвати «правова свідомість», «правова культура», «правове виховання», «правопорядок», «законність» та ін. І якщо два останні з названих термінів стали предметом інтенції окремих вітчизняних науковців (у контексті зміни підходу до розуміння права, урахування практики Європейського суду з прав людини), то розуміння інших залишається таким самим, яким воно було у межах радянської юридичної теорії. У межах цього дослідження буде зосереджено увагу на терміні «правова культура», зважаючи на його фундаментальність і, відповідно, необхідність його адекватного розуміння.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика правової культури постійно перебуває в центрі уваги вітчизняних правників. Так, окреслена тематика стала предметом пізнання таких науковців: В. Акуленко, В. Власенко, О. Ганзенко, Н. Годун, В. Лемак, В. Лисогор, О. Макарова, І. Осика, П. Рабінович, О. Скакун, М. Требін, С. Третяк, М. Целуйко, Т. Чепульченко, Р. Шай та ін.

Значимо доволі специфічний підхід М. Целуйка до розуміння правової культури. На думку цього автора, слід запровадити поняття «компетентна правова культура» (логічним тоді буде висновок, що є і некомпетентна правова культура), під якою слід розуміти «рівень знань та об'єктивне ставлення суспільства до права; сукупність правових знань у вигляді норм, переконань та установок, створюваних у процесі життєдіяльності, що регламентують правила взаємодії особистості, соціальної, етнічної, професійної групи, суспільства, держави, що оформлені у вигляді законодавчих актів» [1, с. 14]. Зауважимо, по-перше, незрозумілим залишається розуміння того, у чому ж проявляється «компетентність»? По-друге, правова культура пов'язується не з правом, а із законодавством. По-третє, правова культура розглядається крізь призму правової свідомості, що зумовлює виникнення питання про самостійність «правової культури». Таке висвітлення правової культури властиве переважній більшості вітчизняних науковців, які, проводячи дескрипцію правової культури, обов'язково згадують правосвідомість та правове виховання. Так, М. Целуйко визначає компетентну правову культуру при здійсненні державної влади в Україні як якісний стан правового життя суспільства, що має вираження у високому рівні правосвідомості і правової діяльності [1, с. 4]. Р. Шай укажує, що «питання розвитку правової культури на сучасному етапі є надзвичайно важливим, адже події, котрі відбуваються у країні останнім часом, потребують того, щоб кожна людина застосовувала свою правосвідомість на практиці, могла усвідомлювати свої дії та керувати ними, спрямовувати сили на пробудження патріотизму і дій, пов'язаних з ним» [2, с. 320]. Додамо, що хоча автор і зазначає, що «правова культура не залежить від права (в цьому контексті під правом розуміють насамперед юридичне право) і жодні закони не зможуть підняти її рівень через декларування окремих норм», водночас, погоджується, що «концепція правової держави передбачає притаманність усім громадянам високої культури права, зокрема їх обізнаність з життєво необхідними юридичними законами, а також уміння і навички їх використання у практичному житті» [2, с. 319].

У багатьох випадках, обравши предметом пізнання окремі аспекти правової культури, науковці виходять за межі предмета і завдань дослідження, одним із факторів чого, на нашу думку, є те, що на сьогодні терміном «правова культура» позначається поняття з нульовим змістом. Так, В. Веденєєв, досліджуючи стан правової культури в сучасному українському суспільстві (що є, відповідно, і предметом, і метою дослідження), дійшов висновку, що «проблеми розвитку громадянського суспільства, демократичної правової держави безпосередньо пов'язані з розвитком правосвідомості й правової культури пересічного громадянина та суспільства взагалі. Саме правосвідомість та правова культура населення гарантують наявність верховенства права в Україні. А це є можливим за умов формування якісно нової системи правового виховання, орієнтованої на поширення серед громадян правових знань, виховання громадянської відповідальності, поваги до законів...» [3, с. 14]. По-перше, виникає питання: як цей висновок пов'язаний з предметом і метою дослідження? По-друге, хоча згадується верховенство права, але йдеться про виховання поваги до законів (що указує на те, що автором ототожнюється право і закон). То, можливо, об'єктом пізнання необхідно було обрати культуру виконання законів, а не правову культуру? Адже опір народу тиранічному правлінню, мирні зібрання проти диктаторських законів явно порушують приписи законів недемократичної держави. Але саме ці діяння і будуть вказувати на наявність правової культури (якщо використовувати цей термін, виходячи з розмежування права і закону, який, як указав Конституційний Суд України у рішенні по справі про призначення судом більш м'якого покарання, може бути і несправедливим, не набуваючи «якості» права) громадян (не використовуємо як цитований автор термін «пересічний громадянин», вважаючи, що він властивий радянській соціальній системі з її партійною номенклатурою, адже у сучасних умовах кожна людина є цінністю, усі люди є рівними і гідними у правах та не може бути привілеїв чи обмежень за певними критеріями. Хоча використання цього терміна можливе у художньому творі, зважаючи на особливості відповідного стилю мови).

Означене посилює актуальність дослідження та вказує на нагальність переосмислення змісту правової культури.

Тому **метою** цієї роботи є акцентування уваги правової спільноти на необхідності переосмислення і відходу від радянського розуміння правової культури.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній навчальній та науковій правничій літературі, незважаючи на наявність значної кількості дефініцій правової культури, зміст відповідного терміна розкрито однотипно. Так, на думку О. Орлової, правова культура – «це складова частина загальної культури, система правових цінностей, що створюються та накопичуються людьми (суспільством) у процесі їх соціально-правової діяльності; сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, стан законності і правопорядку» [4, с. 376].

Т. Чепульченко, погоджуючись із О. Дьоміною, зазначає, що «зміст категорії правова культура охоплює такі елементи: а) стан законодавства, ступінь його досконалості за змістом і формою; б) стан законності у суспільстві, найважливішими критеріями якого є рівень юридичного закріплення її вимог у системі законодавства, їх реалізація; в) стан практичної роботи суду, прокуратури й інших юридичних органів, які застосовують юридичні норми, що відображає їхню реальну роль у правовій системі, ступінь дотримання прав і свобод людини, норм етики, моралі та ін.» [5, с. 109–110].

Як бачимо, знову акцентовано увагу на законодавстві і правовій свідомості. Аналіз наведеного дозволяє зробити висновок про уподібнення науковцями правової культури і правової свідомості; перша фактично розглядається як високий рівень другої. Зазвичай, у межах західної правової традиції означене належить до правничої деонтології (якщо мова йде про правників). Згадаємо, що Джеремі Бентам назвав свою працю «Деонтологія, або наука про мораль» (Deontology; or, the Science of Morality), ще у 1834 році. Моральність правника є основою його ефективної діяльності з імплементації верховенства права. Саме тому до правників суспільством ставляться підвищені моральні вимоги. Професійна етика є засобом обмеження сваволі правника, недопуску до професії аморальних осіб. Це цілком зрозуміло у межах західної правової традиції, в межах якої не вводиться низка нових термінів (правова свідомість, правова культура), які «розмивають» зміст деонтології та професійної етики. Якщо мова йде про окремих людей (незалежно від професійної ознаки), то використовується термін «відчуття справедливості» (sense of justice), що дійсно пов'язаний з правом (оскільки останньому властива справедливість; не може бути несправедливого права, на відміну від закону, який може бути несправед-

ливим) і не передбачає від усіх читати законодавство.

Нагадаю, що майже половина населення України (47%) взагалі не читала текст Конституції України, а близько третини (32%) читали лише окремі її підрозділи. Менше половини опитаних (46%) «знає, що, згідно із Конституцією, носієм суверенітету та джерелом влади в країні є народ України, тоді як 34% вважає, що таким суб'єктом є Президент» [6]. Наголошу, що йдеться не про текст Кодексу про надра, Повітряного кодексу чи Лісового кодексу, а про Конституцію! Однак, це не означає, що 47 % українців вчиняє злочини чи інші правопорушення, оскільки «у них низький рівень правосвідомості та правової культури». Доречно у цьому контексті задатись питанням, а чи багато правників прочитали Кодекс України про надра, Кодекс торговельного мореплавства, Лісовий кодекс України, Повітряний кодекс України або, наприклад, Закон України «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації»? Якщо небагато, то чи свідчить це про низький рівень їх правової свідомості чи правової культури або про відсутність правової культури?

Для прикладу слід згадати також прийняття сумнозвісних диктаторських законів 16 січня 2014 року, які порушувались, зокрема, учасниками автомайдану. Виникає питання: у кого вища правосвідомість (та наявна правова культура): у народних депутатів (політиків єдиного органу законодавчої влади), які голосували за ці закони чи громадян, які розуміючи «диктаторську сутність» цих законів, їх невідповідність верховенству права не виконували їх приписи? Або працівники спеціального підрозділу «Беркут», які виконуючи наказ били студентів, розганяючи мирне зібрання? Яка у них правова свідомість і правова культура? То ж чи має відношення правова культура і правосвідомість до знання законодавства і його реалізації?

Відтак виникає питання доцільності використання цього терміну у такому значенні. Водночас, його необхідно використовувати, виходячи з розуміння як частини культури. «За роки, що минули після закінчення «холодної війни», ми стали свідками початку величезних змін в ідентифікації народів і символах цієї ідентифікації. Глобальна політика почала шикуватися уздовж нових ліній – культурних... У світі після «холодної війни» прапори мають значення, як і інші символи культурної ідентифікації, включаючи хрести, півмісяці і навіть головні убори, тому що має значення культура, а для більшості людей культурна ідентифікація – найважливіша річ» – наголошує відомий американський соціолог Семюел Хантінгтон [7, с. 14-15]. При цьому, на думку американського соціолога, найбільш важливими у сучасному світі є не економічні чи політичні, а саме культурні відмінності: «Народи і нації намагаються дати відповідь на найпростіше запитання, з яким може зіткнутися людина: «Хто ми є?». І вони відповідають традиційним чином – звернувшись до понять, які мають для них найбільшу важливість. Люди визначають себе, використовуючи такі поняття, як походження, релігія, мова, історія, цінності, звичаї та громадські інститути. Вони ідентифікують себе з культурними групами: племенами, етнічними групами, релігійними громадами, націями і – на найширшому рівні – цивілізаціями» [7, с. 15-16].

Відтак, терміном «правова культура» доцільно позначати те явище, що йменується правова сім'я. Тому доцільно вести мову про правову культуру (правову цивілізацію), наприклад, західна правова культура, китайська правова культура і т.д.. Не можу не зазначити, що Сюзан С. Сілбі зазначає, що введення до юриспруденції поняття культури може спричинити плутанину, адже його значення не є усталеним ні теоретично, ні емпірично; а якщо до нього додати ще і термін «право», то це посилить неоднозначність його розуміння. Хоча у цілому можна виокремити два значення культури: у першому нею позначають особливий світ вірувань і практик, пов'язаних з конкретною групою, у цьому контексті слово вживається в множині – правові культури Японії і Китаю, Африки або Латинська культури; друге значення є аналітичним, а не емпіричним і передбачає абстрактну систему символів і смислів, як продукт і контекст соціальної дії, у цьому контексті слово вживається в однині – правова культура або культура наукового співтовариства [8]. Хоча при цьому не можна не згадати також того, що і концепція прав людини, і юриспруденція у цілому ґрунтуються на таких поняттях як «гідність» і «здоровий глузд», які теж не можна однозначно визначити, особливо перше з них, що не заважає їх використанню. У зв'язку з цим наведемо й інші слова Сюзан С. Сілбі відносно того, що багато учених, незважаючи на неоднозначність розуміння терміну «культура», все ж таки послуговуються ним і вважають його використання корисним, особливо коли передбачається акцентування уваги на тих аспектах дії права, що не обмежуються нормативно-правовими актами. Лоуренсу Фрідману (1975 р.) приписують введення поняття як

засобу підкреслення того факту, що право краще зрозуміти і описати як систему, продукт соціальної взаємодії, як комунікація тих же самих сил [8].

Висновки. Таким чином, у вітчизняній правничій літературі правова культура висвітлюється переважно крізь призму знання законодавства та правосвідомості. Нечіткість змісту правової культури у працях вітчизняних науковців, постійне її пов'язування з правосвідомістю зумовлюють формулювання висновку про «несамостійність» досліджуваного терміну, про його тотожність з правосвідомістю. Посилює аргументованість цього висновку ототожнення науковцями, що досліджують правову культуру, права та закону, що зводить її до культури знання і виконання законодавства. У межах західної правової традиції натомість використовуються терміни «професійна етика», «відчуття справедливості». Термін «правова культура» доцільно використовувати у тому розумінні, у якому він використовується у культурології та позначати ним явище, що йменується у вітчизняній правничій науці правовою сім'єю (родиною).

Бібліографічні посилання

1. Целуйко М. Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2012. 19 с.
2. Шай Р.Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 850. С. 317-320.
3. Веденєєв В.О. Стан правової культури в сучасному українському суспільстві. Правовий часопис Донбасу. 2019. № 2. С. 9-15.
4. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпро: ДДУВС, Ліра ЛТД, 2016. 480 с.
5. Чепульченко Т.О. Правова культура: місце у правовому процесі та вплив на стан законності в державі. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 109-114.
6. Конституційні зміни щодо правосуддя: думка громадян України, червень-2019. URL: <https://dif.org.ua/article/konstitutsiyini-zmini-shchodo-pravosuddya-dumka-gromadyan-ukraini-cherven-2019#.XRRrd4eyLm0.facebook> (дата звернення: 20.08.2019).
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
8. Silbey, Susan S. Legal culture and cultures of legality. URL: web.mit.edu/ssilbey/www/pdf/legal_cu.pdf (дата звернення: 20.08.2019).

Надійшла до редакції 02.09.2019

References

1. Tseluyko M.F. (2012) Kompetentna pravova kul'tura v mekhanizmi formuvannya ta realizatsiyi ukrayins'koho prava [Competent Legal Culture in the Mechanism of Formation and Implementation of Ukrainian Law]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa [in Ukr.].
2. Shay R.YA. (2016) Pravova kul'tura yak umova kul'tyvuvannya pryntsyphu verkhovenstva prava v ukrayins'komu suspil'stvi [Legal culture as a condition for cultivating the rule of law in Ukrainian society]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lviv'ska politekhnika»*, 850, 317-320 [in Ukr.].
3. Vedenyeyev V.O. (2019) Stan pravovoyi kul'tury v suchasnomu ukrayins'komu suspil'stvi [The state of legal culture in modern Ukrainian society]. *Pravovyy chasopys Donbasu*, 2, 9-15 [in Ukr.].
4. Teoriya derzhavy i prava (2016) [The theory of state and law]: pidruch. / kol. avt.; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. YU.A. Vedyernikov. Dnipro: DDUVS, Lira LTD [in Ukr.].
5. Chepul'chenko T.O. (2013) Pravova kul'tura: mistse u pravovomu protsesi ta vplyv na stan zakonnosti v derzhavi [Legal culture: place in the legal process and influence on the state of law in the state]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny «Kyiv'skyi politekhnichnyy instytut»*. Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo, 2, 109-114 [in Ukr.].
6. Konstytutsiyini zminy shchodo pravosuddya: dumka hromadyan Ukrayiny, cherven' 2019 r. [Constitutional amendments to justice: opinion of the citizens of ukraine, June 2019]. URL: <https://dif.org.ua/article/konstitutsiyini-zmini-shchodo-pravosuddya-dumka-gromadyan-ukraini-cherven-2019#.XRRrd4eyLm0.facebook> (data zvernennya: 20.08.2019) [in Ukr.].
7. Khantynhton S. (2003) Stolknovenye tsyvylyzatsyy [The clash of civilizations] / per. s anhl. T. Velymееva, YU. Novykova. Moskva: ООО «Yzdatel'stvo AST» [in Russ.].
8. Silbey, Susan S. Legal culture and cultures of legality. URL: web.mit.edu/ssilbey/www/pdf/legal_cu.pdf (20.08.2019) [in Eng.].

SUMMARY

Kuchuk A.M. Legal culture: the need for a paradigm change. The article focuses on the need to rethink the essence of the concept of “legal culture”. It is noted that the Western legal tradition is not characterized by the use of the concepts of “justice” and “legal culture”.

In many cases domestic scientists go beyond the subject and tasks of the study having chosen certain aspects of legal culture as the subject of cognition.

Domestic scholars liken legal culture and legal consciousness; the first is actually regarded as a

high level of the second one. Usually, within the Western legal tradition, this refers to legal deontology (when it comes to lawyers). That is why the society puts increased moral requirements towards a lawyer. Professional ethics is both a means of limiting the arbitrariness of a lawyer and of non-admission of immoral persons to the profession. When referring to individuals (regardless of professional attribute), the term sense of justice is used.

The attention has been paid to the fact that the legal culture in the domestic legal literature is covered mainly through the prism of knowledge of the legislation and legal consciousness. The lack of clarity of the legal culture content in the papers of domestic scientists, its constant connection with the legal consciousness lead to the formulation of a conclusion about the "non-independency" of the term studied, about its identity with the legal consciousness. Identification of a law with by the scholars studying the legal culture which, in its turn, brings to the culture of cognizance and execution of the legislation strengthens the argumentativeness of such a conclusion. The term "legal culture" should be used coming off understanding of it as a part of culture. The term "legal culture" is intended to refer to the phenomenon called the legal family. Therefore, it is advisable to talk about legal culture (legal civilization), such as Western legal culture, Chinese legal culture, etc.

Keywords: *sense of justice, a law, Western legal tradition, legal culture, legal consciousness.*

УДК 352:340.134

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-47-54

Нестерович В. Ф. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ

Розкрито децентралізацію як конституційний принцип здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. Зроблено висновок, що децентралізація – це конституційний принцип, за якого державою передаються значні повноваження щодо здійснення влади на регіональному та/або місцевому рівнях відповідним органам публічної влади. Вказано, що важливою передумовою для утвердження децентралізації як конституційного принципу здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях є не лише його закріплення у Конституції держави, але й також визначення процедурних засад його реалізації у конституційному законодавстві.

Ключові слова: *децентралізація, конституційний принцип, публічна влада, територіальні громади, префекти, місцеве самоврядування.*

Постановка проблеми. Однією з сучасних тенденцій у конституційно-правовому регулюванні влади на регіональному та місцевому рівнях в більшості демократичних держав є її здійснення на основі принципу децентралізації. Цей конституційний принцип у загальному плані передбачає передачу державою суттєвих повноважень від центру на місця з метою максимального наближення прийняття органами публічної влади рішень тими та в інтересах тих, хто проживає на відповідних територіях. Слушною у даному разі є думка зарубіжного вченого Ж. Веделя, який зазначає, що «децентралізація, передаючи безпосередньо до рук зацікавлених осіб управління справами, має переваги демократичного характеру», оскільки демократизм є «набагато реальнішим у місцевих масштабах, ніж в загальнонаціональних» [1, с. 8].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В українській юридичній науці питання децентралізації здебільшого розглядається у контексті посилення ролі об'єднаних територіальних громад у вирішенні місцевих справ, утім конституційний принцип децентралізації не зводиться лише до місцевого самоврядування, він також включає передачу державою низки повноважень і регіональним органам влади. Загалом дослідження децентралізації як конституційного принципу здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях постійно привертає

увагу науковців. Зокрема, означена теоретична проблема знайшла своє відображення у працях таких вітчизняних вчених, як О. Батанов [2], О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко [3], Р. Колишко [4], А. Лелеченко, О. Васильєва, В. Куйбіда, А. Ткачук [1], Н. Мішина [5], В. Федоренко, О. Чернеженко [6] тощо. Водночас через доволі високий динамізм конституційно-правових процесів, які пов'язані з утвердженням децентралізації як конституційного принципу здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях, досить багато питань цієї проблеми залишилися не до кінця дослідженими.

Метою статті є розкриття децентралізації як конституційного принципу здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях.

Виклад основного матеріалу. У сучасному конституційному праві децентралізація вже давно є усталеною та загальноживаною категорією, яка активно використовується на рівні міжнародних, національних, регіональних та локальних актів, що визначають порядок здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. Наприклад, у Преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року, яка ратифікована Законом України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР, вказано, що «охороною і посилення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії і децентралізації влади» [7].

Термін «децентралізація» (англ. decentralization, араб. لامركزية, грец. διοικητική αποκέντρωση, ісп. descentralización, іт. decentramento, нідерл. decentralisatie, пол. decentralizacja, порт. descentralização, рум. descentralizare, тур. adem-i merkeziyetçilik, фран. décentralisation) досить активно використовується у сучасних конституціях, свідченням чому є його безпосереднє закріплення у тексті більш ніж 50 конституцій держав різних регіонів світу. Так, поняття «децентралізація» містять конституції Албанії (ст. 13), Алжиру (ст. 17), Анголи (ст. 8, 199, 213, 217), Бельгії (ст. 162), Болівії (ст. 163, 271, 280, 303), Бразилії (ст. 198, 204, 216-А), Вануату (Розділ 13), Венесуели (ст. 16, 157, 158, 173, 185, 294), В'єтнаму (ст. 52), Гаїті (Преамбула, Розділ 1, ст. 87-2, 87-4), Гамбії (ст. 193, 214), Гани (Глава 20), Гватемали (ст. 119, 134), Гвінеї (ст. 137, 138), Греції (ст. 101), Еквадору (ст. 3, 227, 273, 390), Єгипту (ст. 176), Ємену (ст. 146), Замбії (ст. 266), Зімбабве (ч. 3 Розділу 1), Іспанії (ст. 103), Італії (ст. 5), Кабо-Верде (статті 2, 260, 262), Кенії (ст. 174), Колумбії (ст. 209, 255), Мадагаскару (Преамбула), Мозамбік (ст. 250, 263), Молдови (ст. 109), Непалу (ст. 50), Нігеру (ст. 164), Панами (ст. 233), Папуа Нова Гвінея (Преамбула), Перу (ст. 32, 77, 188, 198, Розділ XIV), Південного Судану (ст. 36, 162, 166, 169), Польщі (ст. 15), Португалії (статті 6, 237, 267), Руанди (ст. 6), Румунії (ст. 120), Свазіленду (ст. 58, 80), Сенегалу (статті 66-1, 102), Сирії (ст. 131), Соломонових Островів (Преамбула), Судану (ст. 185), Суринам (ст. 157, 159), Східного Тимору (ст. 5, 156), Тайланду (ст. 250), Того (ст. 141), Тунісу (ст. 14, 131), Туреччини (ст. 123), Уганди (ст. 176), України (ст. 132), Уругваю (ст. 50, 185, 230, 298), Філіппін (ст. 10) та Центральноафриканської Республіки (ст. 80, 128).

У кожній країні рівень децентралізації влади залежить від національних, соціальних, економічних, культурних особливостей і традицій держави, регіону та територіальної громади [8]. Головний сенс децентралізації полягає у тому, що влада має бути ближчою до людей, ними сформована та здійснювати свою діяльність на користь та в інтересах людей, які проживають у межах відповідної території. Відтак, цілком логічним є те, що поряд з терміном «децентралізація» у конституціях різних країн вживаються такі категорії, як «деконцентрація влади», «передача влади», «передача ресурсів», «демократичність», «делегування», «координація», «субсидіарність», «інклюзивність», «участь», «деволюція», «регіоналізація» та «місцева автономія».

Залежно від національно-правової специфіки децентралізація влади може бути двох рівнів:

1) регіональна децентралізація – передбачає більш широку деконцентрацію влади у межах певного регіону, яка виявляється у більшій самостійності регіональних органів влади у здійсненні повноважень на території відповідного регіону. Регіональна децентралізація влади досить чітко простежується у Бельгії, Болівії, Іспанії та Італії;

2) місцева децентралізація – передбачає передачу державою значним повноважень саме територіальним громадам та органам місцевого самоврядування, які ними сформовані. Започаткована у 2014 році реформа місцевого самоврядування в Україні передбачає втілення конституційного принципу децентралізації саме на місцевому рівні [9].

Конституції деяких країн досить детально визначають, що таке децентралізація. Наприклад, відповідно до ст. 188 Конституції Перу 1993 року, «децентралізація – це фо-

рма демократичної організації та обов'язкова, безперервна політика держави, основною метою якої є всебічний розвиток країни. Процес децентралізації здійснюється поетапно, послідовно та впорядковано, за критеріями, що дозволяють належним чином розподіляти юрисдикції та передавати ресурси від національного уряду до місцевої та регіональної влади» [10].

Загалом у конституціях зарубіжних країн доволі поширеною є практика, коли в Основному Законі прямо вказується на вид децентралізації. Найбільш поширеними з них є «адміністративна децентралізація» (Ангола, Бразилія, Венесуела, Гватемала, Єгипет, Ємен, Італія, Португалія, Суринам, Східний Тимор, Філіппіни), «територіальна децентралізація» (Еквадор, Колумбія), «політична децентралізація» (Бразилія, Венесуела), «економічна децентралізація» (Гватемала, Єгипет), «фінансова децентралізація» (Єгипет, Ємен), «субсидіарна децентралізація» (Еквадор), «децентралізація публічних послуг» (Молдова, Румунія).

У конституціях окремих країн особливо підкреслено виборність та демократичність регіональної та місцевої влади як невід'ємної складової децентралізації. Так, згідно зі ст. 17 Конституції Алжиру 1989 року «виборна асамблея є основою децентралізації та місця для участі громадян у веденні громадських справ» [11]. Відповідно до ст. 158 Конституції Венесуели 1999 року «децентралізація як національна політика повинна додати глибину демократії, наблизити владу до людей та створювати оптимальні умови як для здійснення демократії, так і для ефективного і своєчасного виконання державних завдань» [12].

Конституції низки африканських країн визначають децентралізацію як принцип, на якому ґрунтується місцеве самоврядування в державі. Наприклад, у ст. 131 Конституції Тунісу 2014 року вказано, що «міське самоврядування базується на децентралізації. Децентралізація досягається через місцеві органи влади, що складаються з муніципалітетів, районів та регіонів, які охоплюють всю територію республіки відповідно до встановлених законом меж» [13]. Відповідно до ст. 199 Конституції Анголи 2010 року «демократична організація держави на місцевому рівні має бути структурована на основі принципу політичної та адміністративної децентралізації, що включає форми організації місцевого самоврядування відповідно до положень цієї Конституції» [14]. У статті 176 Конституції Уганди 1995 року зазначено, що «децентралізація – це принцип, що застосовується на всіх рівнях місцевого самоврядування, зокрема від вищих до нижчих підрозділів місцевого самоврядування, щоб забезпечити участь людей та демократичний контроль у прийнятті рішень» [15].

В Україні принцип децентралізації було закріплено ще у Конституції 1996 року, де у ст. 132 визначено, що «територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади». Конституційний принцип децентралізації набув нового виміру в Україні після того, як у 2014 році стартувала реформа щодо децентралізації влади, в рамках якої ключову роль мають відіграти об'єднані територіальні громади з більш широкими бюджетно-фінансовими повноваженнями. Запровадження саме такої моделі децентралізації у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р, обґрунтовано тим, що «дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ» [9].

Для забезпечення вказаної реформи було здійснено цілу низку законодавчих кроків. Ключовими серед них слід назвати прийняття законів України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII, «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII, «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» від 9 квітня 2015 року № 320-VIII, а також численні зміни, які були внесені до Бюджетного, Податкового кодексів України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Основними здобутками реформи децентралізації влади в Україні є:

1) утворення по усій державі доволі великої кількості об'єднаних територіальних громад (ОТГ) з передачею їм значних повноважень у вирішенні місцевих справ. За даними офіційного сайту «Децентралізація», в Україні станом на 16 вересня 2019 року було утворено 948 об'єднаних територіальних громад, з яких 529 є сільськими, 267 – селищними та 152 – міськими ОТГ. Серед областей України найбільше об'єднаних територіальних громад утворено в Дніпропетровській (66), Житомирській (57), Черкаській (57), Запорізькій (52); Полтавській (52) та Тернопільській (52) областях. Найменше об'єднаних територіальних громад утворено в Луганській (23), Кіровоградській (21), Харківській (19), Донецькій (17) та Закарпатській (8) областях [16]. Водночас процес утворення об'єднаних територіальних громад в Україні, як свідчать вище наведені дані щодо кількості ОТГ в регіональному розрізі, є нерівномірним. Якщо в Донецькій та Луганській областях повільний процес щодо створення об'єднаних територіальних громад ще можна пояснити проведенням спочатку Антитерористичної операції, а згодом – Операції Об'єднаних Сил, то в інших областях головними причинами, які стримують утворення нових ОТГ, є, перш за все, інертність самих територіальних громад та небажання посадових осіб органів місцевого самоврядування втрачати свої посади внаслідок утворення нових об'єднаних територіальних громад;

2) запровадження нової виборної посадової особи місцевого самоврядування у складі об'єднаної територіальної громади – старости. У сучасному конституційно-правовому досвіді староста (англ. Elder, ест. Kūlavanem, лит. Seniūnas, пол. Starosta) є виборною або призначуваною особою, яка здійснює свої повноваження на місцевому рівні. Старости передбачені законодавством Естонії, Литви, Польщі та України. В Естонії, Польщі та Україні старости є виборними особами. В Литві старости призначаються на посади на конкурсній основі. В Україні староста є виборною посадовою особою місцевого самоврядування в об'єднаній територіальній громаді. Староста є єдиною виборною особою, яка не передбачена Конституцією України. Перші вибори старости в Україні відбулися 17 січня 2016 року у селі Ірдинь Черкаської області. Загалом, за даними Центральної виборчої комісії, протягом 2016 року перші місцеві вибори пройшли в об'єднаних територіальних громадах по усій Україні, на яких було обрано 529 старост [17].

Відповідно до ст. 14-1 Закону України «Про місцеве самоврядування» староста обирається жителями села, селища (сіл, селищ), розташованого на території відповідного старостинського округу, на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі. Повноваження старости починаються з моменту складення ним присяги відповідно до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» на пленарному засіданні відповідної сільської, селищної, міської ради, на якому відповідною територіальною виборчою комісією були оголошені рішення щодо його обрання та реєстрації. Строк повноважень старости, обраного на чергових виборах, становить 5 років, крім випадків дострокового припинення його повноважень з підстав і в порядку, визначених цим Законом. Староста є членом виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою. Староста не може мати інший представницький мандат, суміщати свою службову діяльність з іншою посадою, у тому числі на громадських засадах, займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю [18];

3) проведення протягом 2015-2019 років перших виборів в новоутворених об'єднаних територіальних громадах. В Україні проведення перших місцевих виборів до об'єднаних територіальних громад було започатковано 25 жовтня 2015 року. З того часу, за даними Центральної виборчої комісії, станом на 16 вересня 2019 року було призначено в Україні 95 перших виборів до об'єднаних територіальних громад по усій державі [17];

4) суттєве збільшення доходів місцевих бюджетів у зв'язку з реалізацією реформи децентралізації в Україні. За даними офіційного сайту «Децентралізація», протягом 2018 року надходження власних доходів до загального фонду місцевих бюджетів України (доходи без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 234,1 млрд грн, що на 41,4 млрд грн., або на 21,5%, більше порівняно з 2017 роком. З початку фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів стрімко зростають: якщо у 2014 році їх обсяг становив 68,6 млрд грн, то за п'ять років очікується, що вони зростуть майже в 4 рази та за підсумками 2019 року складатимуть 267 млрд грн. [16]. Головним лейтмотивом до помітного

зростання місцевих бюджетів саме в об'єднаних територіальних громадах є поява фінансової зацікавленості територіальних громад щодо розвитку своїх територій, оскільки кошти, які отримують об'єднані територіальні громади у рамках бюджетної децентралізації, залишаються в об'єднаних територіальних громадах та можуть бути витрачені органами місцевого самоврядування на потреби громади.

Попри очевидні здобутки децентралізації влади в Україні, проведення реформи децентралізації влади в Україні натикнулося на низку проблем і перепон об'єктивного та суб'єктивного характеру. Так, до найбільших викликів реформи децентралізації влади в Україні слід віднести:

- 1) нездатність новоутворених об'єднаних територіальних громад самостійно ефективно розпоряджатися наданими їм повноваженнями та ресурсами;
- 2) помітний «кадровий голод» в територіальних громадах, який особливо відчувається у сільській місцевості;
- 3) надмірна політизація діяльності органів місцевого самоврядування, коли політичний порядок денний домінує над порядком денним щодо вирішення першочергових соціально-економічних питань громади;
- 4) залежність об'єднаних територіальних громад від передачі державою бюджетно-фінансових повноважень.

У рамках реформи з децентралізації влади в Україні планується ліквідація місцевих державних адміністрацій, зі створенням на їх місці інституту префектів з обмеженими контрольно-наглядними повноваженнями. Інші повноваження місцевих державних адміністрацій мають відійти відповідним місцевим радам. Хто такі префекти та в яких країнах вони отримали своє практичне застосування?

Префект (лат. praefectus – керівник, глава, англ. Prefect, фр. Préfet, ісп. Prefecto) – це виборна або призначувана особа, яка здійснює загальнонаціональне або регіональне представництво на певній території. Вперше префекти з'являються ще часів Римської імперії як адміністративні або військові посади. У середньовічній латині термін «praefectus» використовувався для позначення різних адміністративних, військових, судових, релігійних та інших посад. У сучасній конституційній практиці посада префекта отримала своє поширення у деяких країнах Європи та Латинської Америки у рамках децентралізації влади.

У сучасному конституційно-правовому досвіді слід виділити два види префектів за способом набуття повноважень:

1) призначувані префекти. Призначення префектів здійснюється в Албанії, Румунії, Франції та Російській Федерації (на рівні окремих міст). Наприклад, відповідно до ст. 122 Конституції Румунії, Уряд призначає по одному префекту в кожен повіт і в муніципалітеті Бухаресту. Префект є представником Уряду на місцевому рівні і керує децентралізованими публічними службами міністерств та інших центральних органів в адміністративно-територіальних одиницях. Повноваження префекта встановлюються відповідно до закону. Префект може опротестувати перед інстанцією адміністративної юстиції акт повітової ради, місцевої ради або примаря, якщо вважає його незаконним. Дія опротестованого акта припиняється на основі закону [19];

2) виборні префекти. Вибори префектів проводяться в Бразилії, Еквадорі та провінції Квебек у Канаді. У Бразилії відповідно до статей 14, 29 Конституції 1988 року обрання префекта та віце-префекта здійснюється строком на 4 роки шляхом проведення прямих та одночасних виборів по усій країні. Префекти можуть бути переобрані лише на один наступний термін. Віковий ценз для префектів у Бразилії встановлений на рівні 21 року [20]. В Еквадорі відповідно до ст. 252 і ст. 6 Розділу 2 Конституції 2008 року префект є найвищим адміністративним органом, який очолює раду провінції. У разі тимчасової або постійної відсутності префекта останній замінюється особою, яка має посаду заступника префекта, обраного загальним голосуванням у провінції спільно з префектом. Вибори префектів та їх заступників у провінціях Еквадору проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості [21].

У канадській провінції Квебек відповідно до розділу 210.29.1 Закону про муніципальну територіальну організацію (фр. Loi sur l'organisation territoriale municipale) Рада обласного окружного муніципалітету на своїй першій сесії обирає префекта шляхом таємного голосування з числа мерів, які входять до її складу. Проте рада обласного окружного муніципалітету, якщо вона не знаходиться на території Комунальної метрополії Монреалю, може вирішити, що її префект буде обраний загальним голосуванням на му-

ніципальних виборах, що проводяться кожні чотири роки [22]. У такому разі всезагальні вибори префекта у провінції Квебек здійснюються відповідно до розділів VIII-X розділу II (глава E-2.2) Закону про вибори та референдуми у муніципалітетах (фр. Loi sur les élections et les référendums dans les municipalités) [23]. Під час муніципальних виборів, які відбулися 3 листопада 2013 року, 13 регіональних окружних муніципалітетів обрали своїх префектів саме шляхом проведення всезагального голосування виборців. В Україні префектів ніколи не було, але інтерес до цієї посади поживався у зв'язку з проведенням реформи децентралізації, яка була започаткована у 2014 році.

З огляду на висунуті конституційні та законодавчі ініціативи планується, що префекти мають прийти на зміну головам місцевих державних адміністрацій. Префекти будуть призначатися та звільнятися Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. На префектів буде покладено повноваження здійснювати нагляд з боку держави за законністю рішень, які будуть прийматися органами місцевого самоврядування. Нагляд має здійснюватися у формі зупинення префектом дії рішень органів місцевого самоврядування, які, на його думку, є незаконними, з одночасним зверненням до суду, який і має встановити законність чи незаконність відповідних рішень органів місцевого самоврядування.

Висновки. Децентралізація – конституційний принцип, за якого державою передаються значні повноваження щодо здійснення влади на регіональному та/або місцевому рівнях відповідним органам публічної влади. Важливою передумовою для утвердження децентралізації як конституційного принципу здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях є не лише його закріплення у Конституції держави, але й також визначення процедурних засад його реалізації. Сьогодні децентралізація влади на місцях стала перш за все цивілізаційним здобутком. Тому практичне втілення принципу децентралізації також великою мірою залежить від здатності територіальних громад у межах своїх територій повною мірою скористатися усіма можливостями та ресурсами, які передбаченні чинним конституційним законодавством та надані державою.

Бібліографічні посилання

1. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / А.П. Лелеченко, О.І. Васильєва, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук. К., 2017. 110 с.
2. Батанов О.В. Муніципальне право в умовах глобалізації. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 84-88.
3. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні. DESPRO». К.: ТОВ «Софія», 2012. 128 с.
4. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку. *Вісник КНУ. Серія «Міжнародні відносини»*. 2003. Вип. 27. С. 198-204.
5. Мішина Н. Законопроекти для розвитку локальної демократії в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 36-40.
6. Федоренко В.Л., Чернеженко О.М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах учасницях ЄС, Швейцарії та Україні: монограф. / за ред. В.Л. Федоренка. Київ: Ліра, 2017. 288 с.
7. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року: ратифікована Законом України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. Ст. 1418.
8. Нестерович В.Ф. Методологія компаративного аналізу демократії участі на рівні місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. I. С. 44-50.
9. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. Ст. 831.
10. Constitution of Peru 1993 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2009?lang=en.
11. Constitution of Algeria 1989 (reinst. 1996, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2016?lang=en.
12. Constitution of Venezuela (Bolivarian Republic of) 1999 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: <https://bit.ly/2kl7trV>.
13. Constitution of Tunisia 2014. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014?lang=en.
14. Constitution of Angola 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en.
15. Constitution of Uganda 1995 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Uganda_2017?lang=en.
16. Об'єднані громади: перелік та основні дані. *Сайт «Децентралізація»*. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas>.

17. Веб-відображення інформаційно-аналітичної системи «Місцеві вибори». *Сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm001pt001f01=122.html>.
18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
19. Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en.
20. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en.
21. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015?lang=en.
22. Loi sur l'organisation territoriale municipale. chapitre O-9. *Éditeur officiel du Québec*. À jour 1er 06 juin 2019. O-9/1-90 sur 90.
23. Loi sur les élections et les référendums dans les municipalités. chapitre E.-2.2. *Éditeur officiel du Québec*. À jour 1er 06 juin 2019. E-2.2 / 1-233 sur 233.

Надійшла до редакції 22.04.2019

References

1. Mistseve samovryaduvannya v umovakh detsentralizatsiyi povnovazhen' (2017) [Local self-government under conditions of decentralization of powers]: navch. posib. / A.P. Lelechenko, O.I. Vasylyeva, V.S. Kuybida, A.F. Tkachuk [in Ukr.].
2. Batanov O.V. (2013) Munitsypal'ne pravo v umovakh hlobalizatsiyi [Municipal law in the conditions of globalization]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 84-88 [in Ukr.].
3. Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeys'kykh krayin ta perspektyvy Ukrainy (2012) [Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine] / Boryslavs'ka O., Zaverukha I., Zakharchenko E. ta in.; Shveytars'ko-ukrayins'kyi proekt «Pidtrymka detsentralizatsiyi v Ukraini. DESPRO». K.: TOV «Sofiya» [in Ukr.].
4. Kolyshko R.A. (2003) Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: istoriya ta suchasni tendentsiyi rozvytku [Decentralization of public power: history and current trends]. *Visnyk KNU. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny»*, 27, 198-204 [in Ukr.].
5. Mishyna N. (2014) Zakonoproekty dlya rozvytku lokal'noyi demokratiyi v Ukraini [Bills for the development of local democracy in Ukraine]. *Yurydychnyy visnyk*, 2, 36-40 [in Ukr.].
6. Fedorenko V.L., Chernenchenko O.M. (2017) Konstytutsiyni modeli mistsevoho samovryaduvannya u derzhavakh-uchasnytsyakh YES, Shveytariyi ta Ukraini [Constitutional Models of Local Self-Government in EU Member States, Switzerland and Ukraine]: monohraf. / za red. V.L. Fedorenka. Kyiv: Lira [in Ukr.].
7. Yevropeys'ka khartiya mistsevoho samovryaduvannya 1985 roku (2015) [European Charter of Local Self-Government 1985]: ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 15 lypnya 1997 roku № 452/97-VR. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 24, 1418 [in Ukr.].
8. Nesterovych V.F. (2019) Metodolohiya komparatyvnoho analizu demokratiyi uchasti na rivni mistsevoho samovryaduvannya [Methodology for Comparative Analysis of Participatory Democracy at Local Government Level]. *Pravo i suspil'stvo*, 3. CH. I, 44-50 [in Ukr.].
9. Pro skhvalennya kontseptsiyi reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukraini: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnya 2014 roku № 333-r (2014) [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 30, 831 [in Ukr.].
10. Constitution of Peru 1993 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2009?lang=en [in Eng.].
11. Constitution of Algeria 1989 (reinst. 1996, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2016?lang=en [in Eng.].
12. Constitution of Venezuela (Bolivarian Republic of) 1999 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: <https://bit.ly/2kl7trV> [in Eng.].
13. Constitution of Tunisia 2014. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014?lang=en [in Eng.].
14. Constitution of Angola 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en [in Eng.].
15. Constitution of Uganda 1995 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Uganda_2017?lang=en [in Eng.].
16. Ob'yednani hromady: perelik ta osnovni dani [United Communities: List and Background] / Sayt «Detsentralizatsiya». URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas> [in Ukr.].
17. Veb-vidobrazhennya informatsiyno-analitychnoyi systemy «Mistsevi vybory» [Web-based Display of the Local Election Information and Analysis System] / Sayt Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm001pt001f01=122.html> [in Ukr.].
18. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini (1997) [On Local Self-Government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21 travnya 1997 roku № 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 24, 170 [in Ukr.].
19. Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en [in Eng.].
20. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en [in Eng.].

21. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015?lang=en [in Eng.].

22. Loi sur l'organisation territoriale municipale. chapitre O-9. Éditeur officiel du Québec. À jour 1er 06 juin 2019. O-9/1-90 sur 90 [in Eng.].

23. Loi sur les élections et les référendums dans les municipalités. chapitre E. -2.2. Éditeur officiel du Québec. À jour 1er 06 juin 2019. E-2.2 / 1-233 sur 233 [in Eng.].

SUMMARY

Nesterovych V.F. Decentralization as constitutional principle of realization of public power is on regional and local levels. The article describes decentralization as constitutional principle of realization of public power on regional and local levels. It is pointed out that one of the current trends in constitutional regulation of public power at the regional and local levels in most democratic countries is its implementation on the basis of the principle of decentralization. This constitutional principle broadly envisages the transfer of essential powers by the state from the center to places as close as possible to the adoption of decisions by public authorities by those and for the benefit of those residing in these territories.

The author states that the term «decentralization» is quite actively used in modern constitutions, which is evidence of its direct consolidation in the text of more than 50 constitutions of states of different regions of the world. In each state, the level of decentralization depends on the national, social, economic, cultural characteristics and traditions of the state, region and territorial community. The main meaning of decentralization is that the authorities should be closer to, formed by, and carry out their activities for the benefit and in the interests of the people residing within the relevant territory. Therefore, it is quite logical that along with the term «decentralization», the constitutions of different countries use such categories as «de-concentration of power», «transfer of power», «transfer of resources», «democracy», «delegation», «coordination», «subsidiarity», «inclusivity», «participation», «devolution», «regionalization» and «local autonomy».

It is concluded that decentralization is a constitutional principle whereby the state delegates considerable powers to exercise power at regional and / or local levels to the relevant public authorities. It is pointed out that an important prerequisite for establishing decentralization as a constitutional principle of guaranteeing of realization of public power on regional and local levels is not only its consolidation in the Constitution of the state, but also determining the procedural basis for its implementation. Today, decentralization of power has become primarily a civilization achievement. Therefore, the practical implementation of the principle of decentralization also depends to a large extent on the ability of territorial communities within their territories to take full advantage of all the opportunities and resources provided for under the current constitutional legislation and provided by the state.

Keywords: decentralization, constitutional principle, public authority, territorial communities, prefects, local self-government.

УДК 341.231.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-54-60

Сироїд Т. Л. ©

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна)

ПРАВОВА ОСНОВА ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Досліджено становлення та розвиток правового регулювання забезпечення безпеки Європейського Союзу, зокрема розкрито основні положення у цій сфері Єдиного Європейського акту 1986 р., Договору про Європейський Союз 7 лютого 1992 р., Амстердамського договору 1997 р., Ніщського договору 2001 р. Акцентовано на положеннях Лісабонського договору, що змінює Договір про Європейський Союз і Договір про заснування Європейського Співтовариства 2007 р., яким внесено суттєві зміни в політичний вектор безпекової політики Союзу. Зокрема, пріоритетними напрямками ЄС визначено такі: безпека Союзу; безпека та оборона; боротьба з тероризмом; кібербезпека; енергетична безпека; стратегічні комунікації.

Розкрито положення актів, прийнятих на розвиток Лісабонського договору, що слугують правовою основою у напрямку забезпечення безпеки, зокрема: Європейська програма безпеки 2015 р. (замінила попередню стратегію внутрішньої безпеки 20 10-2014 рр.), Глобальна стратегія

© Сироїд Т. Л., 2019

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

syroiid@karazin.ua

Європейського Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки 2016 р. (встановлює пріоритетність гарантій безпеки для громадян і території Євросоюзу), План реалізації Глобальної стратегії Європейського Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки 2016 р. (прийнятий Радою ЄС) (має за мету втілення в життя основних напрямків Глобальної стратегії), План дій в галузі Європейської оборони 2016 р. (прийнятий Європейською Комісією, передбачає створення Європейського оборонного фонду для підтримки інвестицій у спільні дослідження та спільну розробку оборонної техніки і технологій).

Зважаючи на важливість співпраці ЄС з міжнародними організаціями, у тому числі й у галузі забезпечення безпеки, розкрито положення сумісних декларацій ЄС і НАТО 2016, 2018 рр., якими акцентовано на вирішенні таких питань, як нелегальна міграція, кібербезпека та оборона, обороноздатність тощо. Зроблено відповідні висновки і рекомендації.

Ключові слова: безпекова політика, заходи безпеки, правова основа, співпраця.

Постановка проблеми. На сучасному етапі свого функціонування Європейський Союз та його держави-члени, як і більшість держав світу, стикаються з низкою нових і складних загроз безпеки, підкреслюючи необхідність подальшого синергізму і більш тісної співпраці на всіх рівнях. Багато сьогоденних проблем безпеки виходять з нестабільності в найближчому сусідстві ЄС і мінливих форм радикалізації, насильства і тероризму. Загрози стають все більш різноманітними і більш міжнародними, транскордонними і міжсекторальними. Ці загрози вимагають ефективного і скоординованого реагування на європейському рівні. Європейський порядок денний з безпеки окреслює вектори надання допомоги державам-членам у забезпеченні безпеки.

Будучи невід'ємною складовою регіональної системи забезпечення безпеки Союз, з моменту його створення, робить істотний внесок у забезпечення всеосяжної безпеки шляхом розробки і вдосконалення правової та інституційної основи. Разом з тим слід зазначити, що ефективність регіональних норм як підґрунтя всеосяжної безпеки й колективної відповідальності держав перед людством припускає конструктивне співробітництво учасників міжнародного спілкування у вирішенні двох основних завдань: перше з них пов'язане із забезпеченням функціонування того механізму підтримання миру, яким міжнародне співтовариство вже володіє, друге – з виробленням нових правових норм. Виходячи з цього, Європейський Союз у своїх актах підкреслив «загальний внесок у підтримку миру і міжнародної безпеки відповідно до зобов'язань, взятих на себе державами-членами в межах Статуту Об'єднаних Націй» (преамбула, п. 6) [1], адже саме Статут ООН закріпив міжнародно-правові гарантії всеосяжної безпеки та проголосив принцип підтримання міжнародного миру і безпеки основоположним принципом співпраці держав-членів (ст. 1) [2].

У зв'язку з означеним, слід підкреслити, що сучасна система безпеки уявляється як всеосяжна. Вона охоплює не тільки військові та політичні, а й інші аспекти – економічні, екологічні, гуманітарні, правові. Особливе значення надається демократії в міжнародних відносинах і в державах. На перший план висувається профілактична (превентивна) дипломатія. Попередження конфліктів, усунення загроз миру та безпеці є найбільш ефективним шляхом до забезпечення миру.

В юридичному плані нова концепція безпеки припускає розвиток такої системи міжнародного правопорядку, яка була б заснована на визнанні взаємозалежності сучасного світу й слугувала нормативним вираженням пріоритету загальнолюдських цінностей та інтересів над інтересами вузько національними і вузько класовими, гарантувала б волю вибору народами шляхів свого соціально-економічного та політичного розвитку, забезпечувала б, у результаті, примат права в політиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Викладене свідчить, що обрана тема дослідження є вельми актуальною і значимою. Слід зазначити, що в науці міжнародного права, права Європейського Союзу питанням загальнотеоретичних визначень безпеки, її сутності присвячено низку робіт українських і зарубіжних авторів, зокрема це роботи М.Р. Аракеяна, М.Д. Василенка, Е. Дюкетт, І.С. Кузнецова, Л. Лонардо, М.А. Медушевського, Т.К. Хартлі та ін. Разом із тим сучасні реалії функціонування ЄС в умовах появи нових викликів і загроз спонукають до своєчасного і відповідного реагування на зміни у правовому регулюванні питань безпеки, удосконалення організаційної складової діяльності інтеграційного об'єднання у цій сфері, що дає підґрунтя для проведення відповідних наукових досліджень.

Метою статті є дослідження генези правового регулювання Європейського Союзу в галузі забезпечення безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розвиток європейської співпраці в галузі зовнішньої політики тісно пов'язаний з проголошенням низки ініціатив 1980-х років, головною з яких стало прийняття Єдиного Європейського акта 1986 р., яким було означено початок нового етапу європейської інтеграції – створення Європейського Союзу на підрунті існуючих Співтовариств і поглиблення компетенції ЄС у галузі координації економічної, валютної, соціальної політики, соціально-економічного об'єднання, досліджень і технологічного розвитку, захисту оточуючого середовища, а також розвитку європейської співпраці у сфері зовнішньої політики, якому присвячено Розділ III [1].

Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. (набув чинності 1 листопада 1993 р.) змінив європейську політику Співтовариства на Спільну зовнішню та безпекову політику (СЗПБ). Ним закріплено, що Союз визначає та реалізує спільну зовнішню політику і політику безпеки, що охоплює всі сфери зовнішньої політики і політики безпеки, з метою: захисту спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу відповідно до принципів Статуту ООН; зміцнення безпеки Союзу; збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН, принципів Гельсінського заключного акта і мети Паризької хартії, зокрема з питань зовнішніх кордонів; сприяння міжнародному співробітництву; розвитку і зміцнення демократії та верховенства права, поваги прав людини та основних свобод. Він містить зобов'язання держав щодо сприяння міжнародному співробітництву; розвитку і зміцнення демократії та верховенства права, поваги прав людини та основних свобод. Він містить зобов'язання держав з активної і беззастережної підтримки спільної зовнішньої політики і політики безпеки Союзу в дусі лояльності та взаємної солідарності; посилення і розвитку взаємної політичної солідарності. Досягнення зазначених цілей буде здійснюватися шляхом визначення принципів і основних напрямків спільної зовнішньої політики і політики безпеки, вироблення спільних стратегій, прийняття спільних дій, прийняття спільних позицій, зміцнення систематичної співпраці держав-членів у реалізації політики.

Договір містить норму, відповідно до якої спільна зовнішня та безпекова політика охоплює всі питання, пов'язані з безпекою Союзу, зокрема поступове формування спільної оборонної політики, що може привести до спільної оборони, якщо таке рішення буде прийняте Європейською Радою. У такому випадку вона рекомендує державам-членам прийняти таке рішення відповідно до їх конституційних процедур (ст. 11, 12, 17 розділу V «Положення про спільну зовнішню політику і політику безпеки») [3].

2 жовтня 1997 року було підписано Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, Договори про створення Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів (набрав чинності 1 травня 1999 р.), який закріпив положення щодо посилення спільної зовнішньої політики і політики безпеки (далі – СЗПБ) шляхом: забезпечення загальних стратегій, спільних дій, спільних позицій і більш систематичного співробітництва між країнами ЄС, включаючи всі питання, пов'язані з безпекою ЄС, у тому числі прогресивний розвиток загальної оборонної політики в межах СЗПБ; розвитку більш тісних зв'язків з оборонною організацією – Західноєвропейським союзом; вимога до країн-членів координувати свої позиції в міжнародних організаціях, особливо в ООН; заснування поста Високого представника з питань спільної політики і політики безпеки; створення відділу планування політики та раннього попередження [4].

Ніщцький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів від 26 лютого 2001 р. (набрав чинності 1 лютого 2003 р.), що мав за мету завершення процесу підготовки до функціонування інститутів у межах Європейського Союзу, розпочатого Амстердамським договором, закріпив норму щодо розширеної співпраці в галузі спільної зовнішньої політики і політики безпеки для виконання сумісних дій або загальної позиції, а також у сфері співробітництва поліції та у кримінальних справах [5].

Суттєві зміни у політичному векторі безпекової політики ЄС відбулися з прийняттям Лісабонського договору, що змінює Договір про Європейський Союз і Договір про заснування Європейського Співтовариства 2007 р. (чинний з 2009 р.) (далі – Лісабонський договір), на розвиток якого Союзом прийнято низку значущих актів, що слугують правовою основою у цьому напрямку, зокрема: Європейська програма безпеки на 2015 р., Глобальна стратегія Європейського Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки 2016 р., на її розвиток було прийнято План реалізації Глобальної стратегії Європейського

Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки 2016 р. (прийнятий Радою ЄС), План дій у галузі Європейської оборони 2016 р. (прийнятий Європейською Комісією).

Пріоритетними напрямками діяльності ЄС є формування власного антикризового потенціалу, а також розширення участі в запобіганні і врегулюванні конфліктів. У рамках реалізації даного курсу важливе значення має розвиток правових основ військово-політичної діяльності організації. Зокрема, особливе місце цим питанням відведено Лісабонським договором, в якому розкриваються зміст і напрямки спільної політики безпеки та оборони країн-учасниць, завдання керівних органів Євросоюзу, які відповідають за функціонування структур кризового регулювання, принципи спільної діяльності європейських держав у цій сфері, а також загальні підходи до формування і застосування військового потенціалу ЄС. Договір закріплює принцип колективної оборони, що зобов'язує членів організації надавати всіляку допомогу країнам-учасникам, які зазнали збройного нападу. Зацікавленим державам-членам Євросоюзу, які мають відповідні можливості, надається право самостійно (без рішення Ради ЄС) укладати додаткові угоди про колективну оборону, створювати багатонаціональні військові формування та проводити операції в інтересах Європейського Союзу.

У документі уточнюються завдання, які вирішуються силами реагування ЄС у ході миротворчих операцій, вперше закріплено положення про можливість використовувати військові контингенти цих сил в інтересах протидії терористичній небезпеці, незаконній міграції й організованій злочинності, підготовки силових структур «третіх країн», а також для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Крім того, розширено повноваження Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки, остаточно оформлено правові засади функціонування Європейського оборонного агентства.

Важливими напрямками ЄС визначено такі: безпека Союзу; безпека та оборона; боротьба з тероризмом; кібербезпека; енергетична безпека; стратегічні комунікації [6].

Європейська програма безпеки (Порядок денний в галузі безпеки) 2015 р. реалізувала політичні принципи президента Європейської комісії Жан-Клода Юнкера в галузі безпеки і замінила попередню стратегію внутрішньої безпеки (2010-2014). Нарівні з визначеними попередніми завданнями ЄС щодо збереження пильності щодо інших виникаючих загроз, Програма надає пріоритет протидії тероризму, організованій злочинності та кіберзлочинності як взаємопов'язаним галузям із сильним транскордонним виміром, де діяльність ЄС може мати реальне значення. Програма заснована на заходах, прийнятих в останні роки в межах попередньої стратегії внутрішньої безпеки, забезпечує послідовні і постійні дії. Європейська програма безпеки спрямована на зміцнення інструментів, які ЄС надає національним правоохоронним органам для боротьби з тероризмом і транскордонною злочинністю. Зокрема, Програма спрямована на поліпшення обміну інформацією та оперативного співробітництва між правоохоронними органами. Вона також мобілізує ряд інструментів ЄС для підтримки дій за допомогою навчання, фінансування, досліджень та інновацій. Нарешті, в Програмі викладено низку цілеспрямованих дій, які необхідно вжити на рівні ЄС для активізації боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та кіберзлочинністю. З метою максимізації переваг існуючих заходів ЄС і в разі необхідності здійснення нових і взаємодоповнюючих дій документом передбачено, що всі залучені учасники повинні працювати разом на основі п'яти ключових принципів: забезпечити дотримання основних прав; гарантувати більшу прозорість, підзвітність і демократичний контроль; забезпечити краще застосування і реалізацію існуючих правових інструментів ЄС; забезпечити більш об'єднаний міжорганізаційний і міжсекторальний підхід [7].

Глобальна стратегія ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки 2016 р. орієнтована головним чином на країни-члени ЄС та на їхніх громадян. Декларуючи «загальні інтереси і принципи», стратегія таким чином встановлює пріоритетність гарантій безпеки для громадян і території Євросоюзу. Перший пріоритет зовнішньої політики ЄС передбачає, що «глобальна стратегія ЄС починається вдома». Таким чином, ЄС просуває підхід, заснований на пріоритетності власної безпеки, і розглядає через цю призму свої відносини із третіми державами. ЄС продовжуватиме свою діяльність щодо запобігання і вирішення конфліктів, особливо в регіоні сусідства, з метою мінімізації загроз власним громадянам.

Глобальна стратегія ЄС проголошує пріоритети, що мають пряме відношення до існуючої ситуації в регіоні Східної Європи: забезпечення стійкості на рівні держав і суспільств на Сході і Півдні; інтегрований підхід до конфліктів; спільний регіональний по-

рядок. Ґрунтуючись на цих пріоритетах, ЄС планує здійснювати свій всеосяжний підхід до забезпечення безпеки (включаючи фокусування уваги на питаннях безпеки людини) в межах регіону сусідства і надалі [8].

Стратегія є важливим моментом історичного розвитку зовнішньої політики ЄС і першим документом такого роду з моменту прийняття Європейської стратегії безпеки 2003 р. Очікується, що нова стратегія забезпечить загальне бачення зовнішньої політики всіх країн-членів.

Виконання Глобальної стратегії ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки щорічно обговорюється на рівні Високого представника з питань зовнішньої політики і політики безпеки Союзу. Крім того, в документі «Глобальна стратегія Європейського Союзу три роки потому» за 2019 р. підтверджено обраний вектор діяльності Союзу у цьому напрямку, зазначено відповідні досягнення та визначено подальші дії [9].

План дій у сфері Європейської оборони передбачає створення Європейського оборонного фонду для підтримки інвестицій у спільні дослідження та спільну розробку оборонної техніки та технологій. У цьому Фонді передбачено два «вікна»: «вікно досліджень» призначено для фінансування спільних досліджень у галузі інноваційних оборонних технологій, таких як радіоелектроніка, метаматеріали, програмне забезпечення з криптографічним захистом та робототехніка; «вікно можливостей» буде виконувати функції фінансового механізму, що дозволить країнам-членам ЄС спільно придбати окремі засоби для зниження витрат.

План також передбачає підтримку інвестицій в малі та середні підприємства, стартапи, компанії «другого рівня» та інші компанії-постачальники оборонної промисловості, а також укріплення єдиного оборонного ринку ЄС шляхом застосування Директиви про державні закупівлі в галузі оборони та безпеки і Директиви про трансфери, які спрощують транскордонну участь у закупівлях у галузі оборони, підтримують розвиток галузевих стандартів і сприяють внеску галузевої політики, наприклад, Космічних програм ЄС, в загальні пріоритети у сфері безпеки та оборони [10].

Одним з пріоритетних напрямків діяльності ЄС є створення власного військового потенціалу з метою забезпечення проведення західноєвропейськими країнами військово-політичного курсу. Як найважливіший військовий інструмент захисту інтересів країн-учасниць організації, зокрема у віддалених від Європи регіонах, розглядаються сили реагування Євросоюзу. Для подолання відставання ЄС від НАТО у сфері кризового реагування основна увага приділяється створенню системи управління угрупованнями військ (сил), оснащенню частин та підрозділів, що виділяються до їх складу, сучасними зразками озброєння і військової техніки, підвищенню стратегічної мобільності й експедиційних можливостей сил реагування, а також вдосконаленню системи всебічного забезпечення дій різних за складом багатонаціональних військових контингентів.

До найбільш важливих проєктів ЄС у галузі оборони відносять програми створення транспортних літаків і вертольотів нового покоління, безпілотних літальних апаратів різного призначення, засобів космічної розвідки й спостереження, систем контролю надводної обстановки, засобів захисту від зброї масового знищення, систем зв'язку і передачі даних. Триває формування багатонаціонального європейського авіаційного транспортного командування.

Головне місце в межах європейської політики в галузі безпеки й оборони відводиться створенню спеціальних цивільних антикризових структур, які покликані сприяти попередженню збройних конфліктів і вирішувати завдання відновлення постраждалих територій. Складовою антикризових сил є воєнізовані і цивільні формування країн-учасниць Євросоюзу, зокрема: підрозділи поліції і жандармерії, групи фахівців адміністративного управління, представників юстиції та правосуддя, загони цивільної оборони, органи міжнародного контролю.

Як головний напрямок реалізації європейської політики в галузі безпеки й оборони керівництво ЄС розглядає розширення участі у врегулюванні криз.

ЄС тісно співпрацює з НАТО, новий етап співпраці ознаменовано прийняттям у 2016 р. Сумісної декларації ЄС-НАТО, в якій узгоджено перелік з 42 конкретних заходів з різних напрямків. Як зазначено у висновках Ради ЄС щодо реалізації Сумісної декларації, «вона презентує новий імпульс та зміст співробітництва ЄС-НАТО в галузі протидії гібридним загрозам; операційному співробітництву, в тому числі на морі і, відповідно, до висновків Ради ЄС від листопада 2016 року з питань нелегальної міграції; кібербезпеки та оборони; обороноздатності; оборонної промисловості та досліджень; навчання; підтримки

зусиль щодо розвитку потенціалу наших партнерів у Західних Балканах і країнах, розташованих у регіоні східного та південного сусідства, та зміцнення їх стійкості» [10].

У Спільній декларації ЄС і НАТО 2018 р. підтверджено напрямки означені в 2016 р. Зокрема, зазначено, що ЄС і НАТО реалізують цілі, поставлені два роки тому, в тому числі такі дії: «наше морське співробітництво у Середземному морі сприяє боротьбі з мігрантами, контрабандою та торгівлею лодьми, і таким чином полегшує людські страждання; ми збільшили здатність реагувати на гібридні загрози: ми зміцнюємо нашу готовність до криз, ми обмінюємо своєчасну інформацію, в тому числі про кібератаки, ми стикаємося з дезінформацією, ми будуємо стійкість наших членів і партнерів, і ми перевіряємо наші відповідні процедури за допомогою паралельних та скоординованих вправ; ми підтримуємо потенціал оборони та безпеки наших сусідів на Сході і на Півдні». Крім того, документом означено перспективи щодо необхідності подальшого співробітництва, в тому числі в реагуванні на гібридні і кіберзагрози, в операціях та наданні допомоги загальним партнерам; означено прагнення до швидкого і очевидного прогресу у військовій мобільності; боротьбі з тероризмом; посиленні стійкості до хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних ризиків; просуненні порядку денного щодо безпеки тощо (п. 5, 6) [11].

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що сучасні виклики спонукають інтеграційне утворення до пошуку нових напрямків у сфері забезпечення безпеки, що включає в себе не тільки удосконалення правового підґрунтя регулювання означеної сфери, яке покликане стати основою захисту Співтовариства, але й розвиток організаційного механізму забезпечення безпеки ЄС, чільне місце в якому відводиться Європейському оборонному відомству; підтримки інвестицій у спільні дослідження і спільну розробку оборонної техніки та технологій; створення спеціальних цивільних антикризових структур, покликаних сприяти попередженню збройних конфліктів і вирішувати завдання відновлення постраждалих територій тощо. Разом із тим Союз не відмежовується у своїх заходах забезпечення безпеки від інших держав, не абстрагується від криз, що виникають у світі, а є складовою всеосяжної міжнародної системи безпеки й акцентує увагу на розвитку співробітництва у сфері безпеки з країнами, що не є його членами. Таке співробітництво ґрунтується на установчих актах Союзу та актах, прийнятих на розвиток положень установчих договорів, і положень міжнародних актів універсального і регіонального характеру, зокрема Статуту ООН, Гельсінського заключного акту НБСЄ, Паризької хартії для нової Європи та ін., що підкреслює єдність обраного міжнародним співтовариством вектору в галузі забезпечення всеосяжної безпеки, невід'ємною складовою якого є ЄС.

Перспективними напрямками в аспекті проведеного дослідження є аналіз організаційного механізму співпраці держав-членів ЄС, третіх держав у галузі забезпечення безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Єдиний європейський акт. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_028 (дата звернення 18.07.2019).
2. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-v/index.html> (дата звернення 18.07.2019).
3. The Treaty of Maastricht (1992). URL: <http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm> (дата звернення 18.07.2019).
4. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FT> (дата звернення 6.08.2019).
5. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12001C001> (дата звернення 28.07.2019).
6. Лиссабонський договір, изменяющий Договор о Европейском Союзе и Договор об учреждении Европейского Сообщества (Лиссабон, 13 декабря 2007 г.) (2007/C 306/01). URL: <http://eulaw.ru/treaties/lisbon.htm> (дата звернення 16.07.2019).
7. The European Agenda on Security 2015 р. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs//_eu_agenda_on_security_en.pdf (дата звернення 16.07.2019).
8. EU Global Strategy. URL: <http://europa.eu/globalstrategy/en.htm> (дата звернення 16.07.2019).
9. The European Union's Global strategy three years on, looking forward. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_global_strategy_2019.pdf (дата звернення 17.07.2019).
10. European Defence Action Plan. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/20372.htm>

(дата звернення 16.07.2019).

11. Joint declaration by the president of the European Council, the President of the European commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization <https://www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf> (дата звернення 06.09.2019).

12. Joint Declaration on EU-NATO Cooperation. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156626.htm (дата звернення 16.07.2019).

Надійшла до редакції 22.04.2019

References

1. Yedyny yevropeys'kyy akt [The Single European Act]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_028 (data zvernennya 18.07.2019) [in Ukr.].

2. Statut Orhanyzatsyy Ob"edynennykh Natsyy [Charter of the United Nations]. URL: <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-v/index.html> (data zvernennya 18.07.2019) [in Russ.].

3. The Treaty of Maastricht (1992). URL: <http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm> (18.07.2019) [in Eng.].

4. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FT> (6.08.2019). [in Eng.].

5. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12001C001> (28.07.2019) [in Eng.].

6. Lyssabonskyy dohovor, yzmenyayushchyy Dohovor o Evropeyskom Soyuze y Dohovor ob uchrezhdeny Evropeyskoho Soobshchestva [Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community] (Lyssabon, 13 dekabrya 2007 h.) (2007/S 306/01). URL: <http://eulaw.ru/treaties/lisbon.htm> (data zvernennya 16.07.2019) [in Ukr.].

7. The European Agenda on Security, 2015. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf. (16.07.2019) [in Eng.].

8. EU Global Strategy. URL: <http://europa.eu/globalstrategy/en.htm> (16.07.2019) [in Eng.].

9. The European Union's Global strategy three years on, looking forward. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_global_strategy_2019.pdf (17.07.2019) [in Eng.].

10. European Defence Action Plan. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/20372.htm> (16.07.2019) [in Eng.].

11. Joint declaration by the president of the European Council, the President of the European commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf> (06.09.2019) [in Eng.].

12. Joint Declaration on EU-NATO Cooperation. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156626.htm (16.07.2019) [in Eng.].

SUMMARY

Syroid T. L. Legal basis of the European Union security policy: from the origins to the present times. The article investigates the formation and development of the legal regulation of the security within the European Union, particularly, reveals the main provisions of the Single European Act of 1986, Treaty on European Union of 1992, Amsterdam Treaty of 1997, and Nice Treaty of 2001 in this area. Attention is paid to the provisions of the Treaty of Lisbon, which amends the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community in 2007, which have made significant changes to the political vector of the EU's security policy. In particular, the EU's priorities are the following: Union security; security and defence; the fight against terrorism; cybersecurity; energy security; strategic communications. The provisions of the acts adopted for the development of the Lisbon Treaty, which serve as the legal basis for security, are disclosed, namely: European Agenda on Security 2015 (replacing the previous Internal Security Strategy (2010-2014), Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy 2016 (sets the priority of security guarantees for citizens and the territory of the European Union), Implementation Plan on Foreign and Security Policy 2016 (adopted by the Council of the European Union), European Defence Action Plan 2016 (adopted by the European Commission) (envisages the creation of European Defence Fund to support investment in joint research and development of defence equipment and technologies).

Current challenges drive the integration of new security priorities, which includes not only the improvement of the legal basis for regulation of the designated area, which is intended to become the basis for Community protection, but also the development of an EU-wide organizational security mechanism.

Considering the importance of the EU cooperation with international organizations, including in the field of security, the provisions of the EU-NATO joint declarations of 2016, 2018 are highlighted, emphasizing such issues as illegal migration, cybersecurity and defence, defence capabilities, etc.. Relevant conclusions and recommendations have been made.

Keywords: *security policy, security measures, legal basis, cooperation.*

УДК 340.15:27](410)"1583/1783"
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-61-66

Малишко В. М. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА ЕВОЛЮЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ПРИВАТИРСТВА В ПЕРШІЙ БРИТАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1583–1783)

Всесвітньо-історичні процеси, які з часів виникнення капіталістичної системи відмічені боротьбою великих держав за геополітичне панування, значною мірою залежать від впливу різних факторів на право і масову суспільну свідомість людства. Серед них помітне місце займає релігійний фактор, який проявив себе особливо потужно у XVII–XVIII століттях, під час першої геополітичної революції, коли в умовах переходу розвинених держав від феодалізму до капіталізму релігійні мотивації носіїв капіталістичних відносин визначали особливості їхньої економічної поведінки, врегульованої нормами права. Ця специфіка історії держави і права країн-лідерів світового співтовариства, Англії та США, проаналізовано у даній статті через осягнення такої проблеми, як вплив християнських цінностей на еволюцію організаційно-правового інституту приватирства (каперства) в першій Британській імперії (1583–1783).

Звернуто увагу на Реформацію, яка спричинила розрив великої кількості християн із вселенською католицькою церквою і перехід до протестантизму. Автором досліджено погляди на Реформацію, відображені в творчості німецького соціолога і економіста М. Вебера.

Ключові слова: перша геополітична революція, протестантизм, Британська імперія, Церква Англії, Високий суд Адміралтейства Англії, приватирський промисел.

Постановка проблеми. Наш час позначений боротьбою між глобалістами і антиглобалістами, яка набула всесвітнього характеру. Її вплив на долю людства поки не є очевидним, однак ми можемо зробити певні прогнози стосовно кінцевих результатів цього явища, звернувшись до подій, що відбувалися в першій Британській імперії (1583–1783). Тогочасні економічні, соціальні та культурні процеси в найбільш розвинених країнах Європи визначили перехід від феодальної системи до раннього капіталізму, який, з ідеологічної точки зору, був «забарвлений» кольорами християнської релігії, що формувала масову суспільну свідомість європейських народів. Усе починалося з Реформації, що визначила розрив великої кількості християн із вселенською католицькою церквою і перехід до протестантизму, суть якого, на погляд багатьох істориків держави і права країн Європи і США, краще за все була відображена у творі німецького соціолога і економіста М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905) [1].

Вебер, який і нині залишається володарем дум багатьох зарубіжних істориків держави і права, звертав увагу на союз протестантизму і буржуазії, причина якого крилася, на його переконання, в особливому світогляді. Цей світогляд сприяв здебільшого «економічному раціоналізму» протестантів, тоді як католики були, скоріше, «відчужені від світу» і майже байдужі до земних благ. Однак у протестантів аскетизм химерним чином поєднувався з багатством, що знайшло своє вираження в лютерівському понятті «покликання» (Beruf). Як слушно вказує український дослідник О. Погорілий, «праця М. Вебера спрямована не на обґрунтування того чи іншого варіанта філософії історії, а на розв'язання чисто емпіричної проблеми – пояснення механізмів впливу релігійних мотивацій особистості на її економічну поведінку» [2].

Очевидно, що етика протестантизму суттєво впливала на перетворення в економіці, суспільстві та культурі європейців, зокрема в такій сфері буржуазних відносин, як піратство і приватирство (британський варіант терміна «каперство»). Завдяки цьому побудова мануфактурного капіталізму в Європі була прискорена морським розб'єм, який виступав найбільш вигідним промислом серед інших видів підприємницької діяльності. Більше того, піратство і приватирство являли собою нерозчленовану єдність, в

© Малишко В.М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4885-668X>
fbm1group@gmail.com

основи якої перебували християнські цінності, своєрідно трактовані морськими розбійниками [3, р. 37]. Їхній світогляд був складовою світогляду англійського народу, який ґрунтувався на креаціонізмі, провіденціалізмі (разом з уявленнями про фортуна) і вірі в благовоління Бога. У тісному зв'язку з релігійними конфліктами мало розвиватися почуття патріотизму, що ґрунтувалося на усвідомленні винятковості англійського народу. Ось такими були відправні точки процесу еволюції організаційно-правового інституту приватирства в першій Британській імперії під впливом релігійних переконань його учасників, аналіз якого є **метою** даної статті.

Виходячи з поставленої мети дослідження, маємо сформулювати такі наукові завдання: 1) виявити стан наукового осягнення вказаної проблеми у зарубіжній і вітчизняній науці; 2) встановити коло історико-правових джерел, на які має спиратися дослідження; 3) дослідити конкретний вплив релігійних цінностей на розвиток приватирства у Британській імперії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Варто зазначити, що в історико-правовій літературі англосаксонських країн та нашої держави встановлення геополітичної могутності Англії аналізується з урахуванням впливу широкого кола різноманітних факторів, серед яких і релігійний фактор, що був закріплений у праві Альбіону і США за часів мануфактурного капіталізму. На жаль, дослідження його впливу на розвиток комерційного морського розбою не є численними. Нині можна вказати лише на три спеціальні роботи з цієї проблеми, які належать американкам С. Валлар («Коттон Мезер – піратський духівник») [4] та Е. Коллінз («Очі, спрямовані на Бога і золото: важливість релігії для жадібних до золота очей карибських піратів») [5] і росіянки К. Глаголевіч («Повсякденне життя піратів і корсарів Атлантики: від Френсіса Дрейка до Генрі Моргана») [6].

Побічно торкалися проблеми впливу релігійного фактора на масову свідомість піратів американські та англійські учені Б. Бург, Д. Бурстін, В. Лансдорд, П. Лісон, М. Редікер, М. Терлі, Дж. Фінлі та ін. Певну увагу приділили релігійному впливу на розвиток піратства і приватирства також і вітчизняні дослідники А. Пастушенко і В. Губарев, які, однак є «чистими істориками», і тому їхні підходи до суті правового інституту приватирства і впливу на нього християнства потребують подальшої розробки з позицій правознавців.

Розуміння суті релігійного фактора в житті морських розбійників стає плідним тоді, коли дослідник цієї проблеми впевнений, що боротьба Британської імперії за гегемонію у світовому океані відрізнялася нерозчленованою єдністю піратства і приватирства, що спиралося і на єдині для них християнські цінності. Докази цього містяться в мемуарах самих морських розбійників, підданих королів з династій Стюартів і Ганноверів. Ці мемуари увійшли до чотиритомної публікації «Британське піратство «Золотого віку»: історія та інтерпретація (1660–1730)», упорядкованої англійським джерелознавцем Дж. Бером (2007) [7]. Саме Бер оприлюднив найбільш цікаві доповіді священників П. Лоррена і К. Мезера, які, перебуваючи на службі Британській імперії, супроводжували велику кількість морських розбійників на шибеницю.

Заслужують на всебічну увагу публікації щоденників і спогадів суддів у справах порушників призового права Британської імперії, засуджених до страти, а саме: голови віце-адміралтейського суду британської колонії Масачусетс С. Сьюолла.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що більшість організаторів і учасників геополітичної боротьби за панування у світі часів становлення і розвитку мануфактурного капіталізму за релігійними переконаннями були протестантами. Протестантизм, вийшовши з-під впливу папського Риму, сформував кілька відмінних один від одного християнських напрямків. Ними стали лютеранство, цвингліанство, кальвінізм, анабаптизм та англіканство, що запанувало в Альбіоні завдяки успіху Реформації, яку максимально повно і жорстко провели монархи з династії Тюдорів. Після того Церква Англії стала вважатися одночасно кафолічною і реформованою: кафолічною, оскільки вона оголосила себе частиною всесвітньої Церкви Христа, що є безперервним продовженням ранньої апостольської і середньовічної церкви; реформованою, адже вона сформувалася під впливом деяких доктринальних та інституційних засад Протестантської Реформації XVI ст., закріплених у 39 статтях Англіканського Віросповідання, офіційно прийнятих в якості частини релігійного примирення при королеві Єлизаветі I.

Тюдори швидко і без особливих вагань здійснили секуляризацію церковної власності, проте в невеличкому острівному королівстві ресурси первісного нагромадження

були вкрай обмежені, і «нове шляхетство» та буржуазія мали шукати їх через розвиток колоніальної експансії. Це було природно, оскільки Реформація в морських державах Європи визначала революційний прорив підприємців буржуазного типу в інші цивілізації. Успішні результати Великих географічних відкриттів, в яких брали участь британські пірати і приватирі, є першою в історії людства геополітичною революцією. Віднині головним мірилом багатства стало захоплене в колоніальних країнах золото, яке посилювало економічну міць буржуазії. Саме жага золота спрямовувала мореплавців доби раннього капіталізму на морський розбій, причому вони перебували під тиском релігійних забобонів, особливо у так званій Золотий вік піратства. Тоді була наочною тісна взаємодія державних інститутів морських країн Європи і християнських церков. Цей «Золотий вік» вирізнявся особливою активністю приватирів, що у пошуках скарбів легко ставали піратами. Він охоплює період з 1650 по 1730 рік і включає в себе три окремих проміжки: 1) період буканьєрства (1650–1680), який відзначився нападами англійських та французьких поселенців, що осіли на островах Ямайка і Тортуга, на іспанські порти в Карибському морі і східній частині Тихого океану; 2) «піратське коло» 1690-х років, учасники якого здійснювали далекі подорожі з регіону Бермудських островів, Південної і Північної Америки в Червоне море та Індійський океан з метою захоплення мусульманських торгових суден і кораблів британської, голландської та французької Ост-Індських компаній; 3) період після війни за іспанську спадщину (1716–1726 рр.), коли британські військові моряки і приватирі залишилися «безробітними» і були змушені зайнятися піратством у Карибському морі та Індійському океані [8].

Факторами, що зумовили наступ «Золотого віку піратства», вважаються збільшення кількості цінних вантажів, що прямували до Європи великим океанським простором; зменшення чисельності європейських флотилій в певних регіонах; досвід, отриманий моряками в європейських військових флотах; неефективність системи управління в європейських колоніях. Тоді у середині маргінального середовища морських розбійників виробилися специфічні механізми управління, на які впливали релігійні переконання піратів, що переважно були християнами, але належали до різних церков. Цей феномен описано у монографії «Невидимий гак: Прихована економіка піратів» [9] і кількох статтях («Право та економіка піратської організації», «Обчислення розбійницьких угод: міф про міфологію суспільної угоди», «Раціональність, пірати і закон: ретроспектива» американського дослідника П. Т. Лисона, який працює в «Меркатус-центрі» Університету Джорджа Мейсона [10; 11; 12].

Лисон вивчав економічні умови і стимули, які впливали на поведінку піратів, у результаті чого вони, на його переконання, стали «піонерами демократії». Поряд з цим на «демократію» піратського зразка впливали релігійні переконання моряків, що, перебуваючи у складі одного приватирського екіпажу, що за певних умов легко ставав піратським, повинні були по можливості не торкатися питання стосовно того, який напрямок християнства є «найближчим» до творця нашого світу. Особливо категорично Лисон стверджував це у статті «На захист піратів стародавніх часів» (2009), де міститься такий висновок: «Пірати початку XVIII ст., такі, як Чорна Борода, Барт Робертс і «Ситцевий» Джек Рекхем, були не тільки грабіжниками. Вони були також першими експериментаторами над такими ідеями та поняттями сучасного світу, як свобода, демократія і рівність» [13, р. 37].

Залишимо на совісті Лисона його погляд на піратську демократію і звернемо увагу на те, що інші англо-американські дослідники «Золотого віку піратства» звертали особливу увагу на біблійні гріхи морських розбійників. Так, відомий американський піратознавець Б. Бург уславився дослідженням «Содомія та піратські традиції: англійські морські пірати в Карибському басейні у сімнадцятому столітті» [14]. Про вплив цього сюжету на масову суспільну свідомість пересічних громадян США, яким не вистачає адреналіну в сірій буденності розміреного життя звичайних споживачів, свідчить те, що працю Бурга розрекламував своїм співгромадянам голлівудський кіноактор Дж. Депп. Цей «екранний пірат» позначив своє бачення праці Бурга як «великої та цікавої книги».

Подібно до Бурга, намагався вплинути на американську масову свідомість і Г. Терлі, автор дослідження «Ром, содомія і батіг: піратство, сексуальність і чоловіча ідентичність» [15]. Він певен у тому, що феномен піратства заслуговує на всебічне вивчення, адже морській розбій є складовою багатогранної історії держави і права країн Заходу. На переконання Терлі, піратські угруповання постійно вступали у конфлікт з морськими державами доби раннього капіталізму, уряди яких вимагали певної підлеглості розбійників за допомогою християнських церков, кожна з яких в тому або в іншому

ступені служила державі свого перебування.

Союз держави і церкви був потрібен для того, щоб морські розбійники теж брали участь у геополітичних змаганнях великих морських країн Європи за панування у колоніальному світі. На цьому тлі особливо чітко проявляється те, що державці Великобританії краще за своїх суперників з інших держав утримували піратів і приватирів під своїм контролем за допомогою церкви. Така традиція була закладена королем Генріхом VIII Тюдором, який у першій третині XVI ст. вивів британську церкву з підпорядкування Риму, призначивши її головою самого себе. Нова церква, яка отримала назву англіканської, все ж зберегла багато чого від католицизму, а саме: церковну ієрархію (архієпископи, єпископи, священники), пишні обряди, багато прикрашені церкви, кіоти та статуї святих, органна музика, красивий одяг священнослужителів. Проте потроху в Англії слідом за Європою з'явилися свої протестанти, які іменувалися пуританами (від латинського «*purus*» – «чистий»). Однак благородні прагнення англійських прибічників «чистої віри», позбавленої земних пристрастей, дуже швидко виявилися доведеними до повного абсурду. Пуритани всерйоз вирішили перетворити всю країну на подобу монастиря, в якому яскрава стрічка в зачісці дівчини, кухоль доброго пива в неділю, танці і пісні – смертний гріх. Особливо дісталось від пуритан театру, який вони іменували «чортовою капелою», а драматургів, акторів і глядачів – «грішниками, язичниками, легковажними і безбожними людьми».

Новоявлені проповідники від слів перейшли до справи – паплюжили «грішницю», бешкетували у пивних закладах, вимагаючи від завсідників покінчити з питтям «гріховних рідин». Проте спадкоємицю Генріха VIII, королеву Єлизавету I Тюдор, найбільше злило те, що пуритани влаштовували скандали на виставах її улюблених шекспірівських п'єс [16, с. 7]. Крім того, королева вважала, що пуритани здійснювали замах на її виняткові прерогативи в частині збору податків з підприємців, оскільки вони оголошували, що англійській буржуазії потрібна дешева церква, адже витрати на державну церкву з'їдали основний прибуток приватних власників. Так, глашатаї благородних ідей перетворювалися на зграю екстремістів, і королівські силовики, яких підтримувала тоді британська громадськість, що не відмовлялася від пива, видовищ, розваг, танців і свят, почали переслідування пуритан.

Єлизавета I, зробивши свій вибір на користь Реформації, вимагала від силовиків, щоб вони придушували усіх без винятку прихильників поглиблення реформаційного руху в дусі вчення Ж. Кальвіна. Ця її державна політика набула особливо жорстоких форм, які вилилися в низку переслідувань, арештів і страт. Тому більшість англійських радикалів чкурнули на континент, до Голландії, звідки через сорок років пуритани відправилися на територію сучасних США, щоб створити там свої колонії Массачусетс, Коннектикут, Род-Айленд і Новий Плімут [17, с. 106–111]. Ті їхні однодумці, що залишилися на британських островах, покійно прохали, щоб королева знизилася «градус» протистояння з опозицією. Ось чому практична Єлизавета I запропонувала їм конкретні справи, які мали збагатити цих сумовитих ханжів. І серед цих справ вона назвала торгівлю рабами, контрабандний довіз британських товарів до колоній Іспанії і Португалії, піратство та його міжнародно визнаний комерційний варіант – приватирство [18].

Основою релігійних уявлень британських піратів і приватирів було темне марновірство, змішане з магією, яке тільки підігрівало їх жорстокість і розбещеність, надаючи їм часом просто диких рис. Однак у цьому пірати не особливо відрізнялися від решти населення середньовічної Європи, де також державна церква відступила від євангельських істин, а в народі панували забобони. Зрозуміло, що жах смерті змушував морських розбійників про всяк випадок хоча б перед смертю згадувати про церковні догмати. З цього приводу англійський мореплавець Т. Меттюз, який у квітні 1722 р. відвідав на острові Сент-Мері відомого морського розбійника Інгланда (справжнє ім'я Едвард Сігер; побував за своє життя і військовим моряком, приватиром і піратом), писав у судовому журналі, що цей горлоріз «вельми страждав і помер, нарешті, через місяць. Його смерть наступила через докори сумління з приводу злочинного життя, що тривало так довго, і спогади про злі діяння і численні крадіжки, які він зробив, і це не типово для людей, зачерствілих у пороці настільки, що, принаймні, зовні вони взагалі не виглядають здатними покаятися. За кілька днів до своєї смерті він розкаювався в тому, що вів таке погане життя, висловивши надію, що Бог простить йому його гріхи, і побажав, щоб його товариші відмовилися від піратства» [19].

Зазначимо, що наприкінці XVII – початку XVIII ст. пірати стали настільки численними, що було майже неможливо транспортувати захоплених британськими військовими моряками в Атлантиці та Індійському океані морських розбійників у Лондон для розгляду їхніх справ у морському або у кримінальному суді Олд-Бейлі. Тому виникла

«конвеєрна система» засудження злочинців. Її започаткували урядовці Британської Америки, які сповіщали Високий Адміралтейський суд, що перебував у столиці імперії, про таке: «П'ятдесят дві людини були повішені у квітні 1722 року в пакетному режимі з інтервалами протягом місяця квітня. Потім їхні тіла загорнули в ланцюги і виставили на загальний огляд, поки останки злочинців не згнили» [20, р. 232].

Висновки. Упродовж двох століть у першій Британській імперії відбувалася еволюція правового та організаційного інституту приватирства, ідеологія якого потребувала опори на символи християнської віри. Це було закріплено в імперському праві, передусім – карному. Проте з часом, коли внаслідок промислового перевороту на зміну ранньому мануфактурному капіталізму у Великобританії, а потім і в США, прийшов більш розвинений промисловий капіталізм, потреба у всебічному використанні релігійних догматів для підкріплення караючої сили кримінального закону відпала. Особливо помітно це на прикладі змісту Конституції США. Там відображено існування правового інституту приватирства, однак відсутні посилання на те, що право цієї держави спирається на релігійні догмати, хоча майже дев'яносто років після прийняття американського Основного закону буржуазія цієї країни використовувала приватирський промисел у власних інтересах. Тим не менше, за традицією, породженою багатовіковим досвідом сполучення інтересів держави і церкви, в Англії і США священники опікуються проблемами осуджених злочинців, хоча і за умови, що вони самі висловлять такі бажання.

Бібліографічні посилання

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000297/index>.
2. Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbr01.htm>.
3. Rommelse G. The Second Anglo-Dutch War (1665–1667): Raison d'Etat, Mercantilism and Maritime Strife. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2006. 230 p.
4. Vallar C. Cotton Mather, Preacher to the Pirates. URL: <http://www.cindyvallar.com/mather.htm>;
5. Глаголева Е. Повседневная жизнь пиратов и корсаров Атлантики: от Фрэнсиса Дрейка до Генри Моргана. URL: www.e-reading.org.ua/chapter.php/1003742/1/Glagoleva_Ekaterina.
6. Collins E. E. Eyes on God and Gold. The Importance of Religion in Golden Eyes of Caribbean Piracy. A Senior Thesis Submitted to the Faculty of the Department of History in Candidacy for the Degree of Bachelor of Art in History. Asheville: University of North Carolina, 2004. URL: [//toto.lib.unca.edu/sr-papers.history/sr/history-2005/65ollins-emily.htm](http://toto.lib.unca.edu/sr-papers.history/sr/history-2005/65ollins-emily.htm).
7. British Piracy in the Golden Age: History and Interpretation, 1660–1730: in 4 vols. / ed. By J. H. Baer. Pickering and Chatto, 2007. URL: <http://cindyvallar.com/britishage.html>.
8. Копелев Д. Н. Золотая эпоха морского разбоя. Пираты. Флибустьеры. Корсары. URL: [//publ.lib.ru/OCRt1138](http://publ.lib.ru/OCRt1138).
9. Leeson P. T. The Invisible Hook: the Hidden Economics of Pirates. Princeton: Princeton University Press, 2009. 288 p.
10. Leeson P. T. Rationality, Pirates and the Law: a Retrospective. *American University Law Review*. 2010. Vol. 59. № 5. P. 1219–1230.
11. Leeson P. T. An-arrgh-chu: The Law and Economics of Pirate Organization. *Journal of Political Economy*. 2007. Vol. 115. № 6. P. 1049–1094.
12. Leeson P. T. The Calculus of Piratical Consent: the Myth of the Myth of Social Contract. *Public Choice*. 2009. Vol. 139. № 3–4. P. 443–459.
13. Leeson P. T. In Defense of Pirates (The Old Time Ones). *National Public Radio*. April 10. 2009. P. 33–48.
14. Burg B. R. Sodomy and the Pirate Tradition: English Sea Robbers in the Seventeenth-century Caribbean. N. Y.: NYU Press, 1995. 264 p.
15. Turley H. Rum, Sodomy and the Lash: Piracy, Sexuality and the Masculine Identity. N.Y.: NYU Press, 1999. – 184 p.
16. Бушков А. Неизвестная война. Тайная история США. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=3056&page=5>.
17. Калашников В. М., Малишко В. М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607–1775 роки) / В. М. Калашников, В. М. Малишко. Київ: Логос, 2015. 485 с.
18. Pyle H. Buccaneers and Marooners of the Spanish Main / H. Pyle. N.Y.: Harper and Brothers, 1899. URL: http://archive.org/stream/howardpylesbooko00pyle/howardpylesbooko00pyle_djvu.txt;
19. Губарев В. К. 100 великих пиратов. URL: <http://www.informaxinc.ru/lib/100/100-velikih-piratov/#t40>.
20. Tonry M. The Handbook of Crime and Punishment. Oxford University Press, 2000. 832 p. URL: <http://rapidshare.com/files/278415633/0195140605Crime.rar.html>.

Надійшла до редакції 22.04.2019

References

1. Veber M. Protestant·skaya étyka y dukh kapytalyzma [Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism]. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000297/index> [in Russ.].

2. Pohorilyy O. Maks Veber i yoho klasychna pratsya [Max Weber and his classic work]. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbr01.htm> [in Ukr.].
3. Rommelse G. (2006) The Second Anglo-Dutch War (1665–1667): Raison d'Etat, Mercantilism and Maritime Strife. Hilversum: Uitgeverij Verloren [in Eng.].
4. Vallar C. Cotton Mather, Preacher to the Pirates. URL: <http://www.cindyvallar.com/mather.htm> [in Eng.].
5. Hlaholeva E. Povsednevnyaya zhyzn' pyratov y korsarov Atlantyky: ot Frénsysa Dreyka do Henry Morhana [Everyday life of the pirates and corsairs of the Atlantic: from Francis Drake to Henry Morgan]. URL: www.e-reading.org.ua/chapter.php/1003742/1/Glagoleva_Ekaterina [in Russ.].
6. Collins E.E. Eyes on God and Gold. The Importance of Religion in Golden Eyes of Caribbean Piracy. A Senior Thesis Submitted to the Faculty of the Department of History in Candidacy for the Degree of Vachelor of Art in History. Asheville: University of North Carolina, 2004. URL: [//toto.lib.unca.edu/sr-papers.history/sr/history-2005/collins-emily.htm](http://toto.lib.unca.edu/sr-papers.history/sr/history-2005/collins-emily.htm) [in Eng.].
7. British Piracy in the Golden Age: History and Interpretation, 1660-1730: in 4 vols. / ed. By J.H. Baer. Pickering and Chatto, 2007. URL: <http://cindyvallar.com/britishage.html> [in Eng.].
8. Kopelev D.N. Zlotaya épokha morskoho razboya. Pyraty. Flybust'ery. Korsary [The Golden Age of Marie Robbery. Pirates. Flibusters. Corsairs]. URL: [//publ.lib.ru/OCRt1138](http://publ.lib.ru/OCRt1138) [in Russ.].
9. Leeson P.T. (2009) The Invisible Hook: the Hidden Economics of Pirates. Princeton: Princeton University Press [in Eng.].
10. Leeson P.T. (2010) Rationality, Pirates and the Law: a Retrospective. *American University Law Review*, 59. № 5, 1219-1230 [in Eng.].
11. Leeson P.T. (2007) An-arrgh-chu: The Law and Economics of Pirate Organization. *Journal of Political Economy*, 115. № 6, 1049-1094 [in Eng.].
12. Leeson P.T. (2009) The Calculus of Piratical Consent: the Myth of the Myth of Social Contract. *Public Choice*, 139, № 3-4, 443-459 [in Eng.].
13. Leeson P.T. (2009) In Defense of Pirates (The Old Time Ones). *National Public Radio*. April 10, 33-48 [in Eng.].
14. Burg B.R. (1995) Sodomy and the Pirate Tradition: English Sea Robbers in the Seventeenth-century Caribbean. N.Y.: NYU Press [in Eng.].
15. Turley H. (1999) Rum, Sodomy and the Lash: Piracy, Sexuality and the Masculine Identity. N.Y.: NYU Press [in Eng.].
16. Bushkov A. Neyzvestnaya voyna. Taynaya ystoriya SSHA [Unknown war. US Secret History]. URL: <http://book-on-line.com.ua/read.php?book=3056&page=5> [in Russ.].
17. Kalashnykov V.M., Malyshko V.M. (2015) Formuvannya instytutiv derzhavy i prava v SSHA rann'oyi doby (1607-1775 roky) [Formation of institutions of state and law in the USA in the early days (1607–1775)]. Kyiv: Lohos [in Ukr.].
18. Pyle H. (1899) Buccaneers and Marooners of the Spanish Main. N.Y.: Harper and Brothers. URL: http://archive.org/stream/howardpylesbooko00pyle/howardpylesbooko00pyle_djvu.txt [in Eng.].
19. Hubarev V.K. 100 velykykh pyratov [100 great pirates]. URL: <http://www.informaxinc.ru/lib/100/100-velikih-piratorv/#t40> [in Russ.].
20. Tonry M. (2000) The Handbook of Crime and Punishment [The Handbook of Crime and Punishment]. Oxford University Press. URL: <http://rapidshare.com/files/278415633/0195140605Crime.rar.html> [in Eng.].

SUMMARY

Malyshko V.M. Religious component of evolution of organizational and legal institute of privateering in the first british empire (1583–1783). World-wide and historical processes which since emergence of capitalist system noted by fight of the great powers for geopolitical domination substantially depend on influence of various factors on the rights and mass public consciousness of mankind. Among them the noticeable place is taken by religious factor, proved especially powerfully in the 17–18th centuries, during the first geopolitical revolution when in the conditions of transition of the developed states from feudalism by capitalism religious motivations of carriers of the capitalist relations defined the feature of their economic behavior settled by rules of law. These specifics of history of state and law of the leading countries of the international community, England and USA, are analyzed in this article through comprehension of such problem as influence of Christian values on evolution of organizational and legal institute of a privateering (capering) during the first British Empire (1583–1783).

It is noted on the traditional union of the state and church which was necessary for involvement of pirates to geopolitical competitions of the large sea countries of Europe for domination in the colonial world. On this background to be shown process keeping of pirates and privateers by the authorities of Great Britain under the control by means of church.

The attention to more darkly superstition of pirates on which were based religious representations of British pirates and privateers which was mixed with magic is paid. It caused their cruelty and gave just wild lines over time. The horror of death forced pirates to address only before the termination of life to church doctrines.

Piracy evolution, and its lawful option - privateering, led to significant increase in number of pirates. It led to emergence of so-called pipeline system of condemnation of criminals by sea and criminal courts and their execution through hanging in the batch mode.

Keywords: *First Geopolitical Revolution, Protestantism, British Empire, Church of England, High Court of the Admiralty of England, privateering trading.*

УДК 349.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-67-72

Халафли А. Х. ©

докторант

(Бакинский государственный университет)

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯДЕРНОЙ ЭНЕРГИИ

Вивчено особливості міжнародно-правової відповідальності при використанні ядерної енергії. Застосовно методи аналізу і вивчення міжнародно-правових документів, що містять в собі положення про міжнародно-правову відповідальність при використанні ядерної енергії. З'ясовано, що в галузі відповідальності за ядерну шкоду діє кілька міжнародно-правових документів. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та Брюссельська конвенція про відповідальність операторів ядерних суден не мають принципових розбіжностей з Паризькою конвенцією про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергії. Однак деякі відмінності між ними все ж заслуговують на увагу.

Останніми роками в рамках МАГАТЕ здійснено перегляд Віденської конвенції. Брюссельська конвенція про відповідальність операторів ядерних суден, так само і Паризька і Віденська конвенції, зосереджує відповідальність за ядерну шкоду на операторі ядерного судна. Стосовно ядерної шкоди режим відповідальності держав слугує доповненням до режиму цивільно-правової відповідальності, запропонованим у проєкті Міжнародного пакту з навколишнього середовища і розвитку, що навряд чи є точним. Сформульовано пропозицію щодо включення цього питання до порядку денного міжнародних організацій.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, екологічна безпека, ядерна шкода, Віденська конвенція, громадянська відповідальність, Брюссельська конвенція, відповідальність операторів, Паризька конвенція, МАГАТЕ.

Постановка проблеми. В настоящее время существуют механизмы предотвращения и ограничения ущерба, который может быть причинен окружающей среде при мирном использовании ядерной энергии. Однако несмотря на эти меры, ущерб тем не менее может иметь место, и поэтому должны быть выработаны правовые механизмы возмещения такого ущерба, которые приводились бы в действие в случае необходимости.

Применительно к ядерному ущербу такие механизмы были выработаны, и интересно, что авторы проекта Международного пакта по окружающей среде и развитию решили положить режим ответственности за ядерный ущерб в основу созданного ими в проекте Пакта режима ответственности. Как указывалось в этом документе, режим "Ответственности государств" и "Международной ответственности" (*a regime of State responsibility and liability*) должен служить дополнением к режиму гражданско-правовой ответственности, как это предусмотрено в отношении ядерного ущерба [4, с. 153–154]. Считаем, что это не совсем точное представление о существующем режиме ответственности за ядерный ущерб и рассмотрим его основные положения.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. В доктрине международного права обоснование международно-правовой ответственности при использовании ядерной энергии рассматривается в работах А.И. Иойрыша, О.С. Колбасова, П. Куриса, В.В. Мазова, Ф. Доддса, А. Хигема, Р. Шермана и др.

Целью статьи является изучение особенностей международно-правовой ответственности при использовании ядерной энергии.

Изложение основного материала. В области ответственности за ядерный ущерб действует несколько международно-правовых документов. Основными такими документами являются: Конвенция об ответственности перед третьей стороной в области ядерной энергии (Парижская) 1960 года, Венская конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб 1963 года, Дополнительная конвенция к Парижской конвенции 1960

года об ответственности перед третьей стороной в области ядерной энергии 1963 года, Конвенция об ответственности операторов ядерных судов 1962 года.

Ни одна из этих конвенций прямо не предусматривала ответственности за ущерб, причиненный окружающей среде. Согласно Венской конвенции, "ядерный ущерб" означает: "смерть, любое телесное повреждение или любую потерю имущества, или любой ущерб имуществу, которые возникают или являются результатом радиоактивных свойств или комбинации радиоактивных свойств токсическими, взрывными или другими опасными свойствами ядерного топлива, или радиоактивных продуктов или отходов на ядерной установке, или ядерного материала, поступающего с ядерной установки, произведенного в ней или направленного на ядерную установку [3, с. 184].

Расширить сферу действия Венской конвенции, включив в нее ущерб окружающей среде, а также внести другие существенные и необходимые изменения в эту Конвенцию, стало одной из задач созданного в МАГАТЭ Постоянного комитета по ядерной ответственности. Эта работа завершилась принятием в сентябре 1997 на Дипломатической конференции в Штаб-квартире МАГАТЭ в Вене Протокола, изменяющего Венскую конвенцию 1963 года о гражданской ответственности за ядерный ущерб, а также Конвенции о дополнительной компенсации за ядерный ущерб [2, с. 2].

В соответствии с Парижской конвенцией, оператор ядерной установки несет ответственность за: (i) "ущерб или смерть человека; и (ii) ущерб или потерю любой собственности <...>, если доказано, что такой ущерб или потеря <...> вызваны ядерным инцидентом, связанным или с ядерным топливом, или с радиоактивными продуктами или отходами, или с ядерными веществами, полученными из такой установки <...>".

Брюссельская конвенция об ответственности операторов ядерных судов предусматривает, что "ядерный ущерб" означает "смерть или увечье лица, потерю или порчу имущества, которые вытекают из или являются результатом радиоактивных свойств или комбинации радиоактивных свойств с токсическими, взрывными или другими опасными свойствами ядерного топлива или радиоактивных продуктов или отходов; любая другая потеря, ущерб или расходы, вытекающие из или являющиеся результатом этого, покрываются лишь в том случае и в той степени, в какой это предусматривается подлежащим применению национальным законодательством".

Заключенная в 1960 году Парижская конвенция стала первым документом в области ядерной ответственности. Она носит региональный характер [7, с. 335]. Субъектом ответственности по Конвенции является оператор ядерной установки, и, таким образом, ответственность по Конвенции сосредоточивается на операторе ядерной установки (или канализируется на него) в случае ядерного инцидента. Механизм ответственности приводится в действие исключительно посредством возбуждения исков частных лиц в соответствии с гражданским законодательством, предусматривающим средства удовлетворения частных исков против операторов ядерных установок в национальных судах. Ответственность является строгой, но не абсолютной [12].

Несмотря на гражданско-правовой характер ответственности, в круг субъектов ответственности по Конвенции может быть включено и государство: если оператором ядерной установки будет выступать не частное предприятие, а государственное. При этом в Конвенции прямо говорится о том, что иск может быть предъявлен не только оператору ядерной установки, но и самой "Договаривающейся стороне", которая в этом случае не может, за исключением мер по исполнению, ссылаться на какие-либо иммунитеты от юрисдикции в отношении судов, которые являются компетентными судами, как это предусмотрено в "настоящей статье". По всей вероятности, обращение с иском к "Договаривающейся стороне" будет иметь смысл именно в том случае, когда оператором ядерной установки, который должен нести ответственность, является само государство.

Вместе с тем в Конвенции предусмотрена еще одна схема ответственности с участием государства. Так, в Приложении II к Конвенции предусматривается, что она не должна толковаться в том смысле, что она лишает Договаривающуюся сторону, на территории которой был причинен ущерб ядерным инцидентом, происшедшим на территории другой Договаривающейся стороны, права на обращение к средствам защиты, которое может принадлежать ей по международному праву. Следовательно, вопрос об ответственности может быть поставлен пострадавшей стороной на межгосударственном уровне, за рамками гражданско-правовой ответственности. Ведь международное право, которое, хотя и не предусматривает ответственности за ущерб в том случае, когда причинителем ущерба не было нарушено его международно-правовых обязательств, не пре-

пятствует государствам установить такую норму на будущее. При этом международное право не мешает государствам предусмотреть удовлетворение, применимое к конкретному случаю ущерба.

В Парижской конвенции устанавливался так называемый предел ответственности, то есть максимальный размер "совокупности возмещения" [5, с. 42], что в сущности являлось одной из целей заключения подобной конвенции, так как одним из первоначальных стремлений авторов Парижской конвенции было оградить ядерные индустрии своих стран от беспредельной ответственности, которая могла бы показаться наиболее соответствующей опасному характеру самой деятельности. Однако после принятия Парижской конвенции решено было поднять предел ответственности оператора, и для этого в 1964 году была заключена Брюссельская дополнительная конвенция.

В соответствии с Брюссельской дополнительной конвенцией предел ответственности оператора ядерной установки повышался до 120 миллионов специальных прав заимствования (СПЗ) на каждый ядерный инцидент, который был повышен еще до 300 миллионов СПЗ согласно Протоколу 1982 года. Теперь согласно Парижской конвенции, а также Брюссельской дополнительной конвенции и Протокола 1982 года, создавалась схема возмещения вреда, включающая три ступени. Эта схема состоит в следующем. Каждая сторона должна на основании своего национального законодательства установить предел ответственности оператора ядерной установки, находящейся на ее территории, по меньшей мере в 5 миллионов СПЗ при рекомендуемом максимуме в 150 миллионов СПЗ, который должен обеспечиваться страхованием или иным финансовым обеспечением. В этом состояла первая ступень, предусмотренная схемой.

Если такая компенсация не покрывает ущерб в полной мере, то возмещение может быть обеспечено на второй ступени. Для этого используются средства общественного фонда, созданного государством, на территории которого располагается ядерная установка, являющаяся причиной ущерба. Эти средства должны покрыть ущерб сверх того предела возмещения, который был достигнут посредством возмещения на первой ступени схемы. Средства, предоставляемые из этого фонда, должны в сумме с предыдущей суммой возмещения составлять не менее 175 миллионов СПЗ. Если и в этом случае не удастся возместить весь причиненный ущерб, то пострадавшая сторона получает доступ к общественным фондам, создаваемым и поддерживаемым всеми сторонами Брюссельской дополнительной конвенции совместно. На этой, третьей ступени схемы, пострадавшая сторона может воспользоваться суммой до 125 миллионов СПЗ. Размеры взносов государств-сторон Дополнительной конвенции определяются на основании формулы, составленной с учетом валового национального продукта и тепловой энергии реакторов, находящихся на территории каждой договаривающейся стороны.

По мнению одного из исследователей ответственности по Парижской конвенции, Натали Хорбах, таким образом в режим ответственности Парижской конвенции была "импортирована" ответственность государства [8, с. 11]. Другой исследователь, Филипп Сэндс, считает, что в этом проявляется "вторичная ответственность" государства. Более того, он, подобно авторам проекта Международного пакта об окружающей среде и развитию, предлагает создать двухступенчатую структуру международной ответственности за ущерб – ядерный – окружающей среде. Эта структура должна включать "первичную ответственность" операторов ядерных установок и "вторичную ответственность" государств [9, с. 65–67]. При этом он утверждает, что принцип "вторичной ответственности" государства за ядерный ущерб уже нашел свое применение в Брюссельской дополнительной конвенции.

Очевидно, то же самое имели в виду авторы проекта Пакта, когда утверждали, что предусмотренная ими схема международной ответственности за ущерб окружающей среде, в которой режим ответственности государства является дополнением к режиму гражданско-правовой ответственности, соответствует тому режиму, который предусмотрен в Парижской конвенции 1960 года.

Вместе с тем режим ответственности, подобный тому, что предусмотрен в Парижской конвенции, и предусмотренный в другой, также рассматриваемой в настоящем разделе, конвенции – Брюссельской конвенции об ответственности операторов ядерных судов, получил в российской доктрине иное толкование, которое, как нам представляется, является более точным. Так, Л.В. Сперанская считает, что государство выступает гарантом ответственности оператора (так как оно обеспечивает оплату возмещения, предоставляя суммы вплоть до установленного предела). А речь об ответственности (объективной) государства может идти тогда, когда государство выступает оператором судна [1, с. 119–120].

Венская конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб и Брюссельская конвенция об ответственности операторов ядерных судов не имеют принципи-

альных расхождений с Парижской конвенцией об ответственности перед третьей стороной в области ядерной энергии. Однако некоторые различия между ними все же заслуживают внимания.

Венская конвенция была выработана под эгидой МАГАТЭ в 1963 году с намерением охватить участием в ней все государства независимо от регионального подразделения. Суть большинства из ее положений совпадает с Парижской конвенцией, но в ней отсутствует дополнительный режим возмещения ущерба, аналогичный тому, что установлен в Дополнительной Брюссельской конвенции. Венская конвенция предусматривает участие государства в возмещении ущерба только в том случае, если обязательное страхование оказывается недостаточным для удовлетворения претензий об ущербе.

Такое участие государства ограничивается пределом, устанавливаемым государством по своему усмотрению. Отсутствие дополнительного фонда считалось главным недостатком Венской конвенции. Этот недостаток оставался неустраненным и после заключения в 1988 году Объединенного протокола к Венской и Парижской конвенциям [6]. Он объединил сферу географического применения обеих конвенций. Теперь в случае ядерного инцидента в одном государстве-участнике любой из двух конвенций, в результате которого будет причинен ущерб в другом государстве-участнике любой из двух конвенций, будет применяться либо Венская конвенция, либо Парижская конвенция.

В последние годы в рамках МАГАТЭ был предпринят пересмотр Венской конвенции. Главными целями пересмотра являлись: расширение определения ядерного ущерба по Конвенции, которое включало бы ущерб окружающей среде, расширение географического применения Конвенции и установление дополнительного механизма возмещения, как это предусмотрено Дополнительной Брюссельской конвенцией. В результате этого, как говорилось выше, были приняты два новых документа.

Согласно Протоколу, предельный размер ответственности для оператора устанавливается в размере не менее 300 миллионов СПЗ [10], а Конвенция о дополнительной компенсации определяет дополнительные суммы возмещения, которые должны предоставляться посредством взносов государств-участников с учетом существующей ядерной способности и на основе расчетов с применением критериев ООН. К Конвенции могут присоединиться любые государства, независимо от того, являются ли они участниками какой-либо из существующих Конвенций, а также независимо от того, имеются ли на их территории ядерные установки.

Одним из положительных результатов пересмотра Венской конвенции 1963 года явилось также то, что в Протоколе, изменяющем Венскую конвенцию, содержится новое определение ядерного ущерба, в которое включено понятие ущерба окружающей среде.

Ядерный ущерб, согласно Протоколу, означает, в той степени, в какой это определено правом компетентного суда, "(i) смерть или увечье лица, (ii) потерю или порчу имущества, (iii) стоимость мер по восстановлению ухудшенного качества окружающей среды, за исключением незначительного ухудшения, если такие меры в действительности были приняты или должны быть приняты; (iv) упущенную выгоду, не включенную в подпункты (i) и (ii) и упущенную выгоду вследствие ухудшения качества окружающей среды, если это будет определено компетентным судом; и (v) стоимость мер по предотвращению и последующие потери или ущерб, вызванные такими мерами, в той степени, в какой потери или ущерб, указанные в подпунктах (i)–(iv) настоящего пункта, возникают от или являются результатом: радиоактивных свойств или сочетания радиоактивных свойств с токсическими, взрывными или другими опасными свойствами ядерного топлива или радиоактивных продуктов или отходов на ядерной установке, или ядерного материала, поступающего с ядерной установки, произведенного в ней или направленного на нее, или иного ионизирующего излучения, производимого любым источником радиоактивности внутри ядерной установки". Статья 1 (к) измененной Венской конвенции [11, с. 146].

Брюссельская конвенция об ответственности операторов ядерных судов, также как Парижская и Венская конвенции, сосредоточивает ответственность за ядерный ущерб на операторе ядерного судна. Согласно Брюссельской конвенции, оператором судна может быть как частная компания, так и государство. Следовательно, как говорилось выше, в последнем случае субъектом ответственности по Конвенции будет выступать само государство. Режим ответственности, установленный Конвенцией, напоминает режим Парижской и, в особенности, Венской конвенций. В Брюссельской конвенции предусматривается, что оператор должен иметь обязательное страхование на сумму, определенную государством, выдавшим оператору лицензию. Если ущерб превышает эту сумму, то разница должна покрываться самим государством. В этом проявляется своеобразная гарантия возмещения со стороны государства, подобно тому, как это предусмотрено в Парижской конвенции.

Все вышесказанное является, по нашему мнению, достаточным основанием для следующих **выводов**: из сказанного выше можно заключить, что утверждение о том, что применительно к ядерному ущербу режим ответственности государств служит дополнением к режиму гражданско-правовой ответственности, предложенное в проекте Международного пакта по окружающей среде и развитию, вряд ли является точным. Нам представляется более точным вывод о том, что применительно к ядерной деятельности создан преимущественно режим гражданско-правовой ответственности, и ответственность государства наступает лишь в случае, если оно является оператором ядерной установки или ядерного судна. Положение о совместном межгосударственном фонде, предусмотренное в Брюссельской дополнительной конвенции, следует, на наш взгляд, определить как межгосударственную гарантию обеспечения возмещения ядерного ущерба, так как именно гарантирование возмещения является его основным предназначением.

Нельзя признать, что в области ответственности государств за трансграничный ущерб окружающей среде существует обширный опыт. Однако несмотря на то, что в области ядерной деятельности вопрос ответственности за трансграничный ядерный ущерб решается в рамках гражданско-правовой ответственности, это не исключает того, что в будущем случае проявления положительного опыта применения уже имеющихся в международном праве норм об ответственности государства за трансграничный ущерб (предусмотренных в рамках Протокола 1991 года об охране окружающей среды к Договору об Антарктике и в Базельской конвенции о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением 1989 г.), этот опыт не сможет послужить образцом для решения вопроса ответственности в международном ядерном праве. Тогда могут быть приняты на вооружение также и процедуры ответственности за трансграничный ядерный ущерб окружающей среде, которые были предложены в проекте Международного пакта об окружающей среде и развитии, который предусматривает ответственность государств.

Библиографические ссылки

1. Сперанская Л.В. Международно-правовая ответственность за загрязнение мирового океана. Некоторые теоретические аспекты. Москва, 1984. 160 с.
2. Blix Hans. Statement to the 41st session of the General Conference of the International Atomic Energy Agency 29 September 1997, Statement to the 52nd session of the UN GA 12 November 1997, 44 p.
3. Descamps Hannes. International Documents on Environmental Liability. *Springer Science & Business Media*. 2008. 372 p.
4. Draft International Covenant on Environment and Development Fourth Edition: Updated Text. *Environmental Policy and Law Paper*. No. 31. Rev. 3. Fourth edition 2010. 242 p.
5. Hanqin Xue. Transboundary Damage in International Law. Cambridge University Press, 2003. 370 p.
6. Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and the Paris convention. Vienna, 21 September 1988.
7. Nathalie Horbach. Liability versus Responsibility under International Law. Defending Strict State Responsibility for Transboundary Damage. 1996. S. 335.
8. Nuclear Law Bulletin. Volume 73. Nuclear Energy Agency, Organisation for Economic Cooperation and Development. 2004. P. 11.
9. Sands Phillippe. The International Liability for Transboundary Nuclear Pollution. 1989. P. 65–67.
10. The International Atomic Energy Agency. Board of Governors. General Conference. IAEA Doc. GOV/INF/822.
11. Viale Cédric. Lexicon of Environmental Law / Les Définitions Du Droit de L'environnement. Martinus Nijhoff Publishers. 2012. 584 p.
12. https://www.oecd-nea.org/law/nlparis_conv.html

Поступила в редакцию 08.06.2019

References

1. Sperans'ka L.V. (1984) Mizhnarodno-pravova vidpovidnist' za zahryaznenye myrovoho okeanu. Nekotorye teoretychni aspekty [International legal responsibility for pollution of the oceans. Some theoretical aspects]. Moskva [in Russ.].
2. Blix Hans. Statement to the 41st session of the General Conference of the International Atomic Energy Agency 29 September 1997, Statement to the 52nd session of the UN GA 12 November 1997, 44 p. [in Eng.]
3. Descamps Hannes (2008). International Documents on Environmental Liability. *Springer Science & Business Media*. [in Eng.]
4. Draft International Covenant on Environment and Development Fourth Edition: Updated Text (2010). *Environmental Policy and Law Paper*, 31, 3. Fourth edition [in Eng.].
5. Hanqin Xue (2003). Transboundary Damage in International Law. Cambridge University Press [in Eng.].
6. Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and the Paris convention.

Vienna, 21 September 1988 [in Eng.].

7. Nathalie Horbach (1996). Liability versus Responsibility under International Law. Defending Strict State Responsibility for Transboundary Damage, 335 [in Eng.].

8. Nuclear Law Bulletin (2004). Volume 73. Nuclear Energy Agency, Organisation for Economic Co-operation and Development, 11 [in Eng.].

9. Sands Phillippe (1989). The International Liability for Transboundary Nuclear Pollution, 65–67 [in Eng.].

10. The International Atomic Energy Agency. Board of Governors. General Conference. IAEA Doc. GOV/INF/822 [in Eng.].

11. Viale Cédric (2012). Lexicon of Environmental Law / Les Définitions Du Droit de L'environnement. Martinus Nijhoff Publishers [in Eng.].

12. https://www.oecd-neo.org/law/nlparis_conv.html [in Eng.].

SUMMARY

Khalafli A. International legal responsibility for the use of nuclear energy. The article deals with peculiarities of international legal responsibility when using nuclear energy. The author has used such methods of research: analysis and study of international legal documents containing provisions on international legal responsibility when using nuclear energy. He has found out that in the area of liability for nuclear damage there are several international legal instruments. The Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage and the Brussels Convention on the Liability of Operators of Nuclear Ships do not have fundamental differences with the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy. However, some differences between them still deserve attention.

In recent years, a revision of the Vienna Convention has been undertaken within the framework of the IAEA. The Brussels Convention on the Liability of Operators of Nuclear Ships, as well as the Paris and Vienna Conventions, focuses responsibility for nuclear damage on the operator of a nuclear vessel. With regard to nuclear damage, the regime of State liability complements the civil liability regime proposed in the draft International Covenant on Environment and Development is unlikely to be accurate. Extensive experience exists in the area of State responsibility for transboundary environmental damage. However, despite the fact that in the field of nuclear activity the issue of liability for transboundary nuclear damage is resolved within the framework of civil liability, this does not exclude the possibility that in the future there will be a positive experience of applying the norms already existing in international law on the responsibility of the state for transboundary damage (stipulated by the 1991 Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty and the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal of 1989), this experience can not serve as a model for resolving the issue of liability in the international nuclear law

The author has made proposal to include this issue on the agenda of international organizations.

Keywords: *international legal responsibility, environmental safety, nuclear damage, Vienna Convention, civil liability, Brussels Convention, operator liability, Paris Convention, IAEA.*

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 351.74 : 342.922

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-73-79

Коліуш О. Л.[©]
суддя Вищого
антикорупційного суду

Легеца Є. О.[©]
доктор
юридичних наук,
професор
(Університет
митної справи
та фінансів)

ПРАВОВА ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ПІД ЧАС НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Розглянуто правове регулювання запобігання корупції під час надання адміністративних послуг. В Україні на сьогодні правова основа запобігання корупції під час надання адміністративних послуг потребує удосконалення. Адже в Законі України «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання адміністративних послуг щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер до інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Встановлено, що існування корупційних налагоджених механізмів у вітчизняній системі адміністративного управління, що склалася традиційно, робить проблему налагодження електронного надання адміністративних послуг такою, що виходить за межі суто технічно-інформаційних. Оптимізація публічного управління шляхом переходу до електронного уряду пов'язана з необхідністю адаптації старих умов і звичних патернів відносин між суб'єктами влади і суб'єктами звернень до нових умов, інакше кажучи, із соціально-інституціональною адаптацією. Такий перехід являє собою тривалий процес, ускладнений конфліктами і навіть боротьбою, яка виявляє себе як у правовому, так і в політичному полі.

Ключові слова: послуга, адміністративна послуга, запобігання корупції, напрямки, нормативно-правовий акт, правова основа.

Постановка проблеми. Європейський вибір України означає активнішу реалізацію адміністративних послуг, без яких не можуть розвиватися освітянська, наукова, підприємницька, господарська та інші види суспільної діяльності, міжнародні та дипломатичні зв'язки тощо, зокрема, процедури надання адміністративних послуг, у діяльності органів публічної адміністрації.

Згідно з Конституцією України, людина, її права та свободи в Україні є головною соціальною цінністю, а головним завданням органів публічної адміністрації виступає надання якісних послуг фізичним та юридичним особам. Це впливає із сутності нової ролі держави у відносинах з людиною, закріпленої в Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону проголошує: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Споживачі послуг процедури надання адміністративних послуг у відносинах із органами публічної влади є не прохачами, а відповідними споживачами зазначених послуг. Також органи держави в особі публічно-владних органів мають орієнтуватися на потреби громадян, як у цивільному та господарському сек-

© Коліуш О.Л., 2019

© Легеца Є.О., 2019

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>

yevhenleheza@gmail.com

торі надавачі будь-яких послуг орієнтуються на потреби споживача [1].

У зв'язку із цим у науковій літературі починають звертати увагу на таку нову функцію органів публічної адміністрації, як процедури надання адміністративних послуг, оскільки ця функція становить найважливішу складову управлінської діяльності, походить від загального змісту державного управління, становить змістову характеристику діяльності тощо.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Авторами науково-теоретичних розвідок у галузі надання адміністративних послуг є В. Авер'янов, К. Афанасьєв, В. Гаращук, І. Голосніченко, В. Долечек, Р. Калюжний, С. Ківалов, А. Кірмач, В. Кудря, Т. Коломосьць, І. Коліушко, Є. Курінний, А. Ліпінцев, О. Люхтергандт, Н. Нижник, М. Острах [8, с. 155], О. Поляк, В. Тимошук, Х. Ярмакі та ін. Однак питання правової основи запобігання корупції під час надання адміністративних послуг в науковій літературі не висвітлено.

Метою статті є висвітлення правової основи запобігання корупції під час надання адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. В Указі Президента України від 22.07.1998 № 810 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» йдеться про запровадження надання адміністративних послуг [5]. В розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р «Про затвердження Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади» визначено сфери надання адміністративних послуг тощо [6].

Так, ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» у зміст звернення включає не тільки заяви, пропозиції, зауваження та клопотання, але і скарги громадян, викладені в письмовій або усній формі [17]. Подача скарг до відповідних суб'єктів правовідносин з надання адміністративних послуг є невід'ємним правом громадян та інших осіб. Це право є конституційним, адже Основний Закон України у ст. 40 закріпив його, вказавши, що «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [4].

Незважаючи на наявність у тексті Закону України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 року № 5203-VI [9] окремих слушних положень, які здатні в цілому позитивно вплинути на правовідносини у вказаній сфері суспільного життя (наприклад, слухними є новели, якими встановлено пріоритет законодавчого регулювання строків надання адміністративних послуг (ст. 10) та оплати адміністративних послуг (ст. 11); схвально може бути оцінена законодавча пропозиція щодо заборони надання супутніх послуг адміністративними органами та суб'єктами господарювання, ними утвореними (ч. 4 ст. 15), залишаються деякі положення, які потребують узгодження, а саме:

– дефініція адміністративних послуг, наведена в Законі, виглядає досить повною та змістовною: «Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону». Але при цьому викликає здивування факт, що це визначення наводиться чомусь у преамбулі, тоді як, нам відомо, законотворча практика вимагає викладення у преамбулі основного змісту закону, а не визначення понять[9];

– доктрина адміністративних послуг радикально відрізняється від характеру управлінських відносин, закріплених у вітчизняному законодавстві, і ґрунтується на постулатах, що розглядають адміністративне право не як «управлінське», а як «публічно-сервісне», начебто спрямоване на обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх стосунках з адміністративними органами. Така оцінка правової природи відносин між владою та громадянами є дискусійною у науці адміністративного права, тому виникають сумніви щодо готовності до її впровадження у вітчизняне законодавство[9];

– у ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] розкрито засади оплати надання адміністративних послуг;

– редакція ст. 12 та 13 Закону України, за якою парламенту пропонується унормувати законом питання структури місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад. Йдеться про створення за законом центрів надання адміністративних послуг як структурних підрозділів (або як робочих органів) місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів міських рад і запровадження посад адміністраторів [9].

Необхідно зазначити, що законодавець, формулюючи загальні засади визначення платності адміністративних послуг, порядку оплати платних адміністративних послуг та обмежень щодо справляння та використання коштів за послуги суб'єктами надання адміністративних послуг, самоусунувся від закріплення на законодавчому рівні сутності категорії «плата за надання адміністративних послуг (адміністративний збір)», а також встановлення ознак, властивих цьому платежу. Зауважимо, що з'ясування правової природи плати за надання адміністративних послуг має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Від того, яку правову природу має даний платіж, будуть залежати, зокрема, рівень нормативного регулювання, наслідки несплати плати за надання адміністративної послуги, повноваження суб'єктів надання адміністративних послуг щодо суб'єктів звернення тощо [7, с. 45].

О.М. Буханевич зазначає, що наявність прогалів у правовому регулюванні платних та безоплатних адміністративних послуг пояснює ті негативні явища, які заважають розвитку прозорої системи надання адміністративних послуг [2, с. 181]. Їх усуненню, хоча б частково, може сприяти прийняття системного нормативно-правового акта з питань плати за надання адміністративних послуг (наприклад, Закон України «Про плату за надання адміністративних послуг» або Закон України «Про адміністративний збір») [2, с. 181]. Саме такий законодавчий акт може бути, на наш погляд, правовою основою розвитку прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами надання адміністративних послуг та суб'єктами звернення, а також був би суттєвим підґрунтям для забезпечення стабільності та прозорості розвитку держави та органів місцевого самоврядування [2, с. 181].

На сьогоднішній час існує низка підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють процедуру надання адміністративних послуг, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг» [13], «Про затвердження Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг» [14], «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» [11], «Про затвердження Примірною положення про центр надання адміністративних послуг» [15], «Про затвердження Примірною регламенту центру надання адміністративних послуг» [16], «Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання адміністративних послуг» [3]. Також необхідно зазначити, що КМУ схвалено Концепцію Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року [18] та затверджено План заходів щодо створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг [12; 19].

Нині на розгляді й опрацюванні Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування перебуває досить вдалий, на наш погляд, законопроект України № 4267-1 від 23.03.2016 «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] щодо покращення умов надання адміністративних послуг», підготований групою народних депутатів (Є. В. Соболев, А. А. Романова, Є. П. Фірсов, В. В. Пацкан, Л. О. Ємець, П. П. Костенко, М. В. Кобцев, Я. В. Маркевич, Д. С. Добродомов, І. І. Мельничук).

Законопроект передбачає внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] щодо доповнення переліку суб'єктів надання адміністративних послуг акредитованими суб'єктами, вимоги та порядок акредитації яких встановлюватиметься Кабінетом Міністрів України. Коло адміністративних центрів доповнюється можливістю створення їх обласними державними адміністраціями на обласному рівні. Закріплюється можливість отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення, місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта, крім випадків, установлених законом (екстериторіальність), можливість подання електронних заяв на отримання адміністративних послуг прямо через веб-сайти суб'єктів їх надання. Суб'єктам надання адміністративних послуг забезпечується безоплатний віддалений доступ через відкриті для них та адміністраторів центрів надання адміністративних послуг API-адреси до інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів), що містять інформацію, необхідну для надання адміністративних послуг. Суб'єкти надання адміністративних послуг зобов'язуються надавати в електронній формі усі адміністративні послуги, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо). Встановлюється, що 40 % адміністративного збору спрямовується до відповідного бюджету, а 60 % – безпосередньо акредитованому суб'єкту.

Розглянемо деякі положення цього законопроекту більш детально. Не можна не звернути увагу на цікаві та обгрунтовані пропозиції в зазначеному законопроекті: зокрема, пропонується доповнення статті 1 новим визначенням поняття «електронна заява», під яким розуміється заява про отримання адміністративної послуги, яка формується і подається через веб-сайт суб'єкта надання адміністративних послуг або через Єдиний державний портал адміністративних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування.

Дуже слушною є пропозиція щодо внесення змін до статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги» [9], а саме: у першому реченні абзацу другої частини першої після слів «в електронній формі надаються» додати слова «через веб-сайти суб'єктів надання адміністративних послуг або»; частину другу викласти в такій редакції: «2. Суб'єкт звернення має право на отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення (включаючи реєстрацію місця проживання фізичної особи), місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта (екстериторіальність), крім випадків, установлених законом»; частину третю виключити; в абзаці другому частини четвертої після слів «в електронній формі» додати слова «(електронна заява) – через веб-сайт суб'єкта надання адміністративних послуг або»; у частині восьмій після слів «шляхом прямого доступу» додати слова «через відкриті API-адреси»; у частині дев'ятій: у пункті 4 після слів «у тому числі через» додати слова «відкриті API-адреси відповідних інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів) та»; пункт 5 викласти в такій редакції: «5) забезпечити надання в електронній формі усіх адміністративних послуг, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо)».

Також вважаємо слушними формулювання пропонованих змін до статті 12 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] щодо суб'єктів надання адміністративних послуг, а саме: «У разі неутворення обласними чи районними державними адміністраціями центрів надання адміністративних послуг у населених пунктах, які є адміністративними центрами областей, районів і Автономної Республіки Крим, а також у містах Києві та Севастополі, центри надання адміністративних послуг, що утворені за рішенням відповідних селищних або міських рад, можуть забезпечувати надання адміністративних послуг, у тому числі відповідними обласними, районними та міськими державними адміністраціями, на основі узгоджених рішень.

У разі утворення центрів надання адміністративних послуг районними та/або обласними державними адміністраціями такі центри можуть забезпечувати надання адміністративних послуг обласних, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування на основі їх узгоджених рішень» [20].

Аналізуючи текст чинного Закону «Про адміністративні послуги» [9], у ст. 5 його знаходимо вимогу, згідно з якою встановлення підстав для одержання адміністративної послуги, коло суб'єктів надання адміністративної послуги та їх повноваження, перелік та вимоги до обов'язкових для отримання адміністративної послуги документів, платність або безоплатність надання адміністративної послуги, терміни їх надання та підстави для відмови у наданні адміністративної послуги визначаються виключно законами України. Однак коментатори Закону зазначають, що такі положення, як перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; умови платності або безоплатності її надання; підстави для відмови в її наданні, на жаль, не знайшли чіткого затвердження в жодному законодавчому акті. Зазначені положення, на наш погляд, також потребують необхідної нормативної регуляції за допомогою внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги».

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що в Україні на сьогоднішній час правова основа запобігання корупції під час надання адміністративних послуг потребує удосконалення. Адже в Законі України «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання адміністративних послуг щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер до інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Щодо напрямів удосконалення правової основи запобігання корупції під час надання адміністративних послуг є: розроблення та прийняття Закону України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види адміністративних послуг мають визнача-

тись виключно у законах, а не у підзаконних нормативно-правових актах; розробити та прийняти Закон України «Про адміністративний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за адміністративні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів адміністративних послуг.

Позитивно оцінюючи запропоновані законопроектом нововведення, підтримуємо пропозицію про негайне ухвалення законопроекту № 4267-1 від 23.03.2016 як Закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги», що, на нашу думку, зміцнить нормативну базу надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації фізичним або юридичним особам, котре здійснюється в електронному вигляді, і сприятиме запобіганню корупції під час надання адміністративних послуг взагалі.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В.П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. С. 496.
2. Буханевич О. М. Теоретико-правові та праксеологічні засади надання адміністративних послуг в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 455 с.
3. Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 600. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-p>.
4. Іващенко О.Ю. Оскарження адміністративних послуг у Великій Британії та Україні (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 234 с.
5. Концепція адміністративної реформи в Україні. Київ: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.
6. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7. С. 168-170.
7. Оніщик Ю.В., Буханевич О.М. Правове регулювання плати за надання адміністративних послуг: проблеми теорії та практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 43-48.
8. Острах М. Б. Поняття адміністративних послуг: теоретичний аспект. *Держава і право: збірник наукових праць*. 2009. С. 155-159.
9. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
10. Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги» щодо покращення умов надання адміністративних послуг»: законопроект ВРУ України № 4267-1 від 23.03.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58495
11. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-p/para7#n7>.
12. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 року № 718-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/718-2013-p>.
13. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 року № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-p/para9#n9>.
14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-2013-p>.
15. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 року № 118. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-p/para8#n8>.
16. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня року № 588. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-p>.
17. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1966. № 47. Ст. 256.
18. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня року № 614-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-p>.
19. Конотопцев О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі надання адміністративних послуг. URL : <http://fnd.kh.ua/news/vikoristannya-informatsijno-komunikatsijnih-tehnologij-v-protsesi-nadannya-administrativnih-poslug.html>.
20. Федченко Л. Питання функціонування Департаменту надання адміністративних послуг міської ради. *Бюджетна бухгалтерія*, грудень, 2017, № 48. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/december/issue-48/article-32983.html>.

Надійшла до редакції 20.08.2019

References

1. Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyy dosvid i propozytsiyi dlya Ukrainy (2003) [Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and offers for Ukraine] / avtor-uporyad. V.P. Tymoshchuk. Kyiv: Fakt [in Ukr.].
2. Bukhanevych O.M. (2016) Teoretyko-pravovi ta prakseolohichni zasady nadannya administratyvnykh posluh v Ukraini [Theoretical-legal and praxeological principles of administrative services in Ukraine]: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv [in Ukr.].
3. Deyaki pytannya vedennya obliku dokhodiv, yaki nadkhodyat' yak plata za nadannya administratyvnykh posluh [Some issues of keeping records of revenues that come as payment for administrative services]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 serpnia 2013 roku № 600. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-n> [in Ukr.].
4. Ivashchenko O.Yu. (2012) Oskarzheniya administratyvnykh posluh u Velykiy Brytaniyi ta Ukraini (porivnyal'no-pravovyy analiz) [Administrative Service Appeal in the United Kingdom and Ukraine (Comparative Legal Analysis)]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv [in Ukr.].
5. Kontsepsiya administratyvnoyi reformy v Ukraini (1998) [The concept of administrative reform in Ukraine]. Kyiv: Derzhavna komisiya z provedennya v Ukraini administratyvnoyi reformy [in Ukr.].
6. Kontsepsiya rozvytku systemy nadannya administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoyi vlady (2006) [The concept of development of the system of providing administrative services by the executive authorities]: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.2006 № 90-r. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 7, 168-170 [in Ukr.].
7. Onishchik YU.V., Bukhanevych O.M. (2015) Pravove rehulyuvannya platy za nadannya administratyvnykh posluh: problemy teorii ta praktyky [Legal regulation of administrative fees: problems of theory and practice]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, № 3, 43-48 [in Ukr.].
8. Ostrakh M.B. (2009) Ponyattya administratyvnykh posluh: teoretychnyy aspekt [The concept of administrative services: theoretical aspect]. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats'*, 155-159 [in Ukr.].
9. Pro administratyvni posluhy (2013) [On Administrative Services]: Zakon Ukrainy vid 6 veresnya 2012 roku № 5203-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 32, 409 [in Ukr.].
10. Pro vnesennya zmin ta dopovnen' do Zakonu Ukrainy «Pro administratyvni posluhy» shchodo pokrashchennya umov nadannya administratyvnykh posluh [On Amendments to the Law of Ukraine "On Administrative Services" on Improving the Conditions of Provision of Administrative Services]: zakonoproekt VRU Ukrainy № 4267-1 vid 23.03.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58495 [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennya vymoh do pidhotovky tekhnolohichnoyi kartky administratyvnoyi posluhy [On Approval of Requirements for Preparation of the Technological Card for Administrative Services]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 sichnya 2013 roku № 44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-p/rahap7#n7> [in Ukr.].
12. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo stvorennya Yedynoho derzhavnoho portalu administratyvnykh posluh [On approval of the plan of measures for creation of the Unified State Portal of Administrative Services]: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 veresnya 2013 roku № 718-r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/718-2013-r> [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennya Poryadku vedennya Yedynoho derzhavnoho portalu administratyvnykh posluh [On Approval of the Procedure for Maintaining a Single State Portal of Administrative Services]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 sichnya 2013 roku № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-p/rahap9#p9> [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennya Poryadku vedennya Reyestru administratyvnykh posluh [On Approving the Procedure for Keeping the Register of Administrative Services]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 sichnya 2013 roku № 57. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-2013-p> [in Ukr.].
15. Pro zatverdzhennya Prymirnoho polozhennya pro tsentr nadannya administratyvnykh posluh [On approving the Model Regulation on the Center for Administrative Services]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 lyutoho 2013 roku № 118. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-p/rahap8#p8> [in Ukr.].
17. Pro zvernennya hromadyan (1996) [On Citizens' Appeals]: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnya 1996 r. № 393/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 47, 256 [in Ukr.].
18. Pro skhvalennya Kontsepsiyi Derzhavnoyi tsil'ovoyi prohramy stvorennya ta funktsionuvannya informatsiyoi systemy nadannya administratyvnykh posluh na period do 2017 roku [On approval of the Concept of the State Target Program for the Creation and Functioning of the Information System for Provision of Administrative Services for the Period up to 2017]: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnya roku № 614-r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-r> [in Ukr.].
19. Konotoptsev O. Vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy v protsesi nadannya administratyvnykh posluh [Use of information and communication technologies in the process of providing administrative services]. URL : <http://fmd.kh.ua/news/vikoristannya-informatsiyno-komunikatsijnih-tehnologij-v-protsesi-nadannya-administrativnih-poslug.html>. [in Ukr.].
20. Fedchenko L. (2017) Pytannya funktsionuvannya Departamentu nadannya administratyvnykh posluh mis'koyi rady [The issue of functioning of the Department for providing administrative services of the city council]. *Byudzhethna bukhhalteriya, hruden'*, № 48. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/december/issue-48/article-32983.html>.

SUMMARY

Koliush O.L., Leheza Ye. O. Legal basis for preventing corruption during supply of administrative services. The article deals with reviewing of legal regulation of the prevention of corruption in the provision of administrative services. In Ukraine, today the legal basis for preventing corruption in the provision of administrative services needs to be improved. After all, in the Law of Ukraine "On Administrative Services", the characterization of the mechanism of the procedure of providing administrative services for the prevention of corruption contains only formal aspects and is reflective of other normative legal acts, which, in turn, leads to its own and quite opposite interpretation of the norms by the entities public administration.

Regarding the directions of improving the legal basis for the prevention of corruption in the provision of administrative services are: drafting and adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Procedures"; the amount of payment for the types of administrative services should be determined solely by law, not by-laws; to develop and adopt the Law of Ukraine "On Administrative Fee", which should unify the name of the fee for administrative services; it is necessary to define uniform rates of administrative fees for all types of administrative services.

The expediency of the immediate adoption of the bill No. 4267-1 of 23.03.2016 as the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On Administrative Services "is substantiated. and will help to prevent corruption in the provision of administrative services in general.

It has been established that the existence of corrupt and well-established mechanisms in the domestic system of administrative management, which has traditionally been established, makes the problem of establishing electronic provision of administrative services beyond what is purely technical and informational. Optimization of public administration through the transition to e-government is associated with the need to adapt the old conditions and the usual patterns of relations between the authorities and the subjects of appeals to the new conditions, in other words, with socio-institutional adaptation. Such a transition is a long process, complicated by conflict and even struggle, which manifests itself in both the legal and political fields.

Keywords: service, administrative service, prevention of corruption, directions, legal act, legal basis.

УДК 342.95(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-79-85

Макушев П. В. ©

доктор юридичних наук, професор
(ВНІІЗ «Дніпровський гуманітарний університет»)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Здійснено огляд адміністративно-правового статусу державної виконавчої служби в Україні. Встановлено та охарактеризовано соціальні детермінанти державної виконавчої служби в Україні. Визначено місце, роль та основні засади примусового виконання рішень у діяльності державної виконавчої служби в Україні. Окреслено систему та структуру державної виконавчої служби в сучасний період. З'ясовано принципи, функції та повноваження державної виконавчої служби в Україні. Встановлено функціональні особливості здійснення управлінської діяльності органами державної виконавчої служби в Україні. Визначено правові засади взаємодії державної виконавчої служби в Україні із суб'єктами публічного та приватного права.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, виконавче провадження, державне управління, державний виконавець, державна виконавча служба, посадова особа, приватний виконавець.

Постановка проблеми. Сучасні динамічні зміни вітчизняного законодавства свідчать про глобальні загальнодержавні процеси реформування органів публічної адміністрації. Для Державної виконавчої служби (далі – ДВС) в Україні та державних виконавців реформа 2016 р., що запровадила змішану систему виконання рішень, створила нове

© Макушев П.В., 2019

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-1428>

mpv12@i.ua

правове поле їх функціонування і поставила перед необхідністю адаптації до конкуренції у сфері примусового виконання рішень. Останні кардинальні зміни правового регулювання функціонування системи примусового виконання рішень в Україні були зумовлені багатолітньою демонстрацією неефективності діяльності ДВС в Україні у цій сфері. Вітчизняна статистика за останні п'ять років засвідчувала реалізацію виконавчих документів лише в межах від 50 % до 65 %, а за сумами, що підлягали стягненню, – від 18 % до 40 %. У 2016 р. зазначена тенденція тривала. Так, із 4 967 425 документів, що знаходились на виконанні у ДВС, на загальну суму 684 958 627 661 грн. було виконано 848 714 на загальну суму 271 918 169 296 грн., що становило 18,1 % від загальної кількості виконавчих документів і 39,69 % від запланованих сум. Такі показники виконання рішень значно відстають від показників країн Західної Європи. Сучасний стан умов праці в системі органів ДВС в Україні, рівень матеріального забезпечення і соціальної захищеності державних виконавців також не сприяє популярності цієї служби. Незадоволеність своєю роботою виявили 57 % опитаних державних виконавців, які зазначили, що не вважають свою професію престижною. З урахуванням зазначеного, в умовах формування самостійної галузі виконавчого права, розроблення науковою спільнотою проекту Виконавчого кодексу є нагальною потребою у формулюванні нових, пристосованих до умов змішаної системи виконання рішень, концептуальних засад діяльності ДВС в Україні, фундаментом яких має стати Концепція розвитку ДВС.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання примусового виконання рішень та правового статусу ДВС в Україні на різних історичних етапах привертало увагу представників різних галузей правової науки. Безпосередньо елементи правового статусу ДВС в Україні були досліджені такими науковцями: О. С. Бадалова, К. В. Бернатович, С. К. Гречанюк, О. В. Задорожня, Р. С. Калінін, Г. В. Коваль, М. Л. Лук'янова, Н. А. Сергієні, Д. В. Сіверін, Д. П. Фіолевський. Але незважаючи на розмаїття наукових праць, не применшуючи здобутки їх авторів, необхідно зазначити, що комплексних наукових досліджень роботи ДВС в Україні в умовах становлення змішаної системи виконання рішень ще не було.

Метою статті є висвітлення адміністративно-правового статусу органів державної виконавчої служби в умовах існування змішаної системи виконання судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Напрямки підвищення ефективності організації діяльності ДВС обумовлені недоліками організаційного забезпечення діяльності органів ДВС та напрямами, визначеними практичними працівниками. Працівники ДВС в Україні, опитані про напрями організації їхньої роботи, що потребують першочергового поліпшення, розставили пріоритети таким чином: підвищення заробітної плати та розміру винагороди державного виконавця – 56 %; підвищення рівня взаємодії з іншими суб'єктами – 46,5 %; забезпечення транспортом – 36,1 %; інформаційно-технічне обладнання та програмне забезпечення робочих місць державних виконавців – 30,9 %; організація доступу до баз даних – 28,7 %; запровадження заходів соціальної захищеності державних виконавців – 28,3 %; безперешкодне та безперебійне використання мережі Інтернет – 24,4 %; забезпечення засобами зв'язку – 20,9 %; введення до системи органів ДВС в Україні силового підрозділу – 15,8 %; створення підрозділу з психологічного та юридичного забезпечення безпеки працівників ДВС в Україні – 11,6 % тощо.

Для стимулювання залишення в органах ДВС найбільш підготовлених кадрів, на наш погляд, необхідно запровадити прозорі критерії просування по службі, для формування планів кадрового зростання найбільш професійних працівників ДВС. На думку працівників ДВС, такими критеріями мають бути: кількість виконавчих проваджень, закритих у зв'язку із повним та фактичним виконанням виконавчого провадження (45 %); суми стягнутого виконавчого збору в дохід державного бюджету (29 %); кількість завершених виконавчих проваджень (23,1 %); кількість документів, щодо яких закінчився термін виконання, встановлений законом (22,9 %); кількість виконавчих документів, що перебуває на виконанні у бухгалтеріях підприємств, установ, організацій (17,9 %); кількість залишених виконавчих документів на кінець (13,0 %); фактичне навантаження на державного виконавця в місяць (8,0 %); кількість зупинених провадженням виконавчих документів (4,9 %) тощо. На наш погляд, цей перелік критеріїв повинен бути нормативно закріплений у положенні про оплату праці працівників ДВС та їх заохочення.

Крім зазначеного, також необхідно створити належні умови праці персоналу державної служби, включаючи надання відповідних приміщень, організаційно-технічне,

інформаційне та допоміжно-обслуговуюче кадрове забезпечення [1].

Важливими питаннями вдосконалення організації роботи органів ДВС є інформаційна сфера. Аналіз результатів застосування систем інформатизації у судових та правоохоронних органах дозволяє визначити такі позитивні тенденції в оптимізації їх роботи: 1) поліпшення контролю за виконанням документів; 2) ведення постійного оперативного спостереження за ефективністю роботи усіх виконавців із наступним виявленням прострочених контролів; 3) можливість швидко формувати різноманітні звіти і довідки тощо. Таким чином, найважливішим позитивним аспектом інформатизації є скорочення витрат на забезпечення функціонування та керування діяльністю Державної виконавчої служби України за рахунок раціоналізації й уніфікації організаційних, технологічних і фінансово-економічних схем та робочих процесів ДВС України, упорядкування й уніфікації інформаційних потоків.

Враховуючи позитивність окресленого досвіду, ми пропонуємо для забезпечення подальшого розвитку стану інформатизації в органах Державної виконавчої служби України розробити та затвердити Концепцію Автоматизованої інформаційно-аналітичної системи підтримки діяльності органів Державної виконавчої служби України.

Зрозуміло, що стратегія введення єдиного інформаційного простору у діяльність Державної виконавчої служби України повинна мати свою систему завдань, цілей та принципів, які ми й розкриємо. Мета даної Концепції полягає у виявленні неефективних процесів та процедур, технологію яких можна змінити з метою зменшення витрат часу на виконання роботи; налагодженні надійного електронного поштового зв'язку між усіма органами державної виконавчої служби з метою скорочення терміну доставки кореспонденції, обміну інформацією; покращенні контролю за дотриманням процесуальних термінів на усіх етапах здійснення виконавчого провадження; впровадженні автоматизації в найбільш трудомісткі та рутинні процеси діяльності ДВС (документообіг, статистична звітність, планування, кадрові питання тощо).

Відповідно цілями даної Концепції можуть виступати: створення єдиного інформаційного простору системи ДВС і його інтеграція до інформаційного простору України; подальша комп'ютеризація робочих процесів діяльності ДВС, використання сучасних засобів зв'язку та телекомунікацій; підвищення оперативності, повноти, достовірності й об'єктивності обліку та контролю за збором і розподілом фінансів; підвищення обґрунтованості управлінських рішень за рахунок використання розрахунково-аналітичних і оптимізаційних методів і моделей, створення інтегрованої й інформаційно-аналітичної системи; підвищення рівня довідково-інформаційного обслуговування установ ДВС та суб'єктів виконавчого провадження; зниження трудомісткості праці, підготовки, збору і обробки даних з виконавчого провадження [2, с. 90].

Побудова Автоматизованої інформаційно-аналітичної системи підтримки діяльності органів Державної виконавчої служби України має здійснюватися за такими принципами: централізації, який передбачає створення центральної бази даних, що включала б у себе Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державний реєстр іпотек, Державний реєстр обтяжень рухомого майна [3], Реєстр прав власності на нерухоме майно [4; 5], Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень, Єдиний реєстр боржників та Реєстр рішень, виконання яких гарантується державою; Єдиний реєстр приватних виконавців, рекомендовану виконавчу практику, статистичну звітність, можливість використання ресурсів системи користувачами залежно від наданих прав доступу; стандартизації: впровадження нормативно-довідкової системи, забезпечення можливості взаємодії з іншими інформаційними системами; децентралізації: забезпечення достатніми функціональними можливостями локальних робочих місць державних виконавців для ситуацій, коли зв'язок із центральною базою даних ненадійний або втрачено, а також можливість роботи із регіональними рівнем центральної бази даних; мінімізації числа операцій за рахунок впровадження системи одноразового внесення інформації, використання довідників і класифікаторів, встановлення взаємозв'язків між документами; масштабності – врахування необхідності роботи в умовах різної чисельності користувачів, можливість витримувати пікові навантаження в період формування звітності [6, с. 179].

На даний час чинне законодавство, що регулює виконавче провадження, передбачає існування таких елементів системи інформаційного забезпечення діяльності ДВС: 1) Автоматизована система виконавчого провадження, яка включає в себе: Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень, Єдиний реєстр боржників та Реєстр рішень, ви-

конання яких гарантується державою; 2) Єдиний реєстр приватних виконавців [7]. Також частиною системи інформаційного забезпечення діяльності державних виконавців є Електронна система торгів.

Також назріла нагальна потреба переглянути перелік інформації, що може бути віднесена до службової інформації ДВС. Потребують врегулювання правила поводження із службовою інформацією та її носіями працівниками ДВС шляхом розробки та прийняття інструкції про порядок забезпечення доступу до публічної інформації в ДВС, переліку відомостей, що складають службову інформацію в діяльності ДВС та інструкції про порядок роботи із службовою інформацією, які будуть враховувати специфіку виконавчого провадження та діяльності ДВС. Аналогічні заходи повинні бути здійснені для формування механізму захисту персональних даних у роботі органів ДВС.

Процедура примусового виконання повинна бути чітко визначена і легко здійснювана службовцями, відповідальними за примусове виконання; мати вичерпне визначення і перелік примусово застосовуваних актів і механізмів їх вступу в силу; чітко визначати права і обов'язки відповідачів, позивачів і третіх осіб, а для двох останніх категорій осіб також їх ранжування і права на стягнені грошові кошти, розподілені серед позивачів; передбачати найбільш ефективні і відповідні засоби вручення документів (наприклад, особисте вручення службовцями, відповідальними за їх примусове виконання, електронні засоби, пошта); передбачати заходи попередження і запобігання процесуальним зловживанням; передбачати право сторін клопотати про призупинення процедури примусового виконання з метою забезпечення захисту прав та інтересів сторін; передбачати у випадках необхідності право на оскарження судових і несудових рішень, прийнятих під час проведення процедури примусового виконання [8, с. 145].

Також у національне законодавство, що регулює виконавче провадження, повинні бути запроваджені такі засади: 1) оплата витрат на примусове виконання повинна перебувати в розумних межах, передбачена законодавством і заздалегідь відома сторонам; 2) спроби провести процедуру примусового виконання повинні відповідати позовній вимозі, сумі позову й інтересам відповідача; 3) обов'язок оплати витрат на примусове виконання зазвичай має покладатися на відповідача, хоча в разі зловживань з боку інших сторін при проведенні процедури примусового виконання обов'язок покриття витрат може бути покладено на ці сторони; 4) обшуки та конфіскація майна відповідачів повинні проводитися наскільки можливо ефективно і з урахуванням відповідних прав людини і положень про захист інформації; 5) збір необхідної інформації про майно відповідача повинен здійснюватися швидко і ефективно з доступом до реєстрів і інших джерел, крім того, відповідач може подати декларацію про свій майновий стан; 6) майно повинно бути продано швидко, але при цьому необхідно намагатися продати його за найвищою ринковою ціною, уникаючи дорогої і зайвої недооцінки [9, с. 26–27].

Удосконалення діяльності державних виконавців відповідно до стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на період 2015–2020 рр. передбачає реорганізацію системи виконання судових рішень та підвищення ефективності виконавчого провадження; створення єдиного механізму функціонування системи органів примусового виконання рішень; розвиток інституту приватних виконавців, зокрема, завдяки поступовому створенню системи самоврядування, механізму допуску до професії; впровадження системи контролю за діяльністю приватних виконавців та позбавлення дозволу на здійснення ними професійної діяльності, а також впровадженню страхування професійної цивільної відповідальності приватних виконавців; забезпечення рівноцінної конкуренції між державними та приватними виконавцями судових рішень; дотримання балансу повноважень приватних і державних виконавців; перегляд механізму визначення винагороди виконавців з метою стимулювання зростання рівня реального виконання судових рішень; впровадження якісної системи постійно діючої підготовки і підвищення кваліфікації виконавців відповідно до чітко визначених і належно систематизованих цілей і завдань, перегляд вимог до виконавців; вдосконалення етичних і дисциплінарних правил щодо виконавців; зниження формалізації, оптимізація стадій виконавчого провадження та строків проведення виконавчих дій; досягнення справедливого балансу інтересів між захистом прав стягувачів і боржників, у тому числі через надання виконавцям практичного доступу до активів боржників і водночас забезпечення гарантій від зловживань, впровадження дієвих стимулів для добровільного виконання судових рішень, заходів впливу на боржників; посилення управління інформаційними системами для кращого надання виконавцями послуг електронного правосуддя [10].

Реалізацію положень Концепції розвитку ДВС в Україні пропонується здійснювати шляхом внесення змін до чинного законодавства в три етапи.

На першому етапі пропонується прийняти Концепцію розвитку ДВС в Україні, що визначила цілі, задачі, методи їх досягнення та перспективи організаційного, правового забезпечення діяльності ДВС, а також внесення змін до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» шляхом доповнення його окремим розділом «ДВС», норми якого визначатимуть цілі, завдання, функції, права та обов'язки ДВС в Україні; засади взаємодії ДВС в Україні з іншими суб'єктами; особливості правового статусу всіх підрозділів ДВС в Україні та всіх рівнів посад цих підрозділів; засади системи інформаційного забезпечення ДВС в Україні; підстави та порядок здійснення контролю за діяльністю ДВС в Україні, дисциплінарну відповідальність, соціальні гарантії діяльності державних виконавців тощо.

На другому етапі пропонується внести зміни до Закону України «Про виконавче провадження», а саме: заміна його назви на «Про виконавчий процес», доповнення ст. 1 цього Закону визначеннями понять «виконавчий процес», «виконавче провадження», «виконавча дія», «стадія виконавчого процесу», «суб'єкт виконавчого процесу», «примусове виконання рішень», «виконавча справа», «режим виконання рішень», «механізм виконання рішень» тощо.

На третьому етапі пропонується прийняти Виконавчий кодекс України. Пропонуємо таку структуру Виконавчого кодексу: Розділ I «Загальні положення», вміщує такі глави: 1 «Основні положення», 2 «Виконавча юрисдикція», 3 «Компетенція органів державної виконавчої служби, приватних виконавців»; 4 «Виконавчі групи, відводи»; Розділ II «Загальні положення виконавчого провадження» включає глави: 1 «Учасники виконавчого провадження», 2 «Особи, які беруть участь у справі», 3 «Інші учасники», 4 «Докази», 5 «Виконавчі документи», 6 «Сторони у виконавчому провадженні», 7 «Виконавчі виклики та повідомлення»; Розділ III «Загальні положення про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», вміщує глави: 1 «Державна виконавча служба», 2 «Приватні виконавці», 3 «Взаємодія державних та приватних виконавців з іншими державними органами»; Розділ IV «Загальні умови та порядок здійснення виконавчого провадження», глави: 1 «Заходи забезпечення виконання рішень»; 2 «Заходи примусового виконання рішень»; 3 «Добровільне виконання рішення», 4 «Інформаційне забезпечення та інформаційна відкритість виконавчого процесу»; Розділ V «Фінансування виконавчого провадження»: 1 «Витрати виконавчого провадження», 2 «Облік і звітність за сумами на рахунках органів державної виконавчої служби та приватних виконавців», 3 «Розподіл стягнутих з боржника грошових сум»; Розділ V «Стадії виконавчого процесу» містить такі глави: 1 «Підготовча стадія», 2 «Подання заяви», 3 «Відкриття провадження», 4 «Проведення провадження», 5 «Зупинення і закриття провадження», 6 «Залишення заяви без розгляду»; Розділ V «Окремі провадження»: 1 «Порядок звернення стягнення на майно боржника», 2 «Виконання рішень немайнового характеру», 3 «Звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника», 4 «Укладення мирової угоди», 5 «Виконання рішень стосовно іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб. Виконання рішень іноземних судів»; Розділ VI «Контроль та нагляд за виконавчим провадженням»: 1 «Порядок проведення перевірок законності виконавчого провадження», 2 «Оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів Державної виконавчої служби», 3 «Відновлення втраченого виконавчого провадження або матеріалів виконавчого провадження»; Розділ VII «Відповідальність у виконавчому провадженні»; Розділ VIII «Прикінцеві та перехідні положення».

Таким чином, у Розділ III «Загальні положення про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» Виконавчого кодексу, запропоновано розмістити главу 1 «Державна виконавча служба», до якої запропоновано перемістити зазначені вище норми, що визначають правовий статус ДВС в Україні.

Реформування державної виконавчої служби та виконавчого провадження в нашій державі вимагає посиленої уваги до питань моралі в діяльності державних виконавців та приватних виконавців. Державний та приватний виконавець, незалежно від їх досвіду роботи, віку та посади, повинні розуміти, що їх ставлення до громадян, до своїх колег, їх зовнішній вигляд та мова формують їх особистий авторитет та авторитет усієї виконавчої служби. Метою, до якої повинен прагнути кожен державний виконавець, має стати відданість справі, дотримання службового етикету та дисципліни. Знання, уміння і навички із застосування Кодексу професійної поведінки державних та приватних вико-

навців забезпечать ефективність професійної діяльності державного та приватного виконавця, а також сприятимуть розвитку державної виконавчої служби, формуванню її позитивного іміджу серед населення як органу виконавчої влади.

Висновки. Реалізація Концепції розвитку ДВС має забезпечити приведення умов роботи державних виконавців у відповідність до міжнародних та європейських стандартів; підвищити рівень ефективності діяльності ДВС в Україні та престижність роботи державних виконавців; покращити якість виконавчих проваджень; підвищити рівень довіри громадян до ДВС в Україні. Напрямами вдосконалення діяльності ДВС в Україні на організаційному рівні повинні стати: створення єдиного механізму функціонування системи органів примусового виконання рішень; забезпечення рівноцінної конкуренції між державними та приватними виконавцями; дотримання балансу повноважень приватних і державних виконавців; перегляд механізму визначення винагороди виконавцям з метою стимулювання підвищення рівня реального виконання судових рішень; впровадження якісної системи постійно діючої підготовки і підвищення кваліфікації виконавців відповідно до чітко визначених та належно систематизованих цілей і завдань; перегляд вимог до виконавців; удосконалення етичних і дисциплінарних правил щодо виконавців; зниження формалізації, оптимізація стадій виконавчого провадження та строків проведення виконавчих дій; досягнення справедливого балансу інтересів стягувачів і боржників, у тому числі через надання виконавцям практичного доступу до активів боржників і водночас забезпечення гарантій від зловживань; упровадження дієвих стимулів для добровільного виконання судових рішень, заходів впливу на боржників; посилення управління інформаційними системами для кращого надання виконавцями послуг електронного правосуддя.

Бібліографічні посилання

1. Калінін Р.С. Про місце виконавчого провадження у системі права України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9–1. С. 73–76.
2. Макушев П. В., Негодченко О. В. Щодо питання інформатизації державної виконавчої служби України. *Право України*. 2015. № 3. С. 87–92.
3. Про затвердження Порядку використання даних Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державного реєстру іпотек та Державного реєстру обтяжень рухомого майна: наказ Міністерства юстиції України 14.12.2012 № 1844/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2102-12#n23>.
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF>.
5. Порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF/paran326#n326>.
6. Макушев П. В., Богатирьов І. Г. Актуальні проблеми інформатизації діяльності Державної виконавчої служби України. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 178–183.
7. Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру приватних виконавців України: наказ Міністерства юстиції України 05.08.2016 № 2431/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 64. Ст. 2181, код акта 82814/2016.
8. Олефір О. О. Інститут виконавчої служби в системі державно-управлінських відносин в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. Серія: Державне управління. 2018. № 4. С. 143–149.
9. Предместніков О. Г. Адміністративно-правове регулювання статусу підрозділів державної виконавчої служби територіальних органів Міністерства юстиції України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 10. С. 26–30.
10. Цілі, критерії, план дій. Якою є стратегія судової реформи? URL : <http://sudovareforma.org/institution/strategy/>.

Надійшла до редакції 19.08.2019

References

1. Kalinin R.S. (2014) Pro mistse vykonavchoho provadzhennya u systemi prava Ukrayiny [About the place of enforcement proceedings in the system of law of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 9-1, 73-76 [in Ukr.].
2. Makushev P.V., Nehodchenko O.V. (2015) Shchodo pytannya informatyzatsiyi derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby Ukrayiny [Concerning the Informatization of the State Executive Service of Ukraine]. *Pravo Ukrayiny*, 3, 87-92 [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennya Poryadku vykorystannya danykh Reyestru prav vlasnosti na nerukhome mayno, Yedynoho reyestru zaboron vidchuzhennya ob'yektiv nerukhomoho mayna, Derzhavnoho reyestru ipotek ta Derzhavnoho reyestru obtyazhen' rukhomoho mayna [On approval of the Procedure for

use of the Register of Real Estate Property Rights, the Unified Register of Prohibitions of Alienation of Objects of Real Estate, the State Register of Mortgages and the State Register of Encumbrances of Movable Property]: nakaz Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy 14.12.2012 № 1844/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2102-12#n23> [in Ukr.].

4. Pro derzhavnu reyestratsiyu rechovykh prav na nerukhome mayno ta yikh obtyazhen' [On state registration of real rights to real estate and their encumbrances]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 hrudnya 2015 r. № 1127. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF> [in Ukr.].

5. Poryadok dostupu do Derzhavnoho reyestru rechovykh prav na nerukhome mayno [Order of access to the State Register of Real Property Rights for Real Estate]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 hrudnya 2015 r. № 1127. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF/paran326#n326> [in Ukr.].

6. Makushev P.V., Bohatyr'ov I.H. (2012) Aktual'ni problemy informatyzatsiyi diyal'nosti Derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby Ukrainy [Actual problems of informatization of activity of the State Executive Service of Ukraine]. *Publichne pravo*, 3 (7), 178-183 [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennya Poryadku formuvannya i vedennya Yedynoho reyestru pryvatnykh vykonavtsiv Ukrainy (2016) [On Approval of the Procedure of Formation and Maintenance of the Unified Register of Private Executors of Ukraine]: nakaz Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy vid 05.08.2016 № 2431/5. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 64, 2181, kod akta 82814/2016 [in Ukr.].

8. Olefir O.O. (2018) Instytut vykonavchoyi sluzhby v systemi derzhavno-upravlins'kykh vidnosyn v Ukraini [Institute of executive service in the system of state-administrative relations in Ukraine]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, 4, 143-149 [in Ukr.].

9. Predmestnikov O.H. Administratyvno-pravove rehulyuvannya statusu pidrozdiliv derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby terytorial'nykh orhaniv Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy (2016) [Administrative and legal regulation of the status of units of the state executive service of territorial bodies of the Ministry of Justice of Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy*, 10, 26-30 [in Ukr.].

10. Tsili, kryteriyi, plan diy. Yakoyu ye stratehiya sudovoyi reformy? [Objectives, criteria, action plan. What is the strategy of judicial reform?] URL : <http://sudovareforma.org/institution/strategy/> [in Ukr.].

SUMMARY

Makushev P. V. Administrative and legal status of the State Executive Service: the problems of improvement The article deals with comprehensive reviewing of the State Executive Service in Ukraine. The historical and social determinants of the State Executive Service in Ukraine, the main stages of formation of legal principles of its activity have been established and characterized. The features of the national model of the State Executive Service in Ukraine in the system of public authority have been defined and characterized in the historical retrospective. The place, role and basic principles of enforcement of decisions in the activity of the State Executive Service in Ukraine have been determined. The peculiarities of foreign experience of legal regulation of the activities of representatives of government bodies in the enforcement proceedings have been researched.

The system and structure of the state executive service in the historical retrospective and in the modern period have been outlined. The principles, functions and powers of the State Executive Service in Ukraine were determined. The functional features of the implementation of management activities of the bodies of the State Executive Service in Ukraine have been defined. The content of the administrative and legal status of a state executor in the conditions of a mixed system of execution of decisions has been revealed. The content and features of information support of the activity of the State Executive Service in Ukraine have been studied.

The legal principles of interaction between the State Executive Service in Ukraine and the subjects of public and private law have been determined. The theoretical and legal approaches to the definition of the essence of control over the activities of bodies of the State Executive Service in Ukraine and its employees have been allocated.

The author has concluded that the implementation of the State Executive Service Development Concept should ensure that the conditions of work of state executives are brought into line with international and European standards; to increase the level of efficiency of State Executive Service activity in Ukraine and the prestige of the work of state executors; improve the quality of enforcement proceedings; to increase the level of public confidence in the State Executive Service of Ukraine.

Keywords: *administrative and legal status, executive proceeding, governance, state executor, state executive service, public servant, private executor.*

УДК 342.9.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-86-91

Собакарь А. О. ©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЯК ЗАСОБІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

На основі аналізу наукових, емпіричних та публіцистичних джерел з'ясовано сутність, зміст та особливості трактування державного контролю та адміністративного нагляду як важливих засобів публічного адміністрування, здійснено їх співвідношення (порівняння) з метою визначення спільних рис та відмінних ознак. Наголошено на недостатній увазі науковців до проблеми інтерпретації контролю та нагляду як засобів публічного адміністрування, розв'язання якої дозволить визначити ці явища як структурні елементи системи публічного адміністрування та надати їх повну характеристику.

Ключові слова: державний контроль, адміністративний нагляд, законність, публічне адміністрування, співвідношення контролю та нагляду, форми контролю, форми нагляду.

Постановка проблеми. Контрольно-наглядові засоби є дієвим інструментом у механізмі публічного адміністрування будь-якої сфери. Як стає зрозумілим з самої назви, в їх основі покладено здійснення контролю і нагляду у сфері публічного адміністрування спеціально уповноваженими на те суб'єктами з метою забезпечення законності і дисципліни, громадського правопорядку і безпеки, конституційних прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб в суспільстві. Така діяльність стає неможливою без використання можливостей контролю або нагляду як важливих засобів публічного адміністрування.

Саме контроль та нагляд є основними адміністративними засобами попередження, виявлення і припинення порушень законодавства, факторами, що дисциплінують поведінку службовців державного апарату та громадян як у сфері управління, так і в суспільстві взагалі. Це те, що робить «прозорими» для суспільства діяльність держави, а для держави – внутрішньосупільні відносини [1, с. 4].

Одноставно визнаючи контроль і нагляд основними засобами забезпечення законності і дисципліни у сфері публічного адміністрування, їх застосування є однією з дискусійних тем в адміністративно-правовій доктрині. Зокрема, це стосується їх правової природи, визначення, співвідношення тощо. Одні вчені розглядають зазначені поняття як тотожні [2, с. 31], інші розмежують, зазначаючи, що можливість втручання суб'єкта контролю в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта є основною підставою їх виокремлення [3, с. 196], деякі вчені нагляд розглядають як різновид, форму, елемент контролю [4, с. 19].

Попри те, що питанням здійснення контролю і нагляду в адміністративно-правовій доктрині приділено багато уваги в наукових доробках вчених, своєї актуальності вони не втрачають і сьогодні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сьогодні важко знайти дослідника проблем державно-управлінської діяльності, забезпечення законності і правопорядку, який би тією чи іншою мірою не розглядав цілі, завдання, функції і принципи контролю і нагляду, компетенцію контрольно-наглядових органів (вивченню цих питань присвячено роботи відомих вчених-адміністративістів: В.Б.Авер'янова, А.Б. Агапова, О.П. Альохіна, Л.С. Анохіна, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, В.М. Бевзенка, О. І. Безпалової, Ю.П. Битяка, І.Л. Бородіна, І.А. Галагана, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Є.В. Додіна, В.В. Зуй,

© Собакарь А.О., 2019

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>

aasobakar77@ukr.net

Р.В. Гоніна, Д.П. Калаєнова, Р.А. Калюжного, Л.В. Ковалюк, Ю.М. Козлова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, С.О. Кузніченка, М.В. Лошицького, Д.М. Лук'янця, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, Р.В. Миронюка, С.О. Мосбондза, О.М. Музичука, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, С.В. Петкова, Д. В. Приймаченка, Р.А. Сербина, А.О. Собакаря, М.М. Тищенко, О.І. Харитонові, О.С. Юніна та ін.). Часте оперування термінами «контроль» і «нагляд» створює ілюзію достатньої вивченості цих явищ. Разом з тим це далеко не так. Уже при першому ознайомленні з юридичною літературою виявляється, що серед учених немає навіть умовної однаковості щодо як визначення цих явищ, так і їх співвідношення.

Питання інтерпретації контролю та нагляду як засобів публічного адміністрування дотепер не отримали належної уваги в науці адміністративного права. Розв'язання цієї проблеми дозволить визначити контроль та нагляд як структурні елементи системи публічного адміністрування та надати їм повну характеристику.

Тому **метою** статті є з'ясування на основі аналізу наукових, емпіричних та публіцистичних джерел сутності, змісту та особливостей трактування контролю та нагляду як важливих засобів публічного адміністрування, їх співвідношення (порівняння) з метою визначення спільних рис та відмінних ознак.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури свідчить, що наукова суперечка навколо понять контролю і нагляду існує досить тривалий час. У науці дані явища визначаються по-різному: засіб [5], форма [6, с. 35], функція [7, с. 180; 8, с. 38; 9, с. 244], стадія [10, с. 31, 288], явище [11], метод [12, с. 47-68], система [13, с. 214], спосіб [1, с. 59] тощо. При цьому спостерігається різноманіття дефініцій контролю і нагляду, багато в чому обумовлене тим, що той або інший підхід відображає не стільки прагнення дати універсальну формулу поняття контролю і нагляду, скільки є наслідком розгляду даного феномену через призму інтересів тієї або іншої науки – філософії, управління, політології, юриспруденції та ін.

З етимологічної точки зору контроль (від французького «controle») – «перевірка, а також постійне спостереження з метою перевірки чи нагляду» [14, с. 286]. Французьке «controle», у свою чергу, утворилося від латинського «contra» – префікс, що означає «протидію», «протилежність» тому, що виражено в другій частині слова, наприклад, «контрреволюція», «контрманевр». У другій частині слова «контроль» міститься слово «роль» (від лат. «role»), тобто «міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь» [15, с. 255, 447]. «Ступінь участі в чомусь» як одне із варіантів тлумачення слова «контроль», слід розглядати як здійснення будь-якої дії. У цьому випадку у значенні слова «контроль», окрім «перевірки» або «нагляду з метою перевірки», впливає ще один зміст цього слова, який іноді не береться до уваги – протидія чомусь небажаному. У такому розумінні правильніше тлумачити слово «контроль» як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку будь-кого [1, с. 62].

«Контроль, – як зазначає О.Ф. Андрійко, – об'єктивна реальність розвитку соціальної системи. Він тією чи іншою мірою характерний для усякого суспільного ладу. Демократичні процеси, що відбуваються в усіх сферах нашого суспільства, починаючи із переосмислення ролі держави, кардинальних змін у структурі державної влади, в економіці, вносять зміни і у розуміння необхідності контролю як об'єктивного явища їх подальшого розвитку» [16, с. 49-53].

Соціальне призначення контролю полягає в тому, що він покликаний служити джерелом інформації про процеси, які відбуваються, умовою підтримки законності і дисципліни, порядку й організованості, охорони свободи і дотримання прав громадян. Контроль використовується як важливий засіб визначення правильності вирішення поставлених завдань, ступінь пізнання об'єктивних законів суспільного розвитку, використання при сприйнятті глобальних рішень певних природничих і суспільних наук.

На відміну від контролю «нагляд» розуміється як спостереження з метою перевірки [17, с. 318]. Призначення нагляду полягає у виявленні та попередженні правопорушень, усуненні їх наслідків та притягненні винних до відповідальності, без права втручання в оперативну та господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління [5, с. 223-224].

У наукових роботах можна зустріти різні трактування поняття «нагляд». Так, на думку М.С. Студенікіної, нагляд – свого роду звужений контроль, однак звужений лише в сфері свого застосування [18, с. 25]. «Адміністративний нагляд, – писала вона, – є різ-

новидом надвідомчого контролю, представляє форму активного спостереження, що супроводжується застосуванням у необхідних випадках заходів адміністративно-владного характеру» [19, с. 20].

На думку Є. Старосцяка, адміністративний нагляд є різновидом надвідомчого контролю і визначає його як службову функцію щодо нагляду взагалі [4, с. 19]. З іншого боку, відомий вчений часів СРСР Ф.С. Разаренов, розглядаючи нагляд як основу діяльності органів внутрішніх справ, визначав його як систематичне спостереження органів управління за точним і неухильним виконанням загальнообов'язкових правил в цілях попередження, припинення їх порушень, виявлення і притягнення порушників до відповідальності або застосування до них заходів громадського впливу [20, с. 10].

При адміністративному нагляді суб'єкти публічного адміністрування здійснюють перевірку тільки за суворо встановленими законом питаннями, а ініціація таких дій (рішень) можлива лише у встановлених нормах права випадках і у відповідних процедурах. Отже, управлінський результат досягається не за рахунок того, що керований об'єкт виконує вимоги суб'єкта, що управляє, в межах ухвалюваних управлінських рішень і за допомогою відповідного коректування діяльності, а в результаті підтвердження наявного законного і безпечного режиму функціонування піднаглядного об'єкта.

При нагляді, на відміну від контролю, існує можливість оцінки відповідності діяльності керованого об'єкта певним вимогам норм з наявністю суворих юридичних санкцій за їх невиконання. Отже, нагляд як засіб публічного адміністрування має виняткову юридичну природу і суть, тоді як контроль може здійснюватися і за іншими підставами (неюридичними). Так, при контролі існує ширша дискреція повноважень і методів управлінського впливу, які не завжди закріплюються в правових нормах. Прикладом тому можуть служити різні наради вищих посадових осіб, коли віддаються ті або інші розпорядження розібратися в якому-небудь питанні, вирішити яку-небудь проблему. При нагляді всі розпорядження контролюючого характеру повинні бути окреслені в певну правову форму і здійснені з дотриманням чітко встановлених юридичних (адміністративних) процедур.

Нагляд як відмінний від контролю, інший організаційно-правовий спосіб забезпечення законності і державної дисципліни у сфері адміністративно-правового регулювання є особливою специфічною формою діяльності відповідних державних органів, також спрямованою на систематичне спостереження і постійний нагляд за діяльністю суб'єктів управлінських адміністративно-правових відносин з метою перевірки відповідності їх рішень і дій нормам законодавства. На думку М.С. Студенікіної, нагляд – це свого роду звужений контроль, а відмінність між адміністративним наглядом і контролем виявляється в широті обхвату обстеженням сфери діяльності, а також у специфіці методів і правових форм впливу [19, с. 18].

У державно-правовій літературі поняття «контроль» розглядається в цілому як система спостереження і перевірки процесу функціонування і фактичного стану керованого об'єкта з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих ним управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення відхилень від вимог, сформульованих у цих рішеннях, усунення несприятливих наслідків їх виконання та інформування про них компетентних органів [13, с. 214].

Суть контролю полягає в перевірці і виявленні результатів діяльності об'єктів управлінських відносин, які отримують оцінку залежно від того, як виконується управлінське рішення, з метою визначення відхилення керованого об'єкта від заданих параметрів [4, с. 199]. У такому ракурсі нагляд виступає як самостійний специфічний напрям діяльності органів і посадових осіб управління.

При контролі головним завданням є проведення перевірки виконання управлінського рішення (внутрішній контроль) і перевірки виконання правових встановлень і доручень організаційно не підлеглими суб'єктами контрольної діяльності (зовнішній контроль). Нагляд як правовий інструмент сприяє досягненню належної (правомірної) поведінки всіх суб'єктів права (підприємств, установ, організацій, громадян) у певній галузі (сфері) адміністрування. Так, для держави, суспільства і громадян має важливе значення, щоб забезпечувалися безпека дорожнього руху, екологічна і пожежна безпека тощо. Це можливо лише шляхом правового впливу на ці об'єкти. Більш того, виконання вказаних завдань є безпосереднім обов'язком держави, за невиконання якої держава несе повну відповідальність перед суспільством, оскільки суспільство, у свою чергу, делегувало державі виконання даних повноважень, пов'язаних з публічним адмініструванням.

Тому в теоретико-правовому сенсі нагляд має принципові відмінності від контро-

лю (державного, судового, парламентського, громадського), оскільки в його основі лежить не перевірка виконавської діяльності, а інша управлінська діяльність – з нагляду над поведінкою суб'єкта управління, щоб останній не здійснював неправомірних дій, які можуть заподіяти шкоду суспільству та окремим громадянам.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що неможливо дати вичерпну відповідь на питання щодо визначення меж розмежування термінів «контроль» та «нагляд». Адже підходів до визначення поняття «нагляд», як бачимо, теж дуже багато. Одні автори дотримуються думки, що наглядова діяльність є особливим видом контролю, який здійснюється в спеціальній сфері (або різновидом надвідомчого контролю). Інші взагалі відкидають наявність такого самостійного способу охорони, як адміністративний нагляд.

Вважаємо за доцільне у справі відмежування понять «контроль» та «нагляд» взяти за основу міркування В.М. Гаращука, що «втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу та право самостійно притягувати винних осіб до правової відповідальності і є основною відзнакою контролю від нагляду» [1, с. 77-78].

Таким чином, теоретико-юридичне та філологічне тлумачення термінів «контроль» і «нагляд» недостатньо прояснює питання про їх суть. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що сутність і призначення контролю полягає: у спостереженні за функціонуванням підконтрольних об'єктів, отриманні об'єктивної інформації про виконання ними правил і доручень, їх стан; у можливості втручатися в поточну адміністративно-господарську діяльність контрольованого об'єкта; у застосуванні заходів запобігання і припинення порушень законності; у виявленні причин і умов, що сприяють скоєнню правопорушень; у самостійному застосуванні заходів відповідальності до осіб, винних у порушенні законності.

Найбільш характерні риси нагляду зводяться до такого: постійне, систематичне спостереження спеціальними державними органами за діяльністю не підлеглих їм органів або осіб з метою виявлення порушень законності; оцінка діяльності піднаглядного об'єкта дається тільки з погляду законності, але не доцільності; в одних випадках наглядові органи мають право самі вирішити питання про притягнення винної особи до юридичної відповідальності, в інших – зобов'язані поставити питання про це перед компетентними органами (посадовими особами).

При розмежуванні цих двох понять основна проблема, на наш погляд, полягає в тому, що вчені беруть за основу різні критерії (чи то глибину контрольної діяльності, чи можливість відміни рішення підконтрольної структури тощо). У зв'язку з цим доцільно запропонувати такі критерії розмежування контролю та нагляду: глибина перевіркової діяльності (головний критерій); характер повноважень відповідних органів контролю і нагляду; положення, яке займає кожний з них в системі державних органів; наявність організаційної підлеглості суб'єктів контрольо-наглядової діяльності і підконтрольних або піднаглядних об'єктів.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах державний контроль відображає в першу чергу управлінський, організаційний аспект функціонування публічної адміністрації і по суті є інтегруючою, універсальною організаційно-правовою категорією, об'єднуючою різні види і форми перевіркової діяльності, а також різні форми реагування на виявлені порушення. Через це контроль охоплює як перевірку законності тих або інших дій і рішень посадових осіб, так і їх доцільність.

Безперечно, термін «контроль» трактується об'ємніше, повніше за «нагляд», оскільки він включає можливість не тільки наглядати, тобто спостерігати за законністю і ставити питання про усунення порушень, але і усувати їх своєю владою (відміна рішення). Як органічний елемент поточної діяльності контроль проводиться всіма суб'єктами публічного адміністрування незалежно від того, в якій галузі вони функціонують. Його зміст (на відміну від нагляду) є ширшим і включає спостереження за законністю, з'ясування того, що зроблене, а також втручання в оперативну (поточну) діяльність об'єкта, що перевіряється, відміну незаконних актів, розгляд скарг, накладення дисциплінарних стягнень і заохочення працівників.

Оскільки за функціональним призначенням контроль і нагляд є схожими, організаційні форми їх здійснення так само можуть співпадати (наприклад, цільові перевірки, інспектування), разом з тим правові форми нагляду є ширшими і різноманітнішими (наприклад, видача дозволів, ліцензій тощо).

Нагляд як важливий засіб публічного адміністрування відрізняється від контролю тим, що він є постійним, систематичним спостереженням спеціальних державних орга-

нів за діяльністю не підлеглих їм органів або з метою виявлення порушень законності. При цьому оцінка діяльності піднаглядного об'єкта дається тільки з погляду законності, але не доцільності. Тому при нагляді, на відміну від контролю, втручання в поточну адміністративно-господарську діяльність піднаглядного об'єкта не допускається.

Ще однією особливістю означених засобів публічного адміністрування є те, що у процесі контролю можуть застосовуватися заходи дисциплінарного впливу щодо винних осіб; в процесі ж адміністративного нагляду застосовуються заходи адміністративного впливу до фізичних і юридичних осіб.

Бібліографічні посилання

1. Гарашук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2003. 412 с.
2. Ромасько В.О. Державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. Х., 2010. 196 с.
3. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.
4. Старосьцяк Е. Элементы науки управления. М.: Прогресс, 1965. 198 с.
5. Адміністративне право України: підруч. для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гарашук та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Х.: Право, 2000. 520 с.
6. Горшенев В.Г. Контроль как правовая форма деятельности / В.Г. Горшенев, И.Б. Шахов. М.: Юрид. лит., 1986. 176 с.
7. Стариллов Ю.Н. Курс общего административного права: в 3-х т. / Ю.Н. Стариллов. М.: Норма, 2002. Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. 728 с.
8. Лазарев Б.М. Компетентия органов управления. М.: Юрид. лит., 1972. 280 с.
9. Бахрах Д.Н. Административное право: учеб. пособ. для вузов. М.: Изд-во БЕК, 1996. 368 с.
10. Тихомиров Ю.А. Управленческое решение. М.: Наука, 1972. 288 с.
11. Мелкадзе О.В. Контроль: информация, координация, эффективность. Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1986. 238 с.
12. Кейзеров Н.М. Власть и авторитет. М., 1973.
13. Малиновський В.Я. Державне управління: навчальний посібник. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
14. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; РАН, Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1999. 944 с.
15. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. М.: Рус. яз., 1989. 620 с.
16. Андрійко О.Ф. Державний контроль і тенденції його розвитку в умовах ринкових відносин. *Правова держава: міжвід. зб. наук. пр.* К.: Наук. думка, 1993. Вип. 4. С. 49-53.
17. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. К.: Аконіт, 1999. 489 с.
18. Студеникина М.С. Государственные инспекции в СССР. М.: Юрид. лит., 1987. 108 с.
19. Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. М.: Юрид. лит., 1974. 159 с.
20. Разаренов Ф.С. Административный надзор советской милиции: учеб. пособ. / Ф.С. Разаренов, С.И. Котюрин; М-во внутр. дел. М.: Учеб.-метод. пособ., 1979. 71 с.

Надійшла до редакції 05.09.2019

References

1. Harashchuk V.M. (2003) Teoretyko-pravovi problemy kontrolyu ta nahlyadu u derzhavnomu upravlinni [Theoretical and Legal Problems of Control and Supervision in Public Administration]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.07. KH [in Ukr.].
2. Romas'ko V.O. (2010) Derzhavnyy kontrol' u sferi budivnytstva: administratyvno-pravovi zasady [State control in the field of construction: administrative and legal basis]: dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.07. KH [in Ukr.].
3. Stetsenko S.H. (2007) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative law of Ukraine]: navchal'nyy posibnyk. K.: Atika [in Ukr.].
4. Staros'tsyak E. (1965) Elementy nauki upravleniya [Elements of control science]. M.: Progress [in Russ.].
5. Administratyvne pravo Ukrayiny (2000) [Administrative law of Ukraine]: pidruch. dlya yuryd. vuziv i fak. / Yu.P. Bytyak, V.V. Bohuts'ky, V.M. Harashchuk ta in.; za red. yu.P. Bytyaka. Kh.: Pravo [in Ukr.].
6. Gorshenev V.G. (1986) Kontrol' kak pravovaya forma deyatel'nosti [Control as a legal form of activity] / V.G. Gorshenev, I.B. Shakhov. M.: Yur. Lit [in Russ.].
7. Starylov yu.N. (2002) Kurs obshego administrativnogo prava [The course of general administrative law]: v 3-kh t. / Yu.N. Starilov. M.: Norma. T. 1: Istoriya. Nauka. Predmet. Normy. Sub'ekty [in Russ.].

8. Lazarev B.M. (1972) Kompetentsyya organov upravleniya [Management competence]. M.: Yur. lit. [in Russ.]
9. Bakhrakh D.N. (1996) Administrativnoye pravo [Administrative Law]: ucheb. posob. dlya vuzov. M.: Izd-vo BEK.
10. Tikhomirov Yu.A. (1972) Upravlencheskoe resheniye [Management decision]. M.: Nauka [in Russ.].
11. Melkadze O.V. (1986) Kontrol': informatsyya, koordinatsyya, éffektivnost' [Control: information, coordination, efficiency]. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo [in Russ.].
12. Keyzerov N.M. (1973) Vlast' i avtoritet [Power and authority]. M.: Nauka [in Russ.].
13. Malynovs'kiy V.Ya. (2000) Derzhavne upravlinnya [Public administration]: navchal'nyy posibnyk. Luts'k: Red.-vyd. vidd. «Vezha» Vol. derzh. un-tu im. Lesi Ukrayinky [in Ukr.].
14. Ozhehov S.I. Tolkovyy slovar' russkoho yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazheniy (1999) [Interpretive Dictionary of the Russian Language: 80000 Words and Phraseological Expressions]/ S.I. Ozhehov, N.Yu. Shvedova; RAN, In-t russkoho yazyka im. V.V. Vinogradova. 4-e izd., dop. M.: Azbukovnik [in Russ.].
15. Slovar' inostrannykh slov (1989) [Dictionary of foreign words]. 18-e izd., ster. M.: Rus. Yaz [in Russ.].
16. Andriyko O.F. (1993) Derzhavnyy kontrol' i tendentsiyi yoho rozvytku v umovakh rynkovykh vidnosyn [State control and tendencies of its development in the conditions of market relations]. *Pravova derzhava: mizhvid. zb. nauk. pr.* K.: Nauk. dumka, 4, 49-53 [in Ukr.].
17. Novyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy (1999) [New Interpretative Dictionary of the Ukrainian Language]/ uklad. V.V. Yaremenko, O.M. Slipushko. K.: Akonit [in Ukr.].
18. Studenikina M.S. (1987) Gosudarstvennyye inspektsii v SSSR [State inspections in the USSR]. M.: Yurid. lit. [in Russ.]
19. Studenikina M.S. (1974) Gosudarstvennyy kontrol' v sfere upravleniya [State control in management]. M.: Yuryd. lyt. [in Russ.]
20. Razarenov F.S. (1979) Admynstratyvnyy nadzor sovet'skoy mylytsyy [Administrative supervision of the Soviet militia]: ucheb. posob. / F.S. Razarenov, S.I. Kotyurgin; M-vo vnutr. del. M.: Ucheb.-metod. posob. [in Russ.]

SUMMARY

Sobakar A.O. Relations between state control and administrative observation as a public administration means. In the article, on the basis of the analysis of scientific, empirical and journalistic sources, the essence, content and peculiarities of the interpretation of state control and administrative supervision as important means of public administration are clarified, their correlation (comparison) is performed in order to identify common features and distinguishing features. The lack of attention of scientists to the problem of interpreting control and supervision as a means of public administration has been emphasized, the solution of which will allow to identify these phenomena as structural elements of the public administration system and to give them a full description.

The author has concluded that it is impossible to give a comprehensive answer to the question of defining the boundaries between the terms "control" and "supervision". After all, there are too many approaches to defining "oversight". Some authors believe that supervisory activity is a specific type of control exercised in a specific field (or a type of supervisory control). Others generally reject the existence of such a standalone method of protection as administrative surveillance.

It is emphasized that in the theoretical and legal sense, supervision has fundamental differences from control (state, judicial, parliamentary, public), since it is based not on the verification of executive activity, and other management activity - on the supervision of the behavior of the management entity, so that the latter did not engage in unlawful acts that could cause harm to society and to individual citizens.

In distinguishing the two concepts, the main problem is that scientists take as their basis different criteria (whether the depth of control activity, or the possibility of canceling the decision of the supervised structure, etc.). In this connection, the following criteria of separation of control and supervision are proposed: depth of verification activity (main criterion); the nature of the powers of the relevant control and oversight bodies; the position which each of them occupies in the system of state bodies; the presence of the organizational subordination of the entities of the supervisory activity and the controlled or supervised entities.

Keywords: *state control, administrative supervision, legality, public administration, correlation of control and supervision, forms of control, forms of supervision.*

УДК 343.148 (477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-92-102

Федоренко В. Л.[©]
доктор юридичних наук,
професор, Заслужений
юрист України

Чабанець Т. М.[©]
судовий експерт

Фоя О. А.[©]
судовий експерт

(Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИТНИМ ОРГАНОМ УКРАЇНИ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ, ЯКІ МІСТЯТЬ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто актуальні проблеми теорії та практики забезпечення посадовими особами спеціалізованого підрозділу митного органу, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання функцій зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності, та посадовими особами підрозділу митного оформлення митного органу України дієвого контролю за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення відповідної правозастосовної практики. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення практики запобігання митним органом переміщенню контрафактних товарів, ввезення яких на митну територію України або вивезення з цієї території є порушенням прав інтелектуальної власності.

***Ключові слова:** об'єкт права інтелектуальної власності, винахід, корисна модель, патент на корисну модель, митний орган, контрафактний товар.*

Постановка проблеми. Подальший розвиток України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної правової держави, а також успіх реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави залежить від багатьох умов і чинників. Зокрема, від забезпечення економічного суверенітету, захист якого в частині першій ст. 17 покладається на Українську державу.

Як уже зазначалось нами у попередніх публікаціях, однією з найбільших загроз економічному суверенітету будь-якої держави світу, включаючи і Україну, в ХХІ ст. залишається контрафактна продукція [10, с. 416], яка, *по-перше*, грубо порушує конституційне право на об'єкти інтелектуальної власності; *по-друге*, витісняє з ринку добросовісного правовласника та якісні товари і послуги, що отримало своє втілення в добре відомій формулі: «Одна одиниця контрафактної продукції витісняє одну одиницю оригінальної продукції»; *по-третє*, підриває міжнародний авторитет нашої держави, як суб'єкта Угоди про асоціацію України з ЄС 2014 р. та суб'єкта низки інших міжнарод-

© Федоренко В.Л., 2019
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>
fedorenko_2008@ukr.net

© Чабанець Т.М., 2019
t.chabanets@gmail.com

© Фоя О.А., 2019
oksana.foya@yandex.ua

них договорів України. Відповідно, толерування державою, громадянським суспільством і громадянами-споживачами контрафактної продукції підриває економічний суверенітет Української держави, послаблює її податкову базу та фінансово-економічний потенціал, культивує правовий нігілізм та неповагу до права власності, однією з форм якої є право на об'єкти інтелектуальної власності.

Разом із тим негативна реакція громадянського суспільства та громадян-споживачів на контрафактну продукцію (товар) є бажаною, але не вичерпною умовою утвердження захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні, а також умовою забезпечення нашою державою вимог, визначених її міжнародними зобов'язаннями у сфері захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, та вимог щодо забезпечення в Україні добросовісної конкуренції. Так, Українська держава має комплексні нормативно-правові та організаційно-правові (адміністративні та судові) механізми запобігання ввезенню контрафактної продукції в Україні.

Очевидно, що предмет і обсяг цього дослідження не дозволяє всебічно розкрити сутність і зміст механізмів запобігання та протидії контрафактній продукції в Україні. Тому зосередимось на проблемах теорії та практики протидії контрафактній продукції з боку Державної фіскальної служби України. Адже, згідно з пунктом 9 ст. 544 Митного кодексу України, Державна фіскальна служба України сприяє захисту прав інтелектуальної власності та вживає заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушеннями охоронюваних законом прав інтелектуальної власності та недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів [2].

І хоча 18 грудня 2018 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1200/2018 про утворення замість ДФС Державної податкової служби України та Державної митної служби України, функція щодо протидії контрафактній продукції, на наше переконання, збереже свою актуальність і для новоутвореної Державної митної служби України.

Таким чином, проблеми теорії та практики ефективного контролю митним органом України (ДФС чи новостворюваною ДМС) за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема ознак корисних моделей, як елемент протидії, з одного боку, «патентному троллінгу», а з іншого – контрафактній продукції, залишається однією з найбільш гострих в Україні. До вирішення окремих складових (питань) цієї проблеми нерідко залучаються судові експерти з питань інтелектуальної власності, включаючи тих, які є працівниками Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. Досвід і результати проведення відповідних експертних досліджень з використанням спеціальних знань сприяв формуванню емпіричної бази цього дослідження.

Метою цього дослідження є формування наукових основ забезпечення з боку посадових осіб спеціалізованого підрозділу митного органу, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання функцій зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності, та посадовими особами підрозділу митного оформлення митного органу дієвого контролю за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення відповідної правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, контрафактні товари є реальною загрозою економічному суверенітету України, а їх переміщення через державний кордон України суттєво послаблює податкову систему України. Серед науковців тривають дискусії щодо сутності та змісту категорії «контрафактний товар». Свідомо уникаючи дискурсу щодо цього, зазначимо, що відповідно до п. 17 статті 4 Митного кодексу, контрафактні товари – це товари, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, ввезення яких на митну територію України або вивезення з цієї території є порушенням прав інтелектуальної власності, що охороняються відповідно до закону [2]. Очевидно, що ця законодавча дефініція дає чітке та однозначне визначення категорії «контрафактний товар», і буде використовуватися в цьому дослідженні саме у цьому значенні. Як відомо, безпосереднє здійснення державної митної справи покладається на органи доходів і зборів. На сьогодні – це Державна фіскальна служба України, яка веде митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності, що охороняються відповідно до закону, на підставі заяв правовласників [10, с. 417].

Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності ведеться в Україні з метою заборони перетину кордону контрафактною продукцією, у першу чергу – контрафа-

ктними товарами. Ведення Митного реєстру України чітко урегульовано ст. 398 Митного кодексу України. Наказом Міністерства фінансів України від 30.05.2018 р. № 648 затверджено Порядок реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону (*далі – Порядок реєстрації*). Зазначеним Порядком реєстрації передбачено, що відсутність характерних ознак, які можуть бути проконтрольовані митними органами під час ідентифікації товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, при їх переміщенні через митний кордон України або неможливості їх ідентифікації методами, запропонованими правовласником (неможливості ідентифікації об'єкта у конкретному товарі), є підставою для відмови у включенні об'єкта права інтелектуальної власності до митного реєстру [4].

При цьому правовласник повинен надати докладний опис об'єкта права інтелектуальної власності і товарів, що його містять, який дає змогу митному органу ідентифікувати такий об'єкт права інтелектуальної власності і товари та визначити код товарів згідно з УКТ ЗЕД. При реєстрації запатентованих корисних моделей це опис способів та методів їх ідентифікації у конкретних товарах. У свою чергу, наказом Міністерства фінансів України від 30.05.2012 р. № 647 затверджено Порядок взаємодії підрозділів митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності (*далі – Порядок взаємодії*). Відповідно до Порядку взаємодії, контроль за переміщенням товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, у митницях здійснюється посадовими особами спеціалізованого підрозділу, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання функцій зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності, та посадовими особами підрозділу митного оформлення митного органу [3].

Посадові особи спеціалізованого підрозділу та підрозділу митного оформлення перевіряють відповідність даних про задекларовані товари відомостям митного реєстру й за результатами перевірки ініціюють та здійснюють митні процедури. Економічно-правовими реаліями сьогодення залишається практика внесення до Митного реєстру таких об'єктів права інтелектуальної власності, як патенти на корисні моделі, що не містять передбаченого Порядком взаємодії та доданого до Заяви докладного опису об'єкта права інтелектуальної власності (ПІВ) і товарів, що його містять. Це дозволяє митному органу ідентифікувати такий об'єкт ПІВ і товари та визначити код товарів згідно з УКТ ЗЕД, а саме: при реєстрації запатентованих винаходів (корисних моделей) – опис способів та методів їх ідентифікації у конкретних товарах; зразки товарів, що містять об'єкт ПІВ, або їх фотографічне зображення.

Відсутність такого опису методів ідентифікації у конкретних товарах об'єктів права інтелектуальної власності як корисні моделі, призводить до неможливості виконання посадовими особами підрозділу митного оформлення вимог Порядку взаємодії в частині встановлення наявності ознак порушення прав інтелектуальної власності. Або діяльність посадових осіб митниці стає предметом численних судових оскаржень, щодо яких суди, відповідно до статті 399 Митного кодексу України, далеко не в усіх випадках виносять рішення на користь позиції митного органу. У свою чергу, для забезпечення виконання вимог ст. 399 Митного кодексу України, посадові особи спеціалізованого підрозділу митного органу змушені в умовах невнесення до митного реєстру описів способів ідентифікації об'єктів права інтелектуальної власності у товарі, визначати ознаки використання об'єктів права інтелектуальної власності відповідно до незалежного пункту формули корисної моделі за патентом на корисні моделі.

Досвід експертних досліджень, які проводяться щодо ідентифікації об'єктів права інтелектуальної власності у товарі, який переміщується через кордон, дозволяє узагальнити і систематизувати найбільш проблемні питання, які виникають у посадових осіб спеціалізованого підрозділу митного органу, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання функцій зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності, та посадовими особами підрозділу митного оформлення митного органу: 1. Як визначається обсяг прав корисної моделі, що охороняється патентом? 2. Якими ознаками може бути охарактеризований об'єкт (товар), що охороняється патентом на корисну модель? 3. Які вимоги до формулювання ознак корисної моделі, встановлені на сьогодні чинним законодавством і іншими документами? 4. Чи необхідно визначати технічну суть та специфічні особливості об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, та щодо якого є питання порушення прав інтелектуальної власності? 5. Чи можна тлумачити формулу патенту без вивчення опису до патенту на корисну модель? 6. Якими принципами необ-

хідно керуватися при виділенні ознак відповідно до формули корисної моделі? 7. Як ідентифікувати ознаки об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню? 8. Якими принципами необхідно керуватися при зіставленні ознак формули, захищених патентом, із ознаками об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню? 9. Якими принципами необхідно керуватися при зіставленні ознак формули, захищених патентом, із ознаками об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, під час такого оформлення якщо об'єкт (товар), що підлягає митному оформленню, також охороняється патентом на корисну модель? *Etc.*

Керуючись чинним законодавством про судово-експертну діяльність в Україні, сформулюємо відповіді, викладені послідовно та структуровано згідно з питаннями, окресленими вище. На наш погляд, такий науковий підхід дозволить обґрунтувати концептуальну основу, свого роду науковий алгоритм забезпечення ефективного контролю за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності з боку посадових осіб спеціалізованого підрозділу митного органу, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання функцій зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності та посадовими особами підрозділу митного оформлення митного органу.

По-перше, щодо питання про те, «Як визначається обсяг прав корисної моделі, що охороняється патентом?» можна запропонувати таку відповідь. Формула винаходу (корисної моделі) є єдиним критерієм визначення обсягу винаходу (корисної моделі), а саме: сукупності об'єктів, на які поширюються права патентовласника. Формула винаходу (корисної моделі) дозволяє встановити факт використання або невикористання винаходу (корисної моделі) шляхом зіставлення ознак реального конкретного об'єкта із сукупністю ознак, наведених у формулі. Згідно з положеннями Методики проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями (універсальна)» (*далі – Методика*), зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 06.02.2009 року (реєстр. код 13.3.01), формула винаходу (корисної моделі) виражає суть винаходу (корисної моделі), базується на описі і включає в себе ознаки, що ідентифікуються [1].

Відповідно до п. 7.1.1. Правил складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.01.2001 р. № 22 (*далі – Правила складання*), формула винаходу (корисної моделі) призначена для визначення обсягу правової охорони, яка надається патентом [6]. До незалежного пункту формули винаходу (корисної моделі) включають загальні сутнісні ознаки винаходу (корисної моделі), кожна з яких необхідна в усіх випадках виконання чи використання винаходу (корисної моделі), а всі разом узяті достатні для одержання технічного результату, що виявляється в усіх випадках, на які поширюється обсяг правової охорони [1]. Відповідно до пункту 7.3.5. згаданих попередньо Правил складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель: «До залежного пункту формули винаходу (корисної моделі) включають ознаки, що розвивають чи уточнюють сукупність ознак, зазначену в незалежному пункті формули, у тому числі шляхом розвитку чи уточнення окремих ознак цієї сукупності, та необхідні лише в окремих випадках виконання винаходу (корисної моделі) або його (її) використання» [6]. Отже, обсяг прав корисної моделі, що охороняється патентом, визначається незалежним пунктом формули корисної моделі.

По-друге, відповідаючи на питання «Якими ознаками може бути охарактеризований об'єкт (товар), що охороняється патентом на корисну модель?», зазначимо таке. Ознака винаходу (корисної моделі) – це будь-яка внесена до формули винаходу (корисної моделі) вказівка на застосування в об'єкті винаходу (корисної моделі) елемента: вузла або деталі у пристрої; операції, прийому або параметра режиму у процесі; інгредієнта або компонента і їх кількісне співвідношення у речовині; вказівка на особливу форму виконання будь-якого елемента; вказівка на взаємне розташування елементів; на наявність або форму зв'язку між елементами; на співвідношення розмірів елементів, будь-яка вказівка на параметри, що характеризують температурні, часові, електричні та інші режими тощо [1].

Якщо об'єктом корисної моделі є процес, то, відповідно до пункту 13.1. Правил складання, для його характеристики використовують, зокрема, такі ознаки: наявність дії або сукупності дій; порядок виконання таких дій у часі (послідовно, одночасно, у різних сполученнях тощо); умови виконання дій: режим, використання речовин (вихідної сировини, реагентів, каталізаторів тощо), пристроїв (пристосувань, інструментів, обладнання тощо), штамів мікроорганізмів, культур клітин рослин чи тварин [6]. Відповідно до пун-

кту 10.1. Правил складання, для характеристики об'єкта «пристрій» використовують, зокрема, такі ознаки: наявність конструктивного (конструктивних) елемента (елементів); наявність зв'язків між елементами; взаємне розташування елементів; форму виконання елемента (елементів) або пристрою в цілому; форму виконання зв'язків між елементами; параметри та інші характеристики елемента (елементів) та їх взаємозв'язок; матеріал, з якого виготовлено елемент (елементи) або пристрій у цілому, середовище, що виконує функцію елемента, та інші характеристики [6]. Слід звернути увагу, що ознаки, які застосовуються для характеристики «процесу» та «пристрою», мають суттєві відмінності.

Відповідно до Методики, процесу, як і пристрою, притаманні лише властиві для нього істотні ознаки. При характеристиці процесу не можна використовувати ознаки інших видів об'єктів винаходів (корисних моделей) [1].

Рис. 1. Види ознак винаходу (корисної моделі) [10, с. 417]

Відповідно до п. 7.1.3. Правил складання, формула винаходу (корисної моделі) визнається такою, що виражає суть винаходу (корисної моделі), якщо вона містить сукупність його (її) суттєвих ознак, достатню для досягнення зазначеного заявником технічного результату [6]. Ознаки належать до суттєвих, якщо вони впливають на технічний результат, якого можна досягти. Тобто якщо ці ознаки перебувають у причинно-наслідковому зв'язку із бажаним і передбачуваним результатом. Для виявлення зі всієї сукупності ознак тих, що є суттєвими, необхідний точний орієнтир, «показник суттєвості», яким для ознак винаходу (корисної моделі) є технічний результат. Під технічним результатом, якого можна досягти при здійсненні винаходу (корисної моделі), розуміють виявлення нових технічних властивостей об'єкта винаходу (корисної моделі), що обумовлені введенням до нього (неї) нових суттєвих ознак.

Таким чином, поняття «суттєва ознака» винаходу (корисної моделі) визначається через поняття «технічний результат». Останній, у свою чергу, розуміється як виявлення нових технічних властивостей об'єкта винаходу (корисної моделі). Якщо ознака винаходу (корисної моделі) не бере участі в досягненні технічного результату, то така ознака об'єкта розглядається як несуттєва, оскільки її наявність або відсутність на характеристику об'єкта винаходу (корисної моделі) не впливає.

До несуттєвих ознак найчастіше можуть належати характеристики зв'язків між елементами пристрою або взаємодій між прийомами процесу, пояснення функцій (роботи) елементів пристрою і прийомів процесу, вказівки конкретної назви і кількісного складу матеріалів, вказівки точних відомостей про температуру, тиск, при яких здійснюється процес etc [1]. При виявленні декількох можливих форм здійснення ознаки винаходу (корисної моделі), яка у сукупності з іншими суттєвими ознаками забезпечує одержання одного й того самого технічного результату, вона може бути виражена у вигляді альтернативних понять за допомогою сполучника «або/чи». Еквівалентною (від лат. *aequivalens*, род. відм. *Aequivalentis* – «однаковий», букв. «рівновартісний») вважається

така ознака продукту (або процесу (способу), яка є відомою в даній галузі, та призначена для вирішення тих самих задач, виконує ту саму роботу (функцію), тим самим шляхом (у такий самий спосіб) і з тим самим результатом, який був заявлений. Отже, об'єкт (товар), що охороняється патентом на корисну модель, може бути охарактеризований суттєвими, несуттєвими, еквівалентними та альтернативними ознаками.

По-третє, відповідь на питання «Які вимоги до формулювання ознак корисної моделі?» можна визначити системою нижченаведених критеріїв («критерій» з грец. κριτήριον – «засіб судження»).

Повнота. Вимога до повноти викладу технічної суті винаходу (корисної моделі) означає, що у формулі повинні міститися всі без винятку суттєві ознаки винаходу (корисної моделі). Ознаки належать до суттєвих, якщо вони впливають на технічний результат, якого можна досягти, тобто перебувають у причинно-наслідковому зв'язку із зазначеним результатом.

Загальність. Загальність формули полягає в тому, що вона має характеризувати винахід (корисну модель) в усіх можливих варіантах його (її) виконання, а не лише в окремому випадку. Щоб визначити права власника патенту в можливо ширших межах, ознаки винаходу (корисної моделі) мають бути викладені у формулі винаходу (корисної моделі), по можливості, узагальненими поняттями, термінами. Тобто у випадку виявлення декількох можливих форм здійснення ознаки, яка у сукупності з іншими суттєвими ознаками забезпечує одержання одного й того самого технічного результату, її доцільно висловити загальним поняттям, яке охоплює виявлені форми реалізації. Якщо таке поняття відсутнє або воно охоплює і такі форми реалізації ознаки, які не забезпечують отримання зазначеного технічного результату, що робить узагальнення неправомірним, ознака може бути виражена у вигляді альтернативних понять, що характеризують різні форми реалізації ознаки.

Визначеність. Ознаки у формулі винаходу (корисної моделі) не повинні допускати їх довільного чи багатозначного тлумачення. Тобто кожна ознака, що міститься у формулі винаходу (корисної моделі), має бути виражена так, щоб забезпечити можливість її чіткої та однозначної ідентифікації. Ідентифікувати (з лат. *identifico* – «пізнати», «отожнити») ознаку можливо в тому випадку, якщо вона охарактеризована поняттям (або поняттями), смисловий зміст якого (яких) однозначно сприймається фахівцем на основі відомого рівня техніки. Вимога ідентифікованості тісно пов'язана з призначенням формули винаходу (корисної моделі) як засобу встановлення факту використання винаходу (корисної моделі). Судовий експерт встановлює факт використання винаходу (корисної моделі) шляхом виявлення усіх зазначених у незалежному пункті формули ознак у порівнянні з об'єктом господарської діяльності.

Лаконічність. Лаконічність (з грец. *λακωνία* – «короткий і ясний виклад думки») формули вимагає короткої та ясної характеристики технічної суті винаходу (корисної моделі), без зайвих слів і словосполучень. Для досягнення лаконічності й однозначності у тлумаченні формули, патентною практикою вироблені усталені правила її викладу, певною мірою умовні.

По-четверте, щодо питання «Чи необхідно визначати технічну суть та специфічні особливості об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, та щодо якого є питання порушення прав інтелектуальної власності?» зазначимо таке. Слід визначити технічну суть і специфічні особливості об'єкта, що підлягає митному оформленню та щодо якого є питання порушення прав інтелектуальної власності, для того щоб встановити наявність в об'єкті (товарі) ознак, що відповідають ознакам винаходу (корисної моделі), а також щоб у подальшому зіставити їх із відповідними ознаками винаходу (корисної моделі) за патентом.

По-п'яте, відповідь на питання «Чи можна тлумачити формулу без вивчення опису до патенту на корисну модель?» полягає в такому. Відповідно до п. 7.1.4. Правил складання, формула винаходу (корисної моделі) повинна базуватися на описі й характеризувати винахід (корисну модель) тими самими поняттями, що містить опис винаходу (корисної моделі) [6]. Патентна формула є основним розділом у визначенні меж дії патенту. Але при дослідженні винаходу (корисної моделі) формулу не можна тлумачити у відриві від опису. Приведені в описі пояснювальні приклади здійснення винаходу (корисної моделі) дають можливість ясно усвідомити технічну сутність і галузь застосування винаходу (корисної моделі). Крім того, дані опису дозволяють чітко та однозначно зрозуміти терміни й визначення, зазначені у формулі. Опис у багатьох випадках може істо-

тно змінити межу обсягу винаходу (корисної моделі), в порівнянні з дослівним тлумаченням формули. Таким чином, оскільки межі дії патенту можуть залежати від змісту опису, потрібно найретельніше вивчити весь текст опису, щоб одержати необхідну для аналізу інформацію про винахід (корисну модель).

По-шосте, відповідь на питання «Якими принципами необхідно керуватися при виділенні ознак відповідно до формули корисної моделі?» буде такою. Технічний результат є єдиним орієнтиром для виявлення суттєвих ознак винаходу (корисної моделі), що включаються до патентної формули. При виділенні ознак винаходу (корисної моделі) необхідно: 1. Усвідомити постановку задачі, вирішення якої призвело до виникнення винаходу (корисної моделі). 2. Виявити причинно-наслідкові зв'язки між ознаками і виявленим технічним результатом. Іншими словами, з ознак винаходу (корисної моделі) відбираються лише ті, які забезпечують досягнення очікуваного технічного результату. 3. Оцінка суттєвості ознаки проводиться, виходячи з можливості здійснення (роботоспроможності) об'єкта винаходу (корисної моделі) у досягненні технічного результату. 4. Необхідно розкласти незалежний пункт патентної формули винаходу (корисної моделі) на конкретні ознаки. Виділивши ознаки, необхідно пам'ятати, що обсяг винаходу (корисної моделі), обумовлений формулою, виражається всією сукупністю ознак, що знаходяться у взаємозв'язку. Тому все, що записано в незалежному пункті формули, не опускаючи жодного слова чи словосполучення, і не порушуючи послідовності й пунктуації, повинно бути віднесено до відповідної ознаки. При цьому особливу увагу варто приділяти приведеним у формулі вказівкам на зв'язки, взаємодію, послідовність, взаємне розташування й інші подібні ознаки, тому що часто завдяки наявності саме таких особливостей (ознак) технічне рішення може бути зареєстроване як винахід (корисна модель).

По-сьоме, відповідь на питання «Як ідентифікувати ознаки об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню?» полягає в такому. Необхідно насамперед виявити з об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, ознаки, що відповідають ознакам винаходу (корисної моделі). Кількість ознак, що характеризують об'єкт, який перевіряється, як правило, більше кількості ознак винаходу (корисної моделі), тому з об'єкта у першу чергу необхідно виділити ті ознаки, що відповідають ознакам винаходу (корисної моделі). При цьому, щоб не допустити помилок у характеристиці ознак об'єкта перевірки (товару), послідовність виділення його ознак повинна відповідати порядку викладу ознак, наведеному в патентній формулі. Для того щоб спростити й зробити процес зіставлення ознак менш трудомістким, ознаки об'єкта перевірки по можливості бажано характеризувати тими самими термінами (виразами), якими визначаються ознаки винаходу (корисної моделі). Характеристика ознак об'єкта перевірки в усіх випадках повинна бути досить ясною, щоб зіставити їх з відповідними ознаками винаходу (корисної моделі).

Відповідно до п. 2.3 Порядку реєстрації, у Митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30 травня 2012 року № 648: «Для включення об'єкта ПІВ до митного реєстру правовласник подає до Держмитслужби України заяву за формою, наведеною у додатку до цього Порядку. <...> До Заяви додаються докладний опис об'єкта ПІВ і товарів, що його містять, який дає змогу митному органу ідентифікувати такий об'єкт ПІВ і товари та визначити код товарів згідно з УКТ ЗЕД. При реєстрації запатентованих винаходів (корисних моделей) – опис способів та методів їх ідентифікації у конкретних товарах; <...> зразки товарів, що містять об'єкт ПІВ, або їх фотографічне зображення» [4].

У випадку відсутності опису вказаних способів та методів, а також зразків товарів, з метою ідентифікації ознак об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, вбачається за доцільне залучити атестованого судового експерта за відповідною спеціальністю. Адже саме такі експерти, виходячи із нормативного змісту чинного законодавства про судову експертизу, мають достатні знання з питань, що є предметом дослідження. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», «Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності» [9].

Специфіка досліджень об'єктів права інтелектуальної власності потребує ґрунтовної теоретичної підготовки експерта, відповідного досвіду і практичних навичок. Від-

повідно до п. 5.2. розділу V Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5: «При дослідженні об'єктів промислової власності вирішуються питання щодо властивостей цих об'єктів, а саме: знаків для товарів і послуг (торговельних марок); комерційних найменувань; географічних зазначень походження товару; промислових зразків; винаходів і корисних моделей; комерційної таємниці і ноу-хау; раціоналізаторських пропозицій; топографії інтегральних мікросхем; сортів рослин; порід тварин тощо» [8].

Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої Української РСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції атестованого судового експерта [8].

По-восьме, у відповідь на питання «Якими принципами необхідно керуватися при зіставленні ознак формули, захищеної патентом, із ознаками об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню?», зазначимо таке. У першу чергу слід зіставити ознаки формули, захищеної патентом, з ознаками об'єкта, що підлягає митному оформленню, і визначити які ознаки винаходу (корисної моделі) використовуються (чи не використовуються) в цьому об'єкті. У випадку відсутності докладного опису об'єкта права інтелектуальної власності (ПІВ) і товарів, що його містять, який дає змогу митному органу ідентифікувати такий об'єкт ПІВ і товари, опису способів та методів, а також зразків товарів, з метою ідентифікації ознак об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, у випадку відсутності у посадових осіб митниці необхідних знань у сфері інтелектуальної власності, вбачається за доцільне залучити атестованого судового експерта за відповідною спеціальністю.

Методика аналізу винаходу (корисної моделі) передбачає виявлення у першу чергу спільності (подібності) між винаходом (корисною моделлю) і об'єктом, що підлягає митному оформленню. Тобто шляхом зіставлення встановити, які ознаки із загальної сукупності, що наведені в незалежному пункті формули, використовуються (чи не використовуються) в об'єкті (товарі). У випадку використання в об'єкті всіх ознак винаходу (корисної моделі) наявність додаткових ознак в об'єкті перевірки не може бути засобом для «обходу» патенту. Необхідно визначити суттєвість кожної з невикористаних в об'єкті перевірки ознак патенту, що аналізується. Так, відповідно до Правил складання, в патентну формулу повинні включатися тільки суттєві ознаки винаходу (корисної моделі). Ці правила, з різних причин, не завжди виконуються на практиці, тому в багатьох випадках при аналізі виникає необхідність розглядати питання про суттєвість ознак, наведених у формулі. Визначення суттєвості ознак винаходу (корисної моделі) проводиться не по кожному досліджуваному винаходу (корисної моделі). Якщо в об'єкті (товарі) використовуються всі ознаки винаходу (корисної моделі), що зіставляються, то немає необхідності визначати їх суттєвість [6].

Необхідність у визначенні виникає, коли при зіставленні ознак установлено, що одна або декілька ознак, наведених в аналізованому пункті формули, не використана (або замінена) в об'єкті (товарі). У цьому випадку тільки ці, невикористані в об'єкті перевірки, ознаки слід оцінити з погляду їхньої необхідності для здійснення запатентованого винаходу (корисної моделі) і досягнення винаходом (корисною моделлю) технічного результату, тобто визначити їх суттєвість. Якщо відсутня в об'єкті (товарі) ознака є для винаходу (корисної моделі) несуттєвою, а сукупність всіх інших ознак використана, то це значить, що аналізований пункт формули поширюється на об'єкт (товар), що підлягає митному оформленню. Якщо розглянута ознака виявиться суттєвою, то пункт формули не поширюється на об'єкт (товар).

Необхідність тлумачення патентної формули із застосуванням теорії еквівалентів виникає в тих випадках, коли не всі зазначені у формулі винаходу (корисної моделі) суттєві ознаки використані в об'єкті перевірки в явному вигляді. Тобто коли одна або декілька суттєвих ознак винаходу (корисної моделі) в об'єкті перевірки замінені іншими вза-

єзмозамінними елементами. У випадку, коли немає повного збігу ознак, що зіставляються, необхідно, насамперед, установити суттєвість для винаходу заміненних ознак. Потім, при необхідності, розглядається питання, чи є застосовані в об'єкті перевірки ознаки еквівалентами заміненним ознакам винаходу (корисної моделі). Якщо включені у формулу ознаки (одна або декілька) виявляються несуттєвими, то такі ознаки на еквівалентність не досліджуються, тому що при їхній заміні обсяг прав із патенту не змінюється.

Якщо відповіді на всі питання позитивні, а формула винаходу достовірна, можна стверджувати про те, що має місце факт використання винаходу. Відповідно до розділу 4.5 Методики, «При дослідженні ознак винаходу (корисної моделі) і об'єкта господарської діяльності (товару, що підлягає митному оформленню) судовий експерт виходить з наступного. 1. Тлумачення патентної формули варто визначати, виходячи, насамперед, із буквального тексту патентної формули. 2. Тлумачення патентної формули визначається сукупністю всіх ознак, включених в пункт формули, що досліджується, незалежно від того, чи є ці ознаки самі по собі відомими чи новими, тобто включені в обмежувальну і відрізняльну частини формули. 3. Об'єкт господарської діяльності (товар) підпадає під дію патенту, якщо порушений незалежний пункт формули, незалежно від того, порушені чи не порушені інші пункти патентної формули [10, с. 419].

При вирішенні питань, пов'язаних із тлумаченням формули, керуються такими принципами: а) пункт формули поширюється на об'єкт господарської діяльності, якщо він містить всі ознаки, зазначені в цьому пункті; б) пункт формули поширюється на об'єкт господарської діяльності, що включає всі ознаки, приведені в цьому пункті, плюс будь-які додаткові ознаки; в) пункт формули не поширюється на об'єкт господарської діяльності, якщо одна або кілька суттєвих ознак, що включені у даний пункт формули, не використані в об'єкті, що перевіряється» [1].

По-дев'яте, відповідь на питання «Якими принципами необхідно керуватись при зіставленні ознак формули, захищених патентом, із ознаками об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, під час такого оформлення якщо об'єкт (товар), що підлягає митному оформленню, також охороняється патентом на корисну модель?» буде такою. Тими самими принципами, що і наведені вище, у відповідь на восьме питання. При цьому вирішуються питання щодо властивостей об'єкта (товару), що підлягає митному оформленню, з визначенням суттєвих ознак, що характеризують товар, при якому для уточнення ознак об'єкта (товару) може бути використаний текст патенту лише як довідковий матеріал, власником якого є особа, яка надала право на його використання. У результаті того, що у посадових осіб митниці, як вже зазначалось у цій статті, відсутні необхідні знання у сфері інтелектуальної власності, вбачається за доцільне залучати атестованих судових експертів за відповідною спеціальністю. Адже саме такі експерти, виходячи із нормативного змісту чинного законодавства про судову експертизу, мають достатні знання з питань, що можуть забезпечити кваліфіковану відповідь на проблемні питання.

Висновки. Завершуючи дослідження, можна стверджувати, що запропоновані вище послідовні відповіді на питання щодо забезпечення з боку посадових осіб спеціалізованого підрозділу митного органу, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання функцій зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності, та посадовими особами підрозділу митного оформлення митного органу дієвого контролю за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення відповідної правозастосовної практики формують наукові основи запобігання переміщенню контрафактних товарів, ввезення яких на митну територію України або вивезення з цієї території є порушенням прав інтелектуальної власності. Разом із тим ця проблематика є доволі масштабною і потребує подальших наукових досліджень.

Бібліографічні посилання

1. Методика проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями (універсальна), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 06.02.2009 року, реєстраційний код 13.3.01.
2. Митний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.
3. Порядок взаємодії підрозділів митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності: наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 р. № 647. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50. Ст. 2007.
4. Порядок реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону: наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2018 р. № 648.

Офіційний вісник України. 2012. № 50. Ст. 2008.

5. Правила розгляду заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 15.03.2002 р. № 197. *Офіційний вісник України. 2002. № 16. Ст. 887.*

6. Правила складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 22.01.2001 р. № 22. *Офіційний вісник України. 2001. № 9. Ст. 386.*

7. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі від 15 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України. 1994. № 7. Ст. 32.*

8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5. *Офіційний вісник України. 1998. № 46. Ст. 172.*

9. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України. 1994. № 285. Ст. 232.*

10. Щодо питання проведення експертних досліджень під час забезпечення митним органом України контролю за переміщенням товарів, які містять ознаки об'єктів права інтелектуальної власності / В.Л. Федоренко, Т.М. Чабанець, О.А. Фоя. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: зб. матер. Міжнародн. наук.-практ. конф., присвяченої 150-літтю з дня народження засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квітня 2019 р.). Харків: ХНДІСЕ, 2019. С. 416–420.*

11. Нестерович В.Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 736 с.

12. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол.; В.В. Василевич, Т.Е. Василевська, В.Ф. Нестерович, Е.В. Расюк, А.В. Савченко, В.Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. проф. Ю.В. Ковбасюка і проф. В.Л. Федоренка. Київ: Ліра-К, 2016. 524 с.

13. Нестерович В.Ф. Принципи відкритості та прозорості у діяльності органів державної влади як важлива передумова для утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 4. С. 67–78.*

14. Федоренко В.Л. Порівняльно-правові дослідження як об'єкт судової експертизи у сфері авторського права: методологічний аспект. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судової експертизи. 2017. № 2. С. 72–83.*

15. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. *Експерт. 2018. № 2. С. 67–76.*

16. Федоренко В.Л., Голікова О.В. Літературні твори наукового характеру як об'єкт авторського права: поняття та класифікація. *Криміналістика і судова експертиза / ННДІСЕ. 2018. Т. 63. С. 215–223.*

Надійшла до редакції 13.06.2019

References

1. *Metodyka provedennya sudovoyi ekspertyzy, pov'yazanoyi z vynakhodamy ta korysnymy modelyamy (universal'na), zareyestrovana v Ministerstvi yustytysi Ukrainy [The methodology of forensic examination related to inventions and utility models (universal), registered with the Ministry of Justice of Ukraine] 06.02.2009 roku, reyestratsiynyy kod 13.3.01 [in Ukr.].*

2. *Mytnyy kodeks Ukrainy (2012) [The Customs Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 44-45, 46-47, 48, 552 [in Ukr.].*

3. *Poryadok vzayemodiyi pidrozdiliv mytnytsi pry zdiysnenni mytnoho kontrolyu ta mytnoho oformlennya tovariv, shcho mistyat' ob'yekty prava intelektual'noyi vlasnosti (2012) [Procedure of interaction of customs units in the implementation of customs control and customs clearance of goods containing objects of intellectual property rights]: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.05.2012 № 647. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, 50, 2007 [in Ukr.].*

4. *Poryadok reyestratsiyi u mytnomu reyestri ob'yektiv prava intelektual'noyi vlasnosti, yaki okhorneyayut'sya vidpovidno do zakonu (2012) [The procedure for registration in the customs register of objects of intellectual property rights protected in accordance with the law]: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.05.2018 № 648. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, 50, 2008 [in Ukr.].*

5. *Pravyla roz'hlyadu zayavky na vynakhid ta zayavky na korysnu model', zatverdzheni nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy (2002) [Rules for consideration of the application for the invention and applications for the utility model, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 15.03.2002 № 197. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, 16, 887 [in Ukr.].*

6. *Pravyla skladannya ta podannya zayavky na vynakhid ta zayavky na korysnu model', zatverdzheni nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy (2001) [Rules for drawing up and submitting an application for an invention and applications for a utility model, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 22.01.2001 № 22. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, 9, 386 [in Ukr.].*

7. *Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli vid 15 hrudnya 1993 roku (1994) [On the protection of the rights to inventions and utility models of 15 December 1993]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 7, 32 [in Ukr.].*

8. *Pro zatverdzhennya Instruktseyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya*

sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' (1998) [On approval of the Instruction on the appointment and conduct of judicial examinations and expert studies and scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of judicial examinations and expert studies]: nakaz Ministerstva yustytysiyi Ukrainy vid 08 zhovtnya 1998 roku № 53/5. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 46, 172 [in Ukr.].

9. Pro sudovu ekspertyzu (1994) [Forensic examination]: Zakon Ukrainy vid 25 lyutoho 1994 roku № 4038-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 285, 232 [in Ukr.].

10. Shchodo pytannya provedennya ekspertnykh doslidzhen' pid chas zabezpechennya mytnym orhanom Ukrainy kontrolyu za peremishchennyam tovariv, yaki mistyat' oznaky ob'yektiv prava intelektual'noyi vlasnosti (2019) [Concerning the Issue of Expert Investigations during the Control of Movement of Goods Containing the Objects of Objects of Intellectual Property Rights by the Customs Authority of Ukraine] / V.L. Fedorenko, T.M. Chabanets', O.A. Foya. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyz i kryminalistyky: zb. mater. Mizhmarodn. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi 150-littyu z dnya narodzhennya zasl. prof. M.S. Bokariusa* (m. Kharkiv, 18-19 kvitnya 2019 r.). Kharkiv: KHNDISE, 416–420 [in Ukr.].

11. Nesterovych V.F. (2014) Vplyv hromads'kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv: problemy konstytutsiyanoi teorii ta praktyky [Public Impact on the Adoption of Regulations: Problems of Constitutional Theory and Practice]: monohrafiya. Luhans'k: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukr.].

12. Derzhavna antykoruptsiyna polityka i zapobihannya ta protydiya koruptsiyi na publichniy sluzhbi v orhanakh derzhavnoyi vlady i orhanakh mistsevoho samovryaduvannya (2016) [State anti-corruption policy and prevention and counteraction of corruption in public service in state and local self-government bodies]: monohrafiya / avtor. kol.; V.V. Vasylevych, T.E. Vasylevs'ka, V.F. Nesterovych, E.V. Rasyuk, A.V. Savchenko, V.L. Fedorenko (ker.) ta in.; za red. prof. YU.V. Kovbasyuka i prof. V.L. Fedorenka. Kyiv: Lira-K [in Ukr.].

13. Nesterovych V.F. (2016) Pryntsypy vidkrytosti ta prozorosti u diyal'nosti orhaniv derzhavnoyi vlady yak vazhlyva peredumova dlya utverdzhennya demokratiyi uchasti [The principles of openness and transparency in the activities of public authorities are important prerequisites for promoting participatory democracy]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*, 4, 67-78 [in Ukr.].

14. Fedorenko V.L. (2017) Porivnyal'no-pravovi doslidzhennya yak ob'yekt sudovoyi ekspertyz u sferi avtors'koho prava [Comparative studies as a subject of forensics in the field of copyright: a methodological aspect]: metodolohichnyy aspekt. *Visnyk Odes'koho naukovo-doslidnoho instytutu sudovoyi ekspertyz*, 2, 72-83 [in Ukr.].

15. Nesterovych V.F. (2018) Konstytutsiyno-pravovi vydy hromads'koyi ekspertyz v Ukraini [Constitutional legal types of public examination in Ukraine]. *Ekspert*, 2, 67-76 [in Ukr.].

16. Fedorenko V.L., Holikova O.V. (2018) Literaturni tvory naukovooho kharakteru yak ob'yekt avtors'koho prava: ponyattya ta klasyfikatsiya [Literary works of a scientific nature as an object of copyright: concept and classification]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyz* / NNDISE, 63, 215-223 [in Ukr.].

SUMMARY

Fedorenko V.L., Chabanets T.M., Foya O.A. Providing by the customs authority of Ukraine the control over the movement of goods that contain signs of intellectual property objects: problems of the theory and practice of forensic research. The publication deals with actual problems of the theory and practice of providing by the officials of the specialized unit of the customs authority, in which, according to the official instructions, the functions performed to promote the protection of intellectual property rights and officials of the customs clearance unit of the customs authority of Ukraine that are entrusted with effective control over the movement of goods containing signs objects of intellectual property rights, as well as substantiation of proposals for improvement of the relevant law enforcement practice.

Investigations, using special knowledge of forensic expertise are problematic questions concerning: definition of the volume of rights of a utility model protected by a patent; the essential features that can be characterized by the object (product) protected by the patent for a utility model; requirements for the formulation of signs of a utility model established today by the current legislation; determination of the technical nature and specific features of the object (product) subject to customs clearance, and regarding which there are questions of violation of the intellectual property rights; interpretation of the patent formula without studying the patent description for a utility model; principles that should be guided by the allocation of signs in accordance with the formula of the utility model; identification of signs of an object (product) subject to customs clearance; principles that should be guided by comparable features of a formula protected by a patent with signs of an object (product) subject to customs clearance, etc. The proposals for improving the practice of preventing the customs authorities from moving counterfeit goods the importation of which into the customs territory of Ukraine or removal from this territory is a violation of intellectual property rights have been substantiated.

Keywords: *object of intellectual property right, invention, utility model, patent for utility model, customs authority, counterfeit goods.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-103-108

Тіщенко С.О. ©

кандидат
юридичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Тіщенко І.О. ©

кандидат
юридичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Авторами здійснено дослідження міжнародних міграційних процесів в умовах глобалізованого суспільства, представлено визначення основних підходів до оцінки цих процесів, розкрито домінуючі фактори, що обумовлюють міграцію у сучасному світі, а також обґрунтовано ключові напрями вирішення цієї проблеми на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

Доведено, що на міграцію, її масштаби і практики правового забезпечення суттєво впливає ціла низка зовнішніх чинників, зокрема таких як міграційна політика держав, національна специфіка нормативного регулювання, що зумовлена такими факторами, як конфлікти, загрози фізичному здоров'ю, дискримінаційні тенденції тощо.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, глобалізаційне суспільство, чинники.

Постановка проблеми. В умовах сучасного глобалізованого суспільства дослідження проблематики міграції у різних її проявах і формах є, без сумніву, актуальним. Європа стає все більш привабливим напрямом для нових і нових мігрантів, й питання полягає не стільки в тому, як зупинити переміщення великих людських потоків, – це неможливо, а в тому, як розумно і з користю для приймаючих держав використати значний потенціал міграції.

Аналіз міграції як соціокультурного феномену здійснюється дослідниками різних напрямів. Соціологи з'ясовують роль міграції в процесах соціальної мобільності, її вплив на зміну соціального статусу індивіда і групи. Економісти розглядають роль міграційних переміщень у формуванні трудових ресурсів суспільства, оцінюють їх вплив на інфраструктуру і темпи суспільного розвитку. Культурологи фокусують увагу на проблемі міжкультурного діалогу і труднощах формування етнокультурної ідентичності в контексті глобалізованого соціокультурного простору. У науковій літературі розкриваються численні аспекти цієї проблематики, однак досі ще не склалося цілісного теоретичного бачення міграції як соціокультурного явища. Крім того, міграція ще не стала предметом спеціального аналізу в контексті глобалізаційних комунікацій, що фактично нівелюють сьогодні національні кордони. Отже, тему для дослідження було обрано виходячи з актуальності і недостатньої розробки означеної проблеми.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання причин та чинників міграції населення цікавило вчених ще з позаминулого століття. Зокрема, Т. Мальтус розглядає міграцію як регулятор безробіття, Е. Равенстайн на основі виділення економічної детермінанти як основного фактора міграції формулює її закони, а К. Маркс вважає причиною міждержавної трудової міграції різницю у рівні заробітної плати, яка значною мірою детермінована продуктивністю праці. Важливість розуміння природи та чинників міграційних процесів робить їх актуальними для дослідження і в другій половині ХХ століття. Значний внесок у дослідження проблем міжна-

© Тіщенко С.О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0130-0422>

tishchenkova@ukr.net

© Тищенко І.О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5035>

iren9357@gmail.com

родної міграції зробили представники соціологічних шкіл: М. Вебер, Р. Мертон, Т. Парсонс, Г. Зіммель та інші, які у своїх працях представили нові важливі методологічні підходи до вивчення цього стратегічного питання.

Питання міграції є предметом досліджень і таких вітчизняних науковців, як: А. Сухоруков, В. Козик, С. Мельник, С. Фомін, В. Тарасевич, Л. Шевченко, О. Гриценко, Т. Камінська [1], С.М. Макуха, Р.В. Кулик, О. Малиновська та ін. Кожен з науковців зробив свій внесок у дослідження міграційної проблематики, водночас нові світові і національні тенденції знову і знову актуалізують окремі її аспекти.

Мета статті: дослідження міжнародних міграційних процесів в умовах глобалізованого суспільства, визначення основних підходів до оцінки цих процесів, розкриття домінуючих факторів, що обумовлюють міграцію у сучасному світі, та обґрунтування ключових напрямків вирішення цієї проблеми на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Із 2015 року проблема міграції на довгий час стала однією з найважливіших для Європейського Союзу (ЄС), спричинивши глибокі розбіжності між європейськими лідерами і окресливши межі, в яких вони готові співпрацювати, також вона суттєво вплинула на внутрішньополітичну ситуацію в європейських країнах.

Міграційна криза, яка досягла свого піку наприкінці 2015 року, виявилася для європейців несподіванкою. Ні урядовці, ні пересічні громадяни не розпізнали ознак катастрофи – відповідно, не було вжито адекватних заходів, тим більше що досі не було потреби у спільних діях країн – членів ЄС такого масштабу. А ті кроки політичного, правового й економічного характеру, які врешті-решт були зроблені для вирішення проблеми, продемонстрували лише бажання якомога швидше повернути контроль над ситуацією, в першу чергу на Західних Балканах, через які пролягав шлях для основної маси біженців з Близького Сходу.

Завдяки цим заходам європейці дійсно повернули собі контроль над ситуацією, потік мігрантів значно скоротився. Здобутий успіх вселив впевненість у тому, що винайдений одного разу «рецепт» дозволить впоратися із будь-якою міграційною кризою і надалі.

Та чи насправді такий оптимізм є виправданим? Адже головні питання, пов'язані з міграцією, залишилися невирішеними: на Близькому Сході, як і раніше, панує політичний хаос, який призвів у 2015 році до масового притоку мігрантів в Європу; міграція, спричинена економічними причинами, зокрема з країн Африки, триває й досі. Що стосується розбіжностей між європейськими країнами, то вони лише посилилися через зростання внутрішньополітичної напруги і стурбованості населення щодо загрози національній безпеці з боку міграції. Замість того щоб обговорити довготривалу програму подолання існуючих проблем, європейські лідери обмежуються лише заходами короткострокового характеру.

Отже, можемо констатувати, що міграційна політика ЄС й досі остаточно не сформувалася. Аби належним чином відповісти на міграційний виклик, Європі необхідно подолати два протиріччя: переконати всі країни діяти спільно у тій галузі, де кожна з них прагнула самостійно захищати власні інтереси; довіряти ЄС всупереч політичній моді, що вимагає скептично ставитися до ініціатив, які надходять з Брюсселя.

Подолати існуючі суперечності європейські країни зможуть, якщо діятимуть більш узгоджено, а для цього необхідною є солідарність. Однак солідарність повинна бути гнучкою. Гнучкість дозволяє узгодити загальноєвропейські політичні кроки із загальними інтересами і національною специфікою кожної з країн. А це, у свою чергу, дозволить закріпити у суспільній свідомості ідею спільної долі і невідворотності глобальних проблем, що виникнуть внаслідок поділу Європи. Гнучка солідарність – це найбільш реальний шлях до вкрай необхідного об'єднання різних векторів європейської міграційної політики.

Оцінюючи міграцію та її роль у соціальному розвитку тієї чи іншої держави, необхідно, в першу чергу, проаналізувати соціально-демографічні та соціально-культурні характеристики мігрантів у певних регіонах. І тут доречним буде застосування принципу комплементарності. Комплементарність мігрантів розглядається з позиції просторово-взаємодоповнюючого характеру взаємодії між приймаючим суспільством і прибуваючими особами. Чим ближчими є для мігрантів прийняті у приймаючому суспільстві моделі, норми, правила поведінки, тим безболісніше відбудеться їх «входження» у новий соціальний простір.

Кількісні характеристики є так само важливими для аналізу міграції. Вони використовуються в статистичному аналізі, у розрахунку демографічних показників, в аналізі абсорбуючого потенціалу інфраструктури приймаючого суспільства. Міграції, пов'язані з вимушеним цілепокладанням, поділяються на міграції біженців і вимушених переселенців (переміщених осіб). Для виділення цих категорій використовується правовий підхід, оскільки у тематичній позиції принципів відмінності встановити практично неможливо. Самі дослідники говорять про «плаваючий» поділ на біженців і переселенців. У деяких правових документах це пов'язано з категорією громадянства. Проте в законодавчій базі різних країн закони про біженців та вимушених переселенців актуалізують даний тип міграції. У сучасних наукових роботах все частіше зустрічаються спроби розвести ці два види міграцій, але поки однозначної дослідницької позиції немає. Міграції примусові поділяють на насильницькі і репресивні. В обох випадках мігрантами індивіди стають не з власної волі, а в силу певних адміністративних рішень. Це, як правило, зумовлене дискримінацією за етнічною, релігійною, класовою, а іноді гендерною ознакою. Перш за все, слід проаналізувати злочинні дії, що викликають насильницьку міграцію. Йдеться про торгівлю людьми, рабство і незаконне позбавлення права на свободу пересування, насильницьке утримання людей. На перший погляд, в умовах сучасної правової системи це здається архаїчною формою міграції, однак, згідно із останніми даними ООН, у період з 2010 по 2017 рр. статистика щодо торгівлі людьми, насильницьким шляхом вивезених із переважно відсталих в економічному розвитку країн, демонструє системне зростання чисельності таких осіб. Слід зазначити, що значну частку у торгівлі людьми становлять жінки і діти, які в силу об'єктивних не в змозі повідомити про своє тяжке становище.

Як зазначають фахівці, примусова міграція не завжди передбачає застосування механізму державного примусу. «Примусити» до міграції може і певна політика, яка створює нестерпні умови для життя певної соціальної групи в межах тієї чи іншої території. Примусовими міграціями можна називати переміщення значних мас людей, що виїжджають у зв'язку із прямим або опосередкованим впливом держави. Перший тип визначається як депортація, другий – як добровільно-вимушена міграція. Її принципова відмінність полягає в тому, що держава «впливає» на обставини і фактори індивідуального прийняття рішення про переселення. Тип міграції, до якого застосовується термін «депортація», так само пов'язується із репресивною міграцією. Репресивні міграції є наслідком пануючого в державі тоталітарного або авторитарного режиму, механізми якого передбачають використання репресій як способу формування нормативної поведінки особистості у цьому суспільстві. Крім того, репресивні типи міграції безпосередньо пов'язані із потребами економіки держави. Переселення великої кількості населення з одного регіону в інший може стимулювати економічний розвиток приймаючої території за мінімальних фінансових витрат.

Ще одним способом класифікації міграцій є виділення їх залежно від планів щодо кінцевого пункту перебування. Тут виділяють «маятникові» і «векторні» міграції. Маятникові міграції припускають наявність так званого періоду коливання, тобто кінцевої точки міграції, по суті, не існує. Мають місце тільки тимчасові інтервали, які індивід витрачає на перебування між двома просторовими точками, рівновіддаленими від нього соціально. Йдеться саме про соціальну відстань, оскільки маятникова міграція прив'язана не стільки до географічної, фізичної відстані, скільки до відстані між двома соціальними позиціями, що знаходяться в різних географічних пунктах. Індивід переміщується у просторі, прагнучи зберегти обидві соціальні позиції, повертаючись по черзі то до однієї, то до іншої. У цьому полягає принципова відмінність маятникових міграцій від векторних.

Векторні міграції не припускають постійного повернення із однієї точки в іншу. Кінцева точка в даному варіанті міграції існує, але, як зазначають автори даної типології, вона стає для індивідів кінцевою на різні періоди часу, тобто у даному випадку задіяним є не лише просторовий фактор, а й фактор тимчасовості. Відповідно, можна виділити: постійні векторні міграції, які передбачають остаточний «розрив» між вихідною точкою міграції та кінцевою; постійно-тимчасові міграції, пов'язані з переміщенням в кінцеву точку міграції на певний термін з подальшим поверненням на вихідну позицію; тимчасові (разові) міграції, до яких можна віднести туризм, подорожі.

Важливим критерієм типологізації міграції є критерій адміністративних кордонів. Залежно від цього міграції поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні, у свою чергу, групуються у внутрішньорегіональні та міжрегіональні. Зовнішні ж орієнтуються на

«вхід» і «вихід»: еміграція і імміграція. У рамках зовнішніх міграцій виділяють транзитні (з подвійним перетином державного кордону) і прикордонні (т.зв. фронтерські, що відображають глибину проникнення на внутрішні території – наскільки далеко від адміністративного кордону). Ця типологія, на думку авторів, стає актуальною для аналізу поняття національних держав, коли питання територіальних розмежувань носить практичний і маркерний характер.

На часі – типологізація міграції за ознакою соціокультурних кордонів. Дана типологія спирається на теорію соціокультурних систем, згідно з якою внаслідок міграційних процесів виникають так звані хоумленди (homeland) – соціально-культурні утворення, які сприймаються особистістю як свій, рідний простір, і чужорідні соціально-культурні осередки. Ці осередки можуть і не збігатися із територіальними кордонами. Індивід або група може переміститися за межі своїх адміністративних кордонів, але потрапити в простір «homeland», де буде як і раніше відчувати «дух батьківщини», тобто того соціокультурного простору, звідки він виїхав. Водночас, не перетинаючи адміністративних кордонів, але перемістившись за межі свого «homeland», можна опинитися в чужорідному середовищі.

Феномен «homeland» у сучасному суспільстві можна розглядати і як новий вид міграції – перетин адміністративних кордонів держави без зміни свого соціально-культурного становища. В результаті глобалізації сучасного суспільства індивід переселяється в іншу країну і потрапляє у середовище своїх земляків, які зберегли культуру і систему соціальних зв'язків країни, з якої прибули. По суті, він змінює не «батьківщину», а лише громадянство.

Представлена вище спроба систематизувати попередній досвід типологізації міграційних процесів свідчить про існування певної статичності у даному питанні. В існуючих підходах практично не інтегровані нові види і форми міграцій, пов'язані з глобалізацією світової спільноти, з розвитком інформаційних технологій. Трансформація світової спільноти і технічний прогрес спричиняє закономірні зміни й у процесах, пов'язаних з переміщенням індивідів у соціальному просторі. Йдеться про віртуальні міграції, облік яких для державних служб статистики є менш актуальним (у рекомендаціях ООН з обліку міграцій це питання ніяк не відбито і не розглянуто), проте з позицій аналізу змін в соціумі ця категорія міграцій є не менш важливою – вона трансформує бачення свого соціального простору, сприйняття культури і системи цінностей, змінює звичні межі «свого» і «чужого» простору. У зв'язку з цим необхідно доповнювати існуючі типології новими видами міграцій, що виникають під впливом процесів інформатизації (у рекомендаціях ООН з обліку міграцій це питання ніяк не відображено), проте з позицій аналізу змін в соціумі ця категорія міграцій є не менш важливою – вона трансформує розуміння соціального простору, сприйняття культури і системи цінностей, змінює звичні межі «свого» і «чужого» простору. Відтак, необхідно доповнювати існуючі типології новими видами міграцій, що виникають під впливом процесів інформатизації.

Таким чином, сформовані протягом тривалого періоду часу способи класифікації міграцій, виражені у традиційних термінах політики національних держав, втрачають свою актуальність, поступаючись місцем транснаціональним вимірам. З'являються нові критерії міграції – легальна/нелегальна, сезонна/маятникова, добровільно-примусова (біженці і переселенці), що свідчать про небезпеку втрати людиною своєї національної приналежності і почуття вкоріненості.

На даний час сформовано механізм нормування міграції, важливим складовим елементом якого виступає нормативно-правова система міжнародного регулювання міграційних процесів. Ця система нормативного регулювання демонструє прагнення уніфікувати стандарти роботи з мігрантами, включаючи і тих, хто змушений був виїхати з батьківщини через політичні причини. Оскільки в більшості законодавчих практик біженці виділені в особливу міграційну категорію, виникає закономірна проблема термінології. Більшість законів про біженців орієнтовані на своїй практиках на міжнародні акти, зокрема на Конвенцію про статус біженців, прийняту 28 липня 1951 року. Згідно з цим документом людина стає біженцем «в силу цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або наявності певних політичних переконань й не може отримати належний захист з боку своєї країни або не бажає скористатися таким захистом внаслідок цих побоювань; або, не маючи певного громадянства і перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не мо-

же чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань».

Виходячи з цього визначення, слід звернути увагу на кілька аспектів. По-перше, акцент у ньому робиться на політичній причинності переміщення. По-друге, в подальших пунктах особлива увага приділяється уточненню і осмисленню такого важливого у політичних практиках моменту, як «громадянство». Проблема громадянства і відповідальності держави за громадянина іншої держави, який фактично відмовився від свого громадянства, розглядається у низці пунктів Конвенції. Важливість принципу «громадянства» в аналізі проблеми мігрантів як таких, зокрема політичних мігрантів, стала дискусійним питанням. У ході розгляду трансформації феномена громадянства в умовах мультикультурного суспільства проявляються два протилежних тренда. Один з них пов'язаний з істотним ослабленням контролюючого міграційні потоки режиму для тих категорій, які можна охарактеризувати як привілейовані. До цієї категорії потрапляють підприємці, висококваліфіковані працівники (тобто ті людські ресурси, які здатні принести економічну і соціальну користь приймаючій стороні без додаткових вкладень). Другий тренд полягає в посиленні обмежувальних заходів, у тому числі і для такої групи, як біженці, що шукають політичного притулку.

Класичне сприйняття інституту «громадянства» вступає у певне протиріччя з ідеалом мультикультурного громадянства як нової форми громадянства. Звертаючись до ідей відомого британського дослідника Т. Модуда, який аналізує процеси трансформації ідентичності, не можна оминати увагою ідею, що «громадянство» в традиційному розумінні передбачає вимогу культурної асиміляції мігрантів, яку висуває приймаюча сторона. У свою чергу, Т. Модуд, розмірковуючи над можливостями розвитку і трансформації даного інституту, висуває ідею мультикультурного громадянства, для якого ці вимоги будуть вже непотрібні.

Висновки. Таким чином, на міграцію, її масштаби і практику правового забезпечення суттєво впливає ціла низка зовнішніх чинників, зокрема таких, як: міграційна політика держав, національна специфіка нормативного регулювання, зумовлена такими факторами, як конфлікти, загрози фізичному здоров'ю, дискримінаційні тенденції тощо. Однак у сучасному суспільстві можна виділити ще один фактор збільшення міграційних потоків – це інформація та її доступність. Розглядаючи проблему загострення міграційної кризи, слід зауважити, що на даний момент вона тісно пов'язана з процесами глобалізації і трансформації національних держав, економічним дисбалансом їх розвитку. На думку фахівців, масовий характер міграції призвів до необхідності перегляду характеру «громадянства» як групового, а не індивідуального договору. В такому випадку втрачає актуальність вимога до акультурації або асиміляції, натомість виникає потреба лише у логічно необхідній адаптації до соціально-політичних процесів у приймаючому суспільстві. Змінюється «портрет» суб'єкта міграції: із колишнього об'єкта міграційної політики, що підкоряється нормативному регулюванню з боку національних держав, він перетворюється на повноцінного політичного актора, здатного впливати на перебіг внутрішньополітичних процесів приймаючого суспільства, на розподіл політичних сил, на формування нових політичних рухів.

Бібліографічні посилання

1. Benton M., Embiricon A. Doing More with Less: A New Toolkit for Integration Policy, MPI, REPORTS, JANUARY 2019.
2. Lacroix, T. Conceptualizing Transnational Engagements: A Structure and Agency Perspective on (Hometown) Transnationalism / T. Lacroix // *International Migration Review*. 2014. Vol. 48. № 3. – P. 643–679.
3. Малахов В. Интеграция мигрантов: Концепции и практики. М. : Фонд «Либеральная Миссия», 2015. 272 с., С.17.
4. Шевченко Л., О. Гриценко, Т. Камінська. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз / за ред. Л. С. Шевченко. - Х. : Право, 2010. - 448 с.
5. Meer N., Modood T. How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism? // *Journal of Intercultural Studies*, Vol. 33. 2, 2012, P. 175-196.

Надійшла до редакції 19.09.2019

References

1. Benton, M., Embiricon, A. (2019) Doing More with Less: A New Toolkit for Integration Policy, MPI, REPORTS, JANUARY. [in Eng.]
2. Lacroix, T. (2014) Conceptualizing Transnational Engagements: A Structure and Agency Perspective on (Hometown) Transnationalism. *International Migration Review*.. Vol. 48. № 3. P. 643–

679. [in Eng.]

3. Malakhov V., (2015) Integratsyya mygrantov: Kontseptsyy u praktyky [Integration of migrants: Concepts and practices]. M. : Fond «Lyberal'naya Myssyya». 272 s., S. 17 [in Russ.].

4. Shevchenko, L. O. Hrytsenko, T. (2010) Kamins'ka. Bezpeka lyuds'koho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyy analiz [Human Development Security: An Economic-Theoretical Analysis]; za red. L. S. Shevchenko. Kharkiv : Pravo, 448 s. [in Ukr.]

5. Meer, N., Modood, T. (2012) How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism? *Journal of Intercultural Studies*, Vol. 33. 175-196.

SUMMARY

Tishchenkova S.O., Tyshchenkova I.O. Migration processes in the modern world: legal, economic and socio-cultural aspects. Numerous aspects of the problem of migration have been revealed in the scientific literature, but there has not yet been a coherent theoretical vision of it as a socio-cultural phenomenon. The authors have studied international migration processes in a globalized society, they have identify the main approaches to the assessment of these processes, they have detected the dominant factors that cause migration in the modern world, as well as substantiate the key directions of solving this problem at the international, national and regional levels.

It has been proven that migration, its scope and legal support practices are significantly influenced by a number of external factors, such as governments' migration policies, national regulatory specifics, such as conflicts, threats to physical health, discriminatory trends, and so on. In the course of the study it was found out how the "portrait" of the migration entity changes, since it is transformed from a former object of migration policy subject to normative regulation by nation-states into a full-fledged political actor capable of influencing the flow of host political processes. society, the distribution of political forces, the formation of new political movements.

Considering the problem of exacerbation of the migration crisis, the authors proved that at the moment it is closely connected with the processes of globalization and transformation of nation states, economic imbalance of their development. The widespread nature of migration has necessitated a revision of the character of "citizenship" as a group rather than an individual contract. In this case, the requirement for acculturation or assimilation is no longer valid. And there is a need only for the logically necessary adaptation to the socio-political processes in the host society.

Developed countries are becoming more and more attractive to new and emerging migrants, and the question is not how much to stop the movement of large human flows - it is impossible, but how to use the considerable potential of migration for the benefit of host countries.

Keywords: migration, migration processes, globalization society, factors.

УДК 342.565.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-108-116

Голобутовський Р.З. ©

кандидат юридичних наук,
суддя Дніпропетровського
окружного адміністративного суду

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ СУДІВ УКРАЇНИ

Висвітлено адміністративно-правові аспекти професійної підготовки кадрів для системи правосуддя України. Розглянуто систему професійної підготовки суддів, виокремлено та детально розкрито її складові елементи. Проаналізовано нормативно-правову базу професійної підготовки суддів у Національній школі суддів України. Наголошено на важливості підготовки компетентних кадрів для національних судів, що досягається шляхами: первинного здобуття особою вищої юридичної освіти, професійної діяльності у сфері права, спеціальної підготовки кандидата на посаду судді, періодичного проходження підготовки та підвищення кваліфікації діючого судді у Національній школі суддів України.

Ключові слова: професійна підготовка, суддя, спеціальна підготовка судді, періодична підготовка, система професійної підготовки.

© Голобутовський Р.З., 2019
inbox@adm.dp.court.gov.ua

Постановка проблеми. Запровадження ефективного та оперативного правосуддя неможливо без наявності висококваліфікованих суддівських кадрів. Посада судді – вершина юридичної еволюції будь-якого правника, мета життя, статус у суспільстві, покликання та зміст життя.

Будь-яка правова конфліктна ситуація, яка розглядається в суді, вимагає від судді знань законодавства, вміння його застосувати, професіоналізму в спілкуванні зі сторонами, дослідження норм права і доказів у справі, професіоналізму в суддівському розсуді.

Очікування суспільства від представників Феміди є складними, багатограними, але основне – професіоналізм та відданість професії.

Саме тому робота судді вимагає постійного оновлення знань. Суддею не може бути людина, всі знання якої обмежені тільки юриспруденцією, її повинні відрізняти широкий кругозір, глибока освіченість, знання філософії, психології та інших наук.

Для здійснення правосуддя відповідно до чинного законодавства держава повинна мати висококваліфікований суддівський корпус. Тому особливого актуальності набувають питання професійної підготовки і підвищення кваліфікації суддівських кадрів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковою розробкою зазначених питань свого часу займалися відомі вчені: П.Б. Коптєв, С.С. Лукаш, Соколенко та ін. Окремі дослідження були проведені вченими-адміністративістами, особливо слід вказати роботи: В.Б. Авер'янова, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, В.С. Декаленко, Н.Д. Квасневської, С.В. Ківалова, Л.В. Крупної, Л.М. Москвич, С.В. Прилуцького, О.П. Рябченко, С.Ю. Обрусної, А.О. Селіванова, Ю.О. Тихомирова, М.М. Тищенко, М.К. Якимчука, Ю.П. Яновича та ін.

Але актуальність зазначеного питання та певна фрагментарність раніше проведених досліджень викликає необхідність проведення глибокого наукового аналізу окреслених проблем.

Виходячи з наведеного, **метою** даної роботи є висвітлення адміністративно-правових аспектів професійної підготовки кадрів для суддівського корпусу України, пошук та запровадження нових форм і напрямків підготовки.

Виклад основного матеріалу. Навіть при найдосконалішому нормативно-правовому масиві законодавчих актів, організаційній структурі та критеріях відбору, зміст та ефективність правосуддя в цілому визначають люди. В аспекті наведеного, як не згадати відому "крилату" фразу: "Кадри вирішують все", що найбільш точно розставляє акценти проблеми сьогодення.

У сучасних умовах при усіх благах науково-технічного розвитку світу, людський фактор не лише не втрачає свого значення, але й стає все більш визначальним, саме тому особливу роль у даному процесі набуває підготовка професійних суддівських кадрів.

Специфіка правового статусу судді зумовлює ті складнощі, що виникають під час набору кандидатів на посади суддів, а особливо – під час управління їх діяльністю. Необхідно звернути увагу, що управління діяльністю судді в умовах дотримання конституційних та загальновизнаних міжнародних принципів забезпечення незалежності судді та його підпорядкованості закону та служіння праву можливе лише шляхом підтримання його професійних і моральних якостей.

Слід погодитися з доктором юридичних наук М. Оніщуком, що важливою складовою покращення стану справ у здійсненні правосуддя в країні є посилення якості підготовки суддівських кадрів: кандидатів на посаду судді та діючих суддів [1, с. 100].

Переконані, що висококваліфіковані кадри в будь-якій сфері діяльності створюються в результаті цілеспрямованої кадрової політики, головною складовою якої є професійна підготовка.

Трансформаційні перетворення останніх часів не оминули й суддівську систему. У результаті посилення демократичних намагань, викликаних Революцією Гідності, та справедливих очікувань суспільства в ньому сформувався новий запит на принципово нову якість правосуддя та образ сучасного справедливого судді.

Не змінюючи існуючу модель правосуддя, держава намагається відповісти на сформовані суспільні виклики та реформувати насамперед систему відбору суддівських кадрів. Необхідно погодитися з позицією В.І. Ніконова, який зазначив, що державна служба потребує припливу нових людей, здатних управляти по-новому [2, с. 521].

Ми підтримуємо точку зору окремих вчених, які обґрунтовують власну позицію, з огляду на залежність якості правосуддя від дієвого розвитку та життєдіяльності системи адміністративно-правового забезпечення формування професійних кадрів для суддівсь-

кої системи.

Дана модель не є простою, вона багатогранна та залежна від багатьох чинників. Насамперед вона включає в себе здобуття особами вищої юридичної освіти у вищих навчальних закладах, проведення заходів, спрямованих на відбір кандидатів на посаду судді, навчання у Національній школі суддів, підвищення рівня знань під час перебування на посаді судді тощо.

Зазначене питання не залишилось поза увагою й міжнародної спільноти, що підтверджується прийняттям міжнародних документів, які закріплюють вимоги, що висуваються до професійних якостей суддів.

Необхідно вказати такі міжнародні документи: Основні принципи ООН з питання незалежності судової спільноти; Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів (Резолюція 1989/60 від 24.05.1989); Європейська хартія про статус суддів; Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, від 07.09.1990; Незалежність, дієвість та роль суддів (Рекомендації № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи від 13.10.1994); Європейська хартія про Закон "Про статус суддів" від 10.07.1998; висновок Консультативної Ради Європейських суддів № 1 (2001) і Висновок № 3 (2002), Висновок № 4 про належну початкову підготовку працівників судових органів і підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях та ін.

Протягом багатьох років якість здійснення правосуддя, незалежність і неупередженість судової влади, ефективність судової системи, статус, компетентність, дисципліна і відповідальність суддів, навчання та підготовка суддівських кадрів і багато інших питань є предметом постійного і широкого обговорення Ради Європи.

Дух і сила в цих областях країн Європи яскраво продемонстровані в конвенціях, хартіях, меморандумах, резолюціях і рекомендаціях, прийнятих комітетами, консультативними радами та іншими органами Ради Європи [3, с. 158].

Зупинимо свою увагу на деяких з них. Так, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № Res (2010) 12 державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність і відповідальність, прийняті Комітетом Міністрів 17.11.2010 на 1098-му засіданні Комітету Міністрів замість Рекомендацій № R (94) 12 від 13.10.1994 р. акцентують свою увагу на питаннях навчання і підготовки суддів.

Як правило, Рекомендації № R (2010) 12 спрямовані на посилення усіх заходів, необхідних для сприяння незалежності суддів, гарантій ефективності їх роботи та її удосконалення, зміцнення ролі окремих суддів і суддівського корпусу в цілому. Так, п. 56 Рекомендацій № Res (2010) 12 визначено, що суддям має бути забезпечено теоретичне і практичне початкове навчання і навчання без відриву від роботи, яке повністю фінансується державою. У це навчання повинні входити предмети економічної, соціальної та культурологічної тематики, пов'язані із здійсненням судових функцій. Інтенсивність і тривалість такого навчання повинні визначитися з урахуванням попереднього професійного досвіду.

Наступним пунктом Комітет Міністрів Ради Європи рекомендує незалежному органу забезпечувати повну відповідність освітніх програм початкового навчання і навчання без відриву від роботи вимогам відкритості, компетентності та неупередженості, властивим посаді судді.

Консультативна рада європейських суддів (КРЕС) вважає, що від високого рівня професійних знань суддів залежить також і ефективність судової системи. У своєму Висновку щодо принципів та правил професійних стандартів поведінки суддів, Консультативна рада європейських суддів рекомендує суддям підтримувати свій високий професійний рівень через підготовку та перепідготовку, які забезпечували б їм необхідну кваліфікацію [4].

КРЕС, визначаючи основи для призначення або підвищення на посаді суддів, у своєму Висновку № 1 (2001) для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів, підпунктом "а" п. 22 вірно задається питанням: "Чи достатньо конкурсних іспитів, чи не потрібно оцінювати і особисті якості, а також навчати практичним навичкам, а потім перевіряти їх на іспитах?" [5].

З метою забезпечення усіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою, було розроблено Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки, що затверджена Ука-

зом Президента України від 01.02.2012 № 45/2012 [6].

Серед основних її цілей можна виділити такі:

- досягнення високого рівня розвитку людського потенціалу держави;
- розроблення механізмів залучення до роботи у сферах державного управління висококваліфікованих фахівців, здібних випускників вищих навчальних закладів;
- відновлення технології добору кадрів для зайняття управлінських посад із числа працівників, що мають досвід роботи на посадах нижчого рівня у відповідній сфері діяльності;
- формування дієвого кадрового резерву на зайняття керівних посад у сферах державного управління;
- посилення вимог до моральних якостей осіб, які залучаються до управлінської діяльності, з метою уникнення можливих проявів корупції, запобігання виникненню конфлікту інтересів, удосконалення процедури дисциплінарного провадження;
- підготовка та професійний розвиток вищих керівних кадрів державної служби, здатних забезпечити ефективність державної політики у сфері державного управління, та лідерство у проведенні адміністративної та економічної реформ.

Досліджуючи питання професійної підготовки кадрів для судів України, неможливо залишити поза увагою ЗУ "Про судоустрій та статус суддів", що регламентує загальні питання організації судової влади та здійснення правосуддя, статусу судді, порядок зайняття посади судді, в тому числі проведення процедури добору кандидатів на посаду судді, їх спеціальної підготовки, проведення кваліфікаційного іспиту та конкурсу на зайняття вакантної посади судді, кваліфікаційного оцінювання судді, подальшої підготовки судді для підтримання його кваліфікації тощо [7].

Слід погодитися з позицією В.С. Декаленко, що професійну підготовку кадрового персоналу судів України необхідно розглядати як цілісну систему, а тому ми можемо виокремити її складові елементи:

- підготовка у ВНЗ (отримання після випуску диплома спеціаліста/ магістра в галузі права);
- професійна діяльність у сфері права (не менше п'яти років, з підтвердженням у трудовій книжці);
- спеціальна підготовка кандидата на посаду судді в Національній школі суддів України (отримання свідоцтва);
- підготовка судді в Національній школі суддів України для підтримання та підвищення кваліфікації [8].

Однією з головних вимог, що пред'являються до майбутніх суддів, є наявність вищої юридичної освіти. Сучасна система освіти характеризується переходом на дворівневу систему освіти, за допомогою якої здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти за програмами бакалаврату та магістратури.

Відповідно до положень п. 1 ч. 6 ст. 69 ЗУ "Про судоустрій та статус суддів", для зайняття посади судді необхідна наявність вищої юридичної освіти виключно ступеня магістра (або прирівняної до неї вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобутої в Україні, або вищої юридичної освіти відповідного ступеня, що здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку [7].

На жаль, слід констатувати, що на сьогодні якість сучасної юридичної освіти залишає бажати кращого. Багато в чому це обумовлено переходом від традиційної для нашої держави системи освіти з якісною підготовкою з фундаментальних правничих дисциплін до "проєвропейської" моделі кредитно-модульної освіти.

Виправити, певним чином, патову ситуацію покликана Концепція реформування юридичної освіти, проєкт якої спільно розроблений МОН України та МЮ України і 25.03.2019 презентований для загального громадського обговорення [9], а також інші відповідні документи [16].

Компетентність судової влади ґрунтується лише на високому професіоналізмі суддів як носіїв судової влади. Це насамперед впливає на рівень їхньої кваліфікації і визначається теоретичною підготовкою, професійною майстерністю, прагненням до перемоги справедливості, почуттям особистої та професійної гідності [10].

Важливим елементом підготовки професійних кадрів для системи правосуддя є попередній практичний стаж роботи за фахом, для особи, що претендує на зайняття посади судді. Зазначена вимога передбачена ч. 1 ст. 69 ЗУ "Про судоустрій та статус суддів" та одночасно з віковим цензом покликана сприяти залученню до суддівських лав

найбільш досвідчених кандидатів.

Але наявність диплома магістра права та запису у трудовій книжці про професійну діяльність протягом п'яти років після закінчення ВНЗ, ще жодним чином не свідчить про здатність особи вершити правосуддя та ухвалювати рішення ім'ям України. Особа повинна набути ґрунтовних, тонких, спеціалізованих професійних знань, що відображають специфіку роботи судді, спрямованих на формування компетентностей, які відповідають бажаній посаді кандидата.

Особа, котра претендує набути статусу професійного судді, повинна володіти комплексом спеціальних, практично орієнтованих знань і навичок, необхідних для успішного виконання функцій носія судової влади, та вміти застосовувати їх у процесі професійної діяльності [11, с. 10].

Отриманий кандидатом досвід роботи у сфері права протягом п'яти років є складовим елементом фундаменту професійної підготовки майбутнього судді [8].

Основною складовою системи професійної підготовки кадрів для суддів України є стадія добору, що включає в себе проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки в Національній школі суддів України та отримання свідоцтва про проходження зазначеної спеціальної підготовки (п. 9 ч. 1 ст. 70 ЗУ "Про судоустрій та статус суддів").

Особливості проходження кандидатами на посаду судді спеціальної підготовки визначені ст. 77 ЗУ "Про судоустрій та статус суддів". Визначальними для регулювання спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді є положення ст. 127 Конституції України та розділу IV Закону України "Про судоустрій і статус суддів", стандарти, що містяться у висновках Консультативної ради Європейських суддів (КРЕС), Європейській хартії про статус суддів (1998), Київських рекомендаціях щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та в Середній Азії (2010 р.).

Крім зазначених нормативно-правових актів, додатково слід згадати такі:

- Порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 12.02.2018 № 19/зп-18;
- Програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді та Навчальний план спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затверджені рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 13 липня 2018 року № 172/зп-18;
- Програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки, затверджена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 12.02.2018 № 19/зп-18;
- Навчальний план спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 12.02.2018 № 19/зп-18;
- Положення про порядок і методику оцінювання результатів спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 30.05.2013 № 32/зп-13;
- Положення про стажування та наставництво (коучинг) кандидатів на посаду судді, затверджене наказом ректора Національної школи суддів України від 02.08.2018 № 44.

За своїм процедурним змістом та наповненням спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді здійснюється Національною школою суддів України відповідно до програм та навчальних планів спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді та кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки, згідно з Порядком проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затвердженим Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за рекомендацією Національної школи суддів України.

Спеціальна підготовка проводиться протягом дванадцяти місяців (для кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки, протягом трьох місяців) за рахунок коштів Державного бюджету України.

На період проходження спеціальної підготовки за кандидатом на посаду судді зберігається основне місце роботи, виплачується стипендія в розмірі посадового окладу помічника судді місцевого суду. Строк проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України зараховується до стажу професійної діяльності у сфері права [12].

За результатами спеціальної підготовки кандидати отримують свідоцтво устанавленого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України зразка. Проходженням канди-

датом спеціальної підготовки вважається успішне виконання програми підготовки.

Спеціальна підготовка не лише надає можливість кандидатам успішно здати кваліфікаційний іспит, а й здійснює їх підготовку для подальшої роботи на посаді судді [8].

У цьому аспекті доречно буде згадати виступ проректора Національної школи суддів України Володимира Мазурка: "Головне завдання підготовки – допомогти кандидатам розвинути відповідні якості та набутти професійних знань, умінь і навичок, необхідних для належного виконання повноважень судді: приймати законні, обґрунтовані та справедливі рішення; з повагою ставитися до особи, забезпечувати реалізацію її прав і свобод; дотримуватися норм суддівської етики та судової деонтології; усвідомлювати високу значущість суду тощо" [13].

Аналіз змісту навчальних планів спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, дозволяє зробити висновок про акцентування уваги під час навчання на шести окремих блоках підготовки:

- основи організації суду та діяльності судді;
- цивільне судочинство;
- господарське судочинство;
- кримінальне судочинство та судочинство у справах про адміністративні правопорушення;
- адміністративне судочинство;
- суддівські компетенції.

Наступним елементом системи професійної підготовки кадрового персоналу судів виступає підготовка діючого судді для підтримання належного рівня його кваліфікації.

Так, відповідно до положень ст. 89 ЗУ "Про судоустрій та статус судів", суддя зобов'язаний проходити підготовку для підтримання кваліфікації в Національній школі суддів України.

Порядок організації і проведення підготовки суддів для підтримання кваліфікації та періодичного навчання суддів з метою підвищення рівня кваліфікації, підготовки суддів, яких обрано на адміністративні посади; проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом за результатами кваліфікаційного або регулярного оцінювання; проведення додаткових курсів навчання за рекомендацією викладача (тренера) після проходження тренінгу в Національній школі суддів України визначено Положенням про підготовку та періодичне навчання суддів у НШСУ, затвердженим наказом ректора НШСУ від 06.07.2017 р. № 26 [14].

Регулярність проходження підготовки для підтримання кваліфікації судді встановлена не рідше одного разу на три роки. Загальний час підготовки не може бути меншим 40 академічних годин упродовж кожних трьох років перебування на посаді судді.

За справедливим судженням М.І. Буденко, розрахунком потреби у перепідготовці та підвищенні кваліфікації суддів і працівників апаратів судів слід вважати оцінку кількості осіб відповідного суду за групами державних посад, видами, формами, напрямками та термінами навчання, для яких навчання в розрахунковому періоді є обов'язковим або доцільним; розрахунок потреби в перепідготовці та підвищенні кваліфікації суддів і працівників апаратів судів повинен здійснюватися, виходячи з цілей і завдань, які стоять перед судами в цілому, а також цілей і завдань відповідного суду [15, с. 22].

Національна школа суддів України проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до необхідності вдосконалення їхніх знань, умінь і навичок залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, де вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цієї метою Національна школа суддів України організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб [7].

Необхідно зазначити, що на практиці у першу чергу на підвищення кваліфікації направляються судді, які є кандидатами на посадові переміщення. Пов'язано це з тим, що основною метою підвищення кваліфікації є оновлення знань (теоретичних і практичних) судді у зв'язку із зростанням вимог до рівня його кваліфікації та необхідністю оволодіння новими або більш досконалішими методами вирішення професійних завдань.

Викладачі Національної школи суддів України звертають особливу увагу на ту обставину, що основним завданням практичних працівників, які прибувають на підготовку для підтримання кваліфікації, є отримання знань, які мають прикладне значення, з актуальних та складних питань правозастосування [8].

Під час проведення підготовки суддів для підтримання кваліфікації, з метою ви-

явлення індивідуальних потреб судді щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання викладачами (тренерами) Національної школи суддів України здійснюється регулярне оцінювання судді (ст. 90 ЗУ "Про судоустрій і статус судді").

Результати регулярного оцінювання судді можуть враховуватися під час розгляду питання про проведення конкурсу на зайняття посади у відповідному суді.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно в котрий раз наголосити, що найголовнішою метою професії правника слід вважати захист прав та інтересів особи, оскільки зазначене органічно впливає із самої природи правової держави та громадянського суспільства.

Найважливішими показниками рівня професійної правової культури є дотримання принципів верховенства права та законності. Висока професійна культура, точне і неухильне виконання представниками Феміди покладених на них функцій виступають важливою гарантією прав особистості, що накладає на суддів особливу відповідальність.

У свою чергу, необхідним фактором підготовки якісних юридичних кадрів, забезпечення належного рівня правових знань та правового виховання населення, подолання правового нігілізму громадян і, особливо, представників суддівського корпусу є безперервність юридичної освіти.

Здобуття вищої юридичної освіти у ВНЗ, професійна діяльність у сфері права, проходження спеціальної підготовки кандидата на посаду судді та подальше періодичне навчання у Національній школі суддів України в межах підготовки судді для підтримання його кваліфікації є складовими комплексної системи професійної підготовки кадрів для судів України.

Бібліографічні посилання

1. Оніщук М. Роль Національної школи суддів України у підготовці кадрів для судової системи: реалії та перспективи. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1 (6). С. 100–105.
2. Никонов В. И. Формирование персонала государственной службы. *Государственная служба: теория и организация*. Ростов-на-Дону, 1998. С. 520–542.
3. Аблаєва Е.Б. Профессиональное обучение судей как одно из приоритетных направлений совершенствования судебной системы республики Казахстан. *lex russica*. 2018. № 3 (136). С. 153–166.
4. Висновок Консультативної ради європейських суддів "Щодо принципів та правил, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема етичні норми, несумісну з посадою поведінку і неупередженість". Страсбург, 19 листопада 2002 р. URL: <https://rm.coe.int/1680747c16> (дата звернення 10.04.2019).
5. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів. Страсбург, 23 листопада 2001 р. CCJE (2001) OP № ° 1. URL: <https://rm.coe.int/1680747b8e> (дата звернення 10.04.2019).
6. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки: Указ Президента України від 01.02.2012 р. № 45/2012. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> (дата звернення 10.04.2019).
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 10.04.2019).
8. Декаленко В.С. Адміністративно-правове забезпечення формування кадрів для судів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 219 с.
9. Проект Концепції реформування юридичної освіти. *Офіційний сайт МОН України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-napracovanijspilno-z-ministerstvom-yusticiyi-ukrayini-proekt-koncepciyi-reformuvannya-yuridichnoyi-osviti> (дата звернення 10.04.2019).
10. Мельник М. Г. Кадрове забезпечення діяльності судів: теорія, практика, світовий досвід здійснення: монографія. Львів: Ліга-прес, 2012. 268 с.
11. Костенко А. Спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді – складова процесу формування суддівського корпусу в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 8–14.
12. Порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді: затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 12.02.2018 року № 19/зп-18. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/poryadok_vkksu.pdf (дата звернення 10.04.2019).
13. Закаблук М. Реалізація сценарію підготовки помічників суддів дозволить у значно коротші строки поповнити суддівський корпус. 2016. URL: http://zib.com.ua/ua/print/125419-prorektor_nshs_volodimir_mazurok_realizaciya_scenariyu_pidgo.html (дата звернення: 10.04.2018)
14. Положенням про підготовку та періодичне навчання суддів у НШСУ: затверджене наказом ректора Національної школи суддів України від 06.07.2017 р. № 26. URL:

[http://www.nsj.gov.ua/files/1499414922Додаток%201%20до%20н-зу%20Пол-ня%20про%20під-ку%20та%20п-чне%20навч-ня%20суддів,%2006.07.17%20\(1\).pdf](http://www.nsj.gov.ua/files/1499414922Додаток%201%20до%20н-зу%20Пол-ня%20про%20під-ку%20та%20п-чне%20навч-ня%20суддів,%2006.07.17%20(1).pdf) (дата звернення: 10.04.2018)

15. Буденко Н. И. Деятельность администратора суда по обеспечению повышения квалификации и профессиональной подготовки судей. *Администратор суда*. 2006. № 2. С. 21–30.

16. Концепція національних стандартів суддівської освіти в Україні. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/symbols/>.

Надійшла до редакції 13.05.2019

References

1. Onishchuk M. (2014) Rol' Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy u pidhotovtsi kadriv dlya sudovoyi systemy: realiyi ta perspektyvy [The Role of the National School of Judges of Ukraine in Training for the Judicial System: Realities and Perspectives]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy*, 1 (6), 100-105 [in Ukr.].

2. Nykonov V.Y. (1998) Formirovaniye personala gosudarstvennoy sluzhby [Formation of public service personnel]. *Gosudarstvennaya sluzhba: teoriya y orhanyzatsyya*. Rostov-na-Donu, 520–542 [in Russ.].

3. Ablayeva E.B. (2018) Professional'noe obucheniye sudey kak odno iz prioritnykh napravleniy sovershenstvovaniya sudebnoy sistemy Respubliki Kazakhstan [Vocational training of judges as one of the priority areas for improving the judicial system of the Republic of Kazakhstan]. *Lex russica*, 3 (136), 153–166 [in Russ.].

4. Vysnovok Konsul'tatyvnoyi rady yevropeys'kykh suddiv "Shchodo pryntsyypiv ta pravyl, shcho rehulyuyut' profesiynu povedinku suddiv, zokrema etychni normy, nesumisnu z posadoyu povedinku i neuperedzhenist'" [Opinion of the Advisory Council of European Judges "Regarding the principles and rules governing the professional conduct of judges, in particular ethical rules, incompatible with office and impartiality"]. Strasburh, 19 lystopada 2002 r. URL: <https://rm.coe.int/1680747c16> (data zvernennya 10.04.2019) [in Ukr.].

5. Vysnovok № 1 (2001) Konsul'tatyvnoyi rady yevropeys'kykh suddiv dlya Komitetu Ministriv Rady Yevropy pro standarty nezalezhnosti sudovykh orhaniv ta nezminyuvanist' suddiv [Opinion No 1 (2001) of the Advisory Council of European Judges for the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards for the independence of the judiciary and the immutability of judges]. Strasburh, 23 lystopada 2001 r. CCJE (2001) OP № 1. URL: <https://rm.coe.int/1680747b8e> (data zvernennya 10.04.2019) [in Ukr.].

6. Pro Stratehiyu derzhavnoyi kadrovoyi polityky na 2012–2020 roky [On the Strategy of the state personnel policy for 2012-2020]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.02.2012 № 45/2012. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> (data zvernennya 10.04.2019) [in Ukr.].

7. Pro sudoustriy i status suddiv [On the Judiciary and Status of Judges]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvernennya 10.04.2019) [in Ukr.].

8. Dekalenko V.S. (2017) Administratyvno-pravove zabezpechennya formuvannya kadriv dlya sudiv Ukrainy [Administrative and legal support of personnel formation for the courts of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv [in Ukr.].

9. Proekt Kontseptsiiy reformuvannya yurydychnoyi osvity [Draft Concept of Legal Education Reform. Official site of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. Ofitsiynyy sayt MON Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-napracovaniy-spilno-z-ministerstvom-yusticiyi-ukrayini-proekt-koncepciyi-reformuvannya-yuridichnoyi-osvity> (data zvernennya 10.04.2019) [in Ukr.].

10. Mel'nyk M.H. (2012) Kadrove zabezpechennya diyal'nosti sudiv: teoriya, praktyka, svitovyy dosvid zdiysnennya [Personnel support of the courts: theory, practice, world experience]: monohrafiya. L'viv: Liha-pres [in Ukr.].

11. Kostenko A. (2013) Spetsial'na pidhotovka kandydativ na posadu suddi – skladova protsesu formuvannya suddivskoho korpusu v Ukraini [Special training of candidates for the position of judge is a component of the process of forming the judicial corps in Ukraine]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy*, 1, 8-14 [in Ukr.].

12. Poryadok prokhodzhennya spetsial'noyi pidhotovky kandydativ na posadu suddi: zatverdzhenny rishennyam Vyshchoyi kvalifikatsiynoyi komisiyi suddiv Ukrainy [The procedure for passing special training of candidates for the position of judge: approved by the decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine] 12.02.2018 № 19/zp-18. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/poryadok_vkksu.pdf (data zvernennya 10.04.2019) [in Ukr.].

13. Zakabluk M. (2016) Realizatsiya stsenariyu pidhotovky pomichnykiv suddiv dozvolyt' u znachno korotshi stroky popovnyty suddivskyy korpus [Implementation of the scenario of preparation of judges' assistants will allow to fill the judicial corps in much shorter time]. URL: http://zib.com.ua/ua/print/125419-prorektor_nshs_volodimir_mazurok_realizatsiya_scenariyu_pidgo.html (data zvernennya: 10.04.2018) [in Ukr.].

14. Polozhennyam pro pidhotovku ta periodychnu navchannya suddiv u NSHSU: zatverdzhene nakazom rektora Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy [Regulation on training and periodic training of judges at the National Judicial Council: approved by the order of the rector of the National School of Judges of Ukraine] vid 06.07.2017 № 26. URL: [http://www.nsj.gov.ua/files/1499414922Додаток%201%20до%20н-зу%20Пол-ня%20про%20під-ку%20та%20п-чне%20навч-ня%20суддів,%2006.07.17%20\(1\).pdf](http://www.nsj.gov.ua/files/1499414922Додаток%201%20до%20н-зу%20Пол-ня%20про%20під-ку%20та%20п-чне%20навч-ня%20суддів,%2006.07.17%20(1).pdf) (data zvernennya: 10.04.2018)

[in Ukr.].

15. Budenko N.I. (2006) Deyatel'nost' administratora suda po obespecheniyu povyshensya kvalifskaty i professional'noy podgotovki sudey [Activities of the court administrator to ensure the training and professional training of judges]. *Administrator suda*, 2, 21-30 [in Russ.].

16. Kontsepsiya natsional'nykh standartiv suddiv's'koyi osvity v Ukraini [Concept of national standards for judicial education in Ukraine]. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/symbols/> [in Ukr.].

SUMMARY

Holobutovskiy R. Z. Administrative and legal aspects of professional training for personnel for justice system of Ukraine. The article deals with reviewing of administrative-legal aspects of professional training for the system of justice of Ukraine. The system of professional training of judges has been explored, its components have been identified and detailed. The normative and legal base of judges' professional training at the National School of Judges of Ukraine is analyzed. The importance of training competent personnel for national judges is achieved, which is achieved by means of: first obtaining a higher legal education, professional activity in the field of law, special training of a candidate for a judge's position, periodic training and refresher training of an active judge at the National School of Judges of Ukraine.

The specificity of the legal status of a judge determines the complexities that arise during the recruitment of candidates for positions of judges, and especially in the management of his activities. It should be noted that the management of the activity of a judge, subject to the constitutional and generally recognized international principles of ensuring the independence of a judge and his obedience to the law and service of law, is possible only through maintaining his professional and moral qualities.

It is determined that one of the main requirements for future judges is the availability of higher legal education. The modern system of education is characterized by the transition to a two-tier system of education, through which prepares graduates of higher education for undergraduate and postgraduate programs.

It is substantiated that an important element of the training of professional staff for the justice system is the previous practical experience of work in a specialty, for a person applying for a position of judge. The specified requirement simultaneously with the age qualification, is intended to promote the involvement of the most experienced candidates in the judges' lava.

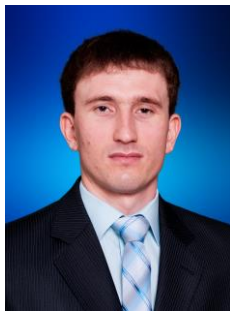
The candidate's experience in law in the course of five years is an integral part of the future professional training of the judge.

It is proved that in its procedural content and content special training of candidates for a judge is carried out by the National School of Judges of Ukraine in accordance with the programs and curricula of special training for candidates for the post of judge and candidates for a position of judge who have been employed for at least three years as assistant judge, in accordance with the Procedure for passing special training of candidates for the post of judge, approved by the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine on the recommendation of the National School of Judges of Ukraine.

Keywords: professional training, judge, special training of judges, periodic training, system of professional training.

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-116-122

Потін М. М. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИВАТИЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Висвітлено наукові підходи до визначення поняття «адміністративно-правові гарантії», розглянуто їх ознаки та характеристики. Виявлено основні концепції адміністративно-правових гарантій як правових інструментів у формі засобів, способів, заходів та умов впливу на учасників суспільних відносин. Доведено спільність мети адміністративно-правових гарантій, що полягає у забезпеченні ефективної реалізації політики у сфері приватизації. Проаналізовано норми Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна».

Ключові слова: мала приватизація, велика приватизація, адміністративно-правові гарантії, заходи, засоби, умови, способи, державна політика у сфері приватизації, державна приватизаційна політика.

© Потін М.М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6861-8251>

_dgu@ukr.net

Постановка проблеми. Історія приватизації в Україні пов'язана зі значними порушеннями її проведення та суперечливим сприйняттям її результатів громадськістю. Існуючі до 2018 року механізми забезпечення державної приватизаційної політики не були ефективними. Так, у 2015 році від приватизації надійшов 151 млн грн, у 2016 році – 188 млн. грн; за 10 місяців 2017 року – 3,357 млрд грн, що в середньому за кожен рік становить майже 20% від запланованих надходжень на відповідний рік. Протягом 2018 року від приватизації державного майна надійшло 275,45 млн грн та перераховано до державного бюджету 268,65 млн грн, що становить 75,7% виконання планового показника (355,019 млн грн) [3]. Фахівці у сфері приватизації пов'язують недовиконання плану наповнення державного бюджету від приватизації із вчиненням порушень під час приватизаційного процесу, що здійснюються представниками органів приватизації та іншими суб'єктами приватизації.

Законодавство України встановлює відповідальність порушників порядку проведення приватизації, що передбачено статтями: 29 «Відповідальність за порушення законодавства про приватизацію» Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» [10], 166-14 «Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання» та 166-15 «Незаконні дії щодо приватизаційних паперів» Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [6]. Однак ефективність застосування цих статей на практиці є вкрай низькою: у 2018 році за ст. 166-14 КУпАП було порушено лише одну справу, у 2017 – дві справи; у 2016 році – 2 справи; у 2015 та у 2014 роках – жодної. За статтею 166-15 за зазначений період не було жодної справи [1].

Щорічне недовиконання плану надходження коштів від приватизації до державного бюджету та майже повна відсутність негативних наслідків для порушників правил приватизації свідчать про неефективну реалізацію державної приватизаційної політики та необхідність створення системи гарантій її забезпечення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення та узагальнення наукових концепцій адміністративно-правових гарантій забезпечення прав та свобод громадян, різних видів діяльності суб'єктів приватного та публічного права, правових принципів, проводилось такими науковцями, як В.А. Головка, М.Т. Какимжанов, І.І. Когутич, Т.І. Котормус, І.О. Личенко, О.В. Черкасов та іншими. Результати їх роботи дають змогу визначити ознаки адміністративно-правових гарантій, що допоможуть виявити особливості адміністративно-правових гарантій державної приватизаційної політики. України. На даний час в умовах відсутності системних досліджень проблем публічного управління у сфері приватизації та анонсованих намірів державної влади активізувати процеси приватизації в Україні підвищується актуальність дослідження адміністративно-правових гарантій формування та ефективної реалізації державної політики у сфері приватизації.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу юридичної літератури та законодавства, різних точок зору вчених у галузі права визначити ознаки адміністративно-правових гарантій формування та ефективної реалізації державної політики у сфері приватизації, сформулювати відповідне авторське поняття та виявити напрями удосконалення правової регламентації системи таких гарантій у сфері приватизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний процес формування концепції приватизаційної політики в умовах глобальних для України інституціональних перетворень вимагає систематизації правових засобів, що вже ефективно використовувались у цій сфері, та виявлення нових напрямів їх удосконалення. Це обумовлює актуальність дослідження адміністративно-правових гарантій забезпечення державної приватизаційної політики, їх поняття, змісту, особливостей та видів.

У Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна» адміністративно-правові гарантії забезпечення державної політики у сфері приватизації не визначаються як поняття. Проте цей нормативно-правовий акт містить такі положення, що вказують на використання гарантій у сфері приватизації як правового інструменту врегулювання суспільних відносин: 1) п. 10 ст. 1 – гарантійний внесок (сума коштів, що становить визначену у відсотках частину стартової ціни об'єкта приватизації, яка вноситься потенційним покупцем об'єкта приватизації для забезпечення виконання його зобов'язання щодо участі в аукціоні у вигляді грошових коштів або банківської гарантії); 2) п. 28 ст. 1 – центральна база даних (сукупність технічних та програмних засобів у складі баз даних та модуля електронного аукціону, що забезпечують можливість прове-

дення аукціону в електронній формі та гарантують рівний доступ до інформації учасникам аукціону в електронній формі; 3) ч. 12 ст. 14 – банківська гарантія (безвідклична, умови та форма банківської гарантії затверджуються Національним банком України за поданням Фонду державного майна України); 4) п. 5 ч. 2 ст. 26 однією з умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації визначає забезпечення соціальних гарантій працівникам згідно з вимогами трудового законодавства; 5) ч. 2 ст. 26 – передбачає можливість включення до договору купівлі-продажу об'єкта великої приватизації гарантії продавця щодо розкриття інформації про стан об'єкта приватизації та/або суб'єкта господарювання, акції (частки) якого є об'єктом великої приватизації, та наявні (потенційні) обтяження такого об'єкта приватизації та/або майна суб'єкта господарювання, а також відповідальність за повноту і достовірність такої інформації [10].

Грунтовно законодавець регламентує інститут гарантійного внеску у сфері приватизації. Так, закон вимагає при поданні заяви на участь у сфері великої приватизації додавати до неї документ, що підтверджує сплату гарантійного внеску (з рахунка потенційного покупця, відкритого в українському або іноземному банку (крім банків держав, внесених FATF до списку держав, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом), у розмірі п'яти відсотків стартової ціни об'єкта великої приватизації або банківську гарантію, а також документ, що підтверджує сплату реєстраційного внеску. Гарантійний внесок у розмірі п'яти відсотків стартової ціни об'єкта великої приватизації сплачується на рахунок органів приватизації. До заяви на участь у приватизації об'єкта малої приватизації подається також документ, що підтверджує сплату реєстраційного внеску, а також документ, що підтверджує сплату гарантійного внеску в розмірі 10 відсотків стартової ціни з рахунка потенційного покупця, відкритого в українському або іноземному банку (крім банків держав, внесених FATF до списку держав, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом), на рахунок оператора електронного майданчика, через який подається заява на участь у приватизації. (ст. 14). Після закінчення аукціону при продажі об'єкта малої приватизації сплачений потенційними покупцями гарантійний внесок повертається потенційним покупцям, які не стали переможцями аукціону, у строк, що не перевищує 10 робочих днів із дня затвердження протоколу аукціону органом приватизації. У разі відмови переможця аукціону від підписання протоколу аукціону або відмови переможця аукціону від укладення договору купівлі-продажу гарантійний внесок йому не повертається та підлягає перерахуванню до відповідного бюджету (ст. 15). При продажі об'єктів великої приватизації після закінчення аукціону сплачений потенційними покупцями гарантійний внесок повертається у строк, що не перевищує 10 робочих днів із дня затвердження протоколу аукціону державним органом приватизації. У разі відмови переможця аукціону від підписання протоколу аукціону або від укладення договору купівлі-продажу, що підтверджується відповідним актом, такий учасник та його кінцевий бенефіціар позбавляються права на участь у подальших аукціонах з продажу цього об'єкта. Гарантійний внесок йому не повертається та підлягає перерахуванню до державного бюджету. Покупцеві, який придбав об'єкт приватизації та підписав договір купівлі-продажу, гарантійний внесок зараховується під час розрахунку за придбаний об'єкт приватизації.

Цікавою є реалізація інституту гарантійного внеску в рамках аукціону за методом вивчення цінових пропозицій при проведенні великої приватизації. Так, для реєстрації потенційні покупці сплачують реєстраційний внесок, а також вносять гарантійний внесок у розмірі 5 відсотків своєї аукціонної пропозиції щодо запропонованої ціни об'єкта приватизації на відповідний поточний рахунок державних органів приватизації або подають банківську гарантію на суму гарантійного внеску. Аукціонна комісія збирає пропозиції щодо ціни придбання об'єкта приватизації від потенційних учасників аукціону, визначає найвищу ціну, запропоновану учасниками аукціону, і визначає її стартовою ціною. Якщо під час вивчення попиту потенційним покупцем сплачено гарантійний внесок у розмірі менше 5 відсотків стартової ціни об'єкта, визначеної аукціонною комісією, потенційний покупець для участі в аукціоні додатково сплачує відповідну різницю у розмірах гарантійних внесків. До участі в аукціоні також допускаються потенційні покупці, які не брали участі у вивченні попиту щодо визначення стартової ціни об'єкта приватизації, але які можуть бути покупцями та сплатили реєстраційний внесок і гарантійний внесок у розмірі 5 відсотків стартової ціни об'єкта. Потенційний покупець, який надав найвищу ціну під час вивчення попиту, що була визначена стартовою, і в подальшому відмовився від участі в аукціоні або від викупу за запропонованою ним ціною, він

та його кінцевий бенефіціар позбавляються права на участь у подальших аукціонах з продажу цього об'єкта. Гарантійний внесок йому не повертається та підлягає перерахуванню до державного бюджету. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» у разі прийняття рішення про припинення приватизації сплачені реєстраційний внесок за реєстрацію покупців для участі в аукціоні та гарантійний внесок повертаються всім потенційним покупцям такого об'єкта.

Важливим для реалізації принципу прозорості та публічності процесу приватизації є вимога ст. 21 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» щодо обов'язкового оприлюднення інформаційного повідомлення про приватизацію державного або комунального майна, в якому обов'язково зазначається розмір гарантійного внеску [10].

Можна підсумувати, що законодавець розглядає можливість використання таких адміністративно-правових гарантій у сфері приватизації, як: 1) гарантійний внесок, що виступає засобом виконання потенційним покупцем об'єкта приватизації його зобов'язання щодо участі в аукціоні; 2) база даних та модуль електронного аукціону як засоби гарантування рівного доступу до інформації учасникам аукціону в електронній формі; 3) банківська гарантія для забезпечення виконання зобов'язань покупцем; 4) умови договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, пов'язані із забезпеченням соціальних гарантій працівникам такого підприємства; 5) гарантії продавця щодо розкриття інформації про стан об'єкта приватизації. Таким чином, можна стверджувати, що зазначені гарантії мають інформаційний, фінансовий, соціальний, майновий, організаційний характер. Проте серед визначених у Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна» не визначено системи гарантій кадрового, методичного, технічного забезпечення, а також гарантій контролю та нагляду за дотриманням реалізації державної політики у сфері приватизації. Тому, на наш погляд, гарантії, що містить основний закон у сфері приватизації, демонструють дуже вузький погляд на можливості реалізації правових гарантій у сфері публічного управління процесами приватизації з метою якісної реалізації відповідного напряму державної політики.

На наш погляд, ця ситуація тільки підкреслює необхідність напрацювання системи адміністративно-правових гарантій забезпечення створення та реалізації державної політики у сфері приватизації. Приватизаційним законодавством України передбачено коло заходів, умов, способів та засобів, які можуть бути визначені як гарантії формування та реалізації державної політики у сфері приватизації та покладені в основу формування відповідної системи гарантій. Проте для їх конкретизації з'ясуємо наукові підходи до розуміння поняття «адміністративно-правові гарантії».

Розглянемо позиції науковців та спробуємо визначити ознаки адміністративно-правових гарантій, що дозволить дослідити відповідні гарантії у сфері приватизації. Так, Т.І. Котормус вважає, що адміністративно-правові гарантії захисту права власності громадян України є структурним елементом загальної категорії «адміністративно-правові гарантії прав людини» як сукупності забезпечених державою умов, способів та засобів здійснення, охорони і захисту правових можливостей особи [7]. У свою чергу, В.А. Головка стверджує, що адміністративно-правові гарантії захисту прав реалізуються в межах публічних (адміністративно-правових) правовідносин, які тісно пов'язані з державними інституціями та державним примусом і є невід'ємною складовою державного управління [2, с. 16]. Гарантії адміністративно-правового захисту правових можливостей громадян охоплюють широку систему інструментів, вважають А.В. Черкасов та І.О. Личенко, які, на їх думку, сприяють забезпеченню законності в суспільних відносинах [12, с. 13]. Ці вчені доводять, що практичного значення гарантії адміністративно-правового захисту правових можливостей громадян набувають через норми права, правозастосовну діяльність, індивідуальні юридичні акти, що дають змогу громадянину самостійно або за сприяння органів публічного управління забезпечити реалізацію потреб, здійснити протидію правопорушенням, відновити правові можливості, відшкодувати заподіяну шкоду [8, с. 331-332]. На думку М.Т. Какимжанова, зміст адміністративно-правових гарантій полягає у практичному здійсненні органами управління (посадовими особами) юридично значущих дій: виконання юридичного обов'язку щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян; створення умов для їх реалізації; постійне спостереження за їх реалізацією; охорона, захист прав і свобод громадян; застосування санкцій у разі їхнього порушення [4, с. 17-18]. Узагальнивши наукові концепції цих дослідників, ми доходимо висновку, що вони виокремлюють такі характеристики адміністративно-правових гарантій: це сукупність забезпечених державою умов, способів та засобів здій-

снення, охорони і захисту прав; вони реалізуються в межах публічних (адміністративно-правових) правовідносин; тісно пов'язані з державними інституціями та державним примусом; є невід'ємною складовою державного управління; утворюють правовий інструментарій, що сприяє забезпеченню законності в суспільних відносинах; проявляються на практиці через норми права, правозастосовну діяльність, індивідуальні юридичні акти; їх зміст полягає у практичному здійсненні органами управління (посадовими особами) юридично значущих дій: виконання юридичного обов'язку забезпечення реалізації прав і свобод громадян, створення умов для їх реалізації, постійне спостереження за їх реалізацією, охорона, захист прав і свобод громадян, застосування санкцій у разі їхнього порушення. Вважаємо, що ці ознаки можуть бути покладені в основу визначення гарантій реалізації державної політики у сфері приватизації.

Досліджуючи адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності, І.І. Когутич поглибила теоретичні уявлення про гарантії як правові інструменти регулювання суспільних відносин, зазначаючи, що: 1) ця категорія є динамічною та перебуває на активній стадії свого становлення й розвитку, що обумовлює різні точки зору щодо її правової природи, соціального призначення та змісту; 2) з метою уникнення викривленого уявлення про сутність і зміст адміністративно-правових гарантій їх обов'язково необхідно розглядати у взаємозв'язку з більш складним об'єктом дослідження – відповідним видом діяльності; 3) слід враховувати усі ознаки адміністративно-правових гарантій діяльності, включаючи їх зовнішню форму їх вираження (умови, засоби), мету, призначення тощо [5, с. 13]. Також І.І. Когутич визначила такі ознаки адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності: урегульованість нормами права, [11, с. 278]; забезпеченість силою державного примусу; динамічний характер; безперервність дії; універсальність; системність, основна мета – забезпечення реалізації нотаріусом покладених на нього повноважень. З урахуванням зазначеного авторське визначення адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності І.І. Когутич сформулювала як систему закріплених у Конституції України та інших законодавчих актах загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, спрямованих на забезпечення належної, повної та ефективної реалізації нотаріусом покладених на нього повноважень, їх охорону, захист і відновлення, а також створення умов для безперешкодного й ефективного виконання основних завдань нотаріальної діяльності [5, с. 13].

Державна політика у сфері приватизації була нами визначена у попередніх роботах як діяльність суб'єктів публічного управління, спрямована на врегулювання суспільних відносин, що існують у процесі взаємодії суб'єктів приватизації під час застосування заходів організаційного, технічного, інформаційного, правового характеру, пов'язаних із підготовкою, проведенням та оформленням результатів продажу державного і комунального майна, у результаті якого право власності переходить від держави чи територіальної громади до громадян та юридичних осіб [9, с. 122]. Враховуючи зроблені поточні висновки щодо ознак та змісту адміністративно-правових гарантій, а також те, що основним змістовним елементом державної приватизаційної політики є діяльність суб'єктів публічного управління, пропонуємо використати їх за основу при з'ясуванні ознак та змісту адміністративно-правових гарантій забезпечення цієї державної політики.

Висновок. З урахуванням зазначеного стверджуємо, що питання адміністративно-правових гарантій формування та реалізації державної політики у сфері приватизації на законодавчому рівні не врегульоване та не досліджено науковцями. Недостатнє опрацювання цього елементу механізму публічного управління у сфері приватизації негативно позначається на законотворчому процесі, зумовлює прийняття необґрунтованих, несистемних і суперечливих актів у сфері приватизації. Визначення гарантій формування та реалізації державної приватизаційної політики дозволить стабілізувати нормотворчу та правозастосовчу діяльність у сфері приватизації.

Пропонуємо до характерних ознак адміністративно-правових гарантій у сфері приватизації віднести такі: 1) їхня мета як правового інструменту – це забезпечення формування обґрунтованої державної політики у сфері приватизації та ефективної її реалізації; 2) визначені нормами права; 3) за змістом це заходи, умови, способи та засоби формування і реалізації державної приватизаційної політики; 4) реалізуються в межах публічних (адміністративно-правових) правовідносин у сфері приватизації; 5) є невід'ємною складовою публічного управління; 6) утворюють правовий інструментарій, що сприяє забезпеченню законності у сфері приватизації; 7) проявляються на

практиці через норми права, правозастосовну діяльність, індивідуальні юридичні акти; 8) є універсальними для відносин приватизації окремих видів об'єктів державного та комунального майна; 9) мають динамічний характер; 9) діють безперервно та на всій території України; 10) забезпечені силою державного примусу.

З урахуванням зазначеного пропонуємо адміністративно-правові гарантії державної політики у сфері приватизації визначити як закріплені у законодавстві заходи, умови, способи та засоби впливу на учасників публічних відносин у сфері приватизації окремих видів об'єктів державного та комунального майна, що застосовуються на всій території держави безперервно, забезпечуються силою державного примусу з метою формування та ефективної реалізації державної політики у сфері приватизації.

Пропонуємо сформульоване поняття адміністративно-правових гарантій формування та реалізації державної приватизаційної політики закріпити у Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна», а також доповнити статтю другу частиною третьою, де визначити систему гарантій формування та реалізації державної політики у сфері приватизації.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративні правопорушення в Україні у 2011-2018 роках: статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.
2. Головкин В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
3. Звіт про роботу Фонду Державного майна України (ФДМУ) та хід приватизації державного майна у 2018 році. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-2018-final_13714.pdf.
4. Какимжанов М.Т. Соблюдение прав и свобод граждан в деятельности милиции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Москва, 1995. 24 с.
5. Когутич І.І. Адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2018. 20 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 18.12.1984. № 51. Ст. 1122.
7. Котормус Т.І. Поняття та ознаки адміністративно-правових гарантій захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/43355/2/2017n865_Kotormus_T-The_concept_and_features_249-256.pdf.
8. Личенко І.О. Захист законних інтересів громадян України у сфері власності: адміністративно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2014. 416 с.
9. Потіп М.М. Державна політика у сфері приватизації як адміністративно-правова категорія. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. С. 118-124.
10. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18 січня 2018 року № 2269-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 12. Ст. 68.
11. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М.: Юристъ, 1997. 672 с.
12. Черкасов А.В. Гарантии защиты конституционных прав несовершеннолетних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Санкт-Петербург, 2005. 23 с.

Надійшла до редакції 17.09.2019

References

1. Administratyvni pravoporushennya v Ukraini u 2011-2018 rokakh [Administrative Offenses in Ukraine in 2011-2018: Statistical Collection]: statystychnyy zbirnyk / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm [in Ukr.].
2. Holovko V.A. (2011) Administratyvno-pravove zabezpechennya zakhystu sotsial'nykh ta ekonomichnykh prav uchashnykh dorozhn'oho rukhu v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Administrative and legal support of protection of social and economic rights of road users in Ukraine: problems of theory and practice]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Kyiv [in Ukr.].
3. Zvit pro robotu Fondu Derzhavnoho mayna Ukrainy (FDMU) ta khid pryvatyzatsiyi derzhavnoho mayna u 2018 rotsi [Report on the work of the State Property Fund of Ukraine (SPFU) and the progress of privatization of state property in 2018]. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-2018-final_13714.pdf [in Ukr.].
4. Kakimzhanov M.T. (1995) Soblyudeniye prav i svobod grazhdan v deyatel'nosti militsiyi [Respect for citizens' rights and freedoms in police activity: author's abstract]: avtoref. dys. ... kand. yurid. nauk: spets. 12.00.02. Moskva [in Russ.].
5. Kohutych I.I. (2018) Administratyvno-pravovi harantiyi notarial'noyi diyal'nosti v Ukraini [Administrative and legal guarantees of notarial activity in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Kyiv [in Ukr.].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya (1984) [The Code of Administrative Offenses] vid 7 hrudnya 1984 roku № 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*, 51, 1122 [in Ukr.].

7. Kotormus T.I. Pomyattya ta oznaky administratyvno-pravovykh harantiy zakhystu prava vlasnosti hromadyan Ukrainy v rayonakh provedennya antyterorystychnoyi operatsiyi [Concepts and features of administrative and legal guarantees of protection of property rights of citizens of Ukraine in the areas of anti-terrorist operation]. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/43355/2/2017n865_Kotormus_T-The_concept_and_features_249-256.pdf [in Ukr.].
8. Lychenko I.O. (2014) Zakhyst zakonnykh interesiv hromadyan Ukrainy u sferi vlasnosti: administratyvno-pravove doslidzhennya [Protecting the legitimate interests of Ukrainian citizens in the property sphere: administrative and legal research]: monohrafiya. L'viv: L'vivs'kyi derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukr.].
9. Potip M.M. (2019) Derzhavna polityka u sferi pryvatyzatsiyi yak administratyvno-pravova katehoriya [State privatization policy as an administrative and legal category]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 4, 118-124 [in Ukr.].
10. Pro pryvatyzatsiyu derzhavnoho i komunal'noho mayna (2018) [On privatization of state and communal property]: Zakon Ukrainy vid 18 sichnya 2018 roku № 2269–VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 12, 68 [in Ukr.].
11. Teoriya gosudarstva i prava: kurs lektsiy (1997) [State and Law Theory: Lecture Course] / pod red. N.I. Matuzova, A.V. Mal'ko. M.: Yurist [in Russ.].
12. Cherkasov A.V. (2005) Garantii zashchity konstitutsyonnykh prav nesovershennoletnikh [Guarantees of protection of the constitutional rights of minors]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: spets. 12.00.02. Sankt-Peterburg [in Russ.].

SUMMARY

Potip M.M. Administrative and legal guarantees of the state privatization policy in Ukraine.

The scientific approaches to defining the concept of administrative and legal guarantees have been presented, their signs and characteristics have been considered. The basic concepts of administrative and legal guarantees as legal instruments in the form of means, methods, measures and conditions of influence on participants of public relations have been revealed. The common purpose of administrative and legal guarantees, which is to ensure the effective implementation of privatization policy, has been proved.

The norms of the Law of Ukraine “On Privatization of State and Communal Property” have been analyzed. The modern administrative and legal guarantees stipulated by this law in the sphere of privatization have been identified: a guarantee contribution, which serves as a means of fulfillment by a potential buyer of an object of privatization of its obligations to participate in the auction; database and electronic auction module, as a means of guaranteeing equal access to information to auction participants electronically; bank guarantee to fulfill the obligations of the buyer; the terms of the contract for the sale of the object of privatization are related to the provision of social guarantees to the employees of such enterprise; Seller's assurances of disclosure of privatization status. The signs of administrative and legal guarantees of the formation and implementation of the state privatization policy are identified. The necessity of expanding the range of administrative and legal guarantees of the state privatization policy has been proved through the development of guarantees of personnel, methodical, technical support, as well as guarantees of control and supervision over the observance of the implementation of the state policy in the sphere of privatization.

The author's concept of administrative and legal guarantees of state policy in the sphere of privatization is formulated. Amendments to the Law of Ukraine “On Privatization of State and Communal Property” are proposed with the purpose of normative consolidation of the formulated concept of guarantees of state privatization policy and definition of their system.

Keywords: *small-scale privatization, large-scale privatization, administrative and legal guarantees, measures, means, conditions, methods, state privatization policy, state privatization policy.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.00

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-123-134

Карипова А. Т. ©
кандидат
юридических наук
(Департамент
превенции Агентства
Республики
Казахстан
по противодействию
коррупции)

Омаров Е. А. ©
доктор PhD
(Межведомственный
НИИ Академии
правоохранительных
органов
при Генеральной
прокуратуре
Республики Казахстан)

Алимкулов Н.-А. С. ©
ст. научный сотрудник
(Межведомственный
НИИ Академии
правоохранительных
органов
при Генеральной
прокуратуре
Республики Казахстан)

Маханов Т. Г. ©
ст. научный сотрудник
(Межведомственный
НИИ Академии
правоохранительных
органов
при Генеральной
прокуратуре
Республики Казахстан)

ВИДЫ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ИЗДЕРЖЕК: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ И КАЗАХСТАНА

Карипова А. Т., Алимкулов Н.-А. С., Омаров Е. А., Маханов Т. Г. Види процесуальних витрат: порівняно-правовий аналіз кримінально-процесуального законодавства України і Казахстану. Здійснено огляд положень кримінально-процесуального законодавства України та Республіки Казахстан, що регламентують види процесуальних витрат у кримінальному судочинстві. Так, статистичні дані про стягнення процесуальних витрат дозволили авторам розрахувати середньостатистичну суму за видами виробництв в 2018 році в Республіці Казахстан. Процесуальні витрати класифіковані на кілька видів залежно від змісту і джерела виплати. Авторами в кримінально-процесуальному законодавстві Казахстану встановлені дублюючі норми про порядок відшкодування недоотриманого доходу особами, що мають постійне місце роботи. Виділено позитивний досвід України, який заповнює прогалину в регламентації порядку відшкодування витрат особам, які не мають постійного заробітку, на відволікання їх від звичайних занять. Істотною відмінністю законодавств двох країн є врегулювання порядку виплати винагород за надання допомоги представників потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та юридичної особи: в Казахстані - покладаються на винуватого, в Україні несут самі учасники, чий інтерес захищалися. Вивчення цивільно-процесуального законодавства дозволило авторам встановити види судових витрат, не передбачених в кримінальному процесі, особливо відшкодування збитків за втрату часу. Даний вид витрат вважають автори ефективним механізмом профілактики зловживання процесуальними правами учасниками. Авторами виявлено відмінності, проведена оцінка позитивного досвіду і недоліків в їх регламентації.

Ключові слова: процесуальні витрати, виплати, витрати, учасники процесу, правоохоронні органи, експертиза.

© Карипова А.Т., 2019
ainagul2005@mail.ru

© Омаров Е. А., 2019
e.omarovmirza@gmail.com

© Алимкулов Н.-А. С., 2019
nur-ahmet@mail.ru

© Маханов Т. Г., 2019
makhanov1986@mail.ru

Постановка проблеми. Анализ экономической стороны преступности позволяет выявить неэффективные меры противодействия, которые, в конечном итоге, отразятся на сокращении бюджетных расходов. Наиболее трудозатратным этапом противодействия преступности является выявление и расследование уголовных правонарушений.

При этом расходы, связанные с расследованием уголовных правонарушений, возникают не только у государства в лице правоохранительных органов, но и у простых граждан, а также юридических лиц, вовлеченных в уголовный процесс. Возмещение названных затрат в уголовном процессе называется процессуальными издержками.

Изложение основного материала. Если обратиться к статистическим данным, в 2018 году в Республике Казахстан по делам, оконченным на стадии досудебного расследования, прокурорами внесено 1 116 представлений о взыскании процессуальных издержек на общую сумму 42,6 млн. тенге, из которых 98,0 % представлений удовлетворены судом. В то же время в 2017 году удовлетворено представлений лишь на сумму 67 млн. тенге, т.е. только 34,4 % от заявленной. Иными словами, 65,6 % заявленных сумм процессуальных издержек в 2017 году судом оставлены без удовлетворения.

По оконченным судами в 2018 году 49 097 делам определены к взысканию 1 874 млн. тенге процессуальных издержек. Среднестатистически на каждое уголовное правонарушение приходилось 38 169,9 тенге: по проступкам – 13 125,6 тенге, по преступлениям – 49 506,4 тенге. По преступлениям небольшой тяжести – 21 753,6 тенге, средней – 9 809,7 тенге, тяжким – 73 876,3 тенге, особо тяжким – 422 894,5 тенге. По делам, оконченным в порядке ускоренного досудебного расследования, сумма процессуальных издержек составила 15 702,8 тенге на 1 уголовное судопроизводство³ (см. табл. 1).

Таблица 1

Сведения о взыскании процессуальных издержек на судебной стадии

	Всего окончено дел в отчетном периоде			Сумма процессуальных издержек, тыс. тенге	Сумма процессуальных издержек, тыс. тенге	Сумма процессуальных издержек, тыс.тенге	
	2016	2017	2018	2016	2017	всего	на одно дело
годы	2016	2017	2018	2016	2017	2018	
ВСЕГО	48943	55184	48393	1 709 557,7	1 865 885,1	1 874 026,4	38,2
небольшой тяжести	5227	5112	4981	166 476,5	108 502,7	109 964,4	21,8
средней тяжести	14210	19318	16656	95 550,9	230 047,6	165 822,6	9,9
тяжкие	11289	11428	10170	990 791,4	871 725,2	763 511,8	73,9
особо тяжкие	1348	1513	1487	386 669,1	510 499,5	633 919,0	422,9
По преступлениям	32104	37371	33297	1 640 406,0	1 720 775,0	1 673 217,7	49,5
в т.ч. по делам ускоренного досудебного расследования	5430	8107	6496	350 887,5	108 448,0	101 659,9	15,7
По проступкам	16839	17813	15096	69 151,7	145 110,1	200 808,8	13,1
По делам, рассмотренным в сокращенном порядке	4811	16625	14004	54 868,8	272 913,4	262 373,3	19,0
По делам, рассмотренным в согласительном производстве	2775	4291	2856	132 448,0	179 001,4	171 641,8	62,0
Дела частного обвинения	7041	7835	2521	11 993,1	8 645,5	3 723,5	1,4
Дела дознания	13201	13487	14674	104 504,4	175 036,6	223 464,1	15,0

Принимая во внимание, что именно государство на начальном этапе несет вышеуказанные издержки по уголовному судопроизводству, и вопрос их взыскания рассматривается лишь при завершении процесса, теоретическое осмысление института процессуальных издержек относится к числу наиболее актуальных проблем процессуального права.

В настоящий момент законодатель не все без исключения расходы, связанные с

производством по уголовному делу, относит к процессуальным издержкам.

По форме выплаты процессуальные издержки можно классифицировать на две группы:

1) компенсационного характера – выплаты за отвлечение от обычных занятий или недополучение постоянного дохода (свидетель, потерпевший и его представитель, понятой), возмещение ущерба, причиненного при производстве следственных действий (отдельные участники процесса), связанные с получением и хранением доказательств и др.;

2) вознаграждения – выплаты за оказание услуг и выполнение работ: юридическая помощь (адвокат), применение специальных знаний (эксперт, переводчик, специалист, орган судебной экспертизы) (пп. 1, 4–6, 8 ст. 177 УПК РК).

По содержанию действий, выполняемых в ходе уголовного судопроизводства, можно выделить процессуальные издержки, связанные:

1) с получением доказательств – следственные действия;

2) с обеспечением судопроизводства – затраты по обеспечению производства по уголовному делу: привод, наложение ареста, задержание, розыск.

Рассмотрим каждую группу процессуальных издержек подробнее.

Так, законодатель в ст. 177 УПК РК выделил виды процессуальных издержек по форме финансирования:

1) суммы, выплачиваемые свидетелям, потерпевшим и их представителям, экспертам, специалистам, переводчикам, понятым в порядке, предусмотренном статьями 174, 175 УПК РК;

2) суммы, выплачиваемые свидетелям, потерпевшим и их представителям, понятым, не имеющим постоянного заработка, на отвлечение их от обычных занятий;

3) суммы, выплачиваемые свидетелям, потерпевшим и их законным представителям, понятым, работающим и имеющим постоянный заработок, в возмещение недополученной ими заработной платы за все время, затраченное ими в связи с вызовом в орган, ведущий уголовный процесс;

4) вознаграждения, выплачиваемые экспертам, переводчикам, специалистам за выполнение ими своих обязанностей в ходе досудебного расследования или в суде, кроме случаев, когда эти обязанности выполнялись в порядке служебного задания;

5) суммы, выплачиваемые за оказание защитником юридической помощи в случае освобождения подозреваемого, обвиняемого или подсудимого от ее оплаты либо участия адвоката в дознании, предварительном следствии или суде по назначению;

6) суммы, выплачиваемые за оказание юридической помощи представителем потерпевшего (частным обвинителем) в случае его освобождения от ее оплаты;

7) суммы, израсходованные на хранение и пересылку вещественных доказательств;

8) суммы, израсходованные на проведение экспертизы в органах судебной экспертизы;

9) суммы, израсходованные в связи с розыском подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда, исчисленных в соответствии с порядком, установленным Правительством Республики Казахстан;

10) суммы, израсходованные в связи с приводом подозреваемого, обвиняемого, подсудимого к следователю или суду в случае неявки их без уважительной причины, а также отложением судебного разбирательства из-за неявки подсудимого без уважительной причины либо явки его в суд в состоянии опьянения;

11) иные расходы, понесенные при производстве по уголовному делу [1].

Если обратимся к законодательству Украины, установим, что ст. 118 УПК предусматривает исчерпывающий перечень процессуальных издержек в уголовном судопроизводстве, к которым относят:

1) расходы на правовую помощь;

2) расходы, связанные с прибытием к месту предварительного расследования или судебного производства;

3) расходы, связанные с привлечением потерпевших, свидетелей, специалистов, переводчиков и экспертов;

4) расходы, связанные с хранением и пересылкой вещей и документов.

В первую очередь рассмотрим процессуальные издержки компенсационного характера за неполученный доход, прямые расходы или утраченное имущество.

К расходам относятся: стоимость проезда в большинстве видов транспорта, су-

ществующего в данной местности; стоимость найма жилого помещения по нормам, принятым для оплаты служебных командировок, а также суточные при необходимости для этих лиц проживать по требованию органа, ведущего уголовный процесс, вне места постоянного жительства при условии, что эти расходы не возмещаются организацией, работодателем.

К выплатам компенсационного характера нормативное Постановление ВС РК относит расходы, связанные с восстановлением, приобретением или возмещением стоимости вещей, подвергшихся порче или уничтожению по требованию органа, ведущего уголовный процесс, при производстве процессуального действия, расходы по эксгумации и захоронению и т.д.

А специалисту и эксперту возмещаются, более того, стоимость принадлежащих им химических реактивов и других расходных материалов, истраченных ими при выполнении порученной работы, а также внесенная ими для выполнения работы плата за использование оборудования, коммунальные и другие услуги.

В части недополученного дохода свидетелями, потерпевшими и их представителями (законными), понятиями законодатель предусматривает четыре нормы по выплате за время, затраченное на участие в уголовном судопроизводстве. Различия составляют лишь факт их трудоустройства:

- в пункте 3) ч. 1 ст.176 УПК РК – для лиц, имеющих постоянное место работы, если работодатель не сохранил средний заработок;
- в пункте 1) – (со ссылкой на ст.ст. 174, 175 УПК РК) не предусматривает нормы по выплатам для свидетеля, потерпевшего и их представителя (законного), понятого;
- в пункте 2) – для лиц, не имеющих постоянного места работы, на отвлечение их от обычных занятий;
- в пункте 3) – для лиц, имеющих постоянное место работы, если работодатель не доплатил им зарплату.

Пункт 3) ч. 1 ст.176 УПК РК и пункт 3) ст. 177 УПК РК, регламентирующие возмещение недополученного дохода лицами, имеющими постоянное место работы, практически дублируют друг друга, что противоречит требованию п. 3 ст. 24 Закона РК «О правовых актах»¹ и подлежит корректировке.

Для лиц, имеющих постоянное место работы в государственных органах и организациях, законодатель предусматривает обязанность работодателя сохранять средний заработок за все время, затраченное ими по требованию органа, ведущего уголовный процесс, на участие в уголовном судопроизводстве. Средняя заработная плата, сохраняемая по месту работы за все время, затраченное им в связи с вызовом в орган, ведущий уголовный процесс, не включается в процессуальные издержки.

Буквально идентичная норма предусмотрена в Правилах выплаты расходов лицам, понесенных при производстве по уголовному делу [2] (далее – Правила), что, на наш взгляд, представляется нецелесообразным. Правила подробно регламентируют основания и порядок возмещения перечисленных затрат, что исключает чрезмерно детальную их регламентацию в УПК РК.

В этой связи полагаем необходимым исключить ст. 176 УПК РК в целях оптимизации УПК РК, поскольку данное положение регламентировано в вышеуказанных Правилах.

Объяснение того, что в список процессуальных издержек включены суммы, выплачиваемые отдельным участникам процесса, работающим и имеющим постоянный заработок, вытекает из содержания самой нормы. Это возмещение недополученной ими заработной платы за все время, затраченное в связи с вызовом в орган, ведущий уголовный процесс.

Законодательством не урегулировано положение о суммах, выплачиваемых свидетелям, потерпевшим и их представителям, понятым, не имеющим постоянного заработка, на отвлечение их от обычных занятий. Нет нормативного толкования понятия

¹ Норма права, изложенная в структурном элементе нормативного правового акта, не излагается повторно в других структурных элементах этого же акта. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗПК «О правовых актах». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/>.

«обычные занятия». Полагаем, это касается самостоятельно занятых лиц¹, в том числе в сфере рыболовства, охоты, животноводства, независимых работников² и т.д. Необходимо отметить, что Трудовым кодексом Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗРК (глава 8) данный вопрос не регламентирован.

В этой части представляется интересным опыт Украины. Так, ч. 3 ст. 122 УПК Украины предусматривает компенсацию за отрыв от обычных занятий – пропорционально от размера минимальной заработной платы, что положительно сказывается на порядке расчета компенсаций и обеспечение имущественных интересов участников процесса.

На основании изложенного, учитывая, что законодатель не определил ни содержание, ни порядок возмещения, полагаем возможным закрепить в Правилах норму о выплате свидетелям, потерпевшим и их представителям, понятым, не имеющим постоянного заработка, на отвлечение их от обычных занятий сумм, исходя из расчета от минимального размера заработной платы, устанавливаемой Законом РК «О республиканском бюджете» на соответствующий год. К примеру, в 2019 г. она составила 42 500 тенге.

Особого внимания заслуживает п. 11 ст. 177 УПК РК, предусматривающий иные расходы, понесенные в связи с производством по уголовному делу. Данной нормой законодатель оставил открытым виды процессуальных издержек, что позволяет отнести к ним расходы, прямо не предусмотренные в ст. 177 УПК РК.

Так, Верховный Суд относит их к «иным расходам» органов дознания, следствия и суда, понесенным при производстве по делу, непосредственно связанным с собиранием, исследованием и оценкой доказательств, предусмотренным уголовно-процессуальным законом.

По мнению М.Ч. Когамова, «к иным расходам, понесенным при производстве по уголовному делу, также относятся при удовлетворении гражданского иска полностью или частично, государственная пошлина, подлежащая взысканию с ответчика (ответчиков) в доход государства полностью или пропорционально удовлетворенной части иска (п. 28 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 20 июня 2005 года № 1 «О рассмотрении гражданского иска в уголовном процессе»)). К иным расходам при производстве по уголовному делу следует отнести также случаи выплаты отстраненным от должности подозреваемому, обвиняемому, подсудимому ежемесячного государственного пособия (не менее одного минимального размера заработной платы), если они не могут работать на другой должности или поступить на другую работу по независящим от них обстоятельствам (ч. 7 ст. 158 УПК). Все затраты, имевшие место по уголовному делу, должны быть подтверждены финансовыми, другими документами и быть реальными (разумными)» [3].

Обращение же к законодательству Украины позволяет заключить, что Глава 8 УПК Украины не предусматривает «иные виды расходов», что ограничивает выплату компенсаций и вознаграждений участникам процесса. Тем самым, не все расходы участников, связанные с производством по уголовному делу, суд может отнести к процессуальным издержкам, возмещение которых возложить на виновных.

Так, объединенная палата Кассационного уголовного суда ВС Украины отменила постановление нижестоящих судов о взыскания судебного сбора с обвиняемого, который несет гражданскую ответственность по уголовному делу. Свои доводы суд основыв-

¹ Физические лица из числа индивидуально занятых производством (реализацией) товаров, работ и услуг для получения дохода, членов производственных кооперативов, неоплачиваемых работников семейных предприятий (хозяйств) и работодателей, использующих труд наемных работников. *О некоторых мерах по реализации Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы*: Приказ Заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан – Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 10 марта 2017 года № 109. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014892>.

² Физическое лицо, самостоятельно осуществляющее деятельность по производству (реализации) товаров, работ и услуг с целью извлечения дохода без государственной регистрации своей деятельности, за исключением индивидуальных предпринимателей, лиц, занимающихся частной практикой, учредителей (участников) хозяйственного товарищества и учредителей, акционеров (участников) акционерного общества, членов производственного кооператива. *О занятости населения*: Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482#z198>.

вал на исчерпывающем перечне процессуальных издержках, предусмотренных в Главе 8 УПК Украины, которые не включают судебный сбор [4].

Следующей составляющей процессуальных издержек выступают вознаграждения за выполнение каких-либо поручений органов, ведущих дело.

Как уже отмечено выше, несмотря на то, что п. 1) ст. 177 УПК РК предусматривает выплаты свидетелям, потерпевшим и их представителям, экспертам, специалистам, переводчикам, понятым в порядке, предусмотренном статьями 174, 175 УПК – настоящие нормы не содержат положений о выплатах свидетелям, потерпевшим и их представителям, а также понятым. Таким образом, выплата вознаграждения предусмотрена только экспертам, специалистам, переводчикам.

Кроме того, в этих нормах регламентирована оплата юридической помощи защитника и представителя участников. Анализ видов выплат и вознаграждений выявил дублирование п.п. 4–6 ст. 177 УПК в п. 1 указанной статьи.

Более того, из представленного круга лиц остается неясным вопрос относительно понятого. В адвокате он не нуждается, работу, требующую специальных познаний, не исполняет. Указание понятого в п. 1 ст. 177 УПК РК, полагаем, является технической ошибкой законодателя.

В соответствии с п. 3 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI ЗРК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», юридическая помощь – это деятельность, направленная на обеспечение реализации закрепленного п. 3 ст. 13 Конституции Республики Казахстан права каждого на получение квалифицированной юридической помощи, в том числе с использованием специальных юридических знаний и навыков, в порядке, установленном настоящим Законом и иными законами Республики Казахстан.

Одним из видов юридической помощи является адвокатская деятельность, оказываемая на профессиональной основе адвокатами в порядке, установленном законодательством, в целях защиты и содействия в реализации прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц.

Участие адвоката в процессе регламентировано ст. ст. 66–70 УПК РК, Законом Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI ЗРК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», Нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан от 6 декабря 2002 года № 26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» и др.

Адвокат может принять участие в деле в качестве защитника по договору, заключенному между ним и свидетелем, имеющим право на защиту, подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, осужденным, где указывается сумма, подлежащая оплате за оказанную юридическую помощь.

Супруг (супруга) или близкий родственник, опекун, попечитель либо представитель организации, на попечении или иждивении которой находится подзащитный, могут участвовать в деле в качестве защитников по собственной инициативе, и, разумеется, на бесплатной основе, только наряду с адвокатом (ч. 2 ст. 66 УПК РК)¹. Однако в качестве процессуальных издержек рассматривается сумма денег, которая должна быть оплачена в счет их отвлечения от работы или основных занятий.

Процессуальные издержки в части оплаты юридической помощи адвоката за счет бюджетных средств в дальнейшем должны быть взысканы с осужденного в силу ст. 178 УПК РК и положений Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 6 декабря 2002 года № 26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту», за исключением случаев, указанных в ч. 3 ст. 67, ч. 2 ст. 76 УПК РК.

Оплата труда адвокатов осуществляется за счет бюджетных средств в случаях, когда адвокат участвовал в досудебном производстве либо в суде по назначению в качестве защитника, либо в качестве представителя потерпевшего (частного обвинителя) без заключения договора с клиентом (ч. 3 ст. 67, ч. 2 ст. 76 УПК РК).

УПК Украины, помимо вознаграждения (гонорара) адвоката за предоставление платной/бесплатной правовой помощи, выделяет фактические расходы на правовую по-

¹ П. 4 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 6 декабря 2002 года № 26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту».

мощь – оплата работы специалистов, нанятых адвокатом; транспортные расходы; оплата печатных, копировальных и других технических работ, перевода и нотариального заверения документов, телефонных разговоров и тому подобное, связанных с выполнением поручения [5].

Хотелось бы остановиться на еще одном существенном различии в правовой регламентации процессуальных издержек. Так, УПК РК без заключения договора с клиентом позволяет адвокату принимать участие в деле в качестве представителя потерпевшего (частного обвинителя). Эта ситуация регламентируется ч. 2 ст. 76 УПК РК, где сказано, что для защиты прав и законных интересов потерпевших, являющихся несовершеннолетними или не владеющих языком судопроизводства, либо по своему физическому или психическому состоянию лишенных возможности самостоятельно защищать свои права и законные интересы, к обязательному участию в процессе привлекаются их законные представители и представители. В качестве представителя потерпевшего допускается адвокат, избранный потерпевшим либо его законным представителем.

Если при наличии всех этих обстоятельств, адвокат не приглашен указанными участниками процесса, их законными представителями, а также другими лицами по их поручению, орган, ведущий уголовный процесс, обязан обеспечить участие защитника на соответствующей стадии процесса, о чем им выносится постановление, обязательное для профессиональной организации адвокатов.

В то же время ч. 2 статьи 120 УПК Украины установила, что расходы, связанные с оплатой помощи представителя потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика и юридического лица, в отношении которого осуществляется производство, которые оказывают правовую помощь по договору, несут сами потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик, юридическое лицо, в отношении которого осуществляется производство.

Вознаграждение переводчику, специалисту, эксперту, выполняющим соответствующую работу при производстве по уголовному делу, за счет бюджетных средств осуществляется тогда, когда они выполняли работу в качестве частных лиц, вне привязки к определенной организации либо учреждению и тратили на это свое не служебное, а личное время (п. 2 ч. 1 ст. 175 УПК РК). Это также предусмотрено в нормах, определяющих их процессуальный статус (ст. ст. 79–81 УПК РК).

Вознаграждение, выплачиваемое эксперту за выполнение им своих обязанностей в ходе досудебного расследования или в суде, кроме случаев, когда эти обязанности выполнялись в порядке служебного задания, взыскивается на основании Правил.

Если эксперт выполнял свои функции в порядке служебного задания, оплата его труда возмещается организацией, в штате которой он состоит (ч. 1 ст. 175 УПК РК). Предполагается, что эта норма относится к государственным судебным экспертам Центра судебной экспертизы МЮ РК, в обязанность которых входит производство судебных экспертиз.

В соответствии с п. 8 ч. 3 ст. 79 УПК РК, эксперт получит «возмещение расходов, понесенных при производстве экспертизы, и вознаграждение за выполненную работу, если производство судебной экспертизы не входит в круг его должностных обязанностей». Можем предположить, что это касается частных судебных исполнителей. Так, в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 26 ноября 2004 года № 16 «О судебной экспертизе по уголовным делам» сказано, что «процессуальные издержки, связанные с производством экспертизы сотрудниками экспертного учреждения, взыскиваются с осужденного или его законного представителя в доход государства, или принимаются на счет государства. Расходы, связанные с производством экспертизы, понесенные лицами, осуществляющими судебно-экспертную деятельность на основании лицензии, а также лицами, не имеющими таковую, но привлеченными для разового производства экспертизы, по постановлению органа, ведущего уголовный процесс, взыскиваются в их пользу после предъявления ими расчета» [6]. Включение сумм, израсходованных на проведение экспертизы в органах судебной экспертизы, вполне логично.

Экспертам также возмещаются стоимость принадлежащих им химических реактивов и других расходных материалов, использованных ими при выполнении порученной работы, а также внесенная ими для выполнения работы плата за использование оборудования, коммунальные услуги и потребление машинного времени.

Суммы, израсходованные на проведение экспертизы в органах судебной экспертизы, взыскиваются в соответствии с Правилами определения стоимости производства

судебной экспертизы в органах судебной экспертизы, утвержденными Приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 30 марта 2017 года № 325.

Помимо заработной платы экспертов органов судебной экспертизы и персонала, не подлежат взысканию в качестве процессуальных издержек при производстве экспертизы социальный налог, социальные отчисления, накладные расходы за осуществление ими соответствующих работ при производстве судебной экспертизы, поскольку данная работа ими осуществляется в порядке служебного задания и входит в круг их должностных обязанностей.

Согласно п. 12 ч. 3 ст. 80 УПК РК, специалист вправе «получать возмещение расходов, понесенных им в связи с участием в производстве следственных или судебных действий, и вознаграждение за выполненную работу, если участие в производстве по делу не входит в круг его должностных обязанностей».

Пункт 5 ч. 3 ст. 81 УПК закрепляет право переводчика «получать возмещение расходов, понесенных им в связи с участием в производстве следственных и иных процессуальных действиях, и вознаграждение за выполненную работу, если участие в производстве по делу не входит в круг его должностных обязанностей». Если переводчик выполнял свои функции в порядке служебного задания, оплата его труда возмещается государством организации, в штате которой переводчик состоит.

Участие в деле переводчика будет бесплатной для обеих сторон (принимаются за счет государства), так как оно является средством обеспечения самого производства по делу, которое, в свою очередь, является задачей государства (ч. 3 ст. 178 УПК РК).

Указание на получение заработной платы означает, что отдельной оплаты от государства в порядке возмещения расходов не будет. Такая ситуация возможна, когда переводчик, специалист, эксперт работают в государственном учреждении и выполняемая ими работа является их служебной обязанностью, либо они являются сотрудниками учреждения, заключившего с правоохранительными органами отдельный договор об оказании соответствующих услуг.

Также сторона защиты может самостоятельно обращаться к услугам, например, эксперта и специалиста. Так, в соответствии со ст. 70 УПК РК, защитник вправе получать на договорной основе заключения эксперта, специалиста по делу и ходатайствовать о приобщении таких заключений к материалам дела. Разумеется, оплата экспертизы производится за счет стороны защиты. Впоследствии эта сумма может быть отнесена к процессуальным издержкам только в случае оправдания подсудимого, либо прекращения его уголовного преследования по реабилитирующим основаниям.

Затраты на обеспечение производства по уголовному делу состоят из иных расходов, связанных с производством по делу.

К ним относятся суммы, израсходованные на хранение вещественных доказательств, которое требует материальных затрат. Особенно, когда хранение бывает длительным, и хранению подлежат габаритные вещи, либо вещи или предметы, требующие особых условий хранения. Органы, осуществляющие уголовный процесс, не располагают соответствующими помещениями. В силу этого вещественные доказательства могут быть переданы на хранение в специализированные учреждения.

К примеру, «вещественные доказательства и изъятые объекты, относящиеся к ядерным и радиоактивным материалам, источникам ионизирующего излучения, ядовитым и сильнодействующим веществам, передаются на склады организаций, имеющих разрешение и соответствующие условия для хранения, после проведения исследований. Хранение автомашин, мотоциклов и иных транспортных (в том числе плавучих и летательных аппаратов) средств, признанных вещественными доказательствами, а также транспортных средств, на которые наложен арест, производится в специальных охраняемых помещениях, площадках или стоянках, создаваемых по решению местных исполнительных органов и являющихся коммунальной собственностью» [7].

Особых условий хранения также требуют предметы, имеющие значительную ценность, животные, денежные средства и т.д., расходы по сохранению которых относятся к процессуальным издержкам. В этот же перечень подлежит отнесению арестованное имущество в порядке ст. 161 УПК РК.

Пересылка, также как и хранение вещественных доказательств, осуществляется через специализированные учреждения за определенную плату. Этим объясняется включение в перечень процессуальных издержек хранение и пересылка вещественных доказательств.

Верховний Суд роз'яснює, що «расходы, связанные с хранением и пересылкой вещественных доказательств, включаются в процессуальные издержки и подлежат взысканию за счет бюджетных средств на основании Правил изъятия, учета, хранения, передачи и уничтожения вещественных доказательств, изъятых документов, денег в национальной и иностранной валюте, наркотических средств, психотропных веществ по уголовным делам судом, органами прокуратуры, уголовного преследования и судебной экспертизы, утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан от 9 декабря 2014 года № 1291» [8].

В перечне процессуальных издержек есть суммы, израсходованные в связи с розыском подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда.

Правила исчисления сумм, израсходованных в связи с розыском подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда [9], устанавливают, что исчислению подлежат процессуальные издержки, связанные с розыском подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда, состоящие из следующего:

«1) расходов на служебные командировки должностных лиц органа уголовного преследования при проведении розыскных мероприятий;

2) стоимости проезда на железнодорожном, водном, автомобильном и воздушном видах транспорта подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда, с места задержания к месту привлечения к уголовной ответственности;

3) суточных расходов, при необходимости для проживания подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда, в пути следования с места задержания к месту привлечения к уголовной ответственности» [10].

К процессуальным издержкам относятся также суммы, израсходованные в связи с приводом подозреваемого, обвиняемого, подсудимого к следователю или суду в случае неявки их без уважительной причины, а также перенесением судебного разбирательства из-за неявки подсудимого без уважительной причины либо явки его в суд в состоянии опьянения.

Привод подозреваемого, обвиняемого, подсудимого предусматривает принуждение, для осуществления которого привлекаются приданные силы, может потребоваться специальный транспорт. Перенесение судебного разбирательства влечет безрезультатное отвлечение от основных занятий множества участников уголовного процесса, которым впоследствии это нужно будет оплатить. То же самое происходит при явке в суд подозреваемого, обвиняемого, подсудимого в состоянии опьянения, так как судебное заседание в данном случае не состоится.

Некоторые расходы, связанные с уголовным судопроизводством, прямо не указаны в качестве процессуальных издержек в УПК РК, но предполагают отнесение к таковым.

К примеру, нормы Раздела 15 УПК РК, регламентирующие порядок производства конфискации до вынесения приговора, в статье 670 предусматривают требования о разрешении судьей вопросов, связанных с определением и возмещением расходов внесудебной конфискации.

В статье 120 УПК РК предусмотрено право участников уголовного процесса получать копии, в т.ч. засвидетельствованные нотариусом, изъятых и приобщенных к делу документов, необходимых для текущего учета, отчетности и в иных правомерных целях. Расходы, связанные с копированием, заверением нотариусом верности копий передаваемых документов, осуществляются за счет инициатора ходатайства.

Интересной представляется регламентация расходов, связанных с производством по делу в гражданско-процессуальном законодательстве. Так, в ст.108 ГПК РК предусмотрены следующие виды издержек, связанных с производством по делу и не имеющие аналогов в уголовном судопроизводстве:

5) расходы, связанные с публикацией и объявлениями по делу;

6) расходы по извещению и вызову в суд сторон и других лиц, участвующих в деле;

9) другие расходы, признанные судом подлежащими возмещению, в том числе понесенные сторонами в процедурах обязательного досудебного урегулирования спора при последующем обращении в суд.

Необычным и справедливым представляется положение ст.114 ГПК РК, предусматривающее взыскание убытков за потерю времени. Суть данной нормы заключается в праве лица заявлять и взыскивать убытки за фактическую потерю времени, т.е. затраты, связанные с недобросовестными действиями другой стороны, выразившиеся в заявлении заведомо необоснованного иска или спора против обоснованного иска (лицо знало

или должно было знать) либо систематическом противодействии правильному и быстрому рассмотрению и разрешению дела.

Сложность данного механизма заключается в доказывании недобросовестности действий другой стороны.

В теории права данный способ воспрепятствования нормальной деятельности правосудия называется злоупотреблением процессуальным правом [11].

Имущественные взыскания отдельные ученые рассматривают в качестве превентивного механизма злоупотребления правом участниками уголовного судопроизводства [12]. В качестве способа решения данной ситуации предложено введение судебного сбора (государственной пошлины) за заявление отвода или финансовых санкций за необоснованные отводы [13].

Возложение обязанности по выплате процессуальных издержек в данной ситуации может иметь больший профилактический эффект при реализации участниками процесса своих прав или полномочий по сбору доказательств или обеспечения судопроизводства.

Названная категория относится к особо значимой проблеме в гражданском судопроизводстве [14]. К ним относят неоднократные заявления отводов в отношении лиц, ведущих производство по делу, систематические необоснованные ходатайства, заявления, обращения, не имеющие отношения к делу [15], необоснованные неявки по вызову, умышленное затягивание времени ознакомления с материалами уголовного дела.

Выводы. В заключение отметим, что рассмотренный перечень возможных процессуальных издержек, установленных уголовно-процессуальным законодательством Украины и Казахстана, не является исчерпывающим. Однако в каждом случае их взыскание, в случае признания необходимым, должно быть мотивировано судом в приговоре. Законодатель предусмотрительно оставляет возможность включения в перечень процессуальных издержек каких-либо ранее не указанных в законе расходов, что позволяет не вносить изменения в УПК.

Необходимо отметить, что верное исчисление и выплата процессуальных издержек является стимулом и призывом к добросовестному выполнению своих обязанностей всеми участниками уголовного процесса.

Библиографические ссылки

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000231>.
2. О некоторых вопросах возмещения расходов лицам, понесенных при производстве по уголовному делу: Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 октября 2014 года № 1070.
3. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 года. Том 1. Общая часть. Алматы: Жеті Жарғы, 2015. 648 с.
4. URL: <http://loyer.com.ua/ru/vs-vynes-postanovlenie-o-nepravomernosti-vzyskaniya-sudebnogo-sbora-s-obvinyaemogo-kotoryj-neset-grazhdanskuyu-otvetstvennost/>
5. Полищак Н.И. Судебные издержки в уголовном процессе Украины: понятие и структура. *Russian Journal of Criminal Law*. № 2(6). 2015. С. 47–52.
6. О судебной экспертизе по уголовным делам: Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 26 ноября 2004 года № 16. URL: https://online.zakon.kz/service/doc.aspx?doc_id=1052509
7. Об утверждении Правил изъятия, учета, хранения, передачи и уничтожения вещественных доказательств, изъятых документов, денег в национальной и иностранной валюте, наркотических средств, психотропных веществ по уголовным делам судом, органами прокуратуры, уголовного преследования и судебной экспертизы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 декабря 2014 года № 1291. URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31642834
8. О взыскании процессуальных издержек по уголовным делам: Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2018 года № 10.
9. Об утверждении Правил исчисления сумм, израсходованных в связи с розыском подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда: Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 ноября 2014 года №1220.
10. Правила исчисления сумм, израсходованных в связи с розыском подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, скрывшихся от следствия или суда, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 ноября 2014 года № 1220. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31636261
11. Злоупотребление правом, его предупреждение и пресечение в уголовном процессе России: некоторые итоги исследования / О. И. Андреева, В. Н. Григорьев, О. А. Зайцев, Т. В. Трубникова. *Всероссийский криминологический журнал*. 2018. Т. 12. № 6. С. 914–924.
12. Sonnemans J., Dijk F. van, Donders B., Bauw E. An economic approach on countering the misuse of the right to challenge judges: an experiment. *European Journal of Law and Economics*. 2018. Vol. 45. Iss. 1. P. 29–57.
13. Андреева О.И., Григорьев В.Н., Зайцев О.А., Трубникова Т.В. Злоупотребление правом,

его предупреждение и пресечение в уголовном процессе России: некоторые итоги исследования. *Всероссийский криминологический журнал*. 2018. Т. 12. № 6. С. 914–924.

14. Аналитический отчет о результатах научного исследования злоупотребления процессуальными правами и рекомендациями по совершенствованию действующего права РК НИИ Академии правосудия при Верховном Суде РК.

15. Методика анализа ситуации в сфере рассмотрения обращений / колл. авт. Астана: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2018. 32 с.

Поступила в редакцию 06.09.2019

References

1. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 iyulya 2014 goda [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014] [in Russ.].

2. O nekotorykh voprosakh vozmeshcheniya raskhodov litsam, ponosennykh pri proizvodstve po ugolovnomu delu: Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 9 oktyabrya 2014 goda [On some issues of reimbursement of expenses to persons incurred in criminal proceedings: Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 9, 2014] № 1070 [in Russ.].

3. Kogamov, M.CH. (2015) Kommentariy k Ugolovno-protsessual'nomu kodeksu Respubliki Kazakhstan 2014 goda [Commentary on the 2014 Code of Criminal Procedure]. Tom 1. Obschaya chast'. Almaty: Zheti Zharǵy [in Russ.].

4. URL: <http://loyer.com.ua/ru/vs-vynes-postanovlenie-o-nepravomernosti-vzyskaniya-sudebnogo-sbora-s-obvinyaemogo-kotoryj-neset-grazhdanskuyu-otvetstvennost> [in Eng.].

5. Polishchak, N.I. (2015) Sudebnyye izderzhki v ugolovnom protsesse Ukrainy: ponyatiye i struktura [Legal costs in the criminal process of Ukraine: concept and structure]. *Russian Journal of Criminal Law*, 2 (6), 47–52 [in Russ.].

6. O sudebnoy ekspertize po ugolovnym delam: Normativnoye postanovleniye Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 26 noyabrya 2004 goda [On forensic examination in criminal cases: Normative Decree of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated November 26, 2004] № 16. URL: https://online.zakon.kz/service/doc.aspx?doc_id=1052509 [in Russ.].

7. Ob utverzhdenii Pravil iz"yatiya, ucheta, khraneniya, peredachi i unichtozheniya veshchestvennykh dokazatel'stv, iz"yatykh dokumentov, deneg v natsional'noy i inostrannoy valyute, narkoticheskikh sredstv, psikhotropnykh veshchestv po ugolovnym delam sudom, organami prokuratury, ugolovnogo presledovaniya i sudebnoy ekspertizy [On approval of the Rules for the seizure, recording, storage, transfer and destruction of material evidence, seized documents, money in national and foreign currencies, narcotic drugs, psychotropic substances in criminal cases by the court, prosecution, criminal prosecution and judicial examination]: Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 9 dekabrya 2014 goda № 1291. URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31642834 [in Russ.].

8. O vzyskanii protsessual'nykh izderzhkek po ugolovnym delam: Normativnoye postanovleniye Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 29 iyunya 2018 goda [On recovery of procedural costs in criminal cases: Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2018] № 10 [in Russ.].

9. Ob utverzhdenii Pravil ischisleniya summ, izraskhodovannykh v svyazi s rozyskom podozrevayemogo, obvinyayemogo, podsudimogo, skryvshikhsya ot sledstviya ili suda: Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 21 noyabrya 2014 goda 9 [On approval of the Rules for calculating the amounts spent in connection with the search for a suspect, accused, defendant, hiding from the investigation or court: Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 21, 2014] № 1220 [in Russ.].

10. Pravila ischisleniya summ, izraskhodovannykh v svyazi s rozyskom podozrevayemogo, obvinyayemogo, podsudimogo, skryvshikhsya ot sledstviya ili suda, utverzhennyye postanovleniyem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 21 noyabrya 2014 goda [Rules for calculating the amounts spent in connection with the search for a suspect, accused, defendant, hiding from the investigation or court, approved by the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 21, 2014] № 1220. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31636261 [in Russ.].

11. Zlupotrebleniye pravom, yego preduprezhdeniye i presecheniye v ugolovnom protsesse Rossii: nekotoryye itogi issledovaniya (2018) [Abuse of law, its prevention and suppression in the criminal process of Russia: some results of the study] / O.I. Andreyeva, V.N. Grigor'yev, O.A. Zaytsev, T.V. Trubnikova. *Vserossiyskiy kriminologicheskyy zhurnal*, 12, 6, 914–924 [in Russ.].

12. Sonnemans J., Dijk F. van, Donders B., Bauw E. (2018) An economic approach on countering the misuse of the right to challenge judges: an experiment. *European Journal of Law and Economics*. 2018. Vol. 45. Iss. 1. R. 29–57 [in Eng.].

13. Andreyeva, O.I., Grigor'yev, V.N., Zaytsev, O.A., Trubnikova, T.V. (2018) Zlupotrebleniye pravom, yego preduprezhdeniye i presecheniye v ugolovnom protsesse Rossii: nekotoryye itogi issledovaniya [Abuse of law, its prevention and suppression in the criminal process of Russia: some results of the study]. *Vserossiyskiy kriminologicheskyy zhurnal*, 12, 6, 914–924 [in Russ.].

14. Analiticheskiy otchet o rezul'tatakh nauchnogo issledovaniya zlupotrebleniya protsessual'nymi pravami i rekomendatsii po sovershenstvovaniyu deystvuyushchego prava RK NII Akademii pravosudiviya pri Verkhovnom Sude RK [An analytical report on the results of a scientific study of the abuse of procedural rights and recommendations for improving the existing law of the Republic of Kazakhstan, the Research Institute of the Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan] [in Russ.].

15. Metodika analiza situatsii v sfere rassmotreniya obrashcheniy [Methodology for analyzing the

SUMMARY

Karipova A.T., Omarov Ye.A., Alimkulov N.-A.S., Makhanov T.G. Types of procedural costs: comparative legal analysis of criminal procedure legislation of Ukraine and Kazakhstan. The article presents the review of the provisions of the criminal procedure legislation of Ukraine and the Republic of Kazakhstan, regulating the types of procedural costs in criminal proceedings. Thus, statistical data on the recovery of procedural costs allowed the authors to calculate the average amount by type of procedure in 2018 in the Republic of Kazakhstan. Procedural costs are classified into several types depending on the content and source of payment. The authors in the criminal procedure legislation of Kazakhstan established duplicate rules on the procedure for compensation of lost income by persons with a permanent job. The positive experience of Ukraine is highlighted, filling the gap in the regulation of the procedure for reimbursement of costs to persons who do not have a permanent income to distract them from their usual occupations.

A significant difference between the laws of the two countries is the regulation of the procedure for payment of remuneration for assistance by the representative of the victim, civil plaintiff, civil defendant and legal entity: in Kazakhstan are assigned to the perpetrator, in Ukraine are the participants themselves, whose interests were protected. The study of civil procedure legislation allowed the authors to determine the types of legal costs not provided for in criminal proceedings, especially damages for loss of time. This type of costs is represented by the author as an effective mechanism for preventing abuse of procedural rights by participants. The authors identified the differences, assessed the positive experience and shortcomings in their regulation.

It is concluded that the considered list of possible procedural costs established by the criminal procedure legislation of Ukraine and Kazakhstan is not exhaustive. However, in each case, their recovery, if deemed necessary, must be motivated by the court in the verdict. The legislator prudently leaves the possibility of inclusion in the list of procedural costs of any costs not previously specified in the law, which allows not to amend the CPC.

Keywords: procedural costs, benefits, costs, expenses, actors, law enforcement bodies, examination.

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-134-138

Курило В. І. ©
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (Національний університет біоресурсів і природокористування України)

Кравчук М. Ю. ©
кандидат юридичних наук (Тернопільський національний економічний університет)

РОЛЬ ІНТЕРПОЛУ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З БІОТЕРОРИЗМОМ

Досліджено діяльність міжнародних організацій щодо консолідації зусиль у питанні запобігання можливості потрапляння зброї масового ураження, зокрема біологічної, до рук терористів. Визначено провідну роль Інтерполу у сфері боротьби з біотероризмом. Встановлено, що до сфери компетенції Інтерполу входить боротьба з крадіжками і захопленням небезпечних біологічних агентів, які згодом можуть використовуватися для вчинення терактів. З'ясовано, що в рамках боротьби з біотероризмом Інтерпол розробив спеціальну Програму щодо запобігання актам біотероризму, яка передбачає реалізацію комплексу заходів із запобігання біотероризму. Зроблено висновки про багатовекторну діяльність організації та ефективність співпраці Національного центрального бюро Інтерполу з правоохоронними органами України.

Ключові слова: біотероризм, біологічні агенти, біобезпека, міжнародні організації, Інтерпол, правове регулювання, правоохоронні органи.

© Курило В.І., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1268-801X>
finlaw_chair@nubip.edu.ua

© Кравчук М.Ю., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9987-0484>
m.yu.kravchuk@tneu.edu.ua

Постановка проблеми. Питання біологічного тероризму нині турбують все світове співтовариство не менше ніж ядерного, хімічного, бомбового або будь-якого іншого тероризму. Ескалація терористичної діяльності, що спостерігається в останнє десятиліття в багатьох регіонах земної кулі, поставила світове співтовариство перед необхідністю консолідації зусиль щодо запобігання можливості потрапляння зброї масового ураження, зокрема біологічної, в руки терористів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження діяльності Інтерполу з питань боротьби з біотероризмом здійснювали такі науковці і практики, як А. Антонюк, В. Барко, Н. Бочарова, Є. Говійко, О. Душейко, О. Культенко, В. Радецький, В. Старжинський та ін. Проте актуальність теми потребує подальшого висвітлення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні координуючої ролі Інтерполу в боротьбі з біотероризмом і виробленні положень, спрямованих на вдосконалення організаційно-правової діяльності Інтерполу в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. На даний час консолідація зусиль держав у боротьбі з біотероризмом та його проявами ведеться на різних рівнях. Боротьба з біотероризмом становить багатоаспектну і багатовекторну діяльність, яка може здійснюватися тільки у взаємодії різних суб'єктів міжнародного права. Її ефективність багато в чому визначається дієвістю міжнародних механізмів у сфері запобігання, розробки, зберігання та обігу БА і токсинів, передбачених Конвенцією про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення (1972 р.) [1, с. 436-441]. Щоб компенсувати відсутність спеціалізованої міжнародної організації з контролю за виконанням положень КБЗТ, міжнародним співтовариством робилися спроби створення спеціальних інституціональних механізмів. Зокрема, це: Спеціальна група держав-учасниць, завданням якої є визначення списку бактеріологічних і токсичних речовин, що можуть розцінюватися як біологічна загроза; спеціальний Комітет 1540 з розгляду дії КБТЗ [2]; група Великої сімки, що діє в рамках Ініціативи Глобального партнерства; Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); НАТО; Міжнародна федерація асоціацій з біобезпеки (IFBA); Австралійська група, якою розроблено загальні принципи експортних обмежень щодо БА, біотехнологій та обладнання подвійного призначення, що можуть бути використані для виробництва і розповсюдження б/з [3]. Доповнює та посилює існуючі режими контролю над б/з та засобами її доставки, зокрема керівних принципів КБЗТ та режиму експортного контролю АГ, Вассенарська домовленість (ВД) [4].

До регіональних організацій слід віднести органи ЄС, зокрема Єврокомісію, в рамках якої розроблена та наразі виконується програма протидії біологічній загрозі. Зокрема, функціонують: механізм обміну інформацією, консультацій і координації дій із запобігання актам біотероризму; загальноєвропейська система виявлення і визначення біологічних і хімічних агентів, які можуть бути використані для проведення терористичних атак; медичні центри і склади для забезпечення медиків необхідними препаратами на випадок можливих ексцесів тощо.

Інтерпол відіграє одну з провідних ролей серед міжнародних організацій у сфері боротьби з біотероризмом, зосереджуючи в собі функції інформаційно-аналітичного та науково-методологічного забезпечення діяльності держав у сфері запобігання і боротьби з біотероризмом. Гостра необхідність у діяльності подібної організації виникла доволі давно і зараз Міжнародна кримінальна поліція має майже столітню історію. Міжнародна злочинність із кожним роком набуває все більш глобального характеру та загрожує міжнародному правопорядку. За кількістю країн-учасниць Інтерпол займає друге місце у світі і може похвалитися багатою та цікавою історією. На даний момент ця організація, фактично єдина у світі, займається координацією зусиль усього світу у боротьбі із тероризмом, в тому числі і біотероризмом, та організованою злочинністю. Міжнародний розшук злочинців, боротьба з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю, торгівлею людьми, корупцією, фінансовими злочинами та злочинами у сфері високих технологій є практично неможливими без цієї міжнародної організації. Разом з тим одним з найбільш небезпечних видів транснаціональної злочинності є міжнародний тероризм та біотероризм. Цей фактор, серйозно дестабілізуючи міжнародний правопорядок, являє собою виклик, реальну загрозу нормальному функціонуванню та розвитку міжнародних відносин. І в сучасних умовах Інтерпол – провідна організація міжнародного співробітництва держав не тільки в боротьбі з транснаціональною злочинністю в цілому, але й авторитетний учасник протидії міжнародного співтовариства проявам

тероризму і біотероризму. Роль Інтерполу в координації дій правоохоронних органів держав-членів, надання захищеного каналу зв'язку для обміну поліцейською інформацією між усіма державами-членами та Генеральним секретаріатом, веденні баз даних, інформаційної та оперативної підтримки поліцейських відомств, навчання та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів держав-членів, проведенні міжнародних форумів з проблем міжнародної кримінальної злочинності, тероризму й біотероризму є неocenненою.

На Інтерпол, на відміну від більшості інших міжнародних організацій, що входять до складу інституційного міжнародного механізму боротьби з біотероризмом, безпосередньо покладено ряд функцій у сфері боротьби з біотероризмом.

Україну було включено до Міжнародної організації кримінальної поліції у 1992 році на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу. Повноправним членом цієї організації наша держава стала в 1993 році після створення Національного центрального бюро Інтерполу. За цей період пройдено нелегкий шлях становлення, розвитку і визнання українського Бюро Інтерполу як одного з передових підрозділів, що представляє інтереси держави на міжнародному рівні [5]. У зв'язку з прийняттям України до Інтерполу Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову від 25.03.1993 № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу» [6], де визначено, що взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі України, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу, яким виступає Національна поліція [7].

Діяльність НЦБ Інтерполу в Україні значною мірою має міжвідомчий характер. З метою нормативного й організаційного забезпечення взаємодії з іншими правоохоронними органами та ГУНП України в областях підготовлено Інструкцію про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів [8].

Укрбюро Інтерполу у своїй діяльності керується Конституцією України, законодавчими актами України щодо боротьби зі злочинністю, міжнародними договорами України, Статутом та іншими нормативними документами Інтерполу, Кримінальним процесуальним кодексом України, нормативними актами МВС та Національної поліції. Служба здійснює обмін інформацією з правоохоронних проблем та координацію дій у боротьбі зі злочинністю, яка виходить за межі України або носить транснаціональний характер. Наше Бюро постійно зміцнює співробітництво з регіональними правоохоронними органами для своєчасного реагування на запити, що надходять із зарубіжних країн, та, як наслідок, успішного виконання покладених на нього функцій з координації дій для своєчасного розкриття злочинів. НЦБ Інтерполу в Україні розраховує на всебічну підтримку закордонних колег у спільній справі забезпечення ефективної та результативної боротьби з міжнародною злочинністю. Подальше вдосконалення та розвиток Українського бюро сприятиме об'єднанню поліції всіх держав у боротьбі проти міжнародного тероризму, біотероризму та інших проявів міжнародної злочинності [5].

Діяльність Бюро Інтерполу є важливою для Міністерства внутрішніх справ України не тільки з точки зору ефективності сьогоденної діяльності, але і з точки зору перспектив розвитку. Якість роботи Бюро – один з найважливіших факторів міжнародного авторитету органів внутрішніх справ України.

До компетенції Інтерполу входить боротьба з крадіжками і захопленням небезпечних БА, які згодом можуть використовуватися для вчинення терактів. За допомогою своїх національних бюро Інтерпол надає сприяння у виконанні запитів міжнародних правоохоронних організацій і правоохоронних органів різних держав відповідно до їх міжнародних договорів. У рамках боротьби з біотероризмом Інтерпол розробив спеціальну Програму із запобігання актам біотероризму, яка передбачає реалізацію комплексу заходів із запобігання біотероризму, включаючи: а) збір, накопичення та оцінку інформації, яка дозволяє оцінити рівень загрози біотероризму в країнах-учасниках, а також стан справ з правового регулювання боротьби з біотероризмом на національному рівні; б) інформування країн-учасниць про біотерористичні загрози; в) проведення конференцій та семінарів з питань боротьби з біотероризмом; г) навчання національних кадрів способів і методів розкриття злочинів, пов'язаних з біотероризмом [9].

У 2005 р. в складі Інтерполу створено Комітет щодо боротьби з біотероризмом, на який покладено вирішення зазначених завдань.

Для реалізації функції збору, накопичення та оцінки інформації, яка дозволяє оці-

нити рівень загрози біотероризму, в країнах-учасницях створюються інформаційно-довідкові центри Інтерполу [10]. Інформаційно-довідковий центр із запобігання біотероризму містить інформацію про міжнародні організації, які займаються питаннями біотероризму, про пристрої виявлення і деконтамінації БА, основні поняття в сфері біотероризму та інші необхідні відомості, що стосуються біотероризму та боротьби з ним [11].

Під егідою Інтерполу організовано першу глобальну конференцію щодо запобігання біотероризму, яка проходила 1-2 березня 2005 р. в Ліоні (Франція) [12].

Оскільки організована злочинна діяльність становить все більшу загрозу для людства, доцільно більшою мірою підвищити ефективність використання можливостей Інтерполу, зокрема: 1) вдосконалити методи збору і отримання інформації (наприклад, із застосуванням комп'ютерних мереж тощо) з метою встановлення осіб, які перебувають в організованих злочинних структурах, характеру їх діяльності, взаємозв'язків між різними злочинними організаціями і тих методів, які вони можуть застосовувати в цілях самозахисту; 2) здійснити розробку методів, що дозволяють залучити в злочинні організації негласних працівників, які беруть участь у проведенні злочинних акцій, перехопленні повідомлень, здійсненні спільних негласних операцій; 3) створити спільні спеціалізовані слідчі підрозділи; 4) підвищити рівень взаємодії різних систем, включаючи засоби масової інформації; 5) сприяти удосконаленню професійного рівня працівників правоохоронних органів – з цієї метою доречно проводити різні форми навчання (практичні семінари з представниками Інтерполу, спільні з науковцями-теоретиками круглі столи з вивчення окремих проблемних питань тощо).

Висновки. В останні роки значно зросла роль Інтерполу – другої найбільшої після ООН міжнародної організації, що координує заходи міжнародного співробітництва з ООН та іншими міжнародними організаціями щодо питань боротьби з біотероризмом та іншими видами транснаціональної злочинності, про що свідчать правові акти Інтерполу, численні угоди про співпрацю, а також згадки Інтерполу і його значущості у низці міжнародних конвенцій. Інтерпол володіє унікальними інструментами і правовими механізмами, необхідними в організації сприяння державам-членам, міжнародним організаціям, їх органам і світовій спільноті в цілому у боротьбі з актами, методами й практикою біотероризму в усіх його формах і проявах.

Для України співпраця з Інтерполом є однією із запорук успішної інтеграції у світову та європейську спільноту, ефективним міжнародним правовим інструментом дієвої боротьби з транснаціональною злочинністю, зокрема й у сфері біотероризму.

Бібліографічні посилання

1. Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсического оружия и об их уничтожении (Москва-Лондон-Вашингтон, 11.06.1972). *Действующее международное право*: в 3-х т. / сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. Т. 2. М.: Политиздат, 1999. С. 436-441.
2. UN Security Council resolutions № 1540 (28.04.2004) and № 1977 (20.04.2011). URL: <http://www.brad.ac.uk/acad/sbtwc/other/BTW>.
3. Цели и задачи Австралийской группы: 27.04.2013. URL: <http://www.australiagroup.net/ru/<http://www.australiagroup.net>.
4. Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання (01.07.1996 зі змін. 2003 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
5. Інтерпол. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiiau.kiev.ua/books/spou_2019/info/lec10.html.
6. Про Національне центральне бюро Інтерполу: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 № 220 (зі змін. від 13.06.2012). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
7. Закон України «Про прокуратуру»: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 квіт. 2017 р. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2017. 136 с.
8. Закони України: «Про Службу безпеки України», «Про основи національної безпеки України», «Про контррозвідвальну діяльність», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом»: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 23 лют. 2017 р. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2017. 108 с.
9. The bioterrorism threat: strengthening law enforcement. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism>.
10. Офіційний сайт Інтерполу. 29.04.2013. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism>.
11. Interpol Bioterrorism Prevention Resource Centre. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism>.
12. A Bioterrorism workshops, conferences and events. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism>.

Надійшла до редакції 09.09.2019

References

1. Konventsiya o zapreshchenii razrabotki, proizvodstva i nakopleniya zapasov bakteriologicheskogo (biologicheskogo) i toksicheskogo oruzhiya i ob ikh unichtozhenii (Moskva-London-Washington, 11.06.1972) [Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxic Weapons and on Their Destruction (Moscow-London-Washington, 11.06.1972)] (1999). *Deystvuyushcheye mezhdunarodnoye pravo: v 3-kh t.* / sost. YU.M. Kolosov, E.S. Krivchikova. T. 2. M.: Politizdat, 436-441 [in Russ.].
2. UN Security Council resolutions № 1540 (28.04.2004) and № 1977 (20.04.2011). URL: <http://www.brad.ac.uk/acad/sbtwc/other/BTW> [in Eng.].
3. Tseli i zadachi Avstraliyskoy gruppy [Goals and objectives of the Australian Group]: 27.04.2013. URL: <http://www.australiagroup.net/ru/> <<http://www.australiagroup.net> [in Russ.].
4. Vassenaars'ka domovlenist' shchodo kontrolyu za yeksportom zvichaynikh ozbroën' ta tovariv i tekhnologiy podviynogo vikoristannya [Wassenaar Arrangement on Export Control over the export of sound products and goods and technology of the victorious] (01.07.1996 zi zmin. 2003 r.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukr.].
5. Ínterpol. Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav [Interpol. National academy of internal reference]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/spou_2019/info/lec10.html [in Ukr.].
6. Pro Natsional'ne tsentral'ne byuro Ínterpolu: postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni [About the National Central Bureau of the Interpol: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 25.03.1993 № 220 (zi zmin. vid 13.06.2012). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukr.].
7. Zakon Ukraïni «Pro prokuraturu» [The Law of Ukraine “On the Prosecutor's Office”] (2017): chinne zakonodavstvo zi zminami ta dopov. stanom na 5 kvit. 2017 r. K.: PALIVODA A.V. [in Ukr.]
8. Zakoni Ukraïni: «Pro Sluzhbu bezpeki Ukraïni», «Pro osnovi natsional'noï bezpeki Ukraïni», «Pro kontrolyduval'nu diyal'nist'», «Pro derzhavnu taïmnitsyu», «Pro borot'bu z terorizmom» [Laws of Ukraine: “On the Service of the Security of Ukraine”, “On the Foundations of the National Security of Ukraine”, “On the Counter-Enlightenment”, “On the Power of the Country”, “On the Fight against Terrorism”] (2017): chinne zakonodavstvo zi zminami ta dopovn. stanom na 23 lyut. 2017 r. K.: PALIVODA A.V. [in Ukr.]
9. The bioterrorism threat: strengthening law enforcement. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism> [in Eng.].
10. Ofitsiyinyi sayt Ínterpolu [Interpol Official Website]. 29.04.2013. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism> [in Ukr.].
11. Interpol Bioterrorism Prevention Resource Centre. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism> [in Eng.].
12. A Bioterrorism workshops, conferences and events. URL: <http://www.interpol.int/Public/BioTerrorism> [in Eng.].

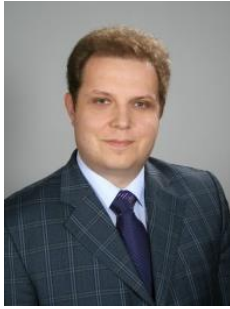
SUMMARY

Kurylo V.I., Kravchuk M. Yu. Role of Interpol in combating bioterrorism. The article deals with the study of the activities of international organizations on consolidation of efforts to prevent the possibility of the entry of weapons of mass destruction, in particular biological, into the hands of terrorists. In particular, it has been found that Interpol plays one of the leading roles among international organizations in the fight against bioterrorism, focusing on the functions of information-analytical and scientific-methodological support of the activities of the states in the field of prevention and fight against bioterrorism. Unlike most other international organizations that are part of the institutional international mechanism for combating bioterrorism, Interpol directly has a number of functions in the field of combating bioterrorism. Interpol's remit has been identified as combating the theft and seizure of dangerous biological agents that can later be used to commit terrorist attacks.

Through its National Bureaux, Interpol assists in the execution of requests by international law enforcement agencies and law enforcement agencies of different countries in accordance with their international treaties. In the framework of the fight against bioterrorism, Interpol has developed a special program for the prevention of acts of bioterrorism, which provides for the implementation of a complex of measures for the prevention of bioterrorism.

It is revealed that UkrBureau's Interpol Bureau is an independent structural unit of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a department, which provides the Ministry with the powers to represent Ukraine in the International Criminal Police Organization - Interpol and the European Police Office, as well as the Ministry of Justice. Interpol and the Europol National Contact Point in Ukraine. It is investigated that the National Central Bureau cooperates precisely with the law-enforcement bodies of Ukraine, particularly with the Ministry of Internal Affairs, the General Prosecution office, the Security Service etc. The conclusion is made about the multi-vector activity of the organization and the effectiveness of cooperation of the National Central Bureau of Interpol with law enforcement agencies of Ukraine.

Keywords: *bioterrorism, biological agents, biosafety, international organizations, Interpol, legal regulation, law enforcement.*

Марисюк К. Б. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

ЩЕ РАЗ ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ОСОБИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Здійснено спробу дослідити типологію особи насильницького злочинця. Встановлено, що, взявши за основу типологічної класифікації особи насильницького злочинця мотив злочину, можна виділити такі основні типи особи: 1) корисливий; 2) насильницький; 3) сексуально-девіантний; 4) атипово-вмотивований. Спираючись на досить поширений в кримінології варіант типології особи злочинця (професійний тип, звичний, нестійкий, недбаллий, випадковий), вважаємо за доцільне перенести останній підхід і на типологію особи насильницького злочинця, проте дещо пристосовавши його до специфіки саме насильницьких злочинців, виокремивши кримінально-злісний, агресивно-ситуативний та звичний (інфантильний) типи.

Ключові слова: злочинність, насильницький злочинець, потерпілий, деформація особи, злочинна мотивація.

Постановка проблеми. Детальне вивчення особи насильницького злочинця є доволі складним, оскільки дані про таку особу не є чітко систематизованими. Адже насильницькі злочинці – це особи, які вчинили різні види злочинних посягань: вбивство, грабіж, розбій, зґвалтування, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, поєднане з насильством хуліганство. Різною є й роль насильства у механізмі згаданих злочинів: в одних випадках насильство було елементом мотивації, в інших – лише способом досягнення злочинного результату.

Кожен злочинець як особа є індивідуальним і характеризується сукупністю різних ознак. Це не виключає того, що всю сукупність осіб, які вчинили злочин, можна розбити на певні групи (типи), які характеризуються єдністю якоїсь одної чи декількох найбільш істотних ознак, покладених в основу такого поділу [1, с. 34].

Під час вивчення проблематики насильницької злочинності виникає питання: чи всі злочинці, які вчинили насильницькі злочини, відносяться саме до того особливого типу злочинця, який ми позначили як тип особи насильницького злочинця? Вважаємо, що особа насильницького злочинця має сукупність специфічних якостей і ознак, що дозволяють відрізнити її від інших типів злочинців. Саме тому до цієї категорії злочинців ми не відносимо осіб, які хоч і вчинили насильницькі злочини, але якісно відрізняються від розглянутого типу (наприклад, особи, які спричинили шкоду здоров'ю або й смерть через необережність, а також особи, які страждають на психопатологію).

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням особи злочинця загалом та особи насильницького злочинця зокрема присвячували свої праці такі вчені, як Ю. Антонян, В. Бурлаков, О. Джу́жа, А. Долгова, С. Дьяков, А. Сахаров, Т. Судаківа та ін. Вони тією чи іншою мірою торкалися питання поняття та ознак особи насильницького злочинця, попередження насильницької злочинності, а також (що найбільш важливо у контексті цієї публікації) проблем, пов'язаних з групуванням та типологією особи насильницького злочинця.

Метою статті є виділення типів особи насильницького злочинця за найбільш значимими та найбільш характерними критеріями типологізації.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особу злочинця, як правило, виділяють класифікаційні та типологічні ознаки [2, с. 296].

Класифікація в кримінології виступає методом вивчення злочинності, виявлення типових рис її розвитку, встановлення її структури і динаміки, причин і умов, що визна-

чають її особливості.

Найбільш поширеною є класифікація злочинців, що базується на таких ознаках: демографічна (стать, вік), соціально-економічна (освіта, рід занять тощо), характер злочинного діяння (умисна або необережна форма вини), стан особи в момент вчинення злочину (наявність чи відсутність алкогольного або наркотичного сп'яніння), спосіб вчинення злочину (в групі або однією особою, з використанням зброї чи без неї).

Типології злочинця в кримінології приділено значну увагу, оскільки вона фіксує те головне, без чого не може бути особи злочинця, розкриває внутрішні, стійкі зв'язки між істотними ознаками та тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцю як типу.

Під типом особи розуміється «сукупність найбільш істотних, характерних рис, що виявляються у ставленні до соціальних явищ безпосередньо в конкретному середовищі» [3, с. 123].

У кримінології типологія особи злочинця здійснюється за різними критеріями, такими як стійкість антисоціальної спрямованості особи та зміст психологічної установки, ступінь суспільної небезпеки особи злочинця, характер особистісно-мотиваційних властивостей, ступінь стійкості злочинної поведінки в різних ситуаціях та ін.

Що стосується особи злочинця, то суспільна небезпека виступає у ролі соціальної властивості особи, що виражається у реальності загрози охоронюваному кримінальним законом суспільним відносинам, і як процес – трансформація цієї властивості у злочинну діяльність [4, с. 34].

При цьому чим більш тяжкий злочин вчиняється, тим більшою антисоціальною спрямованістю характеризується особа. Особа злочинця відрізняється від особи законослухняної людини саме деформованістю морально-психологічних якостей.

Так, В. Бурлаков перераховує п'ять типів криміногенної особи: випадковий, недбалый, нестійкий, звичний, професійний [5, с. 10].

Радянськими кримінологами критично оцінювалася думка німецького кримінолога Зеєліга, який розрізняв: професійних злочинців з ослабленням стримуючих центрів, кризових злочинців, агресивних гвалтівників, сексуальних злочинців з ослабленням стримуючих центрів, примітивно реактивних злочинців, переконаних злочинців, злочинців, які вчиняють злочини через відсутність суспільної дисципліни [6, с. 22].

Взявши за основу схему поведінкових ознак злочинця, Л. Анфіногенов виділяє узагальнені ідентифікаційні характеристики «організованого» (такого, що вчиняє злочини продумано та умисно) та «неорганізованого» (такого, що діє без підготовки) типів насильницького злочинця (вбивць та насильників). Так, для злочинця, який діє умисно, характерним є вияв душевних переживань, гніву і страху через безглузді агресивні дії, установка переваги (надлишкова компенсація), репутація непостійної людини, аморальний спосіб життя, ненависть до самого себе, своїх близьких і до суспільства в цілому, а його гнів вихлюпується назовні у виді агресивної поведінки. Для вбивці-насильника, який діє без підготовки, характерним є приховування душевних переживань, гніву і страху, низька самооцінка, певні фізичні недуги, відсутність честолюбства, відсутність нормального статевого життя [7, с. 46-50].

У кримінології часто типологія злочинців ґрунтується на мотивах вчинених злочинів, оскільки «мотив найбільш яскраво характеризує особу, вона є такою, якими є її мотиви» [8, с. 20-22].

Спираючись на мотив як характеристику особистісних проявів, Т. Судакова виділяє такі типи вбивць: 1) корисливий тип, 2) тип, що самостверджується, 3) тип без чітко сформованого мотиву (або полімотиваційний тип вбивці). Залежно від стійкості антисоціальної спрямованості вона виділяє: 1) абсолютно байдужий тип, 2) відносно байдужий тип, 3) нестійко орієнтований (або ситуативний) тип [9, с. 82-85].

Взявши за основу типологічної класифікації особи насильницького злочинця мотив злочину, можна виділити такі основні типи особи:

1) корисливий (група мотивів: користь, заздрість, помста, конфлікт, відновлення «соціальної справедливості», особисте збагачення);

2) насильницький (об'єднує таку групу мотивів, як: зняття стресу чи напруги, гнів, «покарання», приниження жертви, неприязнь, заздрість, образа, захист себе від агресивної поведінки майбутньої жертви, відновлення справедливості, самоствердження, задоволення потреби у визнанні, задоволення садистських нахилів);

3) сексуально-девіантний (самоствердження, приниження жертви, фізіологічне задо-

волення, помста, ревності, задоволення сексуальних відхилень садистського характеру);

4) атипово-вмотивований (до цього типу належать насильницькі злочинці, мотив злочину яких встановити не видається можливим. Це так звані безглузді, неусвідомлювані, безмотивні, іноді полімотивовані злочини).

Поряд із наведеними критеріями відмежування типів особи насильницького злочинця особливу увагу, на наш погляд, необхідно звернути на такі ознаки, як глибина і стійкість антисоціальної спрямованості особи злочинця, ступінь його суспільної небезпеки.

Саме за характером антисоціальної спрямованості насильницьких злочинців О. Джужа поділяє останніх на три основні типи. До *першого* типу належать злочинці з чітко і стійко вираженою агресивно-насильницькою антигромадською спрямованістю. Такі особи орієнтовані на поведінку, що становить небезпеку для життя, здоров'я і гідності інших громадян. Для них характерним є негативно-зневажливе ставлення до людини та її найважливіших благ, переконаність у допустимості насильницьких засобів вирішення конфліктів. Такий поведінковий стереотип – результат глибокої деформації особи, специфічний продукт езопової життєвої спрямованості. До *другого* типу насильницьких злочинців належать особи, що характеризуються в цілому негативно, які допускали і раніше різні правопорушення, але спрямованість яких на момент вчинення злочинів проти особи явно не виражена. Вчинення насильницького злочину стає засобом досягнення особливо значимих для них цілей, способом заволодіння певним благом. До *третього* типу відносять ситуативних, випадкових злочинців, які до вчинення злочину були характеризовані позитивно або нейтрально, а саме насильницьке посягання вчинили вперше під впливом несприятливої зовнішньої ситуації. В їх поведінці відсутні ознаки, властиві представникам двох попередніх типів. Вони застосовують насильство як реакцію на певну ситуацію [10, с. 106-107].

Спираючись на досить поширений у кримінології варіант типології особи злочинця – професійний тип, звичний, нестійкий, небалий, випадковий, вважаємо за доцільне перенести останній підхід і на типологію особи насильницького злочинця, проте дещо пристосувавши його до специфіки саме насильницьких злочинців.

Незважаючи на загальний об'єднуючий термін «особа насильницького злочинця», очевидно, що різні типи насильницького злочинця (тобто ті, що вчинили різні насильницькі злочини) мають доволі значні відмінності. У той же час, не дивлячись на те, що насильницький злочинець вчиняє різні за ступенем тяжкості злочини, все ж можна виділити загальні типологічні ознаки такої особи. Результати проведеного дослідження свідчать, що холоднокривного вбивцю, насильника, який жорстоко звалтував потерпілу, розбійника, який вчинив розкрадання чужого майна із застосуванням надмірної, неадекватної агресії, об'єднують певні типові риси – стійкість антисоціальної спрямованості, глибока деформація морально-етичних якостей структури особи. Ми відносимо цих злочинців до так званого *кримінально-злісного типу* особи сучасного насильницького злочинця. Злочинці цього типу, як правило, заздалегідь виношують ідею злочину, ретельно його обмірковують, готують ґрунт для його вчинення, скрупульозно і ретельно оцінюють всі обставини ситуації, враховують найдрібніші деталі майбутнього злочину.

Як справедливо зазначають вчені-кримінологи, незважаючи на відносно невелику частку розглянутих злочинів в загальній структурі злочинності, саме ці злочини викликають найбільший страх, паніку і жах у населення. І це не випадково, оскільки саме згадані злочини вчиняються найнебезпечнішим типом насильницького злочинця – кримінально-злісним [11, с. 69-70].

Наступний тип особи сучасного насильницького злочинця – *агресивно-ситуативний*. Злочинці цього типу діють, найчастіше, у сфері культури і дозвілля (футбольні фанати, відвідувачі місць вживання алкогольних напоїв, дискотек і т.п.) і побутової сфері (будинки, сім'я). Від попереднього типу його відрізняє непрофесіоналізм, спонтанно виниклий умисел, сприятлива або провокативна обстановка злочину, злочини вчиняються в основному в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, характеризуються високим ступенем агресії злочинця. У більшості випадків елементом мотивації в механізмі згаданих злочинів є насильство, прагнення принизити, підпорядкувати жертву. Особи дорослих, які вчиняють тяжкі злочини з проявом жорстокості щодо дітей і підлітків, відрізняються такими характерними ознаками, як високий рівень тривожності, емоційна нестійкість, агресивність поведінки, зацікленість на психотравмуючих переживаннях, жорстокість як особистісна риса.

Згаданим типом злочинця вчиняються в основному так звані «безмотивні» алко-

гольні вбивства з особливою жорстокістю, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, звалтування, поєднане з насильством хуліганство, грабежі та розбої. Для таких злочинців характерною є неадекватна оцінка самого себе і своєї поведінки.

Щодо надмірної агресивності згаданого типу особи злочинця, то Н. Васильєва вважає, що корені останньої знаходяться у самій структурі особи (можливо, вона кодується генетично), а не формуються порушеною хворобою психікою, оскільки в середньому при шизофренії агресивність знижується, а алкоголь лише вивільняє схильність індивіда до агресивної поведінки [12, с. 16].

Алкоголізація та наркотизація населення, збільшення кількості осіб з психічними відхиленнями дає підстави для висновку, що кількість осіб, що відносяться до досліджуваного типу насильницького злочинця, буде неухильно зростати, що незмінно позначиться і на динаміці насильницької злочинності.

Третій тип особи сучасного насильницького злочинця – так званий *звичний (інфантильний) тип*. Для цього типу особи характерним є поєднання стійкої антисоціальної установки з особистісною незрілістю, інфантилізмом. Насильницькі злочини злочинці цієї категорії вчиняють, як правило, слідуючи стереотипу поведінки, що склався в неблагополучному навколишньому середовищі, особливо серед маргіналів. Цими особами злочини вчиняються радше за «звичкою», за внутрішнім переконанням, що «по-іншому не можна» (наприклад, насильник звик бити близьких в сім'ї, розбійник вважає насильницьке вилучення чужого майна єдиним способом заробітку, хуліган не знає інших способів самовираження, окрім бійки в громадському місці).

Низка вчених описує осіб, які вчинили подібні насильницькі злочини, як нездатних довіряти іншим внаслідок дефіциту в розіграванні ролей, як нездатних фантазувати, про що можна судити з їх імпульсивності і нестачі емпатії, як нездатних до навчання, що впливає з їх нездатності узагальнювати досвід. Більшість ув'язнених, що відповідали названим критеріям, вчиняли в минулому тяжкі насильницькі злочини і вели себе в місцях відбування покарання більш агресивно.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що ми не будемо ілюзій щодо можливості вирішення у межах наукової статті настільки складної наукової проблеми, як типологія насильницьких злочинців. Це лише один з кроків у напрямку до розкриття останньої. Та й запропонована диференціація типів особи сучасного насильницького злочинця є далеко не вичерпною. Разом з тим вона уже дозволяє проводити комплекс попереджувально-профілактичних заходів з різними категоріями злочинців ефективніше, що має сприяти зниженню рівня злочинів насильницької спрямованості.

Бібліографічні посилання

1. Сахаров А. Учение о личности преступника и его значение в профессиональной деятельности органов внутренних дел. М.: МВШМ МВД СССР, 1984. 42 с.
2. Криминология / под общ. ред. А. Долговой. М.: НОРМА-ИНФОР М, 2001. 784 с.
3. Дьяков С. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. М.: НОРМА, 1999. 307 с.
4. Филимонов В. Общественная опасность личности. Томск: ТГУ, 1973. 154 с.
5. Бурлаков В. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: дисс. ... докт. юрид. наук. СПб, 1998. 235 с.
6. Абельцев С. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 207 с.
7. Анфиногенов А. Психологическое портретирование неустановленного преступника. М.: АУ МВД России, 2002. 211 с.
8. Антоян Ю., Еникеев М., Эминов В. Психология преступника и расследование преступлений. М.: Юристъ, 1996. 336 с.
9. Судакова Т. Убийцы и их жертвы (криминологическое, виктимологическое и уголовно-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2002. 291 с.
10. Криминология / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Джужи. К.: Атіка, 2009. 312 с.
11. Криминология / под ред. Д. Шели. СПб.: Питер, 2003. 860 с.
12. Агрессия и психическое здоровье / под ред. Т. Дмитриевой и Б. Шостаковича. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 464 с.

Надійшла до редакції 23.08.2019

References

1. Sakharov, A. (1984) Ucheniye o lichnosti prestupnika i yego znachenije v professional'noy deyatel'nosti organov vnutrennikh del [The doctrine of the identity of the offender and its importance in the professional activities of the internal affairs bodies]. М.: MVSHM MVD SSSR [in Russ.].
2. Kriminologiya [Criminology] (2001) / pod obsh. red. A. Dolgovoy. М.: NORMA-INFRA М.

3. D'yakov, S. (1999) Gosudarstvennyye prestupleniya (protiv osnov konstitutsionnogo stroya i bezopasnosti gosudarstva) i gosudarstvennaya prestupnost' [State crimes (against the foundations of the constitutional system and state security) and state crime]. M.: NORMA. [in Russ.].
4. Filimonov, V. (1973) Obshchestvennaya opasnost' lichnosti [Public danger of personality]. Tomsk: TGU. [in Russ.]
5. Burlakov, V. (1998) Kriminogennaya lichnost' i individual'noye preduprezhdeniye prestupleniy [Criminogenic personality and individual crime prevention]: diss. ... dokt. jurid. nauk. SPb, 1998 [in Russ.].
6. Abel'tsev, S. (2000) Lichnost' prestupnika i problemy kriminal'nogo nasiliya [The identity of the offender and the problems of criminal violence]. M.: YUNITI-DANA [in Russ.].
7. Anfinogenov, A. (2002) Psikhologicheskoye portretirovaniye neustanovlennogo prestupnika [Psychological portrait of an unidentified criminal]. M.: AU MVD Rossi [in Russ.].
8. Antonyan, YU., Yenykeyev, M., Eminov, V. (1996) Psikhologiya prestupnika i rassledovaniye prestupleniy [Psychology of the criminal and investigation of crimes]. M.: Yurist [in Russ.].
9. Sudakova, T. (2002) Ubiytsy i ikh zhertvy (kriminologicheskoye, viktimologicheskoye i ugovovno-pravovoye issledovaniye) [Assassins and their victims (criminological, victimological and criminal law research)]: dis. ... kand. jurid. nauk. Vladivostok [in Russ.].
10. Kriminologiya [Criminology] (2009) / za zag. red. d.yu.n., prof. O. Dzhuzhi. K.: Atika [in Ukr.] [in Russ.].
11. Kriminologiya [Criminology] (2003) / pod red. D. Sheli. SPb.: Piter [in Russ.].
12. Agressiya i psikhicheskoye zdorov'ye [Aggression and mental health] (2002) / pod red. T. Dmitriyevoy i B. Shostakovicha. SPb.: Yuridicheskij tsentr Press [in Russ.].

SUMMARY

Marysyuk K.B. One more to the question on the typology of a violent criminal. The author has made an attempt to investigate the typology of a violent criminal. It has been established that, based on the typological classification of the person of the violent criminal motive for the crime, the following main types of person can be distinguished: 1. selfish (group of motives: favor, envy, revenge, conflict, restoration of «social justice», personal enrichment); 2. violent (unites such a group of motives as: relieving stress or anger, «punishment», humiliation of the victim, hostility, envy, insult, protection against aggressive behavior of the future victim, restoration of justice, self-affirmation, satisfaction of the need for recognition, satisfaction of sadistic inclinations); 3. sexually deviant (self-affirmation, humiliation of the victim, physiological satisfaction, revenge, jealousy, satisfaction of sexual deviations of a sadistic character); 4. atypically-motivated (this type belongs to violent criminals whose motive for the crime is impossible to establish. These are the so-called «senseless», «unconscious», «motiveless», sometimes «polymotivated» crimes).

Based on a fairly common in criminology variant of the typology of the perpetrator's personality: professional type, habitual, unstable, negligent, casual, we consider it advisable to transfer the latter approach to the typology of the person of the violent criminal, but somewhat adapting it to the specifics of the violent criminals, singling out the culprits themselves. aggressive-sitative and habitual (infantile) types. These classifications make it possible to carry out a complex of preventive and preventive measures with different categories of criminals, which ultimately should help to reduce the level of crimes of violent orientation.

The proposed differentiation of the types of personality of the today violent offender is far from exhaustive. At the same time, it already allows to carry out a complex of preventive measures with different categories of criminals more effectively which should help to reduce the level of crimes of violent character.

Keywords: «crime», «violent criminal», «victim», «deformity of the person», «criminal motivation».

UDK 342.95
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-144-150

Roman Mironyuk[©]
Doctor of Law, Professor
(Dnipropetrovsk
State University
of Internal Affairs, Ukraine)

Taştan Coşkun[©]
Doctor of Law
(National Police Academy
of the Turkish Republic,
Turkey)

Mykola Repan[©]
Lecturer
(Dnipropetrovsk
State University
of Internal Affairs, Ukraine)

COERCIVE MEASURES OF INFLUENCE APPLIED TO PERSONS WHO HAVE COMMITTED DOMESTIC VIOLENCE FOR THE LEGISLATION OF UKRAINE AND TURKEY: A COMPARATIVE ANALYSIS

Миронюк Р.В., Джошкун Т., Репан М.І. Примусові заходи впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили насильство в сім'ї за законодавством України та Туреччини: порівняльний аналіз. У статті визначено систему примусових заходів впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили насильство в сім'ї за законодавством України та інших зарубіжних країн (зокрема, на прикладі Туреччини) та зроблено авторські судження щодо їх ефективності та запропоновано окремі шляхи удосконалення правової основи та практики їх застосування в Україні. З'ясовано стан законодавчого регулювання системи заходів впливу до осіб, які вчиняють насильство в сім'ї та захисту жертв такого насильства в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі Турецької Республіки), ефективності їх застосування та виокремлення раціональних форм та способів їх застосування.

В результаті порівняльного аналізу системи примусових заходів впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили насильство в сім'ї за законодавством України та інших зарубіжних країн (зокрема, на прикладі Туреччини), запропоновано до впровадження в національну правову та організаційну доктрину протидії насильству в сім'ї таких апробованих міжнародною спільнотою заходів: здійснення класифікації кривдників з облікових баз даних поліції на підставі ступеня їх агресивності та створення потенційної загрози жертві насильства не за рішенням суду, а на підставі вивчення фактичних обставин вчинення ними насильства на розсуд уповноваженого працівника поліції; відповідно розширення можливості поліцейських застосовувати обмежувальні заходи до кривдників без рішення суду, виключення можливості оскарження рішення поліцейського щодо винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника (тобто надання більшої автономії поліцейським у прийнятті рішень щодо застосування заходів впливу на кривдників); запровадження використання електронного браслету з метою виконання рішення суду щодо обмеження наближення його жертви насильства за рішенням суду; унормування процедури прослуховування поліцією та запису телефонних розмов кривдника з жертвою з метою недопущення насильства та зібрання доказової бази.

Ключові слова: насильство в сім'ї, примусові заходи впливу, заходи захисту жертв насильства, міжнародні стандарти, законодавство України та Туреччини.

The relevance of the article. Considering the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, domestic violence considered by the European court of human rights as a violation of the right to life (article 2); right to be free from inhuman or degrading treatment or punishment (article 3); right to respect for private and family life (article 8); right to an effective remedy (article 13); right to be free from discrimination, particularly on

© Mironiuk R.V., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>
mironyuk1977@ukr.net
© Coşkun T., 2019
© Repan M., 2019
k_app@dduvs.in.ua

grounds of sex and age [1]. On the international level considering a cases of domestic violence, and so such cases 8 were considered by the European court of human rights at the end of 2018, the state (including Ukraine, which ratified the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms (further, European Convention) 17.07.1997 [2], (thus taking commitment to respect and strictly comply with the provisions of this international legal agreement) found guilty for allowing the violations of fundamental human rights from individuals, for inability to perform their positive obligations to ensure these rights and inability to act with the due diligence to persons which are under her jurisdiction with a view to prevention domestic violence. Thus, today at the international level, problem of domestic violence has been recognized as a rough violation of human rights, and states need to create effective mechanisms to counteract this shameful phenomenon and to assist victims of such violence. Among these countries is Ukraine, which is currently only implementing an effective system for combating against domestic violence, protecting and assisting victims of domestic violence, which should be undertaken with a view to studying and implementing the best (that is to say most effective) foreign judicial practice of such activity and reviewing international jurisprudence about the application of effective measures of influence against perpetrators of domestic violence and protection of victims of such violence.

Thus, the purpose of this scientific article is state clarification of legislative regulation of the measures of influence system against persons who commit domestic violence and victim's protection in Ukraine and foreign countries (on the example of the Turkish Republic), the effectiveness of their application and separation of rational forms and ways to use them.

To complete the task, within the article the following *tasks* will be solved: the definition of coercive measures system of influence, applied to persons who have committed domestic violence for the legislation of Ukraine and other foreign countries (in particular, on the example of Turkey) and the comparative analysis of victim's protection measures; have been made and proposed author's judgments about their effectiveness and some ways of improving the legal basis and practice of their application in Ukraine.

Personal contribution of authors. The scientific ideas and achievements in this article belong to the co-authors equally, their authors' contribution were distributed as follows: Roman Mironyuk and Mykola Repan summarized the Ukrainian legislation and practice of combating against domestic violence; Tashtan Koshkun summarized and provided materials about the legislative features and organizational support in direction of combating against domestic violence in the Turkish Republic.

The main content. Before conducting the scientific coercive measures of influence analysis, applied to perpetrators of domestic violence and victim's protection activities in the current national legal doctrine, should pay attention on the historical prerequisites of their legal fixation in the national law. For the first time, the possibility of applying these measures was defined in the Law of Ukraine "About Prevention of Domestic Violence" from November 15, 2001, which was taken first in the post-Soviet countries [3]. In addition to the legal and organizational basis of domestic violence prevention, this Law defines the system of bodies and institutions that are responsible for the implementation of domestic violence preventing measures, and specifies special measures of preventing domestic violence and corrective programs for perpetrators of domestic violence. It should be noted, that this law was characterized by a high level of coercive measures of influence using loyalty violence and blur of victim's protective measures. About the ineffectiveness of domestic violence preventing measures was evidenced even by the legislative definition of the nature and content of some of them, for example: an official warning of domestic violence inadmissibility; taking on prophylactic record.

Probation of the first law aimed at counteracting domestic violence, practice result of counteracting organs, first of all police, as well as internal and international monitoring of these processes in Ukraine have launched a process of rebooting national legislation in direction of counteracting domestic violence, which was embodied in the Law of Ukraine "About Prevention and Countering Domestic Violence" adopted on December 7, 2017 [4]. This law identifies two groups of measure in direction of preventing and combating against domestic violence. If the first group of measures includes the system of measures carried out by executive authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations aimed to increasing public awareness of the forms, causes and consequences of domestic violence, measures to combat domestic violence, include measures aimed to: 1. domestic violence cessation; 2) providing assistance and protection of injured person, compensation for

given harm; 3) taking appropriate measures to investigate cases of domestic violence; 4) measures aimed at bringing the perpetrators to justice and changing their behavior. Exactly in the system of counteracting against domestic violence to highlight coercive measures of influence are applied to persons who have perpetrated domestic violence, including:

- 1) making urgent restraining orders against offenders;
- 2) application of a restrictive injunction to offender;
- 3) taking on the preventive account of offenders and carrying out preventive work with them;
- 4) sending perpetrator to the offender's program.

Another measure is used as an additional coercive measure - the revocation of permits for the right to purchase, store, carry weapons and ammunition to their owners in case of committing domestic violence, as well weapons and ammunition removal in accordance with the procedure, prescribed by law.

We propose to analyze the data of coercive measures in a comparative legal context, taking into account international practices of counteracting such a phenomenon.

Making an urgent restraining order against the offender. This measure is applied on the grounds and in accordance with the procedure established by Art. 25 of the Law and Procedure of issuing by the authorized units of bodies of the National Police of Ukraine an urgent restraining order against the offender, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 01.08.2018 No. 654 [5].

The basis of application of this measure are: 1) statement of the victim; or 2) the initiative of an officer of the authorized police unit based on the risks assessment of violence to the life and health of real and potential victims of violence. **The lead** is the existence of an immediate threat to the victim's life or health in order to immediately cessation of domestic violence, prevent it from continuing or re-committing. The application of a temporary restraining order may take following forms (including those taken in total): 1) an obligation to leave the victim's place of residence (standing); 2) prohibition on entry and stay at the victim's place of residence (standing); 3) prohibition of any contact with the victim in any way.

Note: the prohibition applies regardless of the form of ownership of the dwelling in which victim person is located (joint property, victim's property or his / her offender, property of an outside natural or legal entity). The procedural features of the application of this measure are such: 1) made in writing form with delivery of a copy to the perpetrator ; 2) applied for up to 10 days; 3) applied by police officer's judgement with motivation to use; 4) with notifying about offender's temporary standing; 5) during the execution of this measure, in accordance with the procedure established by the current legislation of Ukraine, police officers may apply coercive measures to evict the offender to leave the place of residence (standing) of the victim and the offender refuses to leave it voluntarily; 6) the decision on the issue an urgent restraining order may be appealed to the administrative court by the offender.

Similar in content, but different in terms and procedure of application is such a measure as a restrictive *injunction against the offender*, which is applies in accordance with the procedure established by Art. 26 of the Law and Chapter 13, Section IV of the Civil Procedure Code of Ukraine. The restraining order is issued by the court on the basis of petition of interested persons, namely: 1) victim or his representative; 2) in the case of domestic violence against a child - parents or other legal representatives of a child, relatives (grandmother, grandfather, adult brother, sister), stepmother or stepfather , as well as the body of guardianship authority; 3) in the case of domestic violence against the incapable person - guardian or guardianship authority .

Measures that can be applied to offender on the basis of the restrictive provisions are: 1) prohibition to stay in the joint home (standing) with the victim; 2) elimination of obstacles of property using an object of right for joint ownership or private property of the victim; 3) restriction of communication with abused child; 4) prohibition to approach a certain distance to the place of residence (standing), study, work, and other places of frequent visits; 5) prohibition personally and through third parties to wanted the victim, to pursue in any way to communicate with the victim; 6) the prohibition of correspondence and telephone conversations with the victim or to contact with other means of communication personally and through third parties.

Note. It is worth noting that a restrictive order may provide for the application of several of these activities. Restrictive injunction may not contain measures restricting the right of

residence or standing of underage offender in the place of permanent residence (standing). A restrictive requirement is imposed for a period from one to six months.

Procedural peculiarities of this measure are: 1) issue restrictive order is carried out by a decision of the court in a separate procedure, which for the purposes of section IV of the Code of civil procedure was supplemented by a new Chapter 13; 2) a statement of the results of the restrictive provisions submitted to the court at the place of residence (stay) the person who suffered from domestic violence or gender violence and if the person is in the institution, which refers to General or specialized services support the victims - at the location of the institution; 3) circumstances that is indicating about necessity of court issuing restrictive regulations are the facts of Commission by the offender of one of the types of violence provided Article 1 of the Law; 4) evidence to support these circumstances may be material confirming the existence of a criminal or administrative offense against a person who committed domestic violence, an urgent restraining order, information on entering information in the Unified State Register of Domestic Violence Cases, press releases, copies of the statement to the police, etc. ; 5) the case for issuing a restraining order is considered by the court with the participation of the applicant and interested persons; 6) the court's decision to issue a restraining order is immediately enforceable and its appeal does not suspend its enforcement; 7) the court notifies authorized divisions of the bodies of the National Police of Ukraine at the place of residence (standing) of the applicant for the taking of the person for whom the restrictive order was issued or extended for preventive registration, as well as the district court no later than the next day from the day of making the decision, district administrations in the cities of Kyiv and Sevastopol, the state administrations and executive bodies of village, settlement, city, district and city councils at the applicant's place of residence (standing). It should be noted that the practice of domestic courts testifies to the creation of judicial precedents for using of a restraining order against the offender, in particular, Mostyskiy district court of Lviv region ruled in case No. 448/613/19 of 05.06.2019 on the issuance of a restraining order to a person committing domestic violence and forbade perpetrator to approach the victim's home and their children closer than 300 meters for 3 months [6].

An analysis of foreign legislation shows that in most developed countries in Europe, perpetrator's removal is an effective coercive measure to influence the perpetrator of domestic violence. Thus, the Law of Germany from January 1, 2002 "About Protection against Domestic Violence", by a person who committed domestic violence by a decision of an authorized police officer, temporarily evicts (expelled) his family for 10 days [7, with. 45], at the same time, this measure is temporary and only by court order it is possible to apply such special measures as entry barring to house (apartment), the inability to stay near it is closer to the distance determined by the court; restricting contact with children, women, or other victims of domestic violence; ban on communication, correspondence with victims for a certain period. The Law of France from 4 April 2006 "About Prevention Strengthening and Punishment of Domestic Violence against underage person" stipulates that specialized courts operating in the system of courts of general jurisdiction may make rulings that ensure the safety of victims of domestic violence (temporary elimination of the abuser, placement of the victim of violence in specialized institutions - boarding houses, clinics where they are provided with medical and psychological care, etc.) [8, p.45]. According to the Law of Poland "About Combating Family Crimes" from 2010, aggressor's expulsion from the place of cohabitation with the victim is provided if there is a danger to the victim [9, p.213; 10, p. 115].

The experience of the Turkish Republic, one of the first countries in the European space that were update and bring into force the domestic violence legislation in line with the Convention on Human Rights, is a positive and requiring implementation of the national legal doctrine of preventing and combating domestic violence. , and it is no accident, for it was on May 11, 2011, that the Council of Europe Convention on the Prevention and Combat of Violence against Women and Domestic Violence was signed in Istanbul, and on March 12, 2012, Turkey became the first 46 countries and the European Union (including Ukraine) have acceded to the country that has ratified the Convention to date [11]. In order to implement this Convention, a Domestic Violence Law was adopted in Turkey in 2012, which stipulates that, similarly to the law of Ukraine, a perpetrator may be banned from approaching the victim and his / her place of residence (stay) for one months with the possibility of extending this period for a longer period at the request of the victim (family member) or at the request of the police. The peculiarity of this measure is that the court of the offender is obliged to wear a bracelet with a built-in GPS a navigator who shows the location of the person at the same time the victim of the violence is given a

transmitter programmed to receive a GPS signal from the offender's bracelet. In the event that the offender approaches the actual or potential victim of violence (such as approaching the father who witnessed the beating of his mother) within the acceptable distance, which is determined by the court's decision, an alarm signal is received by the hotline operator and an operational outfit. In such a case, a violation of a court order against a person is applied for a first violation (non-compliance with individual court injunctions) - a fine from 500 Euro, for a second violation - arrest up to 2 months. The using of a wristband, navigation and GPS alarms is carried out by police units. In addition, in Turkey, at the request of the victim or in the case of security, when the likelihood of aggression against her is sufficiently high, she is given a police alarm button equipped with a navigational observation channel which, when approached by the abuser, can trigger a police outfit which during 3-5 minutes arrive with GPS using Google Maps content [7, p. 58-60]. Recently, Turkey, like most developed countries, is introducing more and more IT resources, making it easier to operate. This is how IT professionals have developed a mobile application called "Stop Violence" that helps victims of domestic violence without calling from a mobile phone to notify the "police hotline" of information about the form, method of violence, abuser behavior, potential threats to life and health. Yes, this is done by ticking off options offered by the program about the circumstances of the threat of violence, such as the potential victim of violence being with a potential abuser and not being able to dial a police hotline that only provokes aggression by opening a mobile application from the appearance of logging in. informs the police about: type of violence (physical, psychological), violence, the possibility of police access to the premises, the behavior of the abuser, the availability of weapons and other harms to health, the presence of children and other family members, etc. Upon receiving such information, the police force is aware of the degree of threat, possibility and rapid penetration of the dwelling or other premises, the presence or absence of weapons, which constitutes an operational preliminary picture of the event and enables the police to act effectively on the use of coercive measures against the offender and the victim's protection measures. This app is developed and used in Romania, Poland, China, Singapore, Japan and the US. A similar mobile application called "SILSILA" was developed by Russian Federation, potential victim should just press a button on the main screen of the application and it will automatically send an alarm with the coordinates location to close persons, whose telephone numbers are listed as trustees, in addition the application will tell the addresses of nearby police departments and crisis centers where you can get help and even stay for a few days [12].

A separate coercive measure of influence applied to the perpetrators of domestic violence, the procedure for which is provided for in Art. 27 of the Law is taking on preventive account of offenders and carrying out preventive work with them. The essence of such measure does not indicate the imposition of coercive measures of influence, so they are referred to by the law as special measures, namely their promotion of measures of organizational and informational support for combating domestic violence. Preventive accounting of the offender's is carried out by the authorized police units in the order determined by the relevant Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 124 of February 25, 2019 [13], analysis of which is not the purpose of our research, since there is obvious availability of regulatory support. More interesting will be the content analysis of foreign experience of conducting such preventive accounting. Thus, by Turkish law was introduced two forms of countering domestic violence: accounting for offenders and accounting for victims of violence. If the records of victims of violence are maintained by social services, which together with psychologists, medical centers and the public carry out rehabilitation work with the victim of violence, then the offenders are registered with the police by filling in electronic forms of databases, administered by the police. Thus, there are three registers of offenders, defined by color by degree and form of aggression: green - offenders who predominantly commit psychological violence without physical violence; yellow - perpetrator who have used physical violence (at least once); and Red - are inclined to physical violence, and have been subjected to it several times by the court that they were subject to special coercive measures - arrest, prohibition of approaching the victim, prohibition of residence at the victim's place of residence. It is this category that is the most supervised police force, subject to monthly review, initially twice a year, then once a year in correctional programs at specialized institutions. However, in Turkey, more attention is paid to victims of domestic violence, so that, in addition to psychological help, victims of domestic violence can receive from 3 to 6 month rehabilitation allowance for penalties paid by the offender.

Conclusion. Summarizing the comparative analysis of the system of coercive measures of influence, applicable to perpetrator's for legislation of Ukraine and other foreign countries

(in particular, on example of Turkey), it is advisable to propose the implementation of the task in the national legal and organizational doctrine counteracting domestic violence in the following internationally tested measures: classification of offenders from police records on the basis of their aggressiveness and the potential threat to the victim, not on a court order, but on the basis of actual circumstances of the violence being committed, at the discretion of the authorized police officer; accordingly empowering police officers to apply restrictive measures to offenders without a court order; introducing the using of an electronic wristband to enforce the court's decision to limit approaching to the victim of violence by the court order; normalization of the procedure of listening and recording the telephone conversations of the abuser with the victim in order to prevent violence and gather evidence.

References

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (із змінами) : Закон України від 04.11.1950 р. *Урядовий кур'єр*. 17.11.2010. № 215.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст.263.
3. Про попередження насильства в сім'ї: Законом України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №10. Ст.70.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 7 грудня 2017 року 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Стор. 32. С. 35.
5. Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: Наказ МВС України від 01.08.2018 № 654. *Офіційний вісник України*. 2018. № 69. Стор. 75, Ст. 2341.
6. Справа про видачу і продовження обмежувального припису № 448/613/19 від 01.01.2019 року. *Судове провадження: 2-о/448/26/19* // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82235033>.
7. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка, В.В. Муранова та ін. За заг. ред. А.О. Галай. – К.КНТ. 2014. 160 с.
8. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А.В., Лабуць А.В., Заброда Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. – Київ, 2012. – 246с.
9. Горбова Г.О. Зарубіжний досвід у сфері протидії насильства в сім'ї (на прикладі окремих країн Європи). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. Випуск 2-3. Том 3. 2015. С. 211-215.
10. Легенька М. М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С.111-116.
11. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Київ, К. І.С., 2014 р. 21 с.
12. Приложение в поддержку женщин против домашнего насилия. Общество. *Интернет видання, публікація від 28.02.2019 року*. <https://tj.sputniknews.ru/society/20190228/1028407076/manizha-zapusk-prilozhenie-podderzhka-zhertv-domashnee-nasilie.html>.
13. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 25 лютого 2019 року № 124. *Офіційний вісник України*. 2019. № 29, С. 15. Ст. 1027.

Надійшла до редакції 16.09.2019

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (iz zminamy) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (as amended)] (2010): Zakon Ukrayiny vid 04.11.1950. *Uryadovyy kur'yer*, 17.11, 215 [in Ukr.].
2. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi [On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention] (1997): Zakon Ukrayiny 17 lypnya 1997 roku № 475/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 40, 263 [in Ukr.].
3. Pro poperedzhennya nasyt'stva v sim'yi [On the Prevention of Domestic Violence] (2002): Zakon Ukrayiny vid 15 lystopada 2001 r. № 2789-III. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 10, 70 [in Ukr.].
4. Pro zapobihannya ta protydyu domashn'omu nasyt'stvu [On Prevention and Countering Domestic Violence] (2018): Zakon Ukrayiny 7 hrudnya 2017 roku 2229-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 5, 32 [in Ukr.].
5. Poryadok vynesennya upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny terminovoho zaboronnoho pryypysu stosovno kryvdnyka [The order of issuing by the authorized units of bodies of the National Police of Ukraine an urgent restraining order against the offender] (2018): Nakaz MVS Ukrayiny vid 01.08.2018 № 654. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 69, 75, 2341 [in Ukr.].
6. Sprava pro vydachu i prodovzhennya obmezhuval'noho pryypysu [Case of Issuance and Contin-

uation of Restrictive Order] № 448/613/19 vid 01.01.2019. Sudove provadzheniya: 2-o/448/26/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82235033> [in Ukr.].

7. Mizhnarodnyy dosvid poperedzhennya ta protydyi domashn'omu nasy'l'stvu [International experience in the prevention and counteraction to domestic violence] (2014): monohrafiya / A.O. Halay, V.O. Halay, L.O. Holovko, V.V. Muranova ta in.; za zah. red. A.O. Halay. K.: KNT [in Ukr.].

8. Nasy'l'stvo v sim'yi ta diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yoho podolannya: navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya kursantiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrayiny [Domestic Violence and the Activities of the Internal Affairs Bodies for Overcoming It: A Training Manual for Cadets of Higher Educational Institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] (2012) / ukl.: Zaporozhtsev A.V., Labun' A.V., Zabroda D.H. ta in. Kyiv [in Ukr.].

9. Horbova, H.O. (2015) Zarubizhnyy dosvid u sferi protydyi nasy'l'stva v sim'yi (na prykladi okremykh krayin Yevropy) [Foreign experience in combating domestic violence (from some European countries)]. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu. Seriya Yurydychni nauky*, 2-3, 211-215 [in Ukr.].

10. Lehen'ka, M.M. (2017) Zarubizhnyy dosvid protydyi nasy'l'stvu v sim'yi ta mozhyvosti yoho vykorystannya v Ukrayini [Foreign experience in combating domestic violence and its use in Ukraine]. *Pravo i bezpeka*, 4 (67), 111-116 [in Ukr.].

11. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasy'l'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasy'l'stvu ta borot'bu iz tsymy yavlyshchamy (Stambul's'ka konventsiya) [Council of Europe Convention on the Prevention and Combat of Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention)] (2014): dovidnyk dlya chleniv parlamentu. Kyiv: K. I.S. [in Ukr.]

12. Prylozhenye v poderzhku zhenshchyn protyv domashneho nasylyya. Obshchestvo. [Supporting Women Against Domestic Violence. Society]. Internet vydannya, publikatsiya vid 28.02.2019. URL: <https://tj.sputniknews.ru/society/20190228/1028407076/manizha-zapusk-prilozhenie-podderzhka-zhertv-domashnee-nasilie.html> [in Russ.].

13. Poryadok vzyattya na profilaktychnyy oblik, provedennya profilaktychnoyi roboty ta znyattya z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenym pidrozdilom orhanu Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [Procedure for taking on preventive registration, carrying out preventive work and removing from the preventive account of the offender by the authorized subdivision of the body of the National Police of Ukraine] (2019): Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny 25 lyutoho 2019 roku № 124. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*, 29, 1027 [in Ukr.].

SUMMARY

Mironyuk R.V., Koshkun T., Repan M.I. Coercive measures of influence applied to persons who have committed domestic violence and victim's protection measures for the legislation of Ukraine and Turkey: a comparative analysis. The article identifies a system of coercive measures of influence applied to persons who have committed domestic violence for the legislation of Ukraine and other foreign countries (in particular, on the example of Turkey), and have made author's judgments about their effectiveness and proposed by some ways to improve the legal basis and practice of their application in Ukraine.

Keywords: domestic violence, coercive measures of influence, victim's protection measures, international standards, legislation of Ukraine and Turkey.

УДК 343.346

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-151-157

Мисливий В. А. ©

доктор юридичних наук, професор
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СТАНУ СП'ЯНІННЯ У ЗЛОЧИНАХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 286 КК УКРАЇНИ

Розглянуто питання кримінально-правового аналізу злочину, передбаченого статтею 286 Кримінального кодексу України, пов'язаного з порушеннями правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, вчиненими водіями транспортних засобів у стані сп'яніння. Здійснено аналіз судової практики та досліджено сутність і значення стану сп'яніння, його кримінально-правове значення у даному складі злочину та як обставини, що обтяжує покарання. Обґрунтовано правову позицію з цього питання та запропоновано доповнення даної норми кваліфікуючими обставинами.

Ключові слова: злочин, кримінально-правова кваліфікація, безпека дорожнього руху, стан сп'яніння, покарання, обтяжуюча обставина.

Постановка проблеми. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, передбачені статтею 286 Кримінального кодексу України (далі – КК), залишаються одним із найбільш поширених видів кримінальних правопорушень, адже їх живильне середовище – найбільш тяжкі за наслідками дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП) показують, що аварійність в Україні залишається надто високою, щороку в країні гине понад 3 тис. осіб [1, с. 159–160].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми протидії вказаним злочинам не залишались поза увагою вітчизняної науки кримінального права, адже їх розробляли такі вчені, як В. І. Борисов, С. В. Гизимчук, В. С. Гуславський, В. А. Звіряка, В. В. Ємельяненко, В. І. Касинюк, В. П. Коняєв, М. Й. Коржанський, В. А. Мисливий, О. М. Опальченко, В. В. Осадчий, К. О. Полтава та ін.

Дослідження даних злочинів показує, що на їх вчинення впливають чимало детермінантів, серед яких найбільш уразливим є «людський фактор», пов'язаний з водіями транспортних засобів, а одним з найбільш небезпечних його проявів є керування транспортними засобами у стані сп'яніння. Зокрема, вказані злочини у стані сп'яніння вчиняли 23,3 % винних водіїв. При цьому у випадках спричинення тяжких тілесних ушкоджень або смерті потерпілого (ч.ч. 2, 3 ст. 286 КК) більшість винних осіб перебували у стані алкогольного сп'яніння – 26,5 % порівняно із 18,8 % осіб, унаслідок злочинних діянь яких потерпілим були завдані тілесні ушкодження середньої тяжкості (ч. 1 ст. 286 КК). Близько 0,3 % цих злочинів вчиняється водіями у стані наркотичного сп'яніння [2, с. 277]. Отже, значна питома вага вказаних злочинів, що вчиняються особами у стані сп'яніння, вимагає підвищення ефективності впливу кримінально-правових засобів щодо запобігання цим діянням.

Водночас «вибухове» зростання автомобільного парку країни, ускладнення інфраструктури дорожнього руху, низький рівень транспортної дисципліни і правосвідомості частини суспільства й інші негативні фактори ставлять перед теорією кримінального права і правозастосовною практикою нові питання кримінальної відповідальності за вказані злочинні посягання.

Метою статті є з'ясування кримінально-правового значення стану особи, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, та його впливу на вчинення злочину, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, а також

© Мисливий В. А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8950-4237>

vladimir@myslyvyy.com

внесення відповідних пропозицій щодо вдосконалення ст. 286 КК України та практики її застосування.

Виклад основного матеріалу. Диспозиція статті 286 КК сформульована законодавцем як порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1). Кваліфікуючими ознаками є смерть потерпілого або тяжке тілесне ушкодження (ч. 2), а особливо кваліфікуючими – загибель кількох осіб (ч. 3). Бланкетність диспозиції даної норми для з'ясування конкретних видів порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту вимагає звернення до законодавства та інших нормативних актів, які регулюють суспільні відносини у зазначеній сфері. Тобто зміст цієї частини норми визначається не лише кримінальним законом, але й нормами законів інших галузей права та підзаконних актів (правил, положень, інструкцій тощо). «При розгляді справ про злочини, відповідальність за які встановлено статтями 286 – 288, 415 КК, – визначено у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», – суди повинні ретельно з'ясувати і зазначити у вирокі, у чому саме полягали названі у перелічених статтях порушення; норми яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не додержано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками» [3].

Аналіз застосування ст. 286 КК показує, що суди, дотримуючись даного положення при кваліфікації цих діянь, у 98 % проваджень використовують адміністративно-правові джерела, і перш за все «Правила дорожнього руху» (далі – ПДР). При цьому вони посилаються на припис, що порушується суб'єктами даного злочину, який містить підпункт «а» пункту 2.9 ПДР: «Водієві забороняється: а) керувати транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» [4].

Разом з цим при оцінці цих діянь виникають певні проблемні питання. Так, судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України 12 лютого 2012 року, розглянувши справу у відношенні водія, який, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, виїхав на смугу зустрічного руху, де допустив зіткнення зі скутером, який рухався у зустрічному напрямку, що спричинило смерть водія скутера і його пасажира, дійшла таких висновків. Стан алкогольного сп'яніння, у якому підсудний керував транспортним засобом, на думку суддів, характеризував лише його певний психофізичний (фізіологічний) стан, який сприяв порушенню ним інших норм правил безпеки дорожнього руху, проте саме порушення пункту 2.9 «а» ПДР не було безпосередньою причиною настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, у причинному зв'язку з наслідками, що настали, воно не знаходилось. З урахуванням викладеного суд також дійшов висновку, що зазначене порушення водієм правил безпеки дорожнього руху до ознак об'єктивної сторони злочину, що впливає на його кваліфікацію, не належить, але водночас погодився, що визнання вчинення підсудним злочину у стані алкогольного сп'яніння як обтяжуючої обставини є обґрунтованим [5].

Здається, що це судові рішення, можливо, має певний прецедентний характер, у чому можна переконатися з огляду на вирок одного з районних судів м. Харкова від 19 вересня 2018 року. «Обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого відповідно до ст. 67 КК, зазначає суд, є вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння. При цьому суд зазначає, що стан алкогольного сп'яніння, у якому винний керував транспортним засобом, характеризував лише його певний психофізичний (фізіологічний) стан, який сприяв порушенню ним інших норм правил безпеки дорожнього руху, проте саме порушення пункту 2.9 «а» ПДР не було безпосередньою причиною настання суспільно небезпечних наслідків. Як і в попередньому випадку, суд вирішив, що зазначене порушення винним правил безпеки дорожнього руху не належить до ознак об'єктивної сторони злочину, що впливають на його кваліфікацію, проте враховується судом як обставина, що обтяжує покарання обвинуваченого [6].

І хоча подібні висновки судів є одиничними, вони показують, що судді при розгляді кримінальних проваджень даної категорії дають не однакову кримінально-правову оцінку діянням, пов'язаним з порушенням вказаного припису ПДР. Проблемність такої оцінки також постає у питанні: чи може враховуватися судом як обставина, що обтяжує покарання, вчинення злочину особою, яка перебуває у стані сп'яніння або у стані, ви-

кликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, якщо ця обставина вже врахована як ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 286 КК? Адже окремі судді вважають неприпустимим «подвійне» врахування вказаної ознаки у якості об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, і водночас обставини, що обтяжує покарання за нього (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК), що вбачається з наступних вироків.

Так, у вироку Зміївського районного суду Харківської області зазначається, що п. 2.9 «а» ПДР забороняє водієві керувати транспортними засобами у стані алкогольного сп'яніння. Отже, вказана обставина входить до об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК. Зважаючи на це та виходячи з положень ч. 2 ст. 67 КК, суд вважає можливим не враховувати обставину, що обтяжує покарання за вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння [7]. У вироку іншого суду зазначається, що керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння є одним із проявів порушення правил безпеки дорожнього руху, що становить диспозицію ч. 1 ст. 286 КК, а тому не дає підстав для визнання обставиною, що обтяжує покарання, вчинення підсудним злочину у стані алкогольного сп'яніння [8].

У цьому самому контексті виступає й таке судове тлумачення: «...суд не відносить до обставин, що обтяжують покарання обвинуваченого, вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння, оскільки її йому інкриміновано як кваліфікуючу, а саме, в частині порушення п. 2.9 «а» ПДР» [9]. Аналогічним за суттю є такий фрагмент з вироку Городнянського районного суду Чернігівської області: «...обставини, які обтяжують покарання, відсутні. Диспозиція ч. 2 ст. 286 КК є бланкетною, тобто відсилає до іншого нормативного акта – ПДР, порушення яких стало причиною дорожньо-транспортної пригоди. В числі цих порушень є керування обвинуваченим автомобілем у стані алкогольного сп'яніння – п. 2.9 «а» ПДР, тому ця обставина не може бути повторно врахована судом як обтяжуюча покарання» [10].

Перелік таких судових рішень можна продовжити, але здається, що зміст вказаного судового тлумачення є зрозумілим. Принагідно лише зазначимо – наш вибірковий аналіз 489 вироків показує, що серед них обґрунтування судами саме такої позиції складало близько 3 %.

Всупереч такому підходу інші суди аргументують свою позицію таким чином: «... до обставин, що обтяжують покарання, суд відносить вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння. При цьому суд не вбачає приводів для невизнання на підставі ч. 2 ст. 67 КК цієї обставини як обтяжуючої, оскільки сам факт керування особою в стані алкогольного сп'яніння є порушенням ПДР, і саме такий стан обвинуваченого призвів до злочинної самовпевненості і легковажності щодо можливих наслідків порушення ПДР» [11]. Характерним є обґрунтування цієї позиції у вироку Апеляційного суду Харківської області, де зазначається: «Посилання суду першої інстанції на відсутність обставин, які обтяжують покарання, тому що управління автомобілем у стані алкогольного сп'яніння входить в об'єктивну сторону діяння, є помилковим, оскільки диспозиція ч. 2 ст. 286 КК не передбачає такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння. Колегія суддів вважає вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння обставиною, яка обтяжує покарання, відповідно до вимог ст. 67 КК, так як це зазначено в обвинувальному акті» [12].

В іншому випадку з урахуванням вказаних протилежних позицій Апеляційний суд вважає, що «...доводи апелянта стосовно виключення із вироку посилання суду на обставину, яка обтяжує покарання, вчинення злочину особою, що перебувала у стані алкогольного сп'яніння, є необґрунтованими. Згідно з ч. 4 ст. 67 КК, якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує. Так, частина 2 статті 286 КК передбачає порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило смерть потерпілого або заподіяло тяжкі тілесні ушкодження. Отже, в диспозиції ч.ч. 1, 2 ст. 286 КК не зазначено перебування у стані алкогольного сп'яніння як обставину, яка впливає на кваліфікацію злочину. Зазначивши вказану обставину у формулюванні обвинувачення, суд визнав її доведеною. Відповідно до п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 року № 14, у разі вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння суд повинен обговорити питання про визнання цієї обставини відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України та-

кою, яка обтяжує покарання винного. А тому суд першої інстанції вірно визнав вищевказану обставину як таку, що обтяжує покарання» [13].

У цілому аналіз судової практики за вирокami, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, показує, що у 97 % вироків суди при розгляді проваджень, передбачених ст. 286 КК, щодо діянь, вчинених водіями у стані сп'яніння, однозначно і послідовно визнають вказану обставину, передбачену п. 13 ч. 1 ст. 67 КК, як таку, що обтяжує покарання, без будь-яких застережень з цього приводу.

Разом з цим зазначений суперечливий підхід у судовій практиці вимагає з'ясування обґрунтованої правової позиції з цього приводу.

Усталена слідча та судова практика щодо злочинів, передбачених ст. 286 КК, показує, що порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, пов'язане з керуванням транспортним засобом у стані сп'яніння, не слід розглядати як атрибутивну, невід'ємну, обов'язкову ознаку цього злочину, оскільки вона не має самостійного, визначального значення при його кваліфікації. З цього робимо висновок про відсутність підстав для твердження щодо її можливого «подвійного» врахування як обставини, що обтяжує покарання, згідно з п. 13 ч. 1 ст. 67 КК.

Питанням, яке вимагає більш докладного розгляду, є визначення сутності та значення такого фактора, як порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, пов'язаного з керуванням транспортним засобом у стані сп'яніння, для кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого ст. 286 КК. Аналіз судової практики показує, що суперечливі позиції стосовно даного фактора часто обумовлюються неоднозначним використанням окремих кримінально-правових категорій. Вивчення вироків показує, що деякі суди при аналізі «керування обвинуваченим транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння» розглядають його як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, або як кваліфікуючу ознаку вказаного діяння чи навіть як обставину даного злочину.

Між тим, виходячи з теорії кримінального права, такий стан обвинуваченого не може розглядатися в якості ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, оскільки обов'язковими ознаками об'єктивної сторони як елемента цього складу злочину визнається лише діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок. Тому вживання терміна «ознака об'єктивної сторони складу злочину» у даному випадку є методологічно недоцільним та вносить плутанину у понятійний апарат учення про склад злочину.

Помилковість розгляду вчинення злочину у стані сп'яніння в якості «кваліфікуючої ознаки об'єктивної сторони» складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, сумнівів не викликає, адже вказана стаття такої кваліфікуючої ознаки взагалі не містить. У цьому самому контексті стан сп'яніння водія не можна розглядати як «обставину складу злочину», оскільки такої ознаки склад злочину також не передбачає.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що вчинення злочину, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, передбаченого ст. 286 КК, при керуванні транспортним засобом особою у стані сп'яніння не повинно розглядатися ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину або його обставиною чи кваліфікуючою ознакою (обставиною), оскільки цей стан за своєю сутністю є якістю такої ознаки його об'єктивної сторони, як діяння.

Крім цього, наголосимо, що ця якість діяння як конструктивна, обов'язкова у даному складі злочину законодавцем безпосередньо у диспозиції статті 286 КК не передбачена. Іншими словами – стан сп'яніння у складі злочину, передбаченому ст. 286 КК, вказує на певну якість діяння, а не заміщує його як окрему ознаку складу злочину.

Окремого розгляду потребує повернення до раніше наведеного рішення Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2012 року, в якому, на думку суддів, стан алкогольного сп'яніння, у якому підсудний керував транспортним засобом, характеризував лише його певний психофізичний (фізіологічний) стан, який сприяв порушенню ним інших норм правил безпеки дорожнього руху, проте саме порушення пункту 2.9 «а» ПДР не було безпосередньою причиною настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, у причинному зв'язку з наслідками, що настали, воно не знаходилось. Тим більше, що близький до цього підхід міститься і в деяких інших рішеннях вищої судової інстанції. Зокрема, колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду в постанові від 26 квітня 2018 року, констатуючи, що згідно з пп. «а» п. 2.9 ПДР водієві забороняється керувати транспортним

засобом у стані сп'яніння або перебувати під впливом наркотичних чи токсичних речовин, на основі системного аналізу кримінального провадження дійшла висновку, що керування транспортним засобом у стані сп'яніння належить до характеристики стану свідомості та волі суб'єкта злочину, тобто до внутрішніх характеристик складу злочину, а тому вважати її ознакою об'єктивної сторони складу злочину є недопустимим [14].

Такий висновок поважної судової інстанції, на наш погляд, є дещо категоричним, оскільки він побудований на штучному розмежуванні об'єктивних та суб'єктивних ознак даного складу злочину. Натомість законодавець не припускається розтину об'єктивних і суб'єктивних ознак зазначеного стану суб'єкта злочину, що впливає зі змісту п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України, де вказано: «вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння...». Іншими словами, йдеться про єдність свідомості, волі та психофізіологічного стану зі злочинною діяльністю людини. Адже не можна заперечувати, що стан сп'яніння безпосередньо впливає на поведінку особи, яка керує транспортним засобом, що знаходить свій прояв у порушенні координації її рухів, зниженні швидкості і послідовності виконання технічних операцій з керування транспортним засобом, збільшенні числа зайвих і помилкових дій водія, що зрештою призводить до спричинення суспільно небезпечних наслідків.

Отже, спроба віднесення стану сп'яніння лише до ознак суб'єкта даного злочину поверхово ілюструє усунення конкуренції між станом алкогольного сп'яніння як його властивості в рамках об'єктивної сторони злочину від його властивості як обставини, що обтяжує покарання. Адже вказана обставина (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК) повною мірою стосується як об'єктивної, так і суб'єктивної сторін складу злочину, передбаченого ст. 286 КК. Тому «недопустимість», на якій наголошується у висновку суддів, навряд чи є обґрунтованою. Таким чином, порушення правил безпеки дорожнього руху, що знаходить свій прояв у керуванні транспортним засобом водієм у стані сп'яніння або перебування під впливом наркотичних чи токсичних речовин, повинно розглядатися в якості властивості, що характеризує як об'єктивну, так і суб'єктивну сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК.

Ще один важливий момент стосується питання причинного зв'язку між порушенням пп. «а» п. 2.9 ПДР та суспільно небезпечними наслідками, який, виходячи з деяких наведених судових рішень, не є безпосередньою причиною настання таких наслідків. На наш погляд, вважати, що стан сп'яніння водія сприяє порушенню ним інших норм правил безпеки дорожнього руху, не викликає заперечень, але це не є підставою для висновку, що «саме порушення пункту 2.9 «а» ПДР не було безпосередньою причиною настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, у причинному зв'язку з наслідками, що настали, воно не знаходилось» [14]. Така позиція уявляється абсолютно нелогічною, адже насправді виходить, що фактор, який не знаходиться у причинному зв'язку із суспільно небезпечними наслідками, одночасно визнається судом обставиною, що обтяжує покарання.

Очевидно, проблема постає дещо в іншому, а саме: в необхідності встановлення причинного зв'язку між станом сп'яніння як одним із видів порушень ПДР та наслідками, передбаченими ст. 286 КК. На нашу думку, правозастосовна практика повинна виходити з того, що у кожному кримінальному провадженні необхідно встановлювати і доводити не лише факт керування обвинуваченим транспортним засобом у стані сп'яніння, але й значення його впливу на об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу вчиненого злочину, зокрема як такому, що обумовив порушення відповідних правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а тому сприяв настанню суспільно небезпечних наслідків, передбачених кримінальним законом.

Висновок. Порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, що передбачаються диспозицією ст. 286 КК та регламентовані адміністративно-правовими нормами, конкретизують об'єктивні і суб'єктивні ознаки даного складу злочину, не заміщуючи самої кримінально-правової норми та не змінюючи її змісту. Зазначені норми є допоміжними і не містять кримінально-правових заборон, встановлених у диспозиції ст. 286 КК.

При з'ясуванні кримінально-правового значення керування особою транспортним засобом у стані сп'яніння слід враховувати, що сам по собі зазначений факт не є достатнім для його визнання у якості діяння, передбаченого ст. 286 КК. Ставлення у вину особі стану сп'яніння як якості, що характеризує об'єктивну сторону даного складу злочину, вимагає встановлення не лише факту керування транспортним засобом у такому стані,

але й інших, пов'язаних з ним порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили суспільно небезпечні наслідки. Таке порушення повинно знаходитись у причинному зв'язку із вчиненням злочину проти безпеки дорожнього руху та його наслідками, що має бути обгрунтованим та доведеним.

Враховання в обвинуваченні факту керування транспортним засобом у стані сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, як такого, що характеризує об'єктивну сторону складу злочину, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (тобто відображає зовнішню протиправну поведінку водія транспортного засобу), не є обставиною, що передбачена у ст. 286 КК України як ознака цього злочину, що впливає на його кваліфікацію, а тому не є перепороною до визнання її судом в якості обставини, що обтяжує покарання за вказаний злочин.

Водночас вважаємо, що для уникнення вказаних суперечностей у судовій практиці та підвищення ефективності впливу кримінально-правових засобів щодо протидії вказаним злочинам, у статті 286 КК України, у відповідних її частинах, доцільно передбачити таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення цього злочину особою у стані сп'яніння.

Бібліографічні посилання

1. Мисливий В. А. Безпілотний автотранспорт як резерв запобігання аварійності. *Наука і правоохорона*. № 1. 2018. С. 158–167.
2. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Книженко О. О. та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. 484 с.
3. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
4. Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 (підпункт «а» пункту 2.9 в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22.03.2017 р. № 161). URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/print1452632787799587> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
5. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України 5-28кc11 від 09.02.2012 р. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/ae87d9d998d33418c22579ae002f5af2?OpenDocumenthttps://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/ae87d9d998d33418c22579ae002f5af2?OpenDocument> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
6. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 12.09.2018 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/76565438/> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
7. Вирок Зміївського районного суду Харківської області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53479526> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
8. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72338769> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
9. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77498862> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
10. Вирок Городнянського районного суду Чернігівської області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56840717> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
11. Вирок Мурованокуріловецького районного суду Вінницької області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47558181> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
12. Вирок Апеляційного суду Харківської області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73095542> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
13. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66028530> (дата звернення: 21.08.2019 р.).
14. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 квітня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73758604> (дата звернення: 21.08.2019 р.).

Надійшла до редакції 10.09.2019

References

1. Myslyvyy, V.A. (2018) Bezpilotnyy avtotransport yak rezerv zapobihannya avariynosti [Unmanned vehicles as a reserve for accident prevention]. *Nauka i pravookhorona*, 1, 158-167 [in Ukr.].
2. Monitorynhovyy kryminolohichnyy analiz zlochynnosti v Ukraini (2009-2013 roky) [Monitoring criminological analysis of crime in Ukraine (2009–2013)] (2014): monohrafiya / Blazhiv's'kyu YE.M., Koz'yakov I.M., Knyzhenko O.O. ta in. Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy [in Ukr.].
3. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro deyaki zlochynty proty bezpeky dorozhn'oho rukhu ta ekspluatatsiyi transportu, a takozh pro administratyvni pravoporushennya na transporti [On the practice of applying by the courts of Ukraine legislation on cases

of certain crimes against road safety and operation of transport, as well as on administrative offenses in transport]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2005 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

4. Pravyla dorozhn'oho rukhu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Traffic rules: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 10.10.2001 № 1306 (pidpunkt «a» punktu 2.9 v redaktsiyi postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.03.2017 № 161). URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-print14526787799587> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

5. Postanova Sudovoyi palaty u kryminal'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Resolution of the Judicial Chamber in criminal cases of the Supreme Court of Ukraine] 5-28ks11 vid 09.02.2012. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/81b9140111f> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

6. Vyrok Frunzens'koho rayonnoho sudu m. Kharkova [Sentence of the Frunzensky District Court of Kharkiv] vid 12.09.2018. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/76565438/> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

7. Vyrok Zmiyivs'koho rayonnoho sudu Kharkivs'koyi oblasti [Sentence of the Zmiev district court of Kharkiv region]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5346> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

8. Vyrok Shostkyns'koho mis'krayonnoho sudu Sums'koyi oblasti [Verdict of Shostka City District Court of Sumy Region]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72338769> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

9. Vyrok Luts'koho mis'krayonnoho sudu Volyns'koyi oblasti [Verdict of Lutsk city district court of Volyn region]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77498862> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

10. Vyrok Horodnyans'koho rayonnoho sudu Chernihivs'koyi oblasti [The verdict of the Gorodnyansky district court of Chernihiv region]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56840717> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

11. Vyrok Murovanokurylovs'koho rayonnoho sudu Vinnyts'koyi oblasti [Sentence of the Murovanokurilovetsky district court of Vinnytsia region]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47558181> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

12. Vyrok Apelyatsiynoho sudu Kharkivs'koyi oblasti [Verdict of the Court of Appeal of Kharkiv Oblast]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73095542> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

13. Vyrok Apelyatsiynoho sudu Mykolayivs'koyi oblasti [Verdict of the Court of Appeal of Mykolaiv Oblast]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66028530> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

14. Postanova kolehiyi suddiv Druhoyi sudovoyi palaty Kasatsiynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho Sudu vid 26 kvitnya 2018 roku [Resolution of the College of Judges of the Second Judicial Chamber of the Supreme Court of Cassation of 26 April 2018]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73758604> (data zvernennya: 21.08.2019) [in Ukr.].

SUMMARY

Myslyvyy V.A. Criminal-legal meaning of the state of intoxication in crimes under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. The rapid growth of the car fleet of the country, the complication of road infrastructure, the low level of transport discipline and justice of a part of society, and other negative factors, raise the theory of criminal law and law-enforcement practice new issues of criminal liability for these criminal offenses.

The article deals with the criminal-legal analysis of the crime, stipulated by Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, related to violations of the rules of road safety and vehicle operation committed by drunk drivers. The high level of road traffic accidents in Ukraine and the impact of such violations as drunken driving have been noted.

The case law has been analyzed and the nature and significance of the intoxication condition, its criminal-legal meaning in this crime have been investigated, and contradictory approaches and their specific gravity have been identified regarding the consideration of this factor in the qualification of the crimes stipulated by the mentioned article of the Code. The attention has been paid to the lack of a common legal approach to the understanding of the place and the criminal legal assessment of the intoxication of the crime actor in the structure of objective and subjective part of the crime. The most typical examples of such approaches from the practice of courts of various instances have been given.

Based on the study and analysis of case law, a doctrinal theoretical and applied justification has been proposed and recognition of the state of intoxication as influencing both the objective and subjective parts of a given crime and at the same time can be taken into account by the court as punishment aggravating circumstance.

In order to eliminate contradictions in law enforcement practice, a legal position on this issue has been substantiated and the author has proposed to amend relevant parts of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine with such qualifying circumstances as committing intoxication.

Keywords: *crime, criminal-legal assessment, traffic safety, intoxication, punishment, aggravated circumstance.*

УДК 343.98 : 343.131
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-158-162

Піріг І. В. ©
доктор юридичних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Прокопов С. О. ©
викладач
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

КОМПЛЕКСИ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ ВИЯВЛЕННІ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ПЕРЕВОЗЯТЬСЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ

На основі аналізу думок науковців визначено поняття типової слідчої ситуації та встановлено її значення у методиці розслідування окремих видів злочинів. Визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного обігу наркотичних засобів у разі їх виявлення під час перевезення залізничним транспортом та зазначено перелік слідчих (розшукових) дій по кожній з них.

Ключові слова: наркотичні засоби, початковий етап розслідування, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем сьогодення є незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Значні масштаби і темпи поширення наркотиків створюють реальну загрозу життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави, порушують соціальну стабільність українського суспільства. Саме тому протидія таким злочинам з боку правоохоронних органів є одним із пріоритетних завдань нашої держави.

Одним зі способів вчинення злочину, передбаченого ст. ст. 307, 309 КК України, є перевезення наркотичних засобів, що може здійснюватися різними видами транспорту, одним із яких є залізничний. Виявлення таких перевезень та розслідування кримінальних правопорушень на початковому етапі має велике значення для протидії незаконному обігу наркотиків.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі проблеми методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, досліджувалися у працях В. С. Бурданової, О. А. Вовчанської, Н. М. Косміної, В. О. Коханова, І. І. Курильова, В. М. Лисенка, Г. М. Меретукова, О. В. Одерія, А. Б. Петруніної, А. М. Поляха, А. В. Сивачова, В. М. Шевчука та інших криміналістів, які створили підґрунтя теорії і практики розслідування даних видів злочинів. Однак у зазначених роботах не було розглянуто особливостей розслідування кримінальних правопорушень під час виявлення наркотичних засобів, що перевозяться залізничним транспортом.

Метою статті є визначення поняття типової слідчої ситуації, формулювання типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом, та визначення комплексу слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчих ситуацій.

Виклад основного матеріалу. У теорії криміналістики, розглядаючи поняття «слідча ситуація», дослідники визначають найбільш повторювані з них або типові, оскільки тільки щодо них можлива розробка комплексу слідчих (розшукових) дій. На важ-

© Піріг І.В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8391-067X>
pira@ua.fm

© Прокопов С.О., 2019
k_inf@dduvs.in.ua

ливості виділення типових слідчих ситуацій наголошують О. М. Васильєв, М. П. Яблоков з метою орієнтації в обстановці, що складається на початку розслідування, оскільки успіх розкриття злочину, як правило, залежить від правильності та швидкості дій слідчого саме на початку слідства [1, с. 139].

Значення типових слідчих ситуацій, на думку В. Ю. Шепітька, «дозволяє не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але й обрати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними» [2, с. 262]. На думку вченого, взаємозв'язок між обранням тактичних прийомів та слідчою ситуацією полягає у тому, що така залежність дозволяє: визначити перелік тактичних прийомів слідчої дії; здійснити вибір тих чи інших тактичних прийомів, зумовлених тими фактичними даними, що мають місце; визначити характер тактичних прийомів, їх конкретний зміст; встановити послідовність реалізації тактичних прийомів з урахуванням існуючої інформації [3, с. 136]. Р. Л. Степанюк визначає типову слідчу ситуацію як «сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування» [4, с. 111]. На думку С. С. Чернявського, «типова слідча ситуація – це інформаційна модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії. На підставі цієї моделі розробляються криміналістичні засоби, прийоми та методи вирішення конкретних ситуацій розслідування» [5, с. 405].

З наведених наукових позицій щодо типових слідчих ситуацій можна дійти висновку, що основне їх призначення полягає у сприянні правоохоронним органам в організації процесу розслідування на відповідному етапі. Висвітлення цих ситуацій за певним злочином дозволяє здійснювати розслідування на якісно новому рівні. Передбачення настання певної ситуації та її аналіз сприяють визначенню напрямів життя відповідних заходів організаційного характеру з метою здійснення впливу на неї.

Типові слідчі ситуації необхідно розглядати з точки зору сприятливості встановлення злочинця та організації процесу. Найкращою та сприятливою сукупністю умов, що склалась на певний момент, слід вважати ту, коли злочинець затриманий на місці злочину. У такій ситуації зазвичай немає необхідності у проведенні дій, направлених на його встановлення та розшук. У результаті виявляється достатня кількість матеріальних та ідеальних слідів. Проведення слідчих (розшукових) дій з відповідними учасниками забезпечує отримання максимальної сукупності доказової інформації. Найчастіше й позиція злочинця не характеризується протидією процесу розслідування.

Відповідно, як несприятливі або складні слідчі ситуації слід сприймати ті, коли злочинець не затриманий, але про нього є певні відомості, що дозволяють організувати його розшук, а також коли злочинець не затриманий і жодних даних про нього немає. У цих ситуаціях з різним ступенем складності доцільно проводити як гласні, так і негласні слідчі (розшукові) дії. Чим менша кількість відомостей зібрана про особу злочинця на початковому етапі розслідування, тим складнішим є вирішення його завдань. Складна слідча ситуація виникає, коли розслідування суттєво ускладнено відсутністю надійних джерел інформації та достатніх даних щодо елементів предмета доказування, протидією слідчому з боку підозрюваних та інших конфліктуючих з ним осіб, відсутністю надійних способів і засобів досягнення цілей, браком часу, сил, засобів та певних ресурсів чи неправильним їх розподілом [6, с. 47].

Незважаючи на те, що кожен злочин є індивідуальним, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування здебільшого формуються однаково. Виходячи із вказаного та спираючись на наукові розробки вчених, результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, а також власний досвід авторів даної статті, визначимо типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним перевезенням наркотиків залізничним транспортом:

1. Злочинець відомий, його затримано під час транспортування наркотиків або відразу після прибуття потяга (52 %).
2. Злочинець невідомий, з місця вчинення злочину зник, залишивши наркотики, є показання свідків, за якими можливо встановлення зовнішності злочинця (10 %).
3. Злочинець невідомий і відсутня інформація про нього, наркотичні засоби виявлено у потязі (32 %).
4. Є матеріали оперативних підрозділів про перевезення певною особою наркотичних засобів у даному потязі, є показання свідків про присутність даної особи у потязі

під час руху, однак злочинець не затриманий та наркотиків не знайдено (6 %).

Наведені дані свідчать, що майже половина злочинців затримуються під час вчинення злочину або відразу після нього, що може розглядатися як сприятлива слідча ситуація. Інші ситуації, що виникають під час розслідування вказаних злочинів, слід розцінювати як складні. У цьому випадку найбільш несприятлива слідча ситуація складається, коли злочинець невідомий і не виявлено інформації про нього.

Отже, розглянемо перелік дій, які доцільно проводити за кожною із зазначених типових слідчих ситуацій.

За сприятливої слідчої ситуації, коли є інформація про злочин та відома особа злочинця, доцільно проводити такі слідчі дії: огляд місця події та наркотиків; затримання та особистий огляд підозрюваного; освідування підозрюваного; допит підозрюваного; допит свідків (провідників, бригадира потяга, сусідів по вагону); обшук за місцем проживання підозрюваного; призначення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; призначення інших видів експертиз залежно від виявлених слідів (фармакологічної, дактилоскопічної, трасологічної тощо); слідчий експеримент; пред'явлення для впізнання підозрюваного.

За ситуації, коли особа злочинця встановлена, але місце знаходження її невідоме, основні зусилля правоохоронців мають бути спрямовані на пошук злочинця. Інформація для розшуку може бути отримана за допомогою гласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду місця події, допиту свідків, призначення експертиз, а також негласних слідчих (розшукових) дій – накладення арешту на кореспонденцію, огляду і виїмки кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, обстеження житла та іншого володіння особи, спостереження за місцями можливої появи підозрюваного, використання конфіденційного співробітництва. Також велике значення у даній ситуації будуть мати заходи, направлені на пошук та затримання підозрюваного: складання словесного портрета та фоторобота, переслідування по гарячих слідах, пошук свідків за маршрутом передбачуваного руху злочинця, засідки в місцях можливої появи злочинця, перевірка за криміналістичними обліками.

У ситуації, коли відомий факт вчинення злочину, але невідома особа зловмисника, можуть проводитись такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця, де перевозились наркотики; допит свідків; призначення судових експертиз; надання доручення оперативним підрозділам щодо встановлення особи злочинця та його місця знаходження. Пошуковими заходами у даному випадку можуть бути: встановлення свідків-очевидців на початковій і кінцевій станціях та за маршрутом руху потяга; засідка в місці знаходження перевезеного наркотику та можливого появлення злочинця; перевірка за криміналістичними обліками; інші оперативно-розшукові заходи.

Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що на початковому етапі розслідування злочинів, кваліфікованих за ст.ст. 307, 309 КК України, у ситуації, коли злочинець відомий, його затримано під час протиправного діяння або відразу після його вчинення, проводилися такі дії: огляд місця, де знаходились наркотики під час перевезення – 86 %; огляд місця затримання – 23 %; огляд наркотиків – 97 %; допити пасажирів потяга – 62 %; допити провідників та начальника потяга – 89 %; допити машиністів вантажних потягів – 75 %; обшуки підозрюваних під час затримання – 90 %; обшуки за місцем проживання підозрюваного – 85 %; пред'явлення для впізнання підозрюваних – 65 %; призначення експертиз – 100 %; слідчий експеримент – 69 %; негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на встановлення співучасників злочину – 70 %.

За ситуації, коли злочинець з місця вчинення злочину зник, але є певна інформація про нього, було проведено такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця, де знаходились наркотики під час перевезення – 100 %; огляд наркотиків – 100 %; допити пасажирів потяга – 85 %; допити провідників та начальника потяга – 100 %; призначення експертиз – 100 %; негласні слідчі (розшукові) дії – 100 %.

У слідчій ситуації, коли виявлено наркотичну речовину і злочинець невідомий, проводилися такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця, де знаходились наркотики під час перевезення – 100 %; огляд наркотиків – 100 %; допити пасажирів потяга – 85 %; допити провідників та начальника потяга – 95 %; допит машиністів вантажних потягів – 78 %; призначення експертиз – 100 %; сукупність негласних слідчих (розшукових) дій – 100 % [7, с. 72–73].

Першочергові слідчі (розшукові) дії спрямовані на збирання початкових відомос-

тей за кримінальним правопорушенням та безпосередньо сприяють встановленню особи злочинця. Наведений до типових слідчих ситуацій приблизний перелік слідчих дій має рекомендаційний характер і в кожному конкретному випадку може змінюватися. Сукупність та послідовність дій повинна визначатися слідчим та іншими учасниками розслідування з урахуванням умов, у яких воно здійснюється.

Нами розглянуто лише типові слідчі ситуації. Але конкретні слідчі ситуації мають динамічний характер, відповідно, на початковому етапі розслідування з визначеного нами переліку слідчих ситуацій одна може переходити в іншу, тобто видозмінюватися. Ці зміни можуть відбуватися протягом усього часу розслідування у бік як більш, так і менш сприятливої сукупності умов. На ці зміни насамперед впливають наявні у слідчого теоретичні знання щодо існуючих типових слідчих ситуацій, а також досвід розслідування даних видів злочинів. Досвід дозволяє слідчому діяти схожим чином у подібних умовах, у яких раніше він вже отримував позитивний результат. На наявному досвіді ґрунтується й важлива якість слідчого – інтуїція [7, с. 74].

Серед визначених нами найбільш сприятливою є слідча ситуація, коли злочинець відомий і його затримано під час вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після його вчинення. Дана ситуація визначається найменшою проблемністю при розслідуванні злочинів. У такій обстановці розслідування дії слідчого спрямовуються на закріплення слідів злочину, отримання інформації від свідків та інших учасників та проведення за їх участю інших слідчих дій. Окрім того, збираються дані, що визначають причетність або непричетність до злочину конкретної особи, у першу чергу затриманої безпосередньо під час вчинення злочину або після його здійснення, та встановлюються зазначені раніше обставини, що підлягають доказуванню при розслідуванні кримінального правопорушення.

При виникненні слідчої ситуації, коли злочинець невідомий і не виявлено інформації про нього, слідчому необхідно спрямовувати зусилля на перевірку за способом та місцем вчинення злочину, іншими елементами криміналістичної характеристики, беручи до уваги джерело інформації про злочин. Ці заходи можуть сприяти встановленню свідків – очевидців даного факту, та виявленню слідів злочинця. Така слідча ситуація є найбільш несприятливою і, відповідно, викликає необхідність у проведенні найбільшої кількості організаційних, гласних та негласних слідчих (розшукових) дій за різними напрямками. Отримані дані необхідно всебічно аналізувати та ретельно перевіряти, що вимагає значних затрат часу.

У ситуації, коли злочинець невідомий, але є окремі відомості про нього, яка також вважається несприятливою, слідчий має про злочинця певну інформацію, яку можна використати для його встановлення. У такій обстановці розслідування є свідки, очевидці вчинення злочину. Відповідно, можливе складання словесного портрета злочинця, за яким у подальшому може бути організовано встановлення відомостей про особу злочинця та його пошук.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з виявленням наркотиків, що незаконно перевозяться залізничним транспортом, особливо велике значення має раптовість дій, оскільки дозволяє нейтралізувати опір осіб, що перевіряються, при їх затриманні, не допустити знищення доказів, викриваючи їх злочинну діяльність. Окрім того, максимальне використання виявленої на першому етапі розслідування злочину розшукової інформації слугує базою для розкриття злочину або є джерелом іншої, більш значимої (у розшуковому плані) інформації.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що визначення типових слідчих дій початкового етапу розслідування при перевезенні наркотичних засобів залізничним транспортом має суттєве значення як для теорії криміналістики, так і для практики розслідування кримінальних правопорушень. Визначення типових слідчих ситуацій на подальшому етапі розслідування та комплексу слідчих (розшукових) дій для їх вирішення є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Бібліографічні посилання

1. Васильєв А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.
2. Шепітько В. Ю. Криміналістика: курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: ООО «Одиссей», 2005. 368 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

4. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
5. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монограф. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
6. Криміналістика: учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Высш. шк., 2000. 672 с.
7. Пиріг І. В., Чернецька О. А. Теорія і практика розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 156 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/1200>.

Надійшла до редакції 03.06.2019

References

1. Vasylyev, A.N., Yablokov, N.P. (1984) Predmet, sistema i teoreticheskiye osnovy kriminalistiki [Subject, system and theoretical foundations of forensics]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russ.].
2. Shepit'ko, V.Yu. (2005) Kriminalistika: kurs lektsyy [Forensics: a course of lectures]. 2 yzd., pererab. i dop. Khar'kov: OOO «Odyssey» [in Russ.].
3. Shepit'ko, V.YU. (2007) Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyy analiz) [Forensic tactics (system-structural analysis)]: monohrafiya. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyy [in Ukr.].
4. Stepanyuk, R.L. (2013) Problemy formuvannya kryminalistychnoyi kharakterystyky okremykh vydiv i hrup zlochyniv [Problems of formation of forensic characteristics of certain types and groups of crimes]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*, 5, 173-180 [in Ukr.].
5. Chernyavs'kyu, S.S. (2010) Finansove shakhraystvo: metodolohichni zasady rozsliduvannya [Financial fraud: methodological background to the investigation]: monohraf. Kyiv: Khay-Tek Pres [in Ukr.].
6. Krimynalistika: ucheb. dlya vuzov [Forensics: textbook for higher education institutions] (2000) / I.F. Gerasimov, L.Ya. Drapkin, E.P. Ishchenko i dr.; pod red. I.F. Gerasimova, L.Ya. Drapkina. 2-ye izd., pererab. i dop. Moskva: Vyssh. shk. [in Russ.].

SUMMARY

Pyrih I. V., Prokopov S. O. Complexes of investigative (search) actions at detection of the narcotic means transported by rail. In the article, based on the analysis of the opinions of scientists, the concept of a typical investigative situation is defined and its significance in the method of investigation of certain types of crimes is established. From the analysis of scientific opinions about typical investigative situations, it can be concluded that their main purpose is to assist law enforcement agencies in organizing the investigation process at an appropriate stage. Illumination of these situations for a certain crime allows investigations on a qualitatively new level. Forecasting of a certain situation and its analysis help to determine the directions of taking appropriate organizational measures in order to influence it.

Typical investigative situations need to be considered in terms of facilitating the establishment of a criminal and the organization of the process. The best and most favorable set of conditions that has developed at a certain point should be considered the one where the offender was detained at the crime scene. In such a situation, there is usually no need for actions aimed at its establishment and prosecution. As a result, there is a sufficient amount of material and ideal traces. Conducting investigative (search) actions with the relevant participants ensures obtaining the maximum set of evidence. Often, the offender's position is not characterized by opposition to the investigation process. Accordingly, as unfavorable or complicated investigative situations, one should perceive those who do not detain a perpetrator, but there are certain information about him that allows him to arrange his search, as well as when the offender is not detained and no data is available about him. In these situations with varying degrees of complexity it is expedient to conduct both overt and covert investigatory (wanted) actions. The less information is collected about the identity of the offender at the initial stage of the investigation, the more difficult it is to solve his tasks.

Drawing on scientific developments of scientists and the practice of investigating crimes, typical investigative situations emerging at the initial stage of the investigation of crimes related to the illegal transport of drugs by rail: a) the offender is known, detained during the transportation of drugs or immediately upon arrival of the train; b) the offender is unknown, from the place of commission of the crime disappeared, leaving the drugs, there is testimony of witnesses on which it is possible to establish the appearance of the offender; c) the offender is unknown and there is no information about him, the drugs are found in the train; d) there are materials of the operational units on the transportation of a certain person of narcotic drugs in this train, there is evidence of witnesses of the presence of the person in the train during the movement, but the offender was not detained and drugs were not found. In each of the situations described, complexes of investigative (search) actions have been developed for their solution.

Keywords: narcotic drugs, initial stage of investigation, typical investigative situations, investigative (search) actions.

УДК 343.2/.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-163-169

Пузир'ов М. С. ©

доктор юридичних наук
(Академія Державної пенітенціарної служби)

ОКРЕМІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз окремих термінологічних питань насильства у кримінальному праві України. Зазначено, що кримінально-правове насильство, відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, являє собою комплексну категорію у таких формах: фізичне, психологічне, економічне, сексуальне. Водночас з'ясовано, що визначення понять, які є структурними елементами зазначеної комплексної кримінально-правової категорії, містяться у Кримінальному кодексі України, підзаконних нормативно-правових актах та керівних роз'ясненнях вищої судової інстанції (відповідних постановках Пленуму Верховного Суду України).

Ключові слова: термінологія, закон про кримінальну відповідальність, насильство, форми кримінально-правового насильства.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку науки кримінального права України характеризується плюралізмом підходів до визначення поняття «насильство». Остаточно не знято з порядку денного і проблему щодо єдино визнаної класифікації кримінально-правового насильства. Так само, як і в галузевій науці, окреслена проблематика наявна і в законодавстві України про кримінальну відповідальність, оскільки, по-перше, Кримінальний кодекс України не дає визначення поняття «насильство», по-друге, містить різні підходи до класифікації кримінально-правового насильства. Таким чином, наявною є комплексна теоретико-правова проблема, що потребує відповідного наукового пошуку й однозначного вирішення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретико-методологічною основою розроблюваної в статті проблематики є наукові праці, в яких висвітлюються кримінально-правові та кримінологічні аспекти насильства, таких українських і зарубіжних учених, як: С. М. Абельцева, Ю. М. Антоняна, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головіна, В. К. Грищука, О. М. Гуміна, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, Н. В. Іванцової, О. М. Ігнатова, О. М. Ільяшенка, Г. Б. Калманова, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, К. В. Катеринчук, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, Л. В. Сердюка, О. В. Старкова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка та ін.

Метою статті є аналіз окремих термінологічних питань насильства у кримінальному праві України з подальшим формулюванням авторських узагальнень і висновків з окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Означена на початку статті проблема криється, на нашу думку, у спробі вчених і законодавця визначити перелік насильницьких злочинів. Такі спроби ведуться, починаючи з радянських часів [1, с. 204; 2, с. 287–288; 3, с. 265–266; 4, с. 174], і відповідна наукова дискусія триває і на сучасному етапі розвитку науки кримінального права та кримінологічної науки.

Слід зазначити, що оригінальним є підхід, сформульований до означеного переліку українським ученим В. В. Василевичем, який пропонує до насильницьких злочинів

© Пузир'ов М.С., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>
academy@kvs.gov.ua

віднести: умисні вбивства (за винятком корисливого), тілесні ушкодження, якоюсь мірою хуліганство, згвалтування, побої та мордування, доведення до самогубства, погрозу вбивством. При цьому учений застерігає, що наведений перелік не претендує на беззаперечність і повноту, а лише є спробою упорядкувати існуючі в кримінології та кримінальному праві погляди на відповідне питання [5, с. 83].

Не будучи прихильником критиканства, а відзначаючи елементи «раціонального зерна» в судженнях учених, звернемо увагу на такі слушні моменти сформульованого В. В. Василевичем кола насильницьких злочинів: 1) відсутність у складі злочину корисливих мотивів, що є оригінальним і дає можливість досліджувати виключно насильницьку мотивацію як самостійну за межами інших об'єктів кримінально-правової охорони; 2) виокремлення складів злочинів з приділенням уваги не лише фізичному, а і психічному насильству (зокрема, доведення до самогубства, погроза вбивством).

Водночас сучасна кримінально-правова теорія і практика, а також законотворчість ставлять на порядок денний нові форми насильства, доповнюючи вищенаведений симбіоз (фізичного і психічного) такими формами, як сексуальне та економічне. Яскравий приклад – запровадження до КК України у 2017 р. ст. 126-1 «Домашнє насильство» [6], зміст якої передбачає такі форми насильства, як: 1) фізичне; 2) психологічне; 3) економічне. Також вважаємо за доречне зазначити, що ст. 153 КК України в редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII має назву «Сексуальне насильство» [6].

Отже, на сучасному етапі український законодавець формулює такі форми кримінально-правового насильства: 1) фізичне; 2) психологічне; 3) економічне; 4) сексуальне. З огляду на це коло насильницьких злочинів, у силу свого легального розширення, потребує й відповідного науково-теоретичного обґрунтування, доктринального і судового тлумачення.

Також зауважимо, що В. В. Василевич пропонує під насильницькими злочинами розуміти умисні злочинні вчинки, які посягають на захищені кримінальним законом суспільні відносини, покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян, що вчиняються проти волі потерпілого шляхом фізичного або психічного насильства і виникають, як правило, на ґрунті особистої неповаги, помсти, ревнощів, задоволення статевої пристрасті або з хуліганських спонукань [5, с. 83].

Зазначене визначення є оригінальним в силу того, що названий учений обов'язковою ознакою насильницьких злочинів визначає умисну форму вини. У той же час сформульоване В. В. Василевичем визначення не позбавлене окремих недоліків, а саме:

– точність кримінально-правової та кримінологічної термінології (вважаємо, що більш доречно говорити про злочинні діяння, а не вчинки, закон про кримінальну відповідальність, а не кримінальний закон, особисту неприязнь, а не особисту неповагу, хуліганські мотиви, а не спонукання). На нашу думку, ці неточності пов'язані з тим, що стаття була написана в 1997 р., тобто до прийняття чинного нині КК України 2001 р. [7]. Проте залишається невизначеним, в силу використання поняття «злочинні вчинки», що саме є обов'язковою ознакою насильницьких злочинів – діяння у формі дії (виключаючи бездіяльність) чи обидві форми діяння – дія та бездіяльність;

– занадто вузьким є формулювання «фізичні блага громадян», до яких віднесено життя та здоров'я. Насправді, насильство може посягати і на такі родові об'єкти, як статева свобода та статева недоторканість особи. Тим більше, закон про кримінальну відповідальність рівною мірою захищає не лише громадян, а й осіб без громадянства;

– неповний перелік мотивів. У свою чергу, як засвідчує практика, іноді трапляється безмотивне спричинення насильства, наприклад серійні вбивства, а також вчинення насильницьких злочинів із расових, релігійних мотивів, акти геноциду, що є особливо небезпечним проявом насильства в цинічному, міжнародному масштабі.

Проте заслуговує на увагу вироблена В. В. Василевичем система основних умов (ознак), ураховуючи наявність яких той чи інший злочин варто відносити до насильницьких:

1) наявність специфічного мотиву. До таких мотивів учений відносить: особисту неповагу, помсту, ревнощі, задоволення статевої пристрасті, хуліганські спонукання. При цьому український кримінолог погоджується з професором В. М. Кудрявцевим, що

психологічна характеристика насильницьких злочинів має іншу, ніж у корисливих злочинах, специфіку. Зокрема, вчинення насильницьких злочинів не є засобом для досягнення якихось раціональних цілей, а являє собою певною мірою «самоціль». Насильницька агресивна поведінка виступає при цьому як потворна спроба прояву свого «я», всупереч інтересам оточуючих. Тому, наприклад, вбивство з корисливих мотивів, як і розбійний напад, В. М. Кудрявцев не відносить до групи насильницьких злочинів [3, с. 265–266];

2) об'єкт посягання, до якого стосовно насильницьких злочинів В. В. Василевич відносить захищені законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини, які забезпечують фізичні блага (життя та здоров'я) особи;

3) особлива форма вини – прямий умисел;

4) специфічний спосіб посягання – фізичне або психічне насильство, які, на думку В. В. Василевича, потрібно розглядати як два однорідні явища, а саме насильство – як їх сукупність;

5) вчинення злочину всупереч волі потерпілого [5, с. 82–83].

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку галузевого законодавства окремі нормативно-правові акти сконструйовані так, що в них у самостійних статтях викладено відповідний термінологічний апарат. Проте дотично до предмета нашого дослідження терміни, пов'язані з насильством, у законодавстві України про кримінальну відповідальність не знайшли свого закріплення, за винятком хіба що окремих диспозитивних норм (зокрема, ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 126, ст. 126-1, ч. 1 ст. 127, ч. 1 ст. 153).

Так, виходячи з формулювання ч. 1 ст. 115 КК України, під вбивством законодавець розуміє умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині [7]. Проте не до кінця зрозуміло, чому законодавець у ст. 115, яка має назву «Умисне вбивство», надав родові визначення вбивства через прив'язку його до умисної форми вини, при цьому чудово розуміючи, що вбивство – це не лише умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, а й також вчинення відповідного діяння через необережність (ст. 119 КК України).

У КК України є також статті, окремі частини яких містять так зване «диспозитивне тлумачення» назв окремих складів злочинів, що належать до насильницьких, визначення яких ми наведемо далі.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 121 КК України, поняттям «умисне тяжке тілесне ушкодження» охоплюються умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя [7]. Тобто бачимо, що у відповідній нормі КК України законодавець розтлумачує другу складову поняття «умисне тяжке тілесне ушкодження», у свою чергу тлумачення поняття «умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння» здійснюється Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6) через наведення в п. 2.1.3 переліку ушкоджень, що небезпечні для життя, а також шляхом вказівки у п. 2.1.2, що небезпечними для життя є ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозливі для життя явища (відповідно до п. 2.1.3) і котрі без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю [8].

У свою чергу, згідно з ч. 1 ст. 122 КК України, «умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» – умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину [7].

Отже, вищезазначені види тілесних ушкоджень розрізняються, окрім такого критерію, як наслідки, що настали з часом, ще й небезпечністю насильства в момент посягання у таких формах: а) умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння; б) умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя.

Іншим прикладом так званого «диспозитивного тлумачення» назви складу злочину є ст. 126 «Побої і мордування» КК України, аналіз ч. 1 якої дає підстави стверджувати, що під побоями законодавець розуміє «умисне завдання удару, побоїв або вчинення

інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень» [7]. Разом із тим ч. 2 ст. 126, яка містить у диспозиції словосполучення «ті самі діяння, що мають характер мордування», не пояснює, що саме слід розуміти під поняттям «мордування».

Заслугове на увагу і ст. 126-1 КК України, яка містить визначення поняття «домашнє насильство» – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [7].

Зазначене визначення є не лише новаторським, а і цінним із науково-практичної точки зору, оскільки дає підстави вважати, що український законодавець із кримінально-правової точки зору виокремлює три форми (типи) насильства: 1) фізичне; 2) психологічне; 3) економічне.

Виходячи з наведених вище положень можемо зробити такі узагальнення:

– у ст. 126-1 КК України законодавець допустив відхід від прийнятої в науці кримінального права позиції, за якою відповідна форма насильства називається «психічним», і застосував поняття «психологічне». На нашу думку, ці два поняття є тотожними. Проте, зважаючи на законодавче визнання, ми в дослідженні насильства в УВП та його форм будемо використовувати поняття психологічного насильства;

– вітчизняний законодавець не виокремив в окремий тип насильство сексуальне, натомість включивши його до більш широкої форми – фізичного. У такому разі, виходячи з конструювання норм КК України, до фізичного насильства варто відносити діяння, що посягають на такі парні родові об'єкти, як: а) життя та здоров'я особи; б) статевая свобода та статевая недоторканість особи. Проте для кваліфікації відповідних діянь ст. 126-1 КК України варто дотримуватися чіткого легального тлумачення поняття «домашнє насильство».

Водночас, як було вже зазначено вище, ст. 153 КК України в редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII має назву «Сексуальне насильство» [6].

Таким чином, кримінально-правове насильство, відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, являє собою комплексну категорію у таких формах: 1) фізичне; 2) психологічне; 3) економічне; 4) сексуальне.

Окрім ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 126, ст. 126-1 КК України, дефінування окремих понять, що в сукупності належать до насильницьких злочинів, міститься й у ч. 1 ст. 127, яка визначає «катування» як умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [7].

У частині дефінування поняття одного з видів кримінально-правового насильства варто зазначити ч. 1 ст. 153 КК України, у якій визначено поняття «сексуальне насильство» – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [7].

В інших статтях КК України, проте без чіткого дефінування, законодавець вживає такі поняття, як:

– «жорстоке поведіння» (ст. 116, ч. 1 ст. 120, ст. 123, ст. 299, ч. 2 ст. 431, ч. 1 ст. 438);

– «загальнонебезпечний спосіб» (ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 194-1, ст. 195, ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 240, ч. 1 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 270-1, ч. 2 ст. 292, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 347-1, ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 399, ч. 2 ст. 411);

– «культ насильства і жорстокості» (ст. 300);

– «напад» (ст. 187, ст. 257, ч. 4 ст. 260, ст. 261, ст. 392, ч. 1 ст. 444);

– «насильницьке виселення громадян» (ч. 1 ст. 294, ст. 295);

– «насильство» (ч. 1 ст. 294, ч. 3 ст. 332-2, ч. 2 ст. 373, ч. 1 ст. 406, ч. 2 ст. 426-1,

ч. 2 ст. 431, ч. 1 ст. 433, ч. 1 ст. 446);

– «наси́льство чи погроза його застосування» (ч. 2 ст. 150-1, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ст. 174, ч. 1 ст. 258-1, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 303, ч. 3 ст. 342, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 393);

– «наси́льство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого» (ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, ч. 2 ст. 278);

– «наси́льство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погроза застосування такого насильства» (ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 3 ст. 355);

– «наси́льство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або погроза застосування такого насильства» (ч. 2 ст. 149);

– «наси́льство, небезпечне для життя і здоров'я потерпілого» (ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 355, ч. 4 ст. 410);

– «наси́льство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, або погроза застосування такого насильства» (ч. 1 ст. 187, ч. 3 ст. 289);

– «наси́льство, небезпечне для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або погроза застосування такого насильства» (ч. 3 ст. 149);

– «наси́льство над населенням у районі воєнних дій» (ст. 433);

– «опір» (ч. 1 ст. 294, ст. 296, ст. 342, ст. 404);

– «особлива жорстокість» (п. 4 ч. 2 ст. 115, ст. 434);

– «погроза насильством» (ч. 1 ст. 189, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 355, ст. 386);

– «погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» (ст. 345);

– «погроза або насильство щодо журналіста» (ст. 345-1);

– «погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча» (ст. 346);

– «погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок» (ст. 350);

– «погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного» (ст. 377);

– «погроза або насильство щодо захисника чи представника особи» (ст. 398);

– «погроза або насильство щодо начальника» (ст. 405);

– «сексуальне насильство» (ст. 153);

– «спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб» (п. 5 ч. 2 ст. 115);

– «спосіб, небезпечний для життя чи здоров'я особи» (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 332);

– «спосіб, небезпечний для життя чи здоров'я інших осіб» (ч. 2 ст. 393);

– «спосіб, що має характер особливого мучення» (ч. 2 ст. 121);

– «тероризування» (ст. 392);

– «фізичне насильство» (ст. 340);

– «фізичне або психічне насильство» (ч. 2 ст. 180).

Проте визначення таких понять у КК України не наводяться, натомість роз'яснення окремих із них можна знайти у відповідних постановках Пленуму Верховного Суду України.

Отже, вищенаведений перелік визначених КК України складів злочинів, у яких міститься насильницький спосіб посягання, дає підстави стверджувати, що український законодавець дотримується широкого підходу до визначення поняття насильства у кримінальному праві.

Нагадаємо, що вузький підхід свого часу озвучували професор В. М. Кудрявцев [3, с. 265–266] та В. В. Василевич [5, с. 82], за якого для насильницьких злочинів не був властивий корисливий мотив.

Водночас у сучасній українській кримінології, поряд із виділенням у структурі злочинності окремо насильницьких некорисливих злочинів [9, с. 246–255] та корисливих злочинів [9, с. 256–266], наявний широкий підхід щодо поділу насильницьких злочинів на три групи: а) некорисливі; б) корисливі; в) які посягають на основи національної або громадської безпеки, а також на авторитет органів державної влади і місцевого самоврядування [9, с. 246]. Як бачимо з проведеного аналізу, такий підхід у цілому корелює із проведеним нами аналізом поняття кримінально-правового насильства та суміжних категорій у нормах КК України.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного доходимо таких висновків:

1) кримінально-правове насильство, відповідно до законодавства України про

кримінальну відповідальність, являє собою комплексну категорію у таких формах: фізичне, психологічне, економічне, сексуальне;

2) визначення понять, що є структурними елементами зазначеної комплексної кримінально-правової категорії, містяться у КК України, підзаконних нормативно-правових актах та керівних роз'ясненнях вищої судової інстанції (відповідних постановках Пленуму Верховного Суду України);

3) виокремлено такі ознаки кримінально-правового насильства:

– вчинення у формі дії, виключаючи бездіяльність;

– вчинення як у формі умислу, так і у формі необережності;

– безпосередній вплив злочинця на потерпілого (вбивство, завдання тілесного ушкодження, зґвалтування тощо);

– плюралізм форм (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне). При цьому також правомірно відносити сексуальне насильство до фізичного. Проте ми виокремили ці два види, зважаючи на різні родові об'єкти: стосовно фізичного насильства – це життя та здоров'я особи, стосовно сексуального – відповідно, статевая свобода та статевая недоторканність особи;

– багатоплановість об'єктів, на які посягають насильницькі дії.

Бібліографічні посилання

1. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность. О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения. Москва: Политиздат, 1982. 304 с.

2. Криминология: учебник / Кондрашков Н.Н., Коробейников Б.А., Кузнецова Н.Ф. и др.; под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: Юрид. лит., 1988. 384 с.

3. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. Москва: Наука, 1986. 448 с.

4. Курс советской криминологии. Предупреждение преступности / Алимов С.Б., Антонов-Романовский Г.В., Дашков Г.В. и др.; под ред. И.И. Карпета, Б.В. Коробейникова, В.Н. Кудрявцева. Москва: Юрид. лит., 1986. 352 с.

5. Василевич В. Поняття криминологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 34.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

8. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 01.08.2019).

9. Криминологія: підручник, практикум / В.С. Ковальський, О.М. Костенко, Г.С. Семаков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

Надійшла до редакції 12.09.2019

References

1. Dubinin, N.P., Karpets, I.I., Kudryavtsev, V.N. (1982) Genetika, povedeniye, otvetstvennost'. O prirode antiobshchestvennykh postupkov i putyakh ikh preduprezhdeniya [Genetics, behavior, responsibility. About the nature of antisocial acts and ways to prevent them]. Moskva: Politizdat [in Russ.].

2. Kriminologiya [Criminology] (1988): uchebnik / Kondrashkov N.N., Korobeynikov B.A., Kuznetsova N.F. i dr.; pod red. B.V. Korobeynikova, N.F. Kuznetsovoy, G.M. Min'kovskogo. Moskva: Yurid. Lit [in Russ.].

3. Kudryavtsev, V.N. (1986) Zakon, postupok, otvetstvennost' [Law, act, responsibility]. Moskva: Nauka [in Russ.].

4. Kurs sovetskoy kriminologii. Preduprezhdeniye prestupnosti [The course of Soviet criminology. Crime prevention] (1986) / Alimov S.B., Antonov-Romanovskiy G.V., Dashkov G.V. i dr.; pod red. I.I. Karpetsa, B.V. Korobeynikova, V.N. Kudryavtseva. Moskva: Yurid. lit. [in Russ.].

5. Vasilevich, V. (1997) Ponyattya kriminologichnoy kharakteristiki nasil'nits'kikh zlochiniv [Ponyattya criminological characteristics of violent malignant]. *Pravo Ukraïni*, 12, 82-84 [in Ukr.].

6. Pro vnesennya zmin do Kriminal'nogo ta Kriminal'nogo protsesual'nogo kodeksiv Ukraïni z metoyu realizatsii polozhen' Konventsii Radi Evropi pro zapobigannya nasilstvu stosovno zhinok i domashn'omu nasilstvu ta borot'bu z tsimi yavishchami [About the introduction of the amendment to the Criminal Code and the Criminal Procedural Code of Ukraine with the implementation of the provisions of the Convention for Europe for the purpose of immobilizing domestic violence and domestic violence and combating these lawsuits] (2018): Zakon Ukraïni vid 06.12.2017 № 2227-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni*, 5, 34 [in Ukr.].

7. Kriminal'niy kodeks Ukraїni: Zakon Ukraїni від 05.04.2001 [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001] № 2341-III (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraїni*, 25-26, 131 [in Ukr.].

8. Pravila sudovo-medichnogo viznachennya stupenya tyazhkosti тіlesnikh ushkodzhen': zatverdzheno nakazom Mїnїsterstva okhoroni zdorov'ya Ukraїni від 17.01.1995 [Rules for ship-medical medical treatment of the degree of severity of abdominal pain: approved by the order of the Ministry of Health Protection of Ukraine 17.01.1995] № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (data zvernennya: 01.08.2019) [in Ukr.].

9. Kriminologiya: pїdruchnik, praktikum [Criminology: training manual, workshop] (2017) / V.S. Koval'skiy, O.M. Kostenko, G.S. Semakov ta in. Kiїv: Yurinkom Іnter [in Ukr.].

SUMMARY

Puzyryov M. S. Some terminological issues of violence in the criminal law of Ukraine. The article analyzes some terminological issues of violence in the criminal law of Ukraine. It is noted that a current state of development of the criminal law science of Ukraine is characterized by pluralism of approaches to the definition of the concept of «violence». The problem concerning the only recognized classification of criminal violence has not been completely removed from the agenda. Just as in the field of a branch science, the issues outlined in the legislation of Ukraine on criminal liability, since, first, the Criminal Code of Ukraine does not define the concept of «violence», and secondly, contains different approaches to classification of criminal violence. Thus, the author concluded that there is a complex theoretical and legal problem that requires an appropriate scientific search and a clear solution.

According to the legislation of Ukraine on criminal liability, criminal violence is a complex category in the following forms: physical, psychological, economic, sexual. At the same time, it was found that definitions of concepts, which are structural elements of mentioned complex criminal and law category, are contained in the Criminal Code of Ukraine, subordinate legislation and guidelines of the higher court (corresponding resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine).

Also the following features of criminal violence were singled out in the article, such as:

- committing in the form of action, excluding inaction;
- committing both in the form of intent and in the form of negligence;
- direct influence of the offender on the victim (murder, inflicting bodily injury, rape, etc.);
- pluralism of forms (physical, psychological, economic, sexual). It is also legitimate to attribute sexual violence to physical violence. However, we have distinguished these two types by reference to different generic objects: in relation to physical violence, this is life and health of an individual, and in relation to sexual, sexual freedom and sexual integrity respectively;
- the multifaceted nature of objects that are violent.

Keywords: *terminology, law on criminal liability, violence, forms of criminal violence.*

УДК 343.985: 343.137.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-169-174

Стащак М. В. ©
доктор юридичних
наук, старший
науковий
співробітник
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

Єгоров С. О. ©
здобувач
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КИШЕНЬКОВИХ КРАДІЖОК

Надано оперативно-розшукову характеристику кишенькових крадіжок шляхом визначення кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних ознак вказаного виду злочину.

Ключові слова: *кишенькові крадіжки, оперативно-розшукова характеристика.*

© Стащак М.В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2517-0041>
ord-hnuvs@ukr.net

© Єгоров С.О., 2019
ord-hnuvs@ukr.net

Постановка проблеми. Останні роки супроводжувались суттєвими політичними і соціально-економічними перетвореннями в нашій державі, які неминуче вплинули не тільки на кількісні, а й на якісні показники злочинності. За даними МВС та Генеральної прокуратури України, останніми роками кількість зареєстрованих кишенькових крадіжок збільшилася в 1,5 раза (+ 43,2 %), однак при цьому кількість встановлених осіб, що вчинили даний вид злочину, не збільшилася. Основні причини означеного стану, як свідчить практика, полягають у тому, що протидія кишеньковим крадіжкам ускладнена обстановкою, що складається, способами підготовки, здійснення заходів щодо приховування злочинних дій, зосередженням матеріальних цінностей і певної кількості людей в одному місці, станом соціально-психологічного середовища, а також наявністю в осіб, які вчиняють даний вид злочинів, можливості швидко сховатися або маскуватися у натовпі тощо. Водночас, як влучно зазначає О. В. Бех, завдання оперативних працівників полягає у виявленні фактів злочинів (конкретних дій, за які передбачено певні санкції), у процесі чого вони здобувають первинну оперативно-розшукову інформацію, що підлягає подальшій перевірці, з метою виявлення в діях особи ознак конкретного злочину. Тому оперативні працівники повинні володіти знаннями про загальні злочинні схеми і, відповідно, в оперативній інформації визначити та зафіксувати факти, які становитимуть елементи складу конкретного злочину. Зазначену інформацію надає оперативно-розшукова характеристика, оскільки, теорія пізнання, що підтверджує науковість учення про оперативно-розшукову характеристику злочинів, надає можливість пояснити дії злочинця в період підготовки та вчинення злочину, прогнозувати його подальшу поведінку. Ці положення сприяють розробленню тактики виявлення злочинів і встановлення особи злочинця на підставі порівняння ознак злочину й особливостей поведінки певних осіб за окресленими оперативно-розшуковими ознаками [1]. У зв'язку з наведеним можна констатувати доцільність визначення оперативно-розшукових ознак кишенькових крадіжок.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Впродовж багатьох років фахівці в різних сферах юридичної науки та практики – правоохоронці намагаються у своїх дослідженнях виокремити найбільш ефективні шляхи протидії кишеньковим крадіжкам. Так, слід назвати наукові праці, виконані В. М. Атмажитовим, А. В. Баб'яком, О. М. Бандуркою, В. А. Батєнавим, І. І. Бондаренком, І. І. Великошним, С. М. Гусаровим, В. Я. Горбачевським, В. І. Давидовим, О. Ф. Долженковим, В. П. Захаровим, В. А. Ільчовим, А. А. Лискіним, Б. Я. Нагіленком, Д. Й. Никифорчуком, В. Л. Ортинським, Ю. Ю. Орловим, М. А. Погорецьким, В. Д. Пчолкіним, М. В. Стацаком, В. В. Шендриком, О. О. Юхном та ін. Теоретичні дослідження вказаних науковців зробили значний внесок у розвиток теорії та удосконалення практики виявлення, попередження та розслідування кишенькових крадіжок. Проте в їхніх працях не розкрито особливості оперативно-розшукової характеристики кишенькових крадіжок.

Метою статті є надання сучасної оперативно-розшукової характеристики кишенькових крадіжок.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наукові праці фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, зроблено висновок, що у будь-якому напрямі з проблем протидії конкретному виду злочинності завжди центральне місце посідає дослідження його ознак та узагальнення в контексті вивчення «оперативно-розшукової характеристики злочину». Однак однозначного підходу серед вчених до визначення безпосередньо вказаного поняття, його складових чи елементів немає, як і чіткого розмежування із криміналістичною характеристикою. Зокрема В. Д. Пчолкін пояснює це тим, що теорія оперативно-розшукової діяльності протягом свого розвитку виробила власне поняття характеристики злочинів, що отримала назву оперативно-розшукова. Але, на жаль, серед учених відсутнє єдине розуміння поняття оперативно-розшукової характеристики. Водночас, на думку В. Д. Пчолкіна, сутність оперативно-розшукової характеристики злочинів можна представити як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних та інших упорядкованих і взаємозалежних між собою ознак, що мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються з позицій ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів виявлення, попередження, розкриття і розслідування злочинів [2, с. 68].

Разом з цим майже аналогічної думки дотримується В. І. Василичук, визначаючи складову оперативно-розшукової характеристики злочинних посягань у сфері економіки,

в результаті чого він виділив такі складові: кримінально-правові (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона); кримінологічні (стан, динаміка, форми вияву злочину, особа злочинця, причини й умови, що сприяють учиненню злочину); криміналістичні (типові й оригінальні способи вчинення та маскуванню злочину, сліди його вчинення) [3, с. 147].

Водночас слід наголосити, що, наприклад, А. М. Абрамов ширше визначає складові оперативно-розшукової характеристики, зокрема, відносячи до змісту оперативно-розшукової характеристики шахрайства такі елементи:

1) кримінально-правові, зокрема недоліки судочинства у справах про злочини, винесення необґрунтовано м'яких вироків;

2) кримінологічні, в тому числі не мають істотного значення з точки зору гласних форм боротьби з відповідними видами злочинів: рівень загального і спеціального рецидиву; стійкість окремих криміногенних груп і професіоналізація злочинців, прояв останніми агресивності при скоєнні злочинів, підвищений ступінь віктимності в поведінці потерпілих тощо. На його думку, ці ознаки значною мірою обумовлюють специфіку всієї оперативнової роботи;

3) криміналістичні, що включають в себе: використання злочинцями різних прийомів і хитрощів при підготовці, здійсненні і приховуванні протиправних діянь, їх різновиди, структура, динаміка тощо;

4) морально-психологічні, тобто особливості особистості злочинців і потерпілих, обізнаність правопорушників з прийомами та методами оперативнової роботи органів внутрішніх справ, характерні ознаки поведінки в умовах СІЗО тощо;

5) спеціальні: особливості використання негласних співробітників; обставини, що полегшують і ускладнюють в різних ситуаціях процес оперативнової розробки; особи, які перебувають на оперативному обліку в органі внутрішніх справ з числа раніше судимих, від яких можна очікувати вчинення злочинів [4, с. 158–180].

Наведене свідчить, що в загальному розумінні оперативно-розшукова характеристика включає в себе одразу декілька різнопланових характеристик. Однак, як свідчить аналіз практики та чинного законодавства в контексті завдань та повноважень оперативних підрозділів під час протидії злочинності, оперативно-розшукова характеристика, на відміну від інших характеристик, повинна забезпечувати узагальнення максимально сучасних ознак, притаманних тому чи іншому виду злочинів, та надавати можливість за аналогією робити умовивід про шляхи чи способи отримання інформації, що становить оперативний інтерес, у максимально короткий проміжок часу.

Отже, враховуючи вказане, зробимо спробу визначити оперативно-розшукову характеристику кишенькових крадіжок.

З точки зору кримінально-правової характеристики кишенькові крадіжки характеризуються тим, що підпадають зазвичай під кваліфікацію злочинних посягань, передбачених ч. 1–2 ст. 185 Кримінального кодексу України [5].

Об'єкт злочину – право власності, відповідно до якого здійснюється володіння, користування й розпорядження майном.

Відповідно до чинного законодавства, предметом крадіжок є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія. В той же час практика свідчить, що зазвичай предметом кишенькових крадіжок є гроші (що перебувають у гаманцях), що складає 41,7 %, мобільні телефони чи інші «гаджети» – 46,9 %, різні документи – 1,8 % тощо.

Об'єктивна сторона злочину – дії, які характеризуються протиправним корисливим зверненням до чужого майна, що заподіює прямий збиток власникові.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, що досягла 14-літнього віку. Суб'єктивна сторона крадіжки характеризується прямим наміром заволодіти чужим майном з корисливих спонукань.

Принадно зазначимо, що однією з основних особливостей криміналістичної характеристики кишенькових крадіжок є те, що особисте майно завжди викрадається у присутності потерпілого і, більше того, предмет злочинного посягання знаходиться в безпосередньому контакті з останнім, однак з точки зору кримінального законодавства для кваліфікації дії як «крадіжка» визначальним тут є саме таємний характер вилучення і звернення чужого майна винним у свою користь і, як правило, відсутність свідків злочину. Тобто, як визначає постановою Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у

справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10, таємний спосіб розкрадання майна, що передбачає наявність у винного впевненості, що він діє непомітно для потерпілого та інших осіб, відрізняє крадіжку від грабежу і розбою [6].

Що стосується більш детального розгляду кримінологічних та криміналістичних ознак кишенькових крадіжок, зазначимо, що потерпілими особами майже у 75 % випадків є жінки: віком від 17 до 22 років – 25,3 %, 35 – 45 років – 23,6 %, старші за 55 років – 28,9 %. Вказане пов'язано з тим, що, по-перше, жінки більш слабкі ніж чоловіки, по-друге, вони часто втрачають пильність, оскільки зайняті своїми справами та не звертають увагу на осіб, що перебувають поряд з ними.

Серед вчених-криміналістів та фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності існують доволі ґрунтовні дослідження способу вчинення кишенькових крадіжок.

Так, на думку С. В. Пряхіна, до типових способів підготовки до вчинення кишенькової крадіжки слід віднести такі:

- 1) вибір місця (об'єкта, маршруту), де буде вчинятися крадіжка;
- 2) вивчення обстановки на даному місці (об'єкті, маршруті);
- 3) визначення часу вчинення крадіжки;
- 4) визначення безпосереднього способу вчинення кишенькової крадіжки та відповідних знарядь і засобів;
- 5) пошук спільників (за необхідності);
- 6) визначення шляхів відходу з місця злочину в разі викриття;
- 7) підготовка алібі у разі затримання «на гарячому» [6, с. 344].

Поряд із усім наведеним також заслуговує на увагу класифікація кишенькових крадіжок, наведена В. І. Бобиревим, яка має такий вигляд:

– прості крадіжки – крадіжки з розкритих сумок або зовнішніх кишень на одязі, які вчиняються без застосування будь-яких технічних засобів і додаткових прийомів для відкриття речей (ємностей), де зберігається предмет крадіжки. Наприклад, гаманець потерпілого знаходиться у відкритій сумочці, яка лежить на пакунках, лежить на видноті. Або стільниковий телефон, який знаходиться у зовнішній кишені брюк чи куртки. Зазвичай крадіжки за таких обставин у практиці називаються крадіжками, вчиненими шляхом «вільного доступу»;

– складні крадіжки – злочинець сам відкриває сумку (сумочку, кишеню), закриту блискавкою, гудзиком, проникає в кишені одягу потерпілого, знімає годинника з руки тощо і робить це з використанням як природних, так і штучно створених умов для відволікання уваги потерпілого, тобто у процесі вчинення злочину злодій зазнає певних труднощів під час проникнення в ємність, де зберігається предмет злочину;

– крадіжки із застосуванням технічних засобів – кишенькові крадіжки, які вчиняються з використанням лез, скальпелів, ножиць, пінцетів, гачків тощо [8, с. 36].

Також вказаний вчений визначає, що варто пам'ятати особливості даного виду крадіжок – кишенькові злодії майже завжди діють невеликою групою, яка працює чітко, кожен відповідає за свої обов'язки. Один наглядає за оточуючими і необхідний для того, щоб попередити про небезпеку, другий приймає крадене і зникає у натовпі, а третій може створювати стінку для інших, даючи зайвий час своєму «товаришу» скоїти крадіжку. Спритність злодія відпрацьована роками, тому жертва часто навіть не помічає факту кишенькової крадіжки, так професійно діє злодій. Більшість злодіїв діє під невеликим прикриттям, наприклад, одна рука прикрита знятим плащем або курткою і «працює» обчищаючи жертву, тоді як друга рука може активно жестикулювати перед обличчям жертви. Розгледіти кишенькового злодія в натовпі майже неможливо, процес налагоджений до такого професіоналізму, що навіть співробітники поліції не завжди помічають крадіжки біля них [8, с. 37].

Що стосується способів приховування злочину, то до них можна віднести такі:

- 1) залишення місця вчинення кишенькової крадіжки одразу після її вчинення;
- 2) передавання викраденої речі співучаснику або її ховання у спеціальному тайнику (раніше підготовленому);
- 3) збут майна, одержаного злочинним шляхом;
- 4) перероблення викрадених предметів, спотворення, знищення, пошкодження ідентифікуючих ознак.

Наступний важливий елемент оперативно-розшукової характеристики кишенькових крадіжок належить до гендерного фактора. Практика свідчить, що кишенькові крадіжки здебільшого вчиняють чоловіки віком від 20 до 30 років (34,8 %) та від 30 до 45

(39,9 %), раніше засуджені (78,9 %), які не мають постійного місця роботи (89,9 %), не одружені (67,9 %). Практика свідчить, що кишенькові крадіжки розподіляються на тих, у кого помітний і знервований погляд, та тих, хто займається кишеньковими крадіжками професійно – безтурботні, гарні актори, врівноважені.

До речі, не обов'язково кишеньковим злодієм повинен бути чоловік, це може бути підліток і навіть жінка цілком пристойного вигляду. За статистикою, близько половини кишенькових злодіїв – жінки.

Що стосується часу вчинення кишенькових крадіжок, то аналіз емпіричного матеріалу показав, що найчастіше крадіжки здійснюються зранку з 7 до 10 години та увечері з 16 до 18, з 19 до 22 години, що обумовлено годинами-пік у громадському транспорті, на ринках, магазинах, а після 19 години місцями вчинення кишенькових крадіжок зазвичай є приміщення кафе, клубів, кінотеатрів та інших місць культурно-масового перебування громадян.

Висновок. Підводячи підсумок, резюмуємо, що визначення ознак оперативно-розшукової характеристики кишенькових крадіжок надає можливість оперативним працівникам за принципом «умовивід за аналогією» визначати найбільш оптимальні шляхи отримання первинної оперативно-розшукової інформації, що становитиме інтерес для оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Бібліографічні посилання

1. Бех О. В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/> (дата звернення: 12.04.2018).
2. Пчолкін В. Д. Поняття характеристики злочинів у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Вісник ЛАВС МВС України ім. 10-річчя незалежності України*. 2004. Спецвип. № 2. Ч. 1. С. 67–76.
3. Василичук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері: монографія. Київ: ФОП Кандиба, 2013. 396 с.
4. Абрамов А. М. Теоретические и прикладные проблемы оперативно-розыскного обеспечения раскрытия и расследования мошенничества: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2002. 453 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.04.2018).
6. Пряхин Е. В. Карманные кражи: криминалистическая характеристика. С. 341–349. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2012/12pyevkkh.pdf (дата звернення: 12.04.2018).
7. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 12.04.2018).
8. Бобырь В. И. Предупреждение карманных краж органами внутренних дел: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Киев, 1991. 189 с.

Надійшла до редакції 12.06.2019

References

1. Bekh O.V. Operativno-rozshukova kharakterystyka zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti [Operational-investigative characteristics of crimes in the field of official activity]. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2364/1/6%2rdf> (data zvernennya: 12.04.2018) [in Ukr.].
2. Pcholkin, V.D. (2004) Ponyattya kharakterystiky zlochyniv u teorii operativno-rozshukovoyi diyal'nosti [The notion of the characteristics of crimes in the theory of operational and search activities]. *Visnyk LAVS MVS Ukrayiny im. 10-richchya nezalezhnosti Ukrayiny*, Spetsvyp. 2, 67–76 [in Ukr.].
3. Vasylynychuk, V.I. (2013) Operativno-rozshukova profilaktyka zlochyniv u byudzhethniy sferi [Operational and Investigation Prevention of Budget Crimes]: monohrafiya. Kyuyiv: FOP Kandyba [in Ukr.].
4. Abramov, A.M. (2002) Teoreticheskiye i prikladnyye problemy operativno-rozysknogo obespecheniya raskrytiya y rassledovaniya moshennichstva [Theoretical and applied problems of operative-search support of disclosure and investigation of fraud]: dis. ... d-ra yurid. nauk. Moskva [in Russ.].
5. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennya: 12.04.2018) [in Ukr.].
6. Pryakhin, E.V. Karmannyye krazhy: kriminalisticheskaya kharakteristika [Pocket Thefts: Forensic Characteristics]. S. 341-349. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2012/12pyevkkh.pdf (data zvernennya: 12.04.2018) [in Russ.].
7. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyni proty vlasnosti [On case law on crimes against property: resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 06.11.2009 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (data zvernennya: 12.04.2018) [in Ukr.].

8. Bobyr', V.Y. (1991) Preduprezhdeniye karmannykh krazh organami vnutrennikh del [Prevention of pocket theft by law enforcement agencies]: dis... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Kyev [in Russ.].

SUMMARY

Stashchak M.V. Yegorov S.O. Operational-search description of pickpocketing. In the article the author proposes consideration of operative-search characteristics of pocket thefts by means of determination of criminal-legal, forensic and criminological features of the specified type of crime. In particular, it is determined that:

1) victims in almost 75 % of cases are women, from 17 to 22 years old – 25.3 %, 35–45 years old – 23.6 %, older than 55 years – 28.9 %. This is due to the fact that women are weaker than men, and that the latter are no more diligent, busy with their affairs, and do not pay attention to those who are near them;

2) those who commit pocket thefts, they are mostly men aged 20 to 30 years (34.8 %) and from 30 to 45 (39.9 %), previously sentenced (78.9 %), not having a permanent places of work (89.9 %), not married (67.9 %). Practice shows that pocket stamps are distributed to those who have a noticeable, running and nervous look and those who deal with pocket thefts professionally, carefree, good actors, balanced. By the way, it is noted that not necessarily a pocket should be a man, it can be a teenager and even a woman, quite decent. According to statistics, about half of pocket thieves are women;

3) often before the time of pocket theft is the morning hours from 7 to 10 o'clock and from 16 to 18, from 19 to 22 o'clock, this is due to the fact that in the morning and from 16 to 18 it is a peak hour in public transport, in the markets, shops, and after 19 hours places of pocket theft are usually premises of cafes, clubs, cinemas and other places of cultural and mass residence of citizens.

Determining of signs of the operational-search description of pocket thefts enables operational officers on the principle of "reasoning by analogy" to set up the most optimal ways of obtaining the primary operational-search information, which will be of interest for the operational-search and criminal proceedings.

Keywords: pickpocketing, operational-search description.

УДК 343.983.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-174-180

Степанюк Р. Л. ©

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

Розглянуто основні проблемні питання, що виникають під час призначення судових молекулярно-генетичних експертиз у кримінальному провадженні про умисні вбивства на стадії досудового розслідування. Виділено типові помилки слідчого, пов'язані з підготовкою об'єктів для експертного дослідження, визначенням завдань експерту, оцінкою результатів експертизи. Сформульовано рекомендації, спрямовані на вирішення відповідних проблемних питань.

Ключові слова: кримінальне провадження, судова експертиза, молекулярно-генетична експертиза, ДНК-аналіз, досудове розслідування, розслідування вбивств.

Постановка проблеми. Протидія злочинам проти життя та здоров'я особи завжди перебуває у пріоритеті діяльності органів правопорядку. На жаль, такі суспільно небезпечні посягання, як вбивства, залишаються досить широко поширеними в Україні. Під час їх розслідування слідчі та прокурори стикаються з низкою труднощів, пов'язаних із необхідністю швидкого і водночас якісного виявлення та збереження матеріальних слідів кримінального правопорушення, зокрема слідів біологічного походження.

Починаючи з другої половини 1980-х років, у кримінальному судочинстві все більшого значення набуває використання можливостей судової генетики з метою іденти-

© Степанюк Р.Л., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

kaf_krum_khnuia@ukr.net

фікації особи за її генетичними ознаками. В Україні молекулярно-генетичні дослідження проводяться з 1992 року, постійно підтверджуючи свою ефективність передусім у розслідуванні вбивств і зґвалтувань [1]. Разом з цим аналіз судової та слідчої практики щодо розслідування умисних убивств дає підстави стверджувати, що існує низка проблем організаційного та методичного характеру, які знижують ефективність використання можливостей даної експертизи у кримінальному провадженні. За результатами узагальнень встановлено, що категоричні висновки експерта щодо встановлення генетичних ознак (ДНК-профілю) особи в слідах, вилучених з місць події, мали значення для доказування лише у 62 % справ про вбивства [2, с. 160]. Основними причинами такого становища є помилки слідчих і прокурорів при збиранні слідів біологічного походження в ході слідчих дій, під час призначення молекулярно-генетичної експертизи, оцінки та використання її результатів.

Викладене свідчить про необхідність удосконалення існуючих, а також розроблення та впровадження нових дієвих науково обґрунтованих рекомендацій з питань підготовки та призначення судової молекулярно-генетичної експертизи при розслідуванні вбивств.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми використання спеціальних знань у галузі судової генетики під час розслідування вбивств розглядалися Р. Х. Бічурінім, В. В. Невгадом, Т. В. Ганжею та деякими іншими авторами, які лише підкреслили значення молекулярно-генетичних досліджень у процесі досудового розслідування за цією категорією проваджень, проте не сформувавши конкретних рекомендацій з цих питань [3-5]. Сучасні можливості й особливості проведення судової молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні висвітлено у працях таких авторів, як Н. М. Дяченко, Г. Ф. Кривда, С. М. Лозова, О. В. Матарикіна, Г. В. Мудрецька, О. В. Цикова, М. В. Нечеснюк, М. П. Климчук, А. А. Патик, О. С. Нарусевич та ін. [6-9]. Водночас, зважаючи на суттєве значення ДНК-аналізу для вирішення завдань з ідентифікації особи за залишеними слідами біологічного походження при розслідуванні вбивств, потребують подальшого удосконалення наукові положення і практичні рекомендації щодо підготовки об'єктів для молекулярно-генетичної експертизи, визначення предмета і завдань експертного дослідження, організаційних особливостей її призначення та проведення.

Метою статті є розроблення рекомендацій щодо призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час досудового розслідування вбивств, зокрема підвищення якості підготовки об'єктів для експертного дослідження, визначення завдань експертів, оцінки та використання результатів експертних досліджень у доказуванні.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на багаторічний досвід використання молекулярно-генетичної експертизи, в Україні поки що не вироблено єдиного бачення її сутності та місця в системі судових експертиз.

На цей час найбільш широку мережу лабораторій судової генетики мають експертні установи системи МВС України. Зокрема, молекулярно-генетична експертиза проводиться у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України, науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС України в Київській, Харківській, Вінницькій, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Івано-Франківській областях. Функції з ведення автоматизованих криміналістичних обліків генетичних ознак людини також виконують підрозділи Експертної служби МВС України.

Основним об'єктом судової молекулярно-генетичної експертизи є ДНК людини, тобто молекули, що містяться в ядрі (ядерна ДНК) та в мітохондріях клітини (мітохондріальна ДНК). При цьому слід зазначити, що ядерна ДНК, що є основою хромосоми, є найбільш інформативною щодо встановлення індивідуальних генетичних ознак особи, тому саме вона є основою у вирішенні ідентифікаційних завдань.

Під час розслідування умисних вбивств людські клітини з ядрами, з яких можливо виділити ДНК, можуть бути виявлені у слідах крові, слини, сперми, волосі, часточках епітелію, а також частинах органів і тканин трупів. При виявленні, вилученні та зберіганні об'єктів біологічного походження в ході огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій слідчому, прокурору, спеціалістам і всім іншим учасникам необхідно дотримуватись заходів, спрямованих на запобігання знищенню або забрудненню слідів.

Вибірковий аналіз кримінальних проваджень про умисні вбивства, а також матеріалів проведених у цих провадженнях молекулярно-генетичних експертиз, дає підстави стверджувати, що випадки пошкодження ДНК при вилученні слідів, а також їх забруд-

нення (контамінації) є досить поширеними. У подальшому це призводить до неможливості вирішити завдання щодо ідентифікації особи за генетичними ознаками. За нашими даними приблизно у 23 % випадків на експертизу надавались об'єкти, які не містили ДНК або молекули деградували, а у 16 % – містили змішані ДНК від більше ніж двох осіб. Така ситуація складається через помилки, яких припускаються слідчі на етапі збирання слідів біологічного походження у справах про умисні вбивства.

Основними такими помилками є: 1) допуск на місце події сторонніх осіб, які забруднюють його власним ДНК; 2) недотримання заходів забезпечення стерильності у поводженні з об'єктами біологічного походження і, як наслідок – забруднення об'єктів ДНК від самих учасників огляду; 3) порушення правил вилучення об'єктів біологічного походження і, як наслідок – знищення або пошкодження ДНК; 4) порушення правил зберігання вилучених об'єктів біологічного походження і, як наслідок – знищення або деградація ДНК, змішування ДНК з кількох об'єктів. Зважаючи на вказане, підкреслимо, що дотримання у практичній діяльності існуючих методичних рекомендацій щодо виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження в ході огляду місця події [10-11] значно сприятиме підвищенню ефективності молекулярно-генетичних досліджень.

Окремо слід вказати на ще один фактор, який негативно впливає на ефективність молекулярно-генетичних досліджень при розслідуванні вбивств. Йдеться про вилучення об'єктів зі слідами біологічного походження, що виникли не у зв'язку з розслідуваною подією. У спеціальній літературі така ДНК іменується фоною [12, с. 18]. Слідчому треба пам'ятати, що сучасні технології дають можливість виділити ДНК з мікроскопічної кількості біологічного матеріалу (кількох клітин). Отже, відшукувати ДНК шляхом змивів необхідно лише у місцях її вірогідного залишення причетними до події особами. Інакше в ході експертизи будуть встановлені ДНК-профілі осіб, які не матимуть жодного доказового значення.

Крім неналежної підготовки об'єктів для експертного дослідження, зниження результативності судових молекулярно-генетичних досліджень у кримінальних провадженнях зумовлено помилками слідства на етапі призначення експертизи. Як слушно зазначено у спеціальній літературі, слідчі не зовсім усвідомлюють складність і високу вартість проведення молекулярно-генетичного дослідження та не розуміють повною мірою його можливостей [13, с. 201]. Помилки передусім полягають у неправильному визначенні кількості об'єктів дослідження та відповідних експертиз, порушенні послідовності призначення кількох різних експертиз за одним об'єктом, ненаданні дозволу на знищення експертом об'єктів дослідження, неправильному формулюванні запитань експертові.

Щодо об'єктів дослідження і кількості судових експертиз слід підкреслити два основних недоліки.

Першим є призначення однієї молекулярно-генетичної експертизи за значною кількістю об'єктів. У такому разі значно збільшується термін проведення судової експертизи, а отже і строки вирішення надважливих для розслідування питань, значно зростає вартість витратних матеріалів і вірогідність експертної помилки через надмірну тривалість і трудомісткість процесу дослідження. Тому доцільно призначати одну експертизу за невеликою кількістю взаємопов'язаних об'єктів, наприклад, певним слідом біологічного походження та біологічним зразком від особи, що перевіряється.

Другою проблемою є необґрунтоване призначення багатьох молекулярно-генетичних експертиз за значною кількістю речових доказів, хоча вірогідність знаходження на них значущої для справи ДНК є незначною. Так, наприклад, у кримінальному провадженні за звинуваченням ОСОБА 17 у вчиненні умисного вбивства було проведено дванадцять судових молекулярно-генетичних експертиз за різними об'єктами. При цьому у вироку судом зазначено, що всі ці висновки не мають жодного доказового значення, оскільки встановлені за їх допомогою відомості ні самі по собі, ні в сукупності з іншими дослідженими судом доказами не доводять вину підсудного [14]. В іншій справі судом було зазначено, що сім проведених під час досудового розслідування висновків судових молекулярно-генетичних експертиз фіксують лише факт і спосіб убивства, проте вини підсудного не стверджують і не доводять [15]. Таким чином, для проведення даного виду експертизи необхідно надавати лише ті предмети зі слідами біологічного походження та біологічні зразки, генетичні ознаки яких, у випадку їх виявлення, мають суттєве значення для встановлення обставин справи.

Важливою умовою успішного вирішення експертних завдань є правильне обрання

послідовності призначення різних видів судових експертиз. Зокрема, слід пам'ятати, що, з одного боку, методи молекулярно-генетичного дослідження є руйнуючими, тому після його проведення встановлення, наприклад, папілярного візерунку у слідах рук є неможливим. З іншого боку, вилучення слідів рук і проведення дактилоскопічної експертизи для подальшого молекулярно-генетичного дослідження вимагає застосування технічних засобів і методів, що забезпечують збереження ДНК. Тобто необхідно застосовувати порошки на сажовій основі, дактилоскопічні плівки на колоїдній основі, стерильні пензлики, запобігати контамінації безпосередньо при дактилоскопічній експертизі. Крім того, у кожному випадку призначення судової молекулярно-генетичної експертизи експертів необхідно надати дозвіл на знищення об'єкта дослідження. В протилежному випадку проведення експертизи є неможливим.

На окрему увагу заслуговує питання щодо правильності формулювання запитань експерту-генетику. Проведений нами аналіз матеріалів судових експертиз показав, що приблизно у 14 % випадків мала місце постановка запитань, що виходили за межі компетенції експерта, а неточності у формулюванні запитань зустрічались у 45 %. Так, наприклад, нерідко ініціатори обмежувались завданням встановити генетичні ознаки об'єктів, не запитуючи про наявність чи відсутність збігу цих ознак. Також непоодинокими є факти відсутності запитання про наявність на об'єкті слідів біологічного походження та їхню природу (кров, сперма, клітини з ядрами), хоча попередньо судово-медичних (цитологічних, імунологічних) досліджень не проводилось. За таких умов експерти змушені проявляти ініціативу та вказувати у висновку відповіді на запитання, які не ставились, або констатувати неможливість відповіді на запитання.

У зв'язку з вищевикладеним зазначимо, що відповідно до сучасних можливостей судової молекулярно-генетичної експертизи формулювання запитань експертів повинно бути максимально точним і коректним. Так, згідно з існуючими методичними рекомендаціями доцільною видається постановка запитань у формах: «чи є на представленому об'єкті кров (сперма, клітини з ядрами), якщо так, чи можливо встановити її генетичні ознаки (ДНК-профіль), якщо можливо, то встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) особи, що залишила слід»; «прошу встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) зразка букального епітелію (крові) громадянина А.»; «чи збігаються генетичні ознаки (ДНК-профіль) сліду з генетичними зразками (ДНК-профілем) зразка букального епітелію (крові) громадянина А. (або іншого сліду)?»; «чи є біологічна спорідненість між громадянином Б. та особою, біологічний матеріал трупу якої надано на дослідження?». Звичайно, у конкретному провадженні перелік запитань та їхнє формулювання залежить від обставин справи та наявних у слідства матеріалів, зокрема кількості та місцезнаходження слідів, наявності чи відсутності зразків від осіб, що перевіряються, попереднього проведення судово-цитологічної експертизи, інших молекулярно-генетичних експертиз тощо.

Разом з цим, на наш погляд, подальше вдосконалення методик проведення даної експертизи повинно здійснюватись у напрямі усунення неоднозначності у формулюванні експертних висновків. Сьогодні експерти-генетики, вирішуючи питання про збіг генетичних ознак, надають відповідь у формі «генетичні ознаки сліду збігаються з генетичними ознаками зразка», вказуючи далі, що «сукупність генетичних ознак, встановлених в об'єктах, зустрічається не частіше ніж у 1 з певної кількості (наприклад, $3,31 \times 10^{31}$) осіб». Думається, що таке формулювання вимагає додаткових роз'яснень, адже представники органів правосуддя не є обізнаними у питаннях вірогідності збігу генетичних ознак за статистичними розрахунками щодо людської популяції. Тому саме експерт має чітко зазначити у висновку, чи походить певний об'єкт біологічного походження від певної особи за генетичними ознаками.

Оцінка висновків судової молекулярно-генетичної експертизи та їх використання в доказуванні також має суттєві особливості. Зокрема, серед загальних принципів оцінки висновку експерта як доказу щодо судової молекулярно-генетичної експертизи особливо актуальним видається дотримання вимоги системності. Фактичні дані, встановлені експертом, порівнюються з іншою інформацією у кримінальному провадженні, яка стосується предмета експертизи [16]. У протилежному випадку може бути допущена помилка в оцінці значення виявленої ДНК для доказування, що неодноразово відбувалось у світовій практиці [17]. Ці відомості переконливо свідчать про те, що хоча за допомогою методів ДНК-аналізу дійсно можна встановити або виключити походження біологічного сліду від певної особи, проте не в усіх випадках знаходження її ДНК на об'єкті свідчить про її причетність до події, що розслідується, і може знайти

інше пояснення.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що під час розслідування умисних вбивств за допомогою молекулярно-генетичної експертизи може бути вирішено ряд принципово важливих для встановлення обставин справи завдань, зокрема щодо ідентифікації осіб за залишеними слідами біологічного походження, встановлення біологічної спорідненості та біологічного батьківства. Разом з цим у практичній діяльності за даним напрямом існує низка проблем, пов'язаних із помилками ініціаторів експертизи при обранні та підготовці об'єктів для експертного дослідження, формулюванні завдань експертів, оцінці результатів експертизи та їх використання в доказуванні, що знижує загальну ефективність зазначеного виду експертизи при розслідуванні вбивств. Усунення вказаних проблем можливе за умови наявності у слідчого, прокурора, спеціалістів знань і умінь щодо правил дотримання стерильності під час огляду місця події та інших слідчих дій, спрямованих на пошук і вилучення слідів біологічного походження та одержання біологічних зразків, визначення завдань експерту-генетику відповідно до його компетенції, системності в оцінці доказового значення висновку судової молекулярно-генетичної експертизи.

Бібліографічні посилання

1. Дяченко Н.М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 165-169.
2. Stepaniuk R., Shcherbakovskiy M., Kikinchuk V., Lapta S., Guseva V. Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*. 2019/5. № 290. С. 157-163.
3. Бічурін Р.Х. Методика розслідування умисних вбивств з хуліганських мотивів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Харків, 2017. 20 с.
4. Невгад В.В. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Харків, 2019. 22 с.
5. Ганжа Т.В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Харків, 2019. 25 с.
6. Дідик М.М., Горбатенко І.Ю. ДНК-аналіз у криміналістиці: монографія. Херсон: Мрія, 2003. 124 с.
7. Мудрецька Г.В., Цикова О.В. Проблеми використання даних ДНК аналізу під час розслідування злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2014. Вип. 26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_26_65.
8. Нечеснюк М.В., Климчук М.П., Патик А.А., Нарусевич О.С. Особливості роботи зі слідами біологічного походження людини при огляді місця події та призначення молекулярно-генетичної експертизи: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 90 с.
9. Матарікіна О.В. Актуальність та можливості судової молекулярно-генетичної експертизи при ідентифікації осіб. *Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку: мат. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М.Я. Сегая (м. Київ, 4-5 липня 2018 р.)* / за заг. ред. О.Г. Рувіна; уклад. Нестор Н.В., Полтавський А.О., Юдіна О.В., Форіс Ю.Б. К.: КНДІСЕ Мінюст. України, 2018. С. 174-176.
10. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: методичні рекомендації / МВС, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр [авт.-упоряд.: С.І. Перлін, С.О. Шевцов, Н.М. Косміна, В.В. Іонова. Х., 2009. 104 с.
11. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: метод. рек. / Фурман Я.В., Юсупов В.В., Котляренко Л.Т., Дмитрук Р.С. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.
12. Brown T., Geddes L., Gill P., Jesper-Mir E., Kayser M., Phillips C., Schneider P., Syndercombe-Court D., Thomas J., Wienroth M., Williams R. Making sense of forensic genetics. What can DNA tell you about a crime? London: Sense About Science, 2017. P. 18.
13. Лозова С.М., Лозовий А.О. Проблемні питання підготовки і проведення молекулярно-генетичних експертиз. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності*. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. С. 199-201.
14. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 1 червня 2018 року у кримінальній справі № 752/13790/15-к, провадження № 1-кп/752/479/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74398980>.
15. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 2 травня 2018 року у кримінальній справі № 752/3463/15-к, провадження № 1-кп/752/69/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73723256>.
16. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 559 с.
17. Gill P. DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*. 294 (2019). e1-e3.

Надійшла до редакції 13.09.2019

References

1. Dyachenko, N.M. (2011) Osnovni etapy rozvytku molekulyarno-henetychnoyi ekspertyzy v Derzhavnomu naukovu-doslidnomu ekspertno-kryminalistychnomu tsentri MVS Ukrayiny [The main stages of the development of molecular genetic expertise in the State Research Expert Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Kryminalistychnyy visnyk*, 1 (15), 165-169 [in Ukr.].
2. Stepaniuk, R., Shcherbakovskiy, M., Kikinchuk, V., Lapta, S., Guseva, V. (2019) Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*, 290, 157-163 [in Eng.].
3. Bichurin, R.KH. (2017) Metodyka rozsliduvannya umysnykh vbyvstv z khulihans'kykh motyviv [Methods of Investigation of Intentional Homicide by Hooligan Motives]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv [in Ukr.].
4. Nevhad, V.V. (2019) Metodyka rozsliduvannya umysnykh vbyvstv, vchynenykh sposobom, ne-bezpechnym dlya zhyttya bahat'okh osib [Methods of Investigation of Intentional Murders Committed in the Life-Threatening Way of Many Persons]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv [in Ukr.].
5. Hanzha, T.V. (2019) Metodyka rozsliduvannya umysnykh vbyvstv malolitn'oyi dytyny abo zhinky, yaka zavidomo dlya vynnoho perebuvala u stani vahitnosti [Methods of Investigation of the Deliberate Murder of a Minor Child or Woman Who Knowingly Was Guilty in Pregnancy]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv [in Ukr.].
6. Didyk, M.M., Horbatenko, I.YU. (2003) DNK-analiz u kryminalistytsi [DNA analysis in forensics: a monograph]: monohrafiya. Kherson: Mriya [in Ukr.].
7. Mudrets'ka, H.V., Tsykova, O.V. (2014) Problemy vykorystannya danykh DNK analizu pid chas rozsliduvannya zlochyniv [Problems with the use of DNA analysis data in crime investigations]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Ser.: Pravo, 26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_26_65 [in Ukr.].
8. Nechesnyuk, M.V., Klymchuk, M.P., Patyk, A.A., Narusevych, O.S. (2019) Osoblyvosti roboty zi slidamy biolohichnoho pokhodzhennya lyudyny pry ohlyadi mistysya podiyi ta pryznachennya molekulyarno-henetychnoyi ekspertyzy [Features of work with traces of biological origin of the person at inspection of a scene and purpose of molecular genetic examination]: metod. rek. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukr.].
9. Matarykina, O.V. (2018) Aktual'nist' ta mozhlyvosti sudovoyi molekulyarno-henetychnoyi ekspertyzy pry identyfikatsiyi osib [Relevance and possibilities of forensic molecular genetic examination in the identification of individuals. Topical issues of standardization of forensic justice in Ukraine. Prospects for development: mat. International]. *Aktual'ni pytannya standartyzatsiyi sudovo-ekspertnoho zabezpechennya pravosuddy v Ukrayini. Perspektyvy rozvytku: mat. mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysv. 105-richchyu sudovoyi ekspertyzy v Ukrayini ta 95-richchyu z dnya narodzhennya akademika M.Ya. Sehaya (m. Kyiv, 4-5 Iypnya 2018 r.) / za zah. red. O.H. Ruvina; uklad. Nestor N.V., Poltav's'kyy A.O., Yudina O.V., Foris Yu.B. K.: KNDISE Minyust. Ukrayiny, 174-176* [in Ukr.].
10. Ohlyad mistysya podiyi: vyyavlennya ta vyluchennya ob'yektiv biolohichnoho pokhodzhennya [Survey of the place of occurrence: detection and seizure of objects of biological origin: methodical recommendations] (2009): metodychni rekomendatsiyi / MVS, Derzhavnyy naukovu-doslidnyy ekspertno-kryminalistychnyy tsentr [avt.-uporyad.: S.I. Perlin, S.O. Shevtsov, N.M. Kosmina, V.V. Ionova] [in Ukr.].
11. Osoblyvosti zbyrannya u dosudovomu provadzhenni biolohichnykh slidiv lyudyny (2016) [Peculiarities of collection in pre-trial production of human biological traces]: metod. rek. / Furman YA.V., Yusupov V.V., Kotlyarenko L.T., Dmytruk R.S. K.: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukr.].
12. Brown, T., Geddes, L., Gill, P., Jesper-Mir, E., Kayser, M., Phillips, C., Schneider, P., Syndercombe-Court D., Thomas J., Wienroth M., Williams R. (2017) Making sense of forensic genetics. What can DNA tell you about a crime? London: Sense About Science [in Eng.].
13. Lozova, S.M., Lozovyy, A.O. (2017) Problemi pytannya pidhotovky i provedennya molekulyarno-henetychnykh ekspertyz. Aktual'ni problemy pravookhoronnoyi diyal'nosti [Problems of preparation and carrying out of molecular genetic examinations. Actual problems of law enforcement]. *Syevyerononets'k: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 199-201* [in Ukr.].
14. Vyrok Holosiyivs'koho rayonnoho sudu m. Kyyeva [The verdict of the Holosiyivskyi District Court of Kyiv] vid 1 chervnya 2018 roku u kryminal'niyi spravi № 752/13790/15-k, provadzhennya № 1-kp/752/479/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74398980> [in Ukr.].
15. Vyrok Holosiyivs'koho rayonnoho sudu m. Kyyeva [Verdict of the Holosiyivskyi District Court of Kyiv] vid 2 travnya 2018 roku u kryminal'niyi spravi № 752/3463/15-k, provadzhennya № 1-kp/752/69/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73723256> [in Ukr.].
16. Shcherbakovskyy, M.H. (2015) Provedennya ta vykorystannya sudovykh ekspertyz u kryminal'nomu provadzhenni [Conducting and using forensics in criminal proceedings]: monohrafiya. Kharkiv: V dele [in Ukr.].
17. Gill, P. (2019) DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*, 294, e1-e3 [in Eng.].

SUMMARY

Stepaniuk R.L. Specificities of the assignment of forensic molecular-genetic examination while investigating murders. Molecular genetic studies have been conducted in Ukraine since 1992, constantly confirming its effectiveness in the investigation of homicides and rapes. At the same time, the analysis of judicial and investigative practice in the investigation of premeditated murder gives grounds

for claiming that there are a number of organizational and methodological problems that reduce the effectiveness of the use of the capabilities of this expertise in criminal proceedings.

The main problematic issues that arise during the assignment of forensic molecular-genetic examination in criminal proceedings about premeditated murder at the stage of pre-trial investigation were considered. Recommendations for the purpose of this examination aimed at improving the quality of preparation of objects for expert research, defining tasks for the expert, assessing and using the results of expert studies in adducing evidence have been developed.

It was established that the effectiveness of these expertise in the investigation of homicides needs to be improved. Typical errors that lead to contamination or destruction of DNA during investigative actions, the provision of unnecessary biological objects to the expert, incorrect definition of the tasks of the expert, incorrect assessment of the probative value of the results of the examination were identified. Recommendations to address relevant problematic issues have been formulated. The need to take measures to prevent contamination during inspecting the scene and other investigative actions aimed at finding and removing traces of biological origin and obtaining biological samples is emphasized. The obligation to grant the expert the right to destroy the object of study during forensic molecular-genetic examination was noted. Recommendations for defining the tasks of the genetics expert according to his / her competence have been given. Examples of formulating questions about a person's genetic traits (DNA profile), the origin of DNA from a particular person, biological affinity, gender and biological nature of the trial are given. The principle of systematic in assessing the probative value of the conclusion of forensic molecular genetic examination was emphasized in order to avoid errors in the investigation of the killings.

Keywords: *criminal proceedings, forensic examination, forensic molecular-genetic examination, DNA analysis, pre-trial investigation, the investigation of the killings.*

УДК 343.13:004(575.2)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-180-186

Столітній А. В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Державне бюро розслідувань)

ЕЛЕКТРОННА СКЛАДОВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНІ КИРГИЗСТАНУ

Висвітлено електронну складову в кримінальному процесуальному законодавстві Республіки Киргизстан. Розглянуто електронні процедури досудового розслідування, у тому числі на початковому етапі, який пов'язаний з внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру злочинів і проступків. Розглянуто електронні кримінальні процесуальні правореалізаційні інструменти, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом Киргизстану, зокрема їх спеціалізовані види у формі електронних інформаційних систем: Єдиний реєстр злочинів і проступків, державний реєстр адвокатів, інформаційна автоматизована система суду; та неспеціалізовані: технічні засоби, науково-технічні засоби, аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби контролю. Проаналізовано фіксацію та використання доказів в електронній формі у кримінальному процесі Киргизстану; електронну форму процесуальних рішень; здійснення електронної фіксації при допиті, огляді трупа, експертизі, впізнанні особи за фотознімком, виїмці, проведенні обшуку, перевірці показань на місці, слідчому експерименті.

Ключові слова: *кримінальний процес, Киргизстан, електронний сегмент, електронні процедури, електронна комунікація, електронна фіксація, Єдиний реєстр злочинів і проступків.*

Постановка проблеми. Триваючий розвиток електронної складової кримінального процесу України обумовлює потребу його дослідження у кримінальному процесі закордонних держав, зокрема пострадянського блоку. Одним з прикладів є електронний сегмент кримінального провадження Киргизстану, що ілюструє широке застосування електронних інструментів кримінального процесу: Єдиний реєстр злочинів і проступків, державний реєстр адвокатів, інформаційна автоматизована система суду, що концептуально порівнювані з українськими: Єдиним реєстром досудових розслідувань, Єдиним

© Столітній А.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2886-9379>
stoleta@ukr.net

реєстром адвокатів України, автоматизованою системою документообігу суду, відтак їх досвід може бути застосовано у вітчизняній науці та практиці.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що окремі питання кримінального процесу Киргизстану досліджувались вітчизняними вченими у порівнянні із законодавством України та інших держав. Водночас відсутні комплексні дослідження кримінального процесу Киргизстану, в тому числі його електронної складової, що обумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є висвітлення електронної складової у кримінальному процесуальному законі Киргизстану.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи кримінальний процесуальний закон Киргизстану, можна констатувати широке застосування електронних засобів та процедур, що відповідає загальним тенденціям інформатизації всіх сфер життя суспільства.

Відповідно до ст. 148 Кримінально-процесуального кодексу Киргизької Республіки від 02.02.2017 № 20 [1] (далі – КПК Киргизстану) *досудове провадження починається* з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру злочинів і проступків (далі – ЄРЗП). Уповноважена посадова особа органу дізнання, слідчий, прокурор невідкладно, не пізніше 24 годин з моменту отримання заяви, повідомлення про вчинений злочин або проступок, або при безпосередньому виявленні обставин, які свідчать про скоєний злочин, проступок, під час надходження виділених матеріалів кримінальних справ і справ про проступки, а також при надходженні матеріалів досудового провадження з іноземної держави зобов'язані внести відповідні відомості до ЄРЗП (ч. 1 ст. 149 КПК Киргизстану).

Згідно з ч. 1 ст. 151 КПК Киргизстану органи, що здійснюють досудове провадження, зобов'язані прийняти, зареєструвати і розглянути заяву або повідомлення про вчинений злочин і (або) скоєний проступок. Заявнику видається документ про реєстрацію прийнятої заяви або повідомлення про злочин і (або) проступок із зазначенням особи, яка прийняла заяву або повідомлення, часу її реєстрації і реєстраційного номера в ЄРЗП.

Відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК Киргизстану дата і час повідомлення про підозру, правова кваліфікація злочину і (або) проступку, в скоєнні яких підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу або Кодексу про проступки невідкладно вносяться слідчим, уповноваженою посадовою особою органу дізнання до ЄРЗП. При цьому факт внесення відомостей щодо особи до ЄРЗП до повідомлення її про підозру згідно з положеннями цієї статті не тягне за собою будь-яких правових наслідків для цієї особи (ч. 5 ст. 233 КПК Киргизстану).

Кримінальним процесуальним законом Киргизстану передбачено спеціалізовані електронні кримінальні процесуальні правореалізаційні інструменти (далі – ЕКППІ), серед яких вже згаданий попередньо ЄРЗП, а також державний реєстр адвокатів та інформаційна автоматизована система, що здійснює розподіл справ між суддями.

Єдиний реєстр злочинів і проступків в п. 9 ч. 1 ст. 5 КПК Киргизстану визначено як електронну базу даних, в яку вносяться відомості про початок досудового провадження, процесуальні дії, рух кримінальної справи і (або) справи про проступки, заявників та учасників кримінального судочинства. Положення про ЄРЗП затверджується Урядом (ч. 1 ст. 150 КПК Киргизстану). В ЄРЗП автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінальної справи або справи про проступок (ч. 2 ст. 150 КПК Киргизстану).

Процесуальний статус ЄРЗП визначено також через закріплення в п. 8 ч. 1 ст. 5 КПК Киргизстану поняття «досудове провадження», що визначено як «кримінальне судочинство з моменту реєстрації заяви, повідомлення про злочин і (або) проступок в ЄРЗП до направлення прокурором матеріалів справи до суду для розгляду його по суті».

Державний реєстр адвокатів. Залучення уповноваженою посадовою особою органу дізнання, слідчим, судом адвоката за гарантованою державою юридичною допомогою здійснюється через державний реєстр адвокатів (ч. 4, ч. 5 ст. 51 КПК Киргизстану). За прикладом Киргизстану електронну процесуальну процедуру залучення захисника можливо реалізувати у кримінальному процесі України – за допомогою модернізації Єдиного реєстру адвокатів України, передбаченого ст. 35 КПК України.

Інформаційна автоматизована система суду. Відповідно до ч. 1 ст. 28 КПК Киргизстану склад суду для розгляду конкретної справи формується з використанням автоматизованої системи. Попередній склад колегії присяжних засідателів формується за

допомогою інформаційної автоматизованої системи із щорічного остаточного списку кандидатів у присяжні засідателі (ч. 2 ст. 360 КПК Киргизстану).

Також КПК Киргизстану визначає ряд *неспеціалізованих ЕКППІ*, зокрема: технічні засоби (ч. 1 ст. 60), науково-технічні засоби (далі – НТЗ) (п. 2 ч. 3 ст. 60, п. 2 ч. 2 ст. 63, ч. 1 ст. 96), аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби контролю (ч. 3 ст. 115).

Згідно з ч. 1 ст. 96 КПК Киргизстану НТЗ в процесі доказування у справі можуть бути використані органом, у провадженні якого перебуває справа, в тому числі за клопотанням захисника, а також експертом і фахівцем при виконанні ними процесуальних обов'язків. Використання НТЗ органом, у провадженні якого перебуває справа, фіксується в протоколах відповідних процесуальних дій і протоколі судового засідання із зазначенням даних НТЗ, умов і порядку їх застосування, об'єктів, до яких ці засоби були застосовані, й результатів їх використання (ч. 4 ст. 96 КПК Киргизстану). Застосування НТЗ визнається допустимим, якщо вони: 1) не суперечать нормам і принципам КПК Киргизстану; 2) науково обґрунтовані; 3) забезпечують ефективність провадження у справі; 4) безпечні для життя, здоров'я громадян, майна та навколишнього середовища (ч. 3 ст. 96 КПК Киргизстану). Також в ч. 16 ст. 184 КПК Киргизстану окремо наголошено, що методи і НТЗ отримання зразків для порівняльного дослідження повинні бути безпечні для життя і здоров'я людини.

У кримінальному процесі Киргизстану ефективно використовується *електронна форма доказів*.

Показання. Згідно з ч. 5 ст. 286 КПК Киргизстану оголошення в суді показань обвинуваченого, отриманих під час досудового провадження, а також відтворення доданих до протоколу допиту звукозапису його показань, відеозапису можуть мати місце за клопотанням сторін у разі розгляду справи за відсутності обвинуваченого. Відповідно до ч. 1 ст. 320 КПК Киргизстану оголошення в суді показань потерпілого і свідка, отриманих під час досудового провадження, а також відтворення звукозапису їх показань, відеозапису допиту допускаються за клопотанням сторін при відсутності в судовому засіданні потерпілого або свідка з причин, що виключає можливість їх явки в суд, якщо їх свідчення були депоновані відповідно до глави 26 цього Кодексу. Відтворення звукозапису показань потерпілого і свідка, відеозаписи їхніх допитів може мати місце за клопотанням сторін (ч. 4 ст. 320 КПК Киргизстану).

Речові докази. У пункті 8 ч. 2 ст. 89 КПК Киргизстану електронні носії інформації визначено одним з видів речових доказів. Вказана норма разом з ч. 3 ст. 89 КПК Киргизстану регулюють питання зберігання електронних носіїв інформації, що є речовими доказами. Відповідно до ч. 2 ст. 88 КПК Киргизстану речові докази повинні бути докладно описані в протоколах огляду, зняті на відео і (або) сфотографовані. Згідно з ч. 3 ст. 89 КПК Киргизстану після проведення слідчих дій в разі неможливості повернення вилучених у ході провадження слідчих дій електронних носіїв інформації їх законному власнику інформації, що міститься на цих носіях, копіюється за клопотанням законного власника вилучених електронних носіїв інформації або власника інформації, що міститься на них. Копіювання зазначеної інформації на інші електронні носії інформації, надані законним власником вилучених електронних носіїв інформації або володарем інформації, що міститься на них, здійснюється за участю законного власника вилучених електронних носіїв інформації або володаря такої інформації і (або) їх представників і фахівця в органі дізнання, слідства або в суді. При копіюванні інформації повинні забезпечуватися умови, що виключають можливість її втрати або зміни. Не може бути відтворено інформацію, якщо це може перешкодити розслідуванню злочину і (або) проступку. Електронні носії інформації, що містять скопійовану інформацію, передаються законному власнику вилучених електронних носіїв інформації або власнику такої інформації. Про здійснення копіювання інформації і про передачу електронних носіїв інформації, що містять скопійовану інформацію, законному власнику вилучених електронних носіїв інформації або власникові інформації, що міститься на них, складається протокол відповідно до вимог ст. 163 КПК Киргизстану.

Для інших видів речових доказів визначено вимоги щодо їх електронної фіксації. Відповідно до п. «а» ч. 1 ст. 89 КПК Киргизстану речові докази у вигляді предметів, які в силу громіздкості або інших причин не можуть зберігатися при справі, фотографуються або знімаються на відео, по можливості опечатуються і за рішенням уповноваженої посадової особи органу дізнання, слідчого передаються на зберігання в порядку, встановленому Урядом Киргизької Республіки. Гроші після виконання необхідних слідчих дій

фотографуються або знімаються на відео (ч. 7 ст. 89 КПК Киргизстану). Електронні носії інформації зберігаються в опечатаному вигляді в умовах, що виключають можливість ознайомлення сторонніх осіб з інформацією, що міститься на них, та забезпечують їх збереження і збереження зазначеної інформації (п. «а» ч. 8 ст. 89 КПК Киргизстану).

Документ. У пункті 15 ч. 1 ст. 5 КПК Киргизстану визначено поняття «електронний документ» як документ, в якому інформацію надано в електронно-цифровій формі і засвідчено за допомогою електронного цифрового підпису. За ч. 2 ст. 91 КПК Киргизстану до документів можуть належати матеріали фото-, звуко- та відеозапису, електронні документи, отримані, витребувані або представлені у порядку, передбаченому КПК Киргизстану, і визнані доказом у справі. У частині 3 ст. 91 КПК Киргизстану електронний документ визнається доказом, рівним за значенням письмовим (у значенні «паперовим» – прим. авт.) доказам і має однакову юридичну силу з документом, відтвореним на паперовому носії, відповідно до Закону Киргизької Республіки «Про електронний документ і електронний цифровий підпис». Оригінал електронного документа існує тільки на машинному носії. Всі екземпляри електронного документа, підписані електронним цифровим підписом, зафіксовані на машинному носії та ідентичні один одному, є оригіналами і мають однакову юридичну силу. Копії електронного документа створюються шляхом відтворення форми зовнішнього подання електронного документа на паперовому носії. Електронні документи, відтворені на паперовому носії, повинні містити вказівку на те, що вони є копіями відповідного електронного документа, і завірятися у порядку, встановленому законодавством для засвідчення копій документів на паперовому носії.

Висновок експерта. Визначено вимоги до застосування електронної фіксації в окремих випадках експертних досліджень. Згідно з ч. 11 ст. 172 КПК Киргизстану за наявності заяви про застосування тортур або жорстокого поводження судово-медична експертиза повинна бути призначена протягом 12 годин. При цьому огляд експертом повинен проводитися із застосуванням фотозйомки або відеозапису.

Електронна форма *процесуальних рішень* опосередковано спостерігається через електронні процесуальні документи. Відповідно до ч. 2 ст. 341 КПК Киргизстану вирок повинен бути написаний суддею від руки або виготовлений ним за допомогою технічних засобів і підписаний. Опосередковано потенційно електронна форма процесуального документа відображена через вказівку в кримінально-процесуальному законі на спосіб його виготовлення: комп'ютерний (ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 298 КПК Киргизстану), електронний (включаючи аудіо-, відеофіксацію) (ч. 2 ст. 298 КПК Киргизстану), машинописний (ч. 2 ст. 298 КПК Киргизстану).

Крізь призму *протоколу слідчої дії* в КПК Казахстану врегульовано окремі питання електронної фіксації. Згідно з ч. 3 ст. 158 КПК Киргизстану при проведенні слідчих дій застосування технічних засобів і використання науково обґрунтованих способів виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину і речових доказів є обов'язковим. Відповідно до ч. 2 ст. 163 КПК Киргизстану протокол слідчої дії може бути написаний від руки або виготовлений комп'ютерним способом. Для забезпечення повноти протоколу застосовуються стенографування, фотозйомка, звуко- і відеозапис, результати застосування яких зберігаються при справі. Згідно з ч. 4 ст. 163 КПК Киргизстану, якщо при проведенні слідчої дії застосовувалися фотографування, звуко- і відеозаписи, а також були виготовлені зліпки і відбитки слідів, склалися креслення, схеми, плани, в протоколі, крім цього, повинні бути вказані також технічні засоби, застосовані при проведенні відповідної слідчої дії, умови та порядок їх використання, об'єкти, до яких ці засоби були застосовані, і отримані результати. У протоколі повинно бути, крім того, зазначено, що перед застосуванням технічних засобів про це були повідомлені особи, які беруть участь у проведенні слідчої дії. До протоколу додаються фотографічні негативи та знімки, діапозитиви, фонограми допиту, касети відеозапису, електронні інформаційні носії, креслення, плани, схеми, зліпки та відбитки слідів, виконані при проведенні слідчої дії (ч. 8 ст. 163 КПК Киргизстану). Факт відмови від підписання протоколу слідчої дії підозрюваним, обвинуваченим, свідком або іншою особою, що беруть участь у слідчій дії, фіксується за допомогою відеозапису (ч. 1 ст. 164 КПК Киргизстану).

Кримінальний процесуальний закон Киргизстану визначає вимоги до електронної фіксації окремих слідчих дій.

При допиті підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого або свідка за рішенням слідчого, уповноваженої посадової особи органу дізнання можуть бути застосовані звуко- і відеозапис. Звуко- і відеозапис можуть бути застосовані також на прохання підоз-

рюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка (ч. 1 ст. 193 КПК Киргизстану). Застосування звуко- та відеозапису (технічних засобів фіксації) є обов'язковим при допиті: 1) неповнолітніх; 2) сліпих, неписьменних, малограмотних, які не в змозі прочитати записи своїх показань в протоколі допиту; 3) осіб, допитуваних через перекладача; 4) обвинувачених у справах про особливо тяжкі злочини; 5) осіб, які потребують дослідження експертами-психіатрами; 6) при дачі свідчень підозрюваними, обвинуваченими про вчинення ними злочинів (ч. 2 ст. 193 КПК Киргизстану). Звуко- і відеозапис повинні відображати відомості всього ходу допиту. При цьому звуко- і відеозапис частини допиту, а також повторення показань, спеціально для запису даних в ході того ж допиту, не допускається (ч. 4 ст. 193 КПК Киргизстану). Після закінчення допиту звуко- і відеозапис повністю відтворюються допитуваному та після закінчення перегляду або прослуховування у допитуваного з'ясовується, чи має він доповнення до сказаного, чи засвідчує він правильність запису. Доповнення до звуко- та відеозапису показань, зроблені допитуваним, також заносяться на фонограму і відеограму, а звуко- і відеозапис закінчуються заявою допитуваного, котрі засвідчують їх правильність (ч. 5 ст. 193 КПК Киргизстану). Показання, отримані в ході допиту із застосуванням звуко- та відеозапису, заносяться до протоколу допиту, фонограми і відеограми, опечатуються і зберігаються при справі (ч. 6 ст. 193 КПК Киргизстану).

Відповідно до ч. 1 ст. 194 КПК Киргизстану під час досудового провадження допит потерпілого, свідка може бути проведений з використанням технічних засобів у режимі відеозв'язку (дистанційний допит) з викликом його в орган досудового провадження того району, на території якого він знаходиться або проживає. Під час дистанційного допиту учасники процесуальної дії у прямій трансляції безпосередньо сприймають показання допитуваної особи. Використання при дистанційному допиті технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам допиту повинна бути забезпечена можливість задавати питання і отримувати відповіді від осіб, які беруть участь у дистанційному допиті (ч. 4 ст. 194 КПК Киргизстану). Хід і результати допиту, проведеного в режимі відеозв'язку, відображаються у протоколі, який складається слідчим, уповноваженою посадовою особою органу дізнання того району, на території якого знаходиться допитуваний, відповідно до вимог статті 163 цього Кодексу. У протоколі дистанційного допиту робиться відмітка про технічні засоби відеозапису, за допомогою яких проводиться дистанційний допит. Технічні несправності, що виникли в ході допиту, також заносяться до протоколу. Вимоги допитуваного внести в протокол доповнення і уточнення підлягають обов'язковому виконанню. Протокол після його підписання протягом 24 годин спрямовується слідчому, уповноваженій посадовій особі органу дізнання, у провадженні яких знаходиться дана справа (ч. 5 ст. 194 КПК Киргизстану).

Згідно з ч. 3 ст. 280 КПК Киргизстану обвинувачений, свідок і потерпілий можуть бути допитані судом з використанням систем відеоконференцзв'язку. Допит потерпілого (ч. 3 ст. 317 КПК Киргизстану), свідка (ч. 9 ст. 318 КПК Киргизстану) може бути проведений з використанням технічних засобів в режимі відеозв'язку (дистанційний допит) в порядку, встановленому ст. 194 КПК Киргизстану. Також відповідно до п. 5 ч. 4 ст. 54 КПК Киргизстану захисник вправі отримувати відомості, необхідні для здійснення захисту, представництва інтересів потерпілого шляхом опитування за їх згодою осіб, що імовірно володіють інформацією, яка відноситься до кримінальної справи або справи про проступок, в тому числі з використанням НТЗ.

При огляді трупа невідомі трупи підлягають обов'язковому фотографуванню, дактилоскопіюванню і вилученню зразків тканини для подальшого встановлення особи трупа (ч. 3 ст. 167 КПК Киргизстану).

Згідно з п. 6 ч. 7 ст. 170 КПК Киргизстану хід і результати **ексгумації** відображаються в протоколі, який складається з дотриманням вимог ст. 163 цього Кодексу та в якому зазначаються, окрім іншого, відмітка про проведене фотографування, проведення аудіо-, відеозйомки або інших записуючих технічних засобів. Отримані при ексгумації фотознімки, плівки або інші носії інформації додаються до протоколу (ч. 8 ст. 170 КПК Киргизстану).

Відповідно до ч. 8 ст. 203 КПК Киргизстану у разі необхідності **впізнання** може проводитися за фотознімками, матеріалами відеозапису. На відміну від КПК України КПК Киргизстану не виключає подальшу можливість пред'явлення особи для впізнання при проведенні впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису. Фіксація ходу

пред'явлення для впізнання проводиться з використанням технічних засобів, при цьому до протоколу долучаються фотографії осіб, речей чи трупа, які пред'являлися для впізнання, і матеріали відеозапису (ч. 3 ст. 204 КПК Киргизстану).

Обшук і виїмка проводяться з використанням фото-, відеозйомки (ч. 6 ст. 205 КПК Киргизстану). При проведенні обшуку і виїмки електронних носіїв інформації вони вилучаються за участю спеціаліста (ч. 16 ст. 205 КПК Киргизстану).

Згідно з ч. 6 ст. 209 КПК Киргизстану при *перевірці показань на місці* проводяться вимірювання, фотографування, звуко- і відеозапис.

Відповідно до ч. 7 ст. 210 КПК Киргизстану *слідчий експеримент* проводиться з обов'язковим застосуванням технічних засобів фіксації його ходу і результатів.

При проведенні *спеціальних слідчих дій* використовуються інформаційні системи, відео- і аудіозаписуючі пристрої, фотозйомка, а також інші технічні засоби (ч. 9 ст. 212. КПК Киргизстану). З метою розкриття і розслідування злочинів проводяться такі спеціальні слідчі дії (що стосуються електронного сегменту): накладення арешту на поштово-телеграфні відправлення та їх огляд і (або) виїмка; прослуховування переговорів; отримання інформації про з'єднання між абонентами і абонентськими пристроями; зняття інформації з комп'ютерів, серверів та інших пристроїв; аудіо-, відеоконтроль особи або місця (ст. 213 КПК Киргизстану).

Заходи забезпечення. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 45 КПК Киргизстану підозрюваний має право при затриманні на одну результативну безкоштовну і контрольовану телефонну розмову. У постанові про затримання, окрім іншого, вказуються результати телефонної розмови затриманого (ч. 2 ст. 99 КПК Киргизстану). На вимогу уповноваженої посадової особи органу дізнання, слідчого підозрюваний може піддаватися дактилоскопіюванню, фото-, відеозйомці (п. 2 ч. 3 ст. 45 КПК Киргизстану).

Згідно з ч. 1 ст. 115 КПК Киргизстану домашній арешт полягає в обмеженнях, пов'язаних, у тому числі, з використанням інформаційно-телекомунікаційного зв'язку. З метою здійснення контролю виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту можуть використовуватися аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби контролю в установленому законом порядку (ч. 3 ст. 115 КПК Киргизстану).

Згідно з ч. 2 ст. 124 КПК Киргизстану суддя, слідчий, уповноважена посадова особа органу дізнання вправі заборонити підозрюваному, обвинуваченому, окрім іншого, вести телефонні переговори з особами, що захищаються. Також у цілях забезпечення безпеки особу за її клопотанням може бути допитано в режимі відеозв'язку зі зміною зовнішності і голосу, що виключає її впізнання (ч. 6 ст. 194 КПК Киргизстану).

Фіксування ходу *судового засідання* здійснюється за допомогою засобів аудіо- та (або) відеозапису секретарем судового засідання. Фіксація судового засідання за допомогою засобів аудіо- та (або) відеозапису не здійснюється у випадках технічно несправного обладнання, його відсутності або неможливості застосування з технічних причин. Зазначене не виключає продовження судового засідання. Секретар судового засідання в разі неможливості використання засобів аудіо- та (або) відеозапису доповідає про це суду з обов'язковим відображенням причин невикористання аудіо- і (або) відеозапису у протоколі судового засідання (ч. 1 ст. 300 КПК Киргизстану). У разі фіксування розгляду справи з використанням засобів аудіо-, відеозапису секретарем судового засідання складається короткий протокол в письмовій формі (ч. 2 ст. 300 КПК Киргизстану). Якщо в ході судового розгляду проводилися фотографування, аудіо- та (або) відеозапис допитів, то про це робиться відмітка у протоколі судового засідання. У цьому випадку матеріали фотографування, аудіо- і (або) відеозапису додаються до матеріалів справи (ч. 4 ст. 298 КПК Киргизстану). Особи, що присутні у відкритому судовому засіданні, мають право вести аудіозапис і письмовий запис, проведення фотографування, відеозапису допускається з дозволу головуєчого в судовому засіданні (ч. 5 ст. 281 КПК Киргизстану). Водночас, якщо судовий розгляд відбувається за участю присяжних засідателів, учасникам процесу та іншим особам в залі судового засідання забороняється здійснювати відеозапис і фотографування (ч. 1 ст. 388 КПК Киргизстану).

Висновок. Дослідження електронної форми фіксації кримінального провадження аналогічних з Україною правових систем, їх сильних та слабких сторін, помилок і досягнень надасть можливість використати такий досвід при впровадженні електронних технологій у вітчизняну науку та практику кримінальної процесуальної діяльності, а також провести якісне законодавче впровадження змін.

Бібліографічні посилання

1. Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик кодекс 2017-жылдын 2-февралы № 20 (КР 2019-жылдын 15-майындагы N 62 Мыйзамынын редакциясына ылайык). Кыргыз Республикасынын укуктук маалыматтардын борборлоштурулган банкы. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111530> (07.09.2019).

Надішла до редакції 19.09.2019

References

1. Kirgiz Respublikasının jazık-protsesstik kodeks 2017-jıldın 2-fevralı № 20 (KR 2019-jıldın 15-mayındagı N 62 Mıyzamının redaksiyasına ılayık) [Criminal Procedural Code of the Kyrgyz Republic February 2, 2017] Kirgiz Respublikasının ukuktuk maalimattardın borborloşturulğan bankı. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111530> (07.09.2019) [in Kirg.].

SUMMARY

Stolitnii A.V. Electronic component in the criminal procedural law of the Republic of Kyrgyzstan. The review article concerns the electronic segment of criminal procedural legislation of the Republic of Kyrgyzstan. It deals with electronic procedures of pre-trial investigation, taking into account the initial stage, which presupposes the registration of the application and the notification of criminal infringement in the Unified register of crimes and misdeeds. The paper studies electronic criminal procedural law enforcement instruments provided by the Criminal procedural code of Kyrgyzstan, in particular, both their specialized types in the form of electronic information systems: Unified register of crimes and misdeeds, state register of lawyers, court information system; and non-specialized, such as: technical means, scientific and technical means, audiovisual, electronic and other technical means of control. The author analysed the fixation and the use of evidence in electronic form in the criminal procedure of Kyrgyzstan. Furthermore, the article establishes the possibility of the following procedures: the testimony adjudgment of either the defendant, the victim and the witness obtained during the pre-trial investigation, the reproduction of audio and video recording of the testimony supplementing the examination record; electronic media is a kind of physical evidence, the issue of storage of electronic media that is physical evidence is settled; defined the concept of "electronic document", which is recognized by proof equal in value to paper; requirements for the use of electronic fixation in specific cases of expert studies are defined. The author enquires into electronic form of procedural resolutions, which is indirectly observed through electronic procedural documents.

The author has determined the requirements concerning the realization of electronic fixation during interrogation, human corpse examination, exhumation, person identification by a photograph, caption proceeding, conducting the search, testimony verification and clarification at a place, investigatory experiment. The study proves the following: of: special investigative actions use information systems, video and audio recorders, photography, and other technical means; security measures apply restrictions related to the use of information and telecommunications, and control of pre-emptive measures in the form of house arrest by means of audiovisual, electronic and other technical means; the course of the hearing is recorded by means of audio and video recording.

Keywords: «criminal process», «Kyrgyzstan», «electronic segment», «electronic procedures», «electronic communication», «electronic record», «Unified register of crimes and misdeeds».

УДК 342.57

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-187-193

Тертишник В. М. ©

доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи та фінансів)

ІНТЕГРАТИВНА МОДЕЛЬ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ Й ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Висвітлено особливості інтегративної засади верховенства права, визначено її місце та значення в системі принципів права взагалі та кримінально-процесуального права зокрема. Запропоновано концептуальну модель юридичного визначення засади верховенства права та її складових елементів. Проаналізовано питання застосування засади верховенства права для подолання конкуренції правових норм, розв'язання проблеми юридичних фікцій і колізій, забезпечення якості та гармонізації законодавства, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини, розвитку доктрини, процесуальної форми та окремих інститутів кримінального процесу.

Ключові слова: принципи права, верховенство права, процесуальна форма, юридична значеність, пропорційність, законність.

Постановка проблеми. У своїй стратегії державотворення Україна взяла курс на розбудову правової держави та забезпечення в її функціонуванні засади верховенства права. Вирішення даної проблеми має здійснюватися у процесі доктринально виваженої системної конституційної, політичної та судово-правової реформи. Однак проведені реформи не забезпечили притаманного правовій державі належного добробуту і безпеки громадян, а реалізація принципу верховенства права в державі сьогодні бажає бути кращою. Найвища цінність держави – людина – в нашій державі переважно поки що залишається без достатніх матеріальних засобів та достатніх правових механізмів для ефективної самореалізації та підтримки високих стандартів демократії, що обумовлює необхідність коректив стратегії розвитку, переосмислення доктринальних і інституційних трансформацій, підпорядкування реформаторських процесів забезпеченню верховенства права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що проблемі забезпечення верховенства права приділяється увага як вчених-конституціоналістів та фахівців кримінально-процесуального права, так і інших дослідників [1–30]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а, швидше, утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження. Проблема потребує системного, інтегративного аналізу як з урахуванням загальноправової доктрини, так і специфіки кримінально-процесуальної діяльності.

Метою статті є опис доктринальної моделі юридичного визначення засади верховенства права та шляхів вирішення проблеми забезпечення верховенства права у процесах конституційної й судово-правової реформи.

Виклад основного матеріалу. *Правова доктрина* – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності.

Засади та принципи права – інтегративні основоположні морально-правові фундаментальні ідеї – в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною під-

© Тертишник В.М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>

krektivlad@i.ua

валиною, хромосомним набором системи права), надають глибокої єдності і системності регулятивним механізмам права, дають юридичну базу для тлумачення права в умовах конкуренції законодавчих норм, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, вносять упорядкованість у розв'язанні питань, стосовно яких є прогалини у праві, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини, юридичної визначеності окремих інститутів права.

Верховенство права – система правового і суспільного устрою, де природні права і свободи людини знайшли законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю суспільства, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників.

Конституція України та окремі законодавчі акти не завжди забезпечують чітке розуміння і юридичну визначеність відповідних ідей правосуддя, містять розбіжності у використанні концептів «засади» та «принципи». Наприклад, ст. 6 Конституції України стверджує, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», і водночас прописує, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права». Уже в ст. 129 Конституції України названо ідеї, які іменуються «основними засадами» судочинства. Стаття 7 КПК України називає двадцять дві «загальні засади кримінального провадження». У ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачено також принципи «справедливості», «неупередженості», «незалежності». У Законі України від 14 жовтня 2014 року «Про Національне антикорупційне бюро України» згадується новий принцип – «відкритість для демократичного цивільного контролю». Законом України «Про Національну поліцію» задекларовано, зокрема, принцип «дотримання прав і свобод людини», але не названо і не розкрито концепт «пропорційності», хоча його зміст певним чином розкрито при регламентуванні застосування засобів примусу (ст. 29).

Стаття 8 КПК України з назвою «Верховенство права» містить досить лаконічне, хоча і досить важливе, але не достатньо повне і доктринально цілісне визначення: «Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

В інтегративному сенсі найбільш загальними засадами права є воля, верховенство права і справедливість, які об'єднують у собі інші менш загальні доктринальні ідеї – принципи правосуддя.

Вважаємо за необхідне в системі основоположних ідей кримінального процесу виділити найбільш інтегративні (в розумінні здобуття синергетичних результатів системи) основоположні засади правової держави та правосуддя: 1) справедливість, 2) воля, 3) верховенство права, а інші головні ідеї судочинства доцільно розглядати в якості окремих принципів судочинства, які можуть бути складовими окремих інтегративних засад або мати самостійне галузеве значення принципів кримінального процесу.

Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія) у доповіді про верховенство права указала на такі його необхідні елементи: *законність та прозорість ухвалення законів*; *правова визначеність*, яка передбачає легкість та доступність з'ясування змісту права і юридично забезпечену можливість скористатись цим правом; *заборона державного свавілля*, зокрема, обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень; *ефективний доступ до правосуддя* у незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів; *дотримання прав людини*, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, право бути вислуханим, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії закону; *недискримінація і рівність перед законом*, що передбачає відсутність законів, що містять дискримінаційні положення або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону.

Разом з тим у Рішенні від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 (справа № 1-11/2012) Конституційний Суд України зазначив, що одним із елементів верховенства права є також принцип пропорційності.

Конституційний Суд України у своєму рішенні 29 червня 2010 р. у справі № 1-25/2010 визначив, що одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності.

Виходячи з положень Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанська Комісія), а також вищезгаданих рішень Конституційного суду України, в інтегративній засаді верховенства права варто виділяти окремі принципи судочинства: а) законність, б) правова визначеність, в) дотримання прав людини, г) заборона державного свавілля, д) недискримінація і рівність перед законом, е) ефективний доступ до правосуддя, ж) пропорційність, на що не безпідставно звертають увагу сучасні дослідники [19, с. 167].

Джерелом і основою принципів законності та «заборони державного свавілля» є положення ст. 19 Конституції України, згідно з якою «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». З даних приписів випливають два основні правила, які мають особливості застосування до приватних і публічних осіб. З одного боку, «людина може робити все що законом не заборонено і не може примушуватись до виконання дій, які законом не передбачені», а з іншого – представники публічної влади, включаючи суд і правоохоронні органи, «можуть робити лише те, що законом передбачено», «в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законами». Зазначимо – саме законами, а не іншими нормативними актами. З урахуванням даних положень потребують корективи змісту ст. 9 КПК України.

Potestas stricte interpretatur – правомочність має тлумачитись обмежувально. Такий підхід обмежує правом як владу загалом так й у кримінальному процесі зокрема.

В аспектах забезпечення доступу до правосуддя доцільно скасувати заборони оскарження судових рішень до вищої судової інстанції, зокрема, які передбачені при спрощених порядках судового розгляду. Варто звернути увагу на те, що у справі «Mirovni Inštitut v. Slovenia» від 13.03.2018, ЄСПЛ визнав, що судовий розгляд має гарантувати право на публічне слухання, гарантувати права підсудного задавати питання свідкам, що свідчать проти нього, розгляд справ у спрощеному провадженні без виклику сторін суперечить практиці ЄСПЛ, а, відповідно, вироки, винесені без всебічного дослідження доказів у суді, можна вважати незаконними.

У справі «Ростовцев проти України» (рішення від 25 липня 2017 року) Суд поставив під сумнів обмеження права на оскарження судового рішення в апеляційному порядку у справах, які розглядаються на підставі угоди про визнання вини.

Забезпечення захисту прав і свобод людини означає здійснення процесуальної діяльності в такому порядку, формі і режимі, за яких втручання в гарантовані законом права і свободи людини зовсім не мало б місця або здійснювалося б лише в передбачених законом випадках, в умовах крайньої необхідності, коли іншими засобами виконати завдання правосуддя неможливо.

Для забезпечення прав людини, поряд з розширенням прав омбудсмена, доцільно запровадити в Україні свій окремий Національний Суд з прав людини, в юрисдикцію якого входив би розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб. На наш погляд, створення такого судового органу може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприяти зміцненню принципу верховенства права в діяльності державних органів влади.

Національний суд з прав людини має створюватись в Україні на засадах максимального забезпечення незалежності суддів від самої влади. Отже, на призначення суддів на посади жодна з гілок влади не повинна впливати. Тому, скоріш за все, буде виправданим обрання суддів прямими всенародними виборами. Поряд із внесенням змін і доповнень до Конституції України, має бути прийнято окремий Закон України «Про Національний суд з прав людини». На наш погляд, створення такого судового органу може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприяти зміцненню засади верховенства права та забезпеченню захисту прав і свобод людини в діяльності державних органів влади.

Правова визначеність передбачає формулювання в законі чітких, однозначних і зрозумілих правових приписів, за яких забезпечується легкість та доступність з'ясування змісту права і юридично забезпечена можливість скористатись цим правом, передбачуваність застосування правових норм, а встановлювані законом обмеження будь-якого права повинні базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Принцип пропорційності, який ще системно не закріплений в КПК України, але вперше згаданий Європейським судом з прав людини у 1968 році у справі «Ноймайстер проти Австрії», логічно виводиться із аналізу співвідношення завдань кримінального процесу та його окремих інститутів. Його окремі суттєві ознаки визначено у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., де зазначено, що працівники правоохоронних органів, у тому числі й ті, що здійснюють розслідування, зобов'язані поважати і захищати гідність і права людини; *застосовувати примусові заходи тільки у випадках крайньої необхідності* та в тих межах, в яких це потрібно для виконання обов'язків.

Принцип пропорційності – закріплений у міжнародних нормативних актах, рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини принцип права, згідно з концептуальним змістом якого мета юридичних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини може допускатись лише у випадках крайньої необхідності з метою забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута.

Несумісним з принципом верховенства права став інститут негласної слідчої (розшукової) дії – «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи», який закладений у ст. 267 КПК України, оскільки мета такої процесуальної дії, яка може в указаних умовах бути досягнута менш обтяжливими засобами – проведенням обшуку чи інших гласних слідчих дій за участю понятих і дотриманням додаткових гарантій достовірних доказів та захисту прав, свобод та законних інтересів особи.

Думається, що принцип пропорційності, який розвиває засаду верховенства права та суттєво її доповнює і конкретизує щодо застосування актів державного примусу, потребує окремого закріплення в тексті Конституції України, в КПК України та в законодавстві про діяльність слідчих, поліцейських і інших правоохоронних органів.

Зокрема, КПК України доцільно доповнити окремою нормою за назвою «Принцип пропорційності» та викласти її таким чином:

«Посадові та службові особи публічної влади, суд, слідчі, слідчі судді, прокурор, детективи та інші представники правоохоронних органів, які здійснюють чи беруть участь у здійсненні кримінально-процесуальних дій, мають виходити у своїх діях з того, що мета юридичних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах, а втручання у сферу прав і свобод людини може допускатись лише у випадках крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, при цьому заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута».

Висновок. У Конституції України та в КПК України має бути більш чітко викладено концепт та зміст засади верховенства права, з урахуванням таких його складових елементів, як законність, правова визначеність, дотримання прав людини, заборона державного свавілля, недискримінація і рівність перед законом, ефективний доступ до правосуддя, пропорційність, закладено гарантії їх дотримання. Крізь призму даних положень мають бути удосконалені окремі інститути кримінально-процесуального права. Кожна процесуальна дія має детально регламентуватись, виходячи з особливостей її предмета і методу, з дотриманням засади верховенства права та її складових елементів, виходити з того, що будь-які обмеження прав і свобод людини можуть здійснюватись лише за умов крайньої необхідності. В Україні доцільно створити Національний суд з прав людини, в юрисдикцію якого входив би розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці доктринальної моделі принципів кримінально-процесуального права, а в перспективі – нового Кримінально-процесуального кодексу України, приписи якого були б доктринально вивіреними, відповідали стратегії розбудови правової держави, збалансували б приватні і публічні інтереси, гармонізували національне законодавство та міжнародні стандарти забезпечення верховенства права в державі.

Бібліографічні посилання

1. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. XIV. С. 78-89.
2. Боняк В. О. Конституційне право України: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпр. держ.

ун-т внутр. справ, 2013. 295 с.

3. Бринзанська О. Концепція свавілля у практиці Європейського суду з прав людини в контексті захисту права на свободу. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 2. С. 38-49.

4. Галаган О. І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167-172.

5. Головатий С. Верховенство права: у 3-х кн. Кн. 2. Верховенство права: від доктрини до прецеденту. Київ: Фенікс, 2006. 1286 с.

6. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.

7. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 2. С. 10-16.

8. Костенко О. М. Концепція прав людини: сучасний стан і перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 11. С. 5-11.

9. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод у світлі положень Конституції України та конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2003. Спецвипуск. С. 343-345.

10. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 152 с.

11. Оніщенко Н. М. Принцип верховенства права та верховенства закону: взаємовиключення чи взаємозумовленість? *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. № 3. 2010. С. 3-7.

12. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 27-29.

13. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. Київ: Ліра-К, 2012. 576 с.

14. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

15. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія: у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 344 с.

16. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.

17. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.

18. Савчин М. Конституційні принципи та їх інтерпретація. *Право України*. 2017. № 7. С. 30-38.

19. Сачко О. В. Концептуальна модель юридичного визначення принципу верховенства права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 166-170.

20. Ставнійчук М. Окремі проблеми новітнього конституційного процесу у світлі висновків Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія). *Право України*. 2012. № 8. С. 146-153.

21. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: моногр. Дніпро: Ліра, 2009. 405 с.

22. Тертишник В. М. Воля в інтегративній системі засад правової держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Ч. 1. С. 15-19.

23. Тертишник В. М., Сачко О. В., Кошовий О. Г. Принципи права в інтегративній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. Вип. 3. С. 66-70.

24. Тертишник В. М. Верховенство права в сфері правосуддя: алгебра процесу, или мои права – моё богатство. *Защита прав человека: научно-практическая конференция (Молдова-Болгария)*. Комрат. 2018. С. 225-232.

25. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.

26. Тодика Ю. М., Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні: моногр. Київ: Ін Юре, 2004. 368 с.

27. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., доп. Київ, 2015. 208 с.

28. Хавронюк М. І. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина. Київ: Парламент, 1999. 544 с.

29. Шемшученко Ю. С. Конституційне право України. Академічний курс: підруч. Київ: Юридична думка, 2008. 800 с.

30. Шемшученко Ю. С., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права у процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск. Ч. 1. 2017. С. 46-52.

Надійшла до редакції 21.08.2019

References

1. Alenin YU.P., Voloshyna V.K. (2014) Ponyattya ta systema pryntsyviv kryminal'noho provadzhennya [The concept and system of principles of criminal proceedings]. *Naukovi pratsi NU OYUA*, XIV, 78-89 [in Ukr.].
2. Bonyak, V.O. (2013) Konstytutsiynе pravo Ukrayiny [Constitutional Law of Ukraine]: navch. posib. Dnipropetrovs'k: Dnipro. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukr.].
3. Brynzans'ka, O. (2017) Kontseptsiya svavillya u praktytsi Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny v konteksti zakhystu prava na svobodu [The concept of arbitrariness in the practice of the European Court of Human Rights in the context of the protection of the right to liberty]. *Slovo Natsional'noyi shkoly sud-div Ukrayiny*, 2, 38-49 [in Ukr.].
4. Halahan, O.I., Pys'mennyi, D.P. (2013) Ponyattya ta systema zasad (pryntsypiv) kryminal'noho provadzhennya [The concept and system of principles (principles) of criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*, 4, 167-172 [in Ukr.].
5. Holovatyy, S. (2006) Verkhovenstvo prava [Rule of Law: in 3 volumes. Book. 2. Rule of law: from doctrine to precedent]: u 3-kh kn. Kn. 2. Verkhovenstvo prava: vid doktryny do pretседentu. Kyiv [in Ukr.].
6. Kolodiy, A.M., Oliynyk, A.YU. (2008) Prava, svobody ta obov'yazky lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini [Rights, freedoms and responsibilities of the individual and citizen in Ukraine]: pidruch. Kyiv: Pravova yednist' [in Ukr.].
7. Korniyenko, M.V., Tertyshnyk, V.M. (2017) Pryntsypy prava v rozv'yazanni yurydychnykh koliziy [Principles of law in resolving legal conflicts]. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Verkhovenstvo prava»*, 2, 10-16 [in Ukr.].
8. Kostenko, O.M. (2011) Kontseptsiya prav lyudyny: suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku [Human rights concept: current state and prospects]. *Byuletен' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny*, 11, 5-11 [in Ukr.].
9. Nalyvayko, L.R. (2003) Zakhyst prav i svobod u svitli polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny ta konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovnykh svobod [Protection of rights and freedoms in the light of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, Spetsvyppusk, 343-345 [in Ukr.].
10. Nalyvayko, L.R., Stepanenko K.V., Shcherbina YE. M. (2014) Mizhnarodnyy zakhyst prav lyudyny [International protection of human rights]: navch. posib. Dnipropetrovs'k: Dnipro. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukr.].
11. Onishchenko, N.M. (2010) Pryntsyp verkhovenstva prava ta verkhovenstva zakonu: vzayemovyklyuchennya chy vzayemozumovlenist'? [The rule of law and the rule of law: mutual exclusion or interdependence?]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal'nosti*, 3, 3-7 [in Ukr.].
12. Petryshyn, O. (2010) Verkhovenstvo prava v systemi pravovoho rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn [The Rule of Law in the System of Legal Regulation of Public Relations]. *Pravo Ukrayiny*, 3, 27-29 [in Ukr.].
13. Pohorilko, V.F., Fedorenko, V.L. (2010) Konstytutsiynе pravo Ukrayiny [Constitutional Law of Ukraine]: pidruch. Kyiv: Lira-K [in Ukr.].
14. Pohrebnyak, S.P. (2008) Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka) [Fundamental principles of law (meaningful characteristic)]: monohrafiya. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
15. Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky [The rule of law: problems of theory and practice] (2008): monohrafiya: u 2-kh kn. / za zah. red. YU.S. Shemshuchenka. Kyiv: Yuryd. dumka. Kn. 1. Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoyi systemy: problemy teorii [in Ukr.].
16. Rabinovych, P. (2013) Verkhovenstvo prava: doktrynal'ni interpretatsiyi v Ukrayini [The Rule of Law: Doctrinal Interpretations in Ukraine]. *Pravo Ukrayiny*, 9, 162-175 [in Ukr.].
17. Rabinovych, P.M., Khavronyuk, M.I. (2004) Prava lyudyny i hromadyanyna [Human and citizen rights]: navch. posib. Kyiv: Atika [in Ukr.].
18. Savchyn, M. (2017) Konstytutsiyni pryntsypy ta yikh interpretatsiya [Constitutional principles and their interpretation]. *Pravo Ukrayiny*, 7, 30-38 [in Ukr.].
19. Sachko, O.V. (2018) Kontseptual'na model' yurydychnoho vyznachennya pryntsypu verkhovenstva prava [A conceptual model of the legal definition of the rule of law]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*, 6, 166-170 [in Ukr.].
20. Stavniychuk, M. (2012) Okremi problemy novit'noho konstytutsiynoho protsesu u svitli vysnovkiv Yevropeys'koyi komisiyi «Za demokratiyu cherez pravo» (Venetsians'ka komisiya) [Some problems of the newest constitutional process in the light of the conclusions of the European Commission "For Democracy through Law" (Venice Commission)]. *Pravo Ukrayiny*, 8, 146-153 [in Ukr.].
21. Tertyshnyk, V.M. (2009) Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya vstanovlennya istyny v kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [Rule of law and the establishment of truth in the criminal process of Ukraine]: monohr. Dnipro: Lira [in Ukr.].
22. Tertyshnyk, V.M. (2019) Volya v intehratyvniy systemi zasad pravovoyi derzhavy [Will in the integrative system of the rule of law]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*, 1, 15-19 [in Ukr.].

23. Tertyshnyk V.M., Sachko O.V., Koshovyy O.H. (2018) Pryntsy py prava v intehtyvatyvnyi doktryni vdoskonalennya kryminal'noho zakonodavstva [Principles of law in the integrative doctrine of improvement of criminal law]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*, 3, 66-70 [in Ukr.].

24. Tertyshnyk V.M. (2018) Verkhovenstvo prava v sfere pravosudiya: algebra protsessu, ili moi prava – moë bogatstvo. Zashchita prav cheloveka: nauchno-prakticheskaya konferentsiya (Moldova-Bolgariya) [The rule of law in the field of justice: the algebra of the process, or my rights - my wealth. Human rights protection: a scientific-practical conference (Moldova-Bulgaria)]. *Komrat*, 225-232 [in Russ.].

25. Tlumachnyy terminolohichnyy slovnyk z konstytutsiynoho prava (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) (2016) [Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional Law] / kol. avt.; za zah. red. L.R. Nalyvayko. Kyiv: Khay-Tek Pres [in Ukr.].

26. Todyka YU.M., Todyka O.YU. (2004) Konstytutsiyno-pravovyy status lyudyny i hromadyanyna v Ukraini [The constitutional and legal status of a person and a citizen in Ukraine]: monohr. Kyiv: In Yure [in Ukr.].

27. Fuley T.I. (2015) Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny pry zdiysnenni pravosuddya [Application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice: a scientific and methodological guide for judges]: naukovo-metodychnyy posibnyk dlya suddiv. 2-he vyd. vypr., dop. Kyiv [in Ukr.].

28. Khavronyuk, M.I. (1999) Komentar zakonodavstva Ukrainy pro prava ta svobody lyudyny i hromadyanyna [Constitutional Law of Ukraine. Academic course]. Kyiv: Parlament [in Ukr.].

29. Shemshuchenko, YU.S. (2008) Konstytutsiynе pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs [Constitutional Law of Ukraine. Academic course]: pidruch. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukr.].

30. Shemshuchenko YU.S., Tertyshnyk V.M. (2017) Doktrynal'ni problemy zabezpechennya verkhovenstva prava u protsesi konstytutsiynoyi y sudovo-pravovoyi reformy v Ukraini [The doctrinal problems of securing the rule of law in the process of constitutional and judicial reform in Ukraine]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*. Spetsvypusk. CH. 1, 46-52 [in Ukr.].

SUMMARY

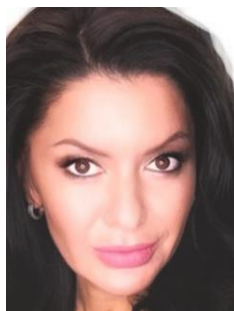
Tertyshnyk V.M. Integrative model of the principles of the rule of law and its implementation in the development of the doctrine and procedural forms of competitive criminal justice. The article describes the features of integrative principles of the rule of law, is defined by its place in the system of values and the principles of law generally and criminal procedural law in particular. Conceptual model is served a legal definition of the principles of the rule of law and its constituent elements. The author has analysed the question of the application of the principles of the rule of law to overcome the competition regulations, the solution of the problem of legal Fiction, hat and conflicts, ensure the quality and harmonization of legislation, strengthening guarantees of the protection of human rights and freedoms, the development of doctrine, procedural forms and individual institutes of the criminal process.

The Constitution and the CPC of Ukraine should more clearly state the concept and content of the rule of law, taking into account its constituent elements such as legality, legal certainty, respect for human rights, prohibition of state arbitrariness, non-discrimination and equality before the law, effective access to justice, proportionality, guarantees of their observance. Through the prism of these provisions, individual institutions of criminal procedure law should be improved. Each procedural action should be regulated in detail, taking into account the peculiarities of its object and method, with observance of the principle of the rule of law and its constituent elements, proceeding from the fact that any restrictions on human rights and freedoms can be exercised only when absolutely necessary. In Ukraine, it is advisable to set up a National Court of Human Rights, which would have jurisdiction to hear human claims against the public authorities of Ukraine and their officials.

Prospects for further study of the problem are seen in the development of a doctrinal model of the principles of criminal procedure law, and in the future - a new Criminal Procedure Code of Ukraine, whose prescriptions would be doctrinal, would correspond to the strategy of building a rule of law, would balance private and public interests, harmonized national legislation and international standards for the rule of law in the country.

Keywords: *principles of law, rule of law, procedural, legal certainty, proportionality, legitimacy.*

УДК 343.98
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-194-198

Чаплинська Ю. А. ©
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Висвітлено деякі аспекти розслідування злочинів. Розглянуто зміст та структуру криміналістичної характеристики для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення. Визначено, що сутність та структура досліджуваної наукової категорії є важливою складовою методики розслідування. Зазначено, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на матеріалах судово-слідчої практики криміналістично значима інформаційна система окремої категорії суспільно небезпечних діянь, яка сприяє їх швидкому розслідуванню шляхом побудови слідчих версій та проведення слідчих (розшукових) дій та інших розшукових заходів. Даний елемент є необхідним для надання найбільш ефективних методичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень для працівників правоохоронних органів.

Проведено аналіз позицій різних вчених-криміналістів з приводу кількісного та якісного наповнення структури означеної наукової категорії. З огляду на це, у структурі криміналістичної характеристики злочинів було виділено такі елементи: спосіб вчинення злочину, обстановка злочину, «слідова картина» злочину, особа потерпілого та особа злочинця. Зазначені елементи були визначені з огляду на їх значення у практичній діяльності працівників поліції у кримінальних провадженнях будь-якої категорії.

Ключові слова: криміналістична характеристика, слідчі (розшукові) дії, тактика, організація, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Важливою складовою методики розслідування окремого кримінального правопорушення є криміналістична характеристика злочинів. Даний елемент є необхідним для надання найбільш ефективних методичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень для працівників правоохоронних органів. Загалом її значення полягає у наданні певної інформаційної моделі, за допомогою якої можливо висунути певні версії та спланувати розслідування. Зокрема, на початковому етапі розслідування важливим моментом є визначення можливих місць знаходження інформації, та й взагалі розуміння характеру відомостей про це правопорушення. У зв'язку з цим питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів потребує детального дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням сутності та структури криміналістичної характеристики займалися такі відомі вчені: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, Л. Г. Відонов, І. О. Возгрін, І. Ф. Герасимов, В. Ф. Єрмолович, О. Н. Колесніченко, В. О. Образцов, І. Ф. Пантелєєв, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, Л. О. Сергєєв, Р. Л. Степанюк, В. Г. Танасевич, М. П. Яблоков та інші.

Метою даної статті є дослідження сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів.

Виклад основного матеріалу. Протягом не одного десятиліття вчені-криміналісти досліджували окремі аспекти криміналістичної характеристики злочинів. Тому зрозуміло, що наукових джерел з окремими її питаннями достатня кількість. Починаючи розгляд сутності досліджуваної категорії, зазначимо, що М. П. Яблоков розглядав криміналістичну характеристику як динамічну систему відповідних взаємозалежних загальних та індивідуальних ознак злочину, які найяскравіше проявляються у способі та механізмі злочинного діяння, обстановці його вчинення й в окремих рисах особистості –

його суб'єкта, дані якої мають важливе значення для розробки методів розслідування [1, с. 68]. У свою чергу, В. В. Лисенко щодо її значення вказував таке: «...вона має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного, можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. Такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому» [2, с. 234].

А вже Є. В. Пряхін формулював, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки і види, групи або конкретні злочини, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину [3, с. 255].

Цікавою є думка Р. Л. Степанюка, який наголошує на тому, що «...включати до її визначення як обов'язкової ознаки наявність статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами недоцільно, оскільки це суттєво звужує поняття, дозволяє ставити під сумнів можливість розроблення криміналістичних характеристик, а значить, і існування цієї наукової категорії в понятійному апараті криміналістичної науки» [4, с. 178].

Зі свого боку, В. К. Весельський розкривав визначення цієї категорії як засновану на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізацію процесу розслідування злочинів [5, с. 88]. У той же час І. Ф. Герасимов вказував на те, що криміналістична характеристика злочину відіграє не тільки інформаційну роль, але й слугує фактичною базою для вирішення питань, що розглядаються в інших структурних елементах, зокрема: 1) відомості про способи вчинення злочинів надають можливість класифікації їх з методичною метою та розробки окремих методик розслідування, або диференціювати методичні положення в рамках загальної методики; 2) висунення версій та планування розслідування; 3) тактики окремих слідчих дій» [6, с. 8–10].

Підводячи підсумок, зазначимо, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на матеріалах судово-слідчої практики криміналістично значуща інформаційна система окремої категорії суспільно небезпечних діянь, яка сприяє їх швидкому розслідуванню шляхом побудови слідчих версій та проведення слідчих (розшукових) дій та інших розшукових заходів.

Використання даної категорії є найбільш важливим на початковому етапі розслідування злочинів, коли здебільшого існує дефіцит вихідної інформації. Адже за допомогою стійких кореляційних зв'язків між її окремими елементами вона дозволяє глибше аналізувати наявні слідчі та оперативні дані, висувати обґрунтовані версії, будувати інформаційні моделі щодо події злочину, ймовірних злочинців та інших невстановлених обставин. Тобто основне значення досліджуваної наукової категорії полягає у практичному застосуванні окремих її положень. Зокрема, В. В. Радаєв наголошував, що основними напрямками її використання будуть такі:

- виявлення злочинів, висунення версій про злочинний характер тієї чи іншої події;
- висунення версії про особу злочинця;
- висунення версії про вчинення злочину групою осіб;
- використання відомостей про типові місця приховування та реалізації викраденого для розшуку предметів посягання;
- застосування даних про механізм слідоутворення для правильного визначення кола можливих джерел інформації про злочин, більш цілеспрямованої роботи з їх виявлення для виявлення матеріальних слідів злочину в ході огляду [7, с. 17–19].

В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко щодо наповнення елементами криміналістичної характеристики зазначали, що до неї входять:

- предмет безпосереднього злочинного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження);
- спосіб вчинення злочинів в його широкому розумінні (обставини приготування, вчинення і приховування злочину, образ дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети);
- типова «слідова картина» злочину в її широкій інтерпретації (сукупність джерел

матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину);

– особа злочинця (опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображуються у матеріальному середовищі);

– особа потерпілого (для окремих видів чи груп злочинів: демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимності тощо) [8, с. 253].

У свою чергу, М. В. Салтевський зводить її до чотирьох основних елементів: предмета безпосереднього замаху; способу учинення злочину в його широкому розумінні; типової обстановки – «слідової картини» в її широкій інтерпретації; особи злочинця» [9, с. 419].

А вже М. О. Селіванов виділяє розширений перелік елементів криміналістичної характеристики, систематизувавши їх на чотири групи:

– об'єкт злочинного посягання (в т.ч. особа потерпілого);

– обставини злочину (місце, час, спосіб вчинення);

– його наслідки (зміни в об'єкті злочинного посягання та оточуючої обстановки, в т.ч. сліди злочинця);

– об'єктивна сторона та особа злочинця [10, с. 56].

Зі свого боку, О. Р. Россинська визначила такі елементи цієї наукової категорії:

– характеристика типових способів учинення та приховування злочинів даного виду та інших обставин злочину;

– відомості про коло осіб, серед яких треба шукати злочинця; характеристика типового потерпілого;

– опис типових обставин, що сприяли або перешкождали таким злочинам [11, с. 242].

В. Ю. Шепітько, додавши до цього переліку особистість потерпілого та розділивши обстановку злочину на складові, серед елементів криміналістичної характеристики виділяє такі:

– спосіб злочину;

– місце й обстановка;

– час учинення злочину;

– знаряддя та засоби вчинення злочину;

– предмет злочинного посягання;

– особистість потерпілого (жертви);

– особистість злочинця;

– типові сліди злочину [12, с. 318].

О. О. Ексархопуло до неї відносить таке:

– спосіб вчинення злочину;

– спосіб приховування злочину;

– механізм злочину;

– обстановка вчинення злочину;

– знаряддя злочину;

– характерні для даного способу сліди;

– особа злочинця; особа потерпілого;

– мотиви поведінки злочинця та жертви [13, с. 271].

В. Ф. Єрмолович визначив узагальнену структуру криміналістичної характеристики злочинів, включивши до неї понад 20 елементів. Зокрема, він виділив в ній такі елементи: зв'язок злочину з адміністративними правопорушеннями, а також порушеннями фінансової, технологічної, трудової та іншої дисципліни; криміналістична структура злочину; способи ухилення від кримінальної відповідальності й покарання обвинуваченого за вчинене; діяльність осіб, що об'єктивно сприяла настанню злочинного результату або ухиленню суб'єкта від кримінальної відповідальності тощо [14, с. 238].

Цікавою є позиція Н. С. Карпова, який установив такі елементи криміналістичної характеристики:

– спосіб вчинення злочину;

– місце і обстановка;

– час вчинення злочину;

– знаряддя і засоби;

– предмет посягання;

- потерпіла особа;
- особа злочинця;
- сліди злочину (у широкому значенні)» [15, с. 268–269].

Зі свого боку, В. Г. Танасевич та В. О. Образцов у структурі криміналістичної характеристики окремого виду злочину виділили такі шість елементів:

- спосіб вчинення злочину;
- обстановка вчинення злочину;
- безпосередній об'єкт злочинного посягання;
- умови охорони його від злочинних посягань;
- обставини підготовки до вчинення злочину та приховування слідів, а також характеристика осіб, що його вчинили;
- особа злочинця, його поведінка до і після вчинення злочину [16, с. 97].

Висновки. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що сутність та структура досліджуваної наукової категорії є важливою складовою методики розслідування. Криміналістична характеристика злочинів – це заснована на матеріалах судово-слідчої практики криміналістично значима інформаційна система окремої категорії суспільно небезпечних діянь, яка сприяє їх швидкому розслідуванню шляхом побудови слідчих версій та проведення слідчих (розшукових) дій та інших розшукових заходів. У структурі криміналістичної характеристики злочинів нами виділено такі елементи: спосіб вчинення злочину, обстановка злочину, «слідова картина» злочину, особа потерпілого та особа злочинця. Зазначені елементи були визначені з огляду на їх значення у практичній діяльності працівників поліції в кримінальних провадженнях будь-якої категорії.

Бібліографічні посилання

1. Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования пре ступлений. *Советское государство и право*. 1976. № 2. С. 68.
2. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика): монографія. Київ: Логос, 2004. 324 с.
3. Криміналістика : навчальний посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
4. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
5. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 86–88.
6. Герасимов И. Ф. Криміналістические характеристики преступлений в структуре частных методик. *Криміналістическая характеристика в методике расследования преступлений*. Свердловск: УрГУ, 1978. С. 8–10.
7. Радаев В. В. Криміналістическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекція. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. 24 с.
8. Кузьмічов В. С. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
9. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
10. Селиванов Н. А. Криміналістическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования. *Соц. законность*. 1977. № 2. С. 56–57.
11. Россинская Е. Р. Криміналістика. Во-просы и ответы: учеб. пособие для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 351 с.
12. Шепитько В. Ю. Криміналістика: курс лекцій. Харьков: Одиссей, 2005. 368 с.
13. Эскархопуло А. А. Криміналістика в схемах и иллюстрациях: учебное пособие. СПб: Юрид. центр Пресс, 2002. 450 с.
14. Ермолович В.Ф. Криміналістическая характеристика преступлений. Минск, 2001. С. 238–240.
15. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 268–273.
16. Танасевич В. Г., Образцов В.А. О криміналістической характеристике пре ступлений. *ВИ по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности*. Москва, 1976. Вып. 25. С. 94–104.

Надійшла до редакції 10.09.2019

References

1. Yablokov, N.P. (19976) Sovershenstvovaniye metodicheskikh osnov rassledovaniya prestupleniy [Improvement of methodological bases of crime investigation]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 2, 68 [in Russ.].
2. Lysenko, V.V. (2004) Kryminalistychne zabezpechennya diyal'nosti podatkovoyi militsiyi (Teoriya ta praktyka) [Forensic Support of Tax Police Activities (Theory and Practice)]: monohrafiya. Kyuyiv: Lohos [in Ukr.].

3. Kryminalistyka [Forensics] (2010): navchal'nyy posibnyk / za zah. red. YE.V. Pryakhina. L'viv: L'vDUVS [in Ukr.].
4. Stepanyuk, R.L. (2013) Problemy formuvannya kryminalistychnoyi kharakterystyky okremykh vydiv i hrup zlochyniv [Problems of formation of forensic characteristics of certain types and groups of crimes]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*, 5, 173–180 [in Ukr.].
5. Vesel's'kyi, V.K. (2001) Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv [Forensic characteristics of crimes. Law of Ukraine]. *Pravo Ukrayiny*, 5, 86–88 [in Ukr.].
6. Gerasimov, I.F. (1978) Kryiminalisticheskiye kharakteristiki prestupleniy v strukture chastnykh metodik [Forensic characteristics of crimes in the structure of private methods. Forensic characteristics in crime investigation methodology]. *Kriminalisticheskaya kharakteristika v metodike rassledovaniya prestupleniy*. Sverdlovsk: UrGU, 8–10 [in Russ.].
7. Radaev, V.V. (1987) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy i yeyo ispol'zovaniye v sledstvennoy praktike [Forensic characteristics of crimes and their use in investigative practice]: lektsyya. Volgograd: VSSH MVD SSSR [in Russ.].
8. Kuz'michov, V.S. (2001) Kryminalistyka [Forensics]: navch. posib. / za zah. red. V.H. Honcharenka ta YE M. Moisyeyeva. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
9. Saltevs'kyi, M.V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) [Forensics (in the modern presentation)]: pidruchnyk. Kyiv: Kondor [in Ukr.].
10. Selivanov, N.A. (1977) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy i sledstvennyye situatsiyi v metodike rassledovaniya [Forensic characteristics of crimes and investigative situations in the methodology of investigation]. *Sots. zakonnost'*, 2, S. 56–57 [in Russ.].
11. Rossinskaya, E.R. (2000) Kriminalistika. Voprosy i otvety [The Russian ER Forensics. Questions and answers: textbook. manual for universities]: ucheb. posobiye dlya vuzov. Moskva: YUNITI-DANA [in Russ.].
12. Shepyt'ko, V.YU. (2005) Kryminalistyka: kurs lektsiy [Forensics: a lecture course]. Khar'kov: Odyssey [in Ukr.].
13. Éskarkhopulo, A.A. (2002) Kriminalistika v skhemakh i illyustratsiyakh [Forensics in diagrams and illustrations: a textbook]: uchebnoe posobyie. SPb: Yurid. tsentr Press [in Russ.].
14. Ermolovych, V.F. (2001) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy [Forensic characteristics of crimes]. Minsk, 238–240 [in Russ.].
15. Karpov, N.S. (2005) Kryminalistychna kharakterystyka torhivli lyud'my [Forensic characteristics of human trafficking. University research notes]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*, 3 (15), 268–273 [in Ukr.].
16. Tanasevich, V.H., Obraztsov, V.A. (1976) O kriminalistycheskoy kharakteristike prestupleniy [On the forensic characteristics of crimes. VI for the study of the causes and the development of crime prevention measures]. *VI po izucheniyu prichin i razrabotke mer preduprezhdeniya prestupnosti*. Moskva, 25, 94–104 [in Russ.].

SUMMARY

Chaplynska Yu. A. The issue of essence and structure of forensic description of crimes. An important component of the methodology for investigating a particular criminal offense is the forensic description of crimes. This element is necessary to provide the most effective methodological guidelines for the investigation of criminal offenses for law enforcement officials. In general, its value is to provide a specific information model that can be used to promote certain versions and plan investigations.

The scientific article deals with some aspects of crime investigation. The content and structure of the forensic characteristic for faster investigation of a criminal offense are considered. It is determined that the nature and structure of the scientific category under study is an important component of the investigation methodology. The author points out that the forensic characterization of crimes is based on the materials of the forensic investigative practice of a criminally significant information system of a separate category of socially dangerous acts, which facilitates their rapid investigation by constructing investigative versions and conducting investigative (search) actions and other investigative measures. This element is necessary to provide the most effective methodological guidelines for the investigation of criminal offenses for law enforcement officials.

The analysis of the positions of different forensic scientists regarding the quantitative and qualitative filling of the structure of the specified scientific category. In view of this, the following elements were distinguished in the structure of the forensic characteristics of crimes: the mode of committing the crime, the situation of the crime, the “trace picture” of the crime, the identity of the victim and the identity of the offender. These elements have been identified in view of their importance in the practical activity of police officers in criminal proceedings of any category.

Keywords: forensic characteristics, investigative (search) actions, tactics, organization, pre-trial investigation.

УДК 343.71

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-199-203

Волошина М. О. ©
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНОГО ПОШУКУ ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено проблематику особливостей організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України. Проаналізовано нормативну базу, емпіричний матеріал та особистий досвід автора. Визначення кожної із перелічених особливостей організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України обґрунтовано конкретними прикладами практичної направленості.

Ключові слова: оперативний пошук, первинна оперативно-розшукова інформація, підрозділи Національної поліції України.

Постановка проблеми. З метою отримання первинної оперативно-розшукової інформації про осіб, об'єкти та дії, що представляють оперативний інтерес, оперативні працівники Національної поліції України здійснюють гласну та негласну діяльність. Водночас практика свідчить, що більш дієвим є здійснення саме негласних заходів та дій у вигляді оперативно-розшукових заходів, оперативного пошуку та використання допомоги осіб, що негласно співпрацюють з поліцією. Разом з цим саме первісною стадією будь-якого процесу виявлення чого-небудь (кого-небудь) є пошук, що як елемент будь-якої пізнавальної діяльності має свою особливу правову природу, при цьому зміст пошуку складають знання суб'єктами ознак, притаманних об'єктам, що виявляються. Тому оперативний пошук застосовується для виявлення і запобігання злочинам за принципом «від злочинця до злочину». Однак практичні працівники визначають, що організація та проведення оперативного пошуку має свої особливості. Враховуючи вказане вважаємо доцільним висвітлити окреслену проблематику.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації розглядалися у працях Л. І. Аркуші, А. В. Баб'яка, Д. В. Бойчука, Е. О. Дідоренка, В. П. Захарова, М. І. Камлика, І. П. Козаченка, О. І. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Ортинського, М. М. Перепелиці, М. А. Погорельського, В. Д. Пчолкіна, М. В. Стацака, А. О. Шелехова, В. В. Шендрика та ін. Проте, як доцільно зазначає М. В. Стацак у своїй докторській дисертації на тему «Оперативно-розшукові форми протидії злочинності», ще в радянський період сформувалася думка про те, що оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації є однією із форм оперативно-розшукової діяльності, а спільною рисою усіх існуючих дефініцій поняття «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації», які сформулювали радянські вчені та практики, є їхні завдання – виявлення і накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі первинні дані [1]. До цього часу в теорії оперативно-розшукової діяльності існують декілька різнопланових думок щодо визначення змісту дефініції «оперативний пошук», його місця перебування в системі різних оперативно-розшукових процесів та, зрозуміло, існує доцільність визначення особливостей організації оперативного пошуку.

© Волошина М.О.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9416-6885>
voloshka0033@gmail.com

Зважаючи на окреслене вище, **мета** статті полягає у висвітленні особливостей організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України. Реалізація зазначеної мети зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань. По-перше, визначити, сучасні найбільш ефективні шляхи організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України, а, по-друге, висвітлити особливості такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Взагалі в теорії оперативно-розшукової діяльності існують декілька різнопланових думок щодо визначення змісту дефініції «оперативний пошук» та його місця у системі різних оперативно-розшукових процесів.

Наприклад, перша група вчених виходить із того, що оперативний пошук ототожнюється із пошуковою діяльністю. Вказане пов'язано з тим, що більшість вчених у сфері оперативно-розшукової діяльності доволі широко визначає саме зміст дефініції «пошукова робота».

У той же час слід зазначити, що доволі детально дефініція «пошукова робота» або «оперативний пошук злочинів» була розглянута в наукових працях з висвітлення різних аспектів діяльності таких суб'єктів ОРД, як підрозділи по протидії злочинам у сфері економіки, або колишні підрозділи ДСБЕЗ, де автори ототожнюють поняття пошукової роботи та оперативного пошуку, а можливими шляхами здійснення оперативного пошуку визначають оперативно-розшукові заходи та заходи оперативного пошуку. Однак, на нашу думку, вказане є не досить вірним, оскільки здійснення оперативно-розшукових заходів все ж таки має на меті фіксацію конкретних дій особи, направлених на підготовку чи вчинення злочину, а оперативний пошук – встановлення відомостей, при цьому не обов'язково з можливістю їх фіксації.

У той же час, мабуть, найбільшою за чисельністю є третя група фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, які надають визначення «оперативного пошуку» виходячи із того, що він є однією із оперативно-тактичних форм ОРД, а його сутність безпосередньо полягає у проведенні комплексу цілеспрямованих заходів з виявлення, перевірки й нагромадження відомостей, що містять нові (раніше не відомі органам поліції) специфічні знання, які мають значення під час виконання завдань протидії злочинності.

Водночас, з точки зору законодавства, оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України не передбачений прямо чинним законодавством України, однак, аналізуючи більшість способів отримання первинної оперативно-розшукової інформації, можна говорити про те, що він є синтезом певних дій оперативного працівника, передбачених як права оперативних підрозділів у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2]. Аналіз практики свідчить, що оперативний пошук у теорії оперативно-розшукової діяльності здебільшого приймають розглядати як сукупність або комплекс певних дій оперативного працівника, направлених на отримання інформації, що представляє інтерес.

Разом з цим практика свідчить, що під час організації оперативного пошуку існують певні особливості.

Зокрема першою особливістю організації є залежність об'єкта оперативного впливу та виду оперативної інформації, що планується отримати, про:

- осіб, що готуються або вчиняють злочинну діяльність, або осіб, що можуть мати інформацію про злочин;
- обставини підготовки та вчинення злочину;
- майно, що потрапило або потрапить до незаконного обігу;
- обставини, що сприяють вчиненню злочину, а також предмети, об'єкти або речі, що можуть становити значення для оперативно-розшукової діяльності або кримінального провадження.

Так, розглядаючи вказану особливість можна дійти висновку, що, наприклад, найбільш ефективним проведенням оперативного пошуку осіб, які готуються або вчиняють злочинну діяльність, або осіб, які можуть мати інформацію про злочин, є у випадку його здійснення шляхом відпрацювання території обслуговування або тієї, що безпосередньо прилягає до місця мешкання осіб, що становлять інтерес та проведення конкретних заходів оперативного пошуку серед мешканців такої території. Респонденти визначають, що саме вказаний вид оперативного пошуку є одним із найбільш складних та затягнутим за часовим критерієм, а також вимагає залучення додаткових сил та засобів ОРД. Як специфічним завданням даного виду оперативного пошуку є доцільність приді-

лення окремої уваги відпрацюванню місць масового скупчення населення взагалі (гуртожитки, кафе та нічні клуби, ігрові салони та ін.) та зокрема тих осіб, які ведуть аморальний спосіб життя.

Водночас аналіз практики протидії злочинності дозволяє стверджувати, що ефективною є організація оперативного пошуку на вокзалах, в портах, місцях масового відпочинку, на підприємствах громадського харчування, які торгують спиртними напоями, базарах і ринках, а також у парках, скверах, на дискотеках, міських пляжах, місцях проведення масових, культурних чи спортивних заходів.

Особливість здійснення оперативного пошуку в таких місцях обумовлюється доцільністю залучення не тільки осіб, що негласно співпрацюють з органами поліції, а й безпосереднього вивчення специфіки таких місць оперативними працівниками, відвідувачами, встановлення рівня та ступеня зв'язку між собою, фіксації осіб, що раніше не потрапляли до поля зору поліції, тощо.

Що стосується організації оперативного пошуку про обставини підготовки та вчинення злочину, то особливістю є те, що доцільним є здійснення вказаних заходів шляхом відпрацювання різних верств населення, які можуть мати інформацію про ті чи інші події, із залученням конфідентів та використанням спеціальних тактичних прийомів психології оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, доречним є відпрацювання таких верств населення:

- раніше засуджені;
- особи, що потрапляли до поля зору правоохоронних органів у зв'язку із зв'язками із кримінальним елементом;
- особи, що ведуть аморальний спосіб життя;
- особи, що не мають постійного джерела доходів;
- працівники банківських, фінансових та комерційно-залогових установ та організацій;
- особи, що працюють у сфері перевезень (водії таксі), охоронних послуг (працівники служб охорони), надання послуг ремонту різних предметів та речей тощо.

На підтвердження вказаного можна навести думку авторського колективу (М. В. Стащак, К. В. Шахова, В. В. Шендрик та ін.) монографії «Оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир», які зробили слушний висновок про те, що для систематичного отримання первинної оперативно-розшукової інформації щодо підготовки і вчинення квартирних крадіжок організованими групами, становлять інтерес такі категорії населення:

- 1) особи, які звільнилися з місць позбавлення волі (відбували покарання за вчинення квартирних або кишенькових крадіжок, а також мали досвід купівлі викраденого майна та/або брали участь в організованих злочинних групах);
- 2) учасники організованих груп і злочинних організацій квартирних злодіїв; особи, які перебувають на обліку ОВС;
- 3) жінки, які мають зв'язки в антигромадському середовищі;
- 4) карточні шулери;
- 5) особи з квартирними можливостями;
- 6) обслуговуючий персонал сфери послуг;
- 7) особи, які володіють первинною оперативно-розшуковою інформацією про етнічні злочинні угруповання [3, с. 74].

Стосовно ж особливостей організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації щодо майна, що потрапило або потрапить до незаконного обігу, то вони зумовлені специфічністю безпосередньо місць здійснення вказаного заходу.

Так, наприклад, окремі вчені зазначають за доцільне здійснення оперативного пошуку на об'єктах концентрації пасажирів залізничного, повітряного, водного і морського, автомобільного транспорту. Необхідність ведення пошуку на даних об'єктах обумовлюється рядом факторів. Перш за все, обстановка на транспортних об'єктах (велика концентрація людей і постійний їх рух, психологічний стан пасажирів) створює сприятливі умови для вчинення злочинів певного роду (крадіжок з використанням довірчих відносин, крадіжок з камер зберігання і залів очікування та шахрайства, а також актів тероризму).

Цілодобове функціонування більшості об'єктів такого роду дозволяє особам, які представляють оперативний інтерес, користуватися комунальними послугами та влаштовуватися на нічліг.

Організація оперативного пошуку на великих вокзалах вимагає придбання конфідентів з числа працівників транспорту, підприємств громадського харчування, зайнятих на самих об'єктах або на підступах до них.

При організації оперативного пошуку на об'єктах транспорту важливо забезпечити взаємодію всіх підрозділів поліції. При цьому слід враховувати необхідність взаємного обміну інформацією, координації зусиль щодо використання агентури, проведення спільних операцій по виявленню незаконних емігрантів-іноземців, бродяг і інших осіб, які мають оперативний інтерес [4].

Водночас слід додати, що доцільним є здійснення оперативного пошуку в місцях відстою таксистів, на стихійних ринках, місцях торгівлі електротоварами, а останнім часом на Інтернет-сайтах та торговельних майданчиках.

До того ж часто місцями збуту є ломбарди, різні комерційні та фінансові установи. Тому під час проведення оперативного пошуку в таких місцях доречним є залучення допомоги негласних позаштатних працівників або осіб, що конфіденційно співпрацюють з органами поліції, а у випадку виявлення речей або предметів, що можуть бути в незаконному обігу, слід їх перевірити за обліками викраденого майна.

Варто враховувати, що останнім часом злочинці ціленаправлено здійснюють контрзаходи, у зв'язку з цим перед працівниками оперативних підрозділів існує доцільність проведення оперативного пошуку не тільки безпосередньо майна, що потрапило до незаконного обігу, а й майна, що при сукупності певних обставин може потрапити до незаконного обігу.

Окремо слід зазначити, що ще однією особливістю організації проведення оперативного пошуку є доцільність завчасного розроблення плану та здійснення організаційних заходів, направлених на централізований збір і накопичення інформації по кожному об'єкту, при цьому врахування ірраціональності залучення тих чи інших сил поліції з метою недопущення дублювання в роботі.

Висновок. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що під час організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України існують особливості, що зокрема виражаються в такому:

- 1) залежність об'єкта оперативного впливу та виду оперативної інформації, що планується отримати;
- 2) доцільність оперативного пошуку в місцях збуту чи придбання майна, що представляє оперативний інтерес, обумовлюється доцільністю залучення не тільки осіб, що негласно співпрацюють з органами поліції, а й безпосереднього вивчення специфіки таких місць оперативними працівниками, відвідувачами, встановлення рівня та ступеня зв'язку між особами, фіксації осіб, що раніше не потрапляли до поля зору поліції тощо;
- 3) підвищення результативності оперативного пошуку шляхом відпрацювання різних верств населення, які можуть мати інформацію про ті чи інші події із залученням конфідентів та використанням спеціальних тактичних прийомів психології оперативно-розшукової діяльності;
- 4) доцільність завчасного розроблення плану та здійснення організаційних заходів, направлених на централізований збір і накопичення інформації по кожному об'єкту оперативного пошуку, при цьому із врахування ірраціональності залучення тих чи інших сил поліції з метою недопущення дублювання в роботі.

Бібліографічні посилання

1. Стащак М.В. Оперативно-розшукові форми протидії злочинності: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 355 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 05.04.2019).
3. Оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир: монографія / О.О. Ганжа, О.О. Деревягін, М.В. Стащак, К.В. Шахова, В.В. Шендрік; за заг. ред. В.В. Шендріка. Харків: Діса плюс, 2016. 169 с.
4. Горяйнов К.К., Овчинский В.С., Синилов Г.К. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник. 2006. URL: <https://uchebnik.online/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/napravleniya-operativno-poiska-60275.html> (дата звернення: 05.04.2019).

Надійшла до редакції 30.05.2019

References

1. Stashchak, M.V. (2017) Operatyvno-rozshukovi formy protydyi zlochynnosti [Operational-investigative forms of counteraction to crime]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv [in Ukr.].
2. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activity: Law of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 № 2135-XI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (data zvernennya: 05.04.2019) [in Ukr.].
3. Operatyvno-rozshukova protydiya diyal'nosti orhanizovanykh hrup, yaki hotuyut' vchynennya kradizhok iz kvartyr (2016) [Operational-search counteraction of the activity of organized groups preparing theft from apartments]: monohrafiya / O.O. Hanzha, O.O. Derevyahin, M.V. Stashchak, K.V. Shakhova, V.V. Shendryk; za zah. red. V.V. Shendryka. Kharkiv: Disa plyus [in Ukr.].
4. Goryainov, K.K., Ovchinskiy, B.C., Sinilov H.K. (2006) Teoriya operativno-rozysknoy deyatel'nosti: uchebnik [The theory of operational research activity: a textbook]. URL: <https://uchebnik.online/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/napravleniya-operativnogo-poiska-60275.html> (data zvernennya: 05.04.2019) [in Russ.].

SUMMARY

Voloshina M.O. Separate features of organization of operative search of primary operational-search information by units of the National Police of Ukraine. The author's article is devoted to the coverage of the peculiarities of the organization of operative search of the primary operational-search information by the units of the National Police of Ukraine. To achieve this goal, the normative base, empirical material and personal experience of the author are analyzed. The definition of each of the above listed peculiarities of the organization of operative search of the primary operational intelligence information by the units of the National Police of Ukraine is substantiated by concrete examples of practical orientation, in particular, which include:

- the dependence of the object of operational influence and the type of operational information is planned to be obtained;
- expediency of the operative search in places of sale or purchase of the property of operational interest is conditioned by the expediency of attracting not only persons who secretly cooperate with the police, but also the direct implementation of the study of the specifics of such places by operational officers, visitors, the establishment of the level and degree of communication between the fixation of persons who had not previously fallen into the police field of view, etc .;
- increasing the effectiveness of operational search by working out different groups of people who can have information about certain events involving the confidentiality and the use of special tactical methods of psychology of operational and investigative activities;
- the expediency of an early development of a plan and the implementation of organizational measures aimed at centralized collection and accumulation of information for each object of operational search, while taking into account the irrationality of attracting certain police forces in order to avoid duplication in work.

Keywords: *operational search, primary search and operational information, units of the National Police of Ukraine.*

УДК 343.326
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-204-211

Кир'ят'єв О.О.[©]
кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Проаналізовано досвід деяких країн зарубіжжя у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів; надано пропозиції щодо його гармонізації із вітчизняним правотворенням та правозастосуванням, зокрема щодо криміналізації погрози звільненням.

Ключові слова: право, обов'язки, відповідальність, злочин, покарання, повага, працівники правоохоронних органів, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Метою статті є вивчення досвіду країн дальнього зарубіжжя у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів з тим, щоби надати пропозиції щодо його гармонізації із вітчизняним правотворенням та правозастосуванням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Методологічним підґрунтям для досягнення проголошеної мети є наукові праці українських вчених: П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, В. О. Глушкова, В. К. Гришука, Н. О. Гуторової, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, О. О. Дудорова, О. О. Житного, В. П. Ємельянова, В. М. Карчевського, В. В. Кузнецова, В. М. Куца, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, Є. О. Письменського, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, В. І. Тютюгіна, Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського, Г. В. Чеботарьової, В. В. Шаблістого, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та багатьох інших. Разом з тим з кінця 2013 року країна живе в інших соціально-економічних та політичних умовах – на сьогодні існує глобальна криза довіри до представників влади. На передовому краї цієї недовіри стоять правоохоронні органи, представники яких найчастіше стають потерпілими від різних злочинів під час виконання або у зв'язку із виконанням службових обов'язків, тобто їх професійна діяльність дуже часто є об'єктом злочину, а самі правоохоронці – потерпілими від злочинів. Вивчення зарубіжного досвіду тут може стати одним із чинників належного забезпечення їх професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство зарубіжних країн нами буде досліджено за такими критеріями: елементи складу злочину з ознаками, що характеризують їх зміст, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки злочину, що розглядається, а також вид та розмір покарань за його вчинення. Також спробуємо дослідити опубліковану практику застосування кримінальних законів окремих країн.

КК Австралії [1] передбачає досить чітку систему кримінально-правової охорони як професійної діяльності працівників правоохоронних органів зокрема, так і представників влади в цілому. Зокрема, Розділ 147 «Заподіяння шкоди публічним чиновникам

Австралійського Союзу» містить таке:

147.1. Заподіяння шкоди публічному чиновнику Австралійського Союзу

Заподіяння шкоди публічному чиновнику Австралійського Союзу

(1) Особа (перша особа) є винною у злочині, якщо:

(A) ця перша особа бере участь в поведінці; і

(B) така поведінка першої особи заподіює шкоду публічному чиновнику; і

(C) ця перша особа має намір, що його або її поведінка заподіяла шкоду даному чиновнику; і

(D) дана шкода заподіяна без згоди даного чиновника; і

(E) перша особа здійснює свою поведінку через:

(I) посадовий статус публічного чиновника; або

(II) будь-якої поведінки цього чиновника в якості публічного чиновника; і

(Ea) даний публічний чиновник є публічним чиновником Австралійського Союзу;

і

(Eb) якщо застосовується підпункт (e) (i), то статус, згаданий в цьому підпункті, був статусом публічного чиновника Австралійського Союзу; і

(Ii) якщо застосовується підпункт (e) (ii), то дії, згадані в цьому підпункті, було здійснено чиновником, який володіє повноваженнями публічного чиновника Австралійського Союзу.

покарання:

(F) якщо даний чиновник є федеральним судовим чиновником або федеральним чиновником виконавчої влади, то позбавлення волі на строк 13 років; або

(G) в будь-якому іншому випадку – позбавлення волі на строк 10 років.

(1A) Абсолютна відповідальність застосовується до елементів злочину, згаданих у параграфах (1) (ea), (eb) і (ii).

Заподіяння шкоди экс-Генерал-губернатору, экс-Міністру або экс-Парламентському секретарю

(2) Особа (перша особа) є винною у злочині, якщо:

(A) ця перша особа бере участь у поведінці; і

(B) така поведінка першої особи заподіює шкоду іншій особі; і

(C) ця інша особа є экс-Генерал-губернатором, экс-Міністром або экс-Парламентським секретарем; і

(D) перша особа має намір, щоби її поведінка заподіяла шкоду даному чиновнику;

і

(E) дана шкода заподіяна без згоди даного чиновника; і

(F) перша особа здійснює свою поведінку з мотивів:

(I) посадового статусу іншої особи в якості экс-Генерал-губернатора, экс-Міністралі экс-Парламентського секретаря; або

(II) будь-якої поведінки цієї іншої особи, яка володіла раніше повноваженнями Генерал-губернатора, Міністра або Парламентського секретаря.

Покарання: позбавлення волі на строк 10 років.

147.2. Загроза заподіяння шкоди публічному чиновнику Австралійського Союзу і т. п.

Загроза заподіяння серйозної шкоди

(1) Особа (перша особа) є винною у злочині, якщо:

(A) ця перша особа загрожує іншій особі (друга особа) завдати серйозної шкоди цій другій особі або третій особі;

(B) ця друга особа або третя особа є публічним чиновником, і

(C) ця перша особа:

(I) має намір на те, щоби друга особа побоювалася того, що ця погроза буде виконана; або

(II) необережно ставиться до появи у другій особи побоювання з приводу того, що ця загроза буде виконана; і

(D) ця перша особа вчинює цю загрозу з мотивів:

(I) посадового статусу публічного чиновника; або

(II) будь-якої поведінки цього чиновника, який має повноваження публічного чиновника; і

(Da) ця посадова особа є публічним чиновником Австралійського Союзу; і

(Db) якщо застосовується підпункт (d) (i), то статус, згаданий в цьому підпункті,

був статусом публічного чиновника Австралійського Союзу; і

(Dc) якщо застосовується підпункт (d) (ii), то дії, згадані в цьому підпункті, було вчинено чиновником, який володіє повноваженнями публічного чиновника Австралійського Союзу.

покарання:

(E) якщо цей чиновник є федеральним судовим чиновником або федеральним чиновником виконавчої влади, то позбавлення волі на строк 9 років; або

(F) в будь-якому іншому випадку – позбавлення волі на строк 7 років.

(1A) Абсолютна відповідальність застосовується до елементів злочину, згаданих у параграфах (l) (da), (db) і (dc).

Погроза заподіяння шкоди

(2) Особа (перша особа) є винною у злочині, якщо:

(A) ця перша особа погрожує іншій особі (друга особа) заподіяти шкоди цій другій особі або третій особі; і

(B) ця друга особа або третя особа є публічним чиновником; і

(C) ця перша особа:

(I) має намір на те, що друга особа має побоюватися того, що ця погроза буде виконана; або

(Ii) необережно ставиться до появи у другій особі побоювання з приводу того, що ця загроза буде виконана; і

(D) ця перша особа здійснює цю загрозу з мотивів:

(I) посадового статусу публічного чиновника; або

(Ii) будь-якої поведінки цього чиновника, який має повноваження публічного чиновника; і

(E) ця посадова особа є публічним чиновником Австралійського Союзу; і

(F) якщо застосовується підпункт (d) (i), то статус, згаданий у цьому підпункті, був статусом публічного чиновника Австралійського Союзу; і

(G) якщо застосовується підпункт (d) (ii), то дії, згадані в цьому підпункті, було вчинено чиновником, володіє повноваженнями публічного чиновника Австралійського Союзу.

Покарання: позбавлення волі на строк 2 роки.

(2A) Абсолютна відповідальність застосовується до елементів злочину, згаданих у параграфах (2) (e). (F) і (g).

Як бачимо, досвід австралійського законодавця є досить повчальним для України – встановлено кримінальну відповідність за заподіяння шкоди або погрозу її заподіяння публічному чиновнику без прив'язки до посади, за винятком вищих посадових осіб держави. Покарання також диференційовано, проте виключно у вигляді позбавлення волі. Досить позитивно також є вказівка на те, що публічний чиновник є спеціальним потерпілим у випадку заподіяння йому шкоди або загрози її заподіяння у зв'язку із тим, що він є публічним чиновником.

КК Аргентини [2] у Розділі «Злочини проти державної адміністрації» у Главі I «Посягання на представників влади і опір діям влади» передбачає таке.

Стаття 237.

Карається позбавленням волі на строк від одного місяця до одного року тюремного ув'язнення той, хто застосував залякування або силу до державного службовця або сприяв йому на його прохання або в силу обов'язків за законом особі, з метою домогтися від них виконання або невиконання дій, що входить в його посадові обов'язки.

Стаття 238.

Термін тюремного ув'язнення складе від шести місяців до двох років якщо:

1) діяння було вчинено зі зброєю в руках;

2) діяння було вчинено групою, що складається з більш ніж трьох осіб;

3) винний є державним службовцем;

4) злочинець застосував силу до представника влади.

Якщо винний є державним службовцем, йому додатково призначається спеціальне обмеження у правах на подвійний термін покарання.

Стаття 239.

Карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти днів до одного року тюремного ув'язнення той, хто чинив опір або не підкорився особі, яка виконувала свої законні функції державного службовця або особі, яка надавала йому допомогу на його прохання

або в силу обов'язків згідно із законом.

Стаття 240.

Для дії двох попередніх статей до державного службовця прирівнюється приватна особа, яка намагалася затримати або затримала в момент явного вчинення злочину.

Стаття 241.

Карється позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти діб до шести місяців тюремного ув'язнення той, хто:

1) порушив порядок у місцях і під час проведення сесій законодавчих органів федерального або провінційного рівня, засідань судів або в будь-якому іншому місці, де органи влади виконують свої функції;

2) перешкодив або завадив державному службовцю виконати дію, що входять в його посадові функції, якщо діяння винного не передбачено статтею 237.

Знову ж таки вкотре наголошуємо, що аргентинський законодавець передбачив кримінально-правову охорону професійної діяльності представників влади без прив'язки до посади. Не можемо не зазначити кримінальної відповідальності за порушення порядку діяльності законодавчих або судових органів, що є особливо актуальним для сучасної України. Фактично кожного дня можемо бачити у ЗМІ повідомлення про зрив судових засідань, а єдиною реакцією є звернення суддів до Вищої ради Правосуддя, тоді як про заходи кримінально-правового характеру до таких осіб мова навіть не йде.

КК Ізраїлю [3] містить у Розділі тет «Заподіяння шкоди засадам влади і правосуддя» Главу алеф: Втручання в судочинство, що передбачає таке. Глава гімел: Напад на поліцейських

Стаття 273. Напад на поліцейського

Той, хто чинить напад на поліцейського і напад, пов'язаний з виконанням поліцейським службових обов'язків згідно із законом, а так само той, хто здійснює напад на іншу особу, яка допомагає поліцейському, якщо поліцейський виконує свої службові обов'язки за законом, карється тюремним ув'язненням терміном від одного місяця до трьох років.

Стаття 274. Напад на поліцейського при обтяжуючих обставинах

Той, хто чинить напад на поліцейського і напад, пов'язаний з виконанням поліцейським службових обов'язків згідно із законом, і при цьому:

(1). він мав намір перешкодити виконанню поліцейським службових обов'язків, а так само запобігти або перешкодити їх виконанню;

(2). він був озброєний вогнепальною або холодною зброєю;

(3). напад було скоєно групою осіб, яка складається більш ніж з двох осіб, карється тюремним ув'язненням терміном від трьох місяців до п'яти років.

Стаття 275. Перешкоди поліцейському під час виконання ним службових обов'язків

Той, хто вчинює діяння з наміром перешкодити виконанню поліцейським службових обов'язків згідно із законом, а так само той, хто вчинює діяння з наміром перешкодити здійсненню допомоги іншою особою поліцейському, карється тюремним ув'язненням терміном від двох тижнів до трьох років.

Стаття 276. Визначення поняття

У цій главі «напад» – згідно з поняттям, передбаченим статтею 378. Стаття 378. Поняття нападу.

Той, хто прямо або побічно, без згоди особи або за її згоди, досягнутій шляхом обману, б'є людину або доторкається до неї або штовхає її, а так само застосовує силу щодо її тіла іншим способом, визнається тим, хто здійснює напад. У даному відношенні «застосування сили» – включає застосування тепла, світла, електрики, газу, запаху або будь-якого іншого предмета або речовини, якщо вони були застосовані в такій мірі, яка може призвести до завдання шкоди або незручності.

Не можемо не зазначити, що ізраїльський законодавець чи не єдиний передбачив кримінальну відповідальність за посягання на професійну діяльність власне поліцейських, а поняття нападу повинно стати предметом обговорення щодо його запровадження до КК України.

В КК Китаю [4] нами не виявлено статей, що передбачали б кримінальну відповідальність за посягання на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, проте у ст. 347 зазначено, що:

Контрабанда, продаж, транспортування та виготовлення наркотиків, незалежно

від їх кількості, розглядаються як злочини і підлягають покаранню відповідно до цього Кодексу.

Контрабанда, продаж, транспортування та виготовлення наркотиків при наявності будь-якої з нижчезказаних обставин – караються позбавленням волі на строк 15 років, безстроковим позбавленням волі або смертною карою:

1) контрабанда, продаж, транспортування та виготовлення опіуму в кількості понад 1000 г, героїну або метілфеніламіну в кількості понад 50 гілі іншого наркотичного засобу у великому обсязі;

2) керівництво групою, що займається контрабандою, продажем, транспортуванням і виготовленням наркотиків;

3) збройне прикриття контрабанди, продажу, транспортування та виготовлення наркотиків;

4) опір із застосуванням насильства проведенню огляду, затримання і арешту, при обтяжуючих обставинах.

Важко коментувати такі положення, оскільки за опір із застосуванням насильства при зупиненні контрабанди можливим покаранням є смертна кара.

В КК Південної Кореї [5] є розділ «Злочини, пов'язані з перешкоджанням виконання посадових обов'язків», в якому є такі положення.

Стаття 136. Перешкоджання виконанню посадових обов'язків

(1) Особа, яка застосовує насильство або погрозу стосовно посадової особи, яка здійснює свої посадові повноваження, підлягає покаранню у вигляді каторжних робіт на строк не більше п'яти років або штрафу в розмірі не більше десяти мільйонів вон.

(2) Попередній параграф підлягає застосуванню до особи, яка застосовує насильство або погрозу у відношенні посадової особи з метою змусити її вчинити дії або відмовитися від вчинення дій, пов'язаних з її посадовими повноваженнями, або з метою схилити її до залишення посади.

Стаття 137. Перешкоджання виконанню посадових обов'язків шахрайським шляхом

Особа, яка шляхом вчинення шахрайських дій перешкоджає здійсненню посадовою особою її обов'язків, підлягає покаранню у вигляді каторжних робіт на строк не більше п'яти років або штрафу в розмірі десяти мільйонів вон.

Стаття 138. Неповага до суду або Національної Асамблеї

Особа, яка з метою зриву засідання суду або засідання Національної Асамблеї завдала образи суду або Національній Асамблеї, або порушила громадський порядок в суді або Національній Асамблеї, або поруч із судом або Національною Асамблеєю, підлягає покаранню у вигляді каторжних робіт на термін не більше трьох років або штрафу в розмірі не більше семи мільйонів вон.

Стаття 139. Перешкоджання виконанню посадових обов'язків, що здійснюються з метою захисту цивільних прав

Особа, яка, виконуючи поліцейські обов'язки або надаючи допомогу у виконанні поліцейських обов'язків, створює перешкоди для виконання державним обвинувачем його обов'язків, що здійснюються з метою захисту цивільних прав, або не виконує розпорядження державного обвинувача, віддані з метою захисту цивільних прав, підлягає покаранню у вигляді каторжних робіт на строк не більше п'яти років або призупинення кваліфікації на термін не більше п'яти років.

У наведеному заслуговує уваги лише той факт, що корейський законодавець передбачив кримінальну відповідальність за погрозу звільненням представникові влади. Для України це є актуальною проблемою, оскільки за результатами проведеного соціологічного дослідження, найчастіше поліцейським погрожують звільненням, так як такий психологічний вплив є фактично безкарним.

КК Сан Марино [6] є досить прогресивним у досліджуваній нами сфері, оскільки його досвід заслуговує на увагу з таких підстав.

Стаття 259. Недотримання законного розпорядження влади

Піддається покаранню у вигляді арешту другого ступеня будь-яка особа, яка не підпорядковується законному розпорядженню влади, що стосується питань безпеки, здоров'я, гігієни та громадського порядку.

Як бачимо, недотримання законного розпорядження будь-якого представника влади є злочином, тоді як в Україні – здебільшого поліцейського і будь-якої законної вимоги, проте у вигляді адміністративного правопорушення. Тоді як тут діаметрально

протилежна ситуація – необмежене коло тих осіб, які дають законні розпорядження, проте виключно щодо питань безпеки, здоров'я, гігієни та громадського порядку.

Також у Главі «Злочини проти державної влади» до умисних злочинів віднесено:

Стаття 341. Посягання на Капітанів-Регентів

Будь-яка особа, яка вчиняє діяння, спрямоване проти життя, здоров'я і особистої свободи Капітанів-Регентів, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення і позбавлення прав краю.

Стаття 342. Образа честі Капітанів-Регентів

Будь-яка особа, яка ображає честь і престиж Капітанів-Регентів, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення другого ступеня.

Стаття 343. Умисні злочини проти життя, здоров'я або свободи осіб, наділених державною владою

Якщо умисні злочини проти життя, здоров'я або особистої свободи відбуваються у відношенні Членів Верховної Генеральної Ради, Державного Конгресу, Ради Дванадцяти, Держсекретарів, Суддів Республіки і Прокурора, то застосовуються покарання, встановлені за відповідні види злочинів, збільшені на одну ступінь.

Стаття 344. Образа честі осіб, наділених державною владою

Якщо образа честі або престижу відбувається відносно однієї з осіб, зазначених у попередній статті цього Кодексу, то застосовується тюремне ув'язнення першого ступеня.

Стаття 345. Загальний стан речей

Якщо образа Капітанів-Регентів і осіб, наділених державною владою, відбувається в їх присутності, то покарання, передбачені відповідно у статтях 342 і 344 цього Кодексу, збільшуються на один ступінь.

Стаття 346. Посягання на державну владу

Будь-яка особа, яка вчиняє діяння, спрямовані на те, щоб перешкодити Капітанам-Регентам, Верховному Генеральній Раді і її Членам, Державному Конгресу або Раді Дванадцяти і їх членам, держсекретарю, Суддям Республіки, Прокурору виконувати їх функції відповідно до Конституції або викликати незаконним шляхом їх розпуск або відставку, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення і позбавлення політичних прав четвертого ступеня.

Стаття 347. Посягання на незалежність державної влади

Будь-яка особа, яка використовує насильство, погрозу, обман для надання вигоди, пропонує або обіцяє особисту вигоду або інші вигоди Капітанам-Регентам, Верховному Генеральній Раді, Державному Конгресу, Раді Дванадцяти або їх Членам, Суддям Республіки або Прокурору за вчинення ними дій, що входять в коло їхніх обов'язків, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення і позбавлення політичних прав третього ступеня.

Однозначно слід вказати на прив'язку кримінально-правової охорони професійної діяльності представників влади до конкретної посади або органу, проте з позитивного боку слід зазначити більш суворе покарання за ці злочини, у порівнянні із посяганням на звичайних громадян та кримінально-правовий захист честі та гідності від образ та наклепів, чого в нашій країні наразі не спостерігається та навряд чи колись буде мати місце через суто політичні мотиви.

КК Тайланду [7] у Розділі «Злочини щодо громадського управління» містить Главу 1. «Злочини проти посадових осіб», яка включає:

Стаття 136. Той, хто ображає посадову особу під час виконання нею своїх службових обов'язків або через виконання нею своїх службових обов'язків, повинен бути засуджений до тюремного ув'язнення на термін до одного року або до штрафу в розмірі не більше двох тисяч бат, або і до того, і до іншого.

Стаття 137. Той, хто надає посадовій особі неправдиву інформацію і може завдати шкоди будь-якій особі або суспільству, повинен бути засуджений до тюремного ув'язнення на термін до шести місяців або до штрафу в розмірі не більше однієї тисячі бат, або і до того, і до іншого.

Стаття 138. Той, хто чинить опір або заважає посадовій особі під час виконання нею своїх службових обов'язків, або особі, покликаній законом сприяти цій посадовій особі, повинен бути засуджений до тюремного ув'язнення на термін до одного року або до штрафу в розмірі не більше двох тисяч бат, або і до того, і до іншого.

Якщо такий опір або перешкоду вчинено за допомогою здійснення акту насильст-

ва або погрози вчинити акт насильства, винний повинен бути засуджений до тюремного ув'язнення на термін не більше двох років або до штрафу в розмірі не більше чотирьох тисяч бат, або і до того, і до іншого.

Стаття 139. Той, хто змушує посадову особа виконувати свої службові обов'язки неналежним чином або ухилятися від виконання службових обов'язків, повинен бути засуджений до тюремного ув'язнення на термін не більше чотирьох років або до штрафу в розмірі не більше восьми тисяч бат, або і до того, і до іншого.

Як бачимо, все максимально просто та зрозуміло – чотири статті спеціальної глави злочинів проти посадових осіб без будь-якої прив'язки до певного органу чи посади. Однозначно це слід підтримати.

КК Японії [8] у Главі 5 «Злочини, що полягають у перешкоджанні виконанню публічних обов'язків» передбачає одну статтю:

Стаття 95. Перешкода виконанню громадських обов'язків і примус до виконання службових обов'язків

Особи, які вчинили у зв'язку з виконанням публічними посадовими особами службових обов'язків насильство або погрози щодо них, караються позбавленням волі з примусовою фізичною працею або тюремним ув'язненням на термін до трьох років.

Так само караються особи, які вчинили насильство або погрози, щоб спонукати державну посадову особу здійснити або не здійснювати якусь дію або спонукати її покинути свою посаду.

Одна стаття, але вона максимально повно покликана забезпечити належну професійну діяльність представників влади; вдруге нами виявлено криміналізацію погрози звільненням, що є для нас справжнім відкриттям, яким охоче ділимося із представниками наукової громадськості.

Висновки. Отже, нами досліджено особливості кримінально-правової охорони професійної діяльності представників влади за законодавством країн дальнього зарубіжжя. Це дало вести мову про таке.

По-перше, в абсолютній більшості досліджених КК передбачено кримінально-правову охорону професійної діяльності представників влади без прив'язки до посади чи певного органу, що потребує однозначного та негайного запровадження до КК України, де ми спостерігаємо постійне внесення змін та доповнень у зв'язку зі створенням нових органів державної влади.

По-друге, криміналізація погрози звільненням може стати одним із чинників належного виконання своїх професійних обов'язків працівників правоохоронних органів в Україні.

По-третє, варто продовжити наукові дискусії з приводу можливої криміналізації наклепу та образи.

По-четверте, в абсолютній більшості родовим об'єктом досліджуваних злочинів є суспільні відносини у сфері діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Можливо, останнє. Покарання за розглядувані злочини – переважно позбавлення волі та штраф, що певним чином унеможливує запозичення такого досвіду, оскільки нами підтримується точка зору щодо максимально можливого застосування громадських робіт за нетяжкі злочини особливо до осіб, які мають певний соціальний статус.

Бібліографічні посилання

1. Уголовный кодекс Австралии. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/avstral/2.doc> (дата звернення: 10.02.2018 р.).
2. Уголовный кодекс Аргентины. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/argentin/2.doc> (дата звернення: 10.02.2018 р.).
3. Уголовный кодекс Израиля. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf>. (дата звернення: 10.02.2018 р.).
4. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / науч. ред. и предисл. А.И. Коробеева; пер. с кит. Д.В. Вичикова. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 303 с.
5. Уголовный кодекс Кореи. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/corea/2.doc> (дата звернення: 10.02.2018 р.).
6. Уголовный кодекс Сан Марино. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=%20100116531,100116533,100117068,100117180,100117398> (дата звернення: 10.02.2018 р.).
7. Уголовный кодекс Королевства Таилан. URL: <http://www.thailaws.com/> (дата звернення: 10.02.2018 р.).

References

1. Ugolovnyy kodeks Avstralii [The Australian Penal Code]. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/avstral/2.doc> (data zvernennya: 10.02.2018) [in Russ.].
2. Ugolovnyy kodeks Argentyny [The Criminal Code of Argentina]. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/argentin/2.doc> (data zvernennya: 10.02.2018) [in Russ.].
3. Ugolovnyy kodeks Izrailya [The Israeli Penal Code]. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf>. (data zvernennya: 10.02.2018) [in Russ.].
4. Ugolovnyy kodeks Kitayskoy Narodnoy Respubliki (2001) [The Criminal Code of the People's Republic of China] / nach. red. i predisl. A.I. Korobeyeva; per. s kit. D.V. Vichikova. SPb.: Yurid. tsentr Press [in Russ.].
5. Ugolovnyy kodeks Korei [The Korean Penal Code]. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/corea/2.doc> (data zvernennya: 10.02.2018) [in Russ.].
6. Ugolovnyy kodeks San Marino [The Criminal Code of San Marino]. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=100116531> (data zvernennya: 10.02.2018) [in Russ.].
7. Ugolovnyy kodeks Korolevstva Tailan [The Penal Code of the Kingdom of Thailand]. URL: <http://www.thailaws.com> (data zvernennya: 10.02.2018) [in Russ.].
8. Ugolovnyy kodeks Yaponii (2002) [The Criminal Code of Japan] / nach. red. i predisl. A.I. Korobeyeva; per. s yapon. V.N. Yeremina. SPb.: Yurid. tsentr Press [in Russ.].

SUMMARY

Kyrbiatiev O.O. Criminal-legal protection of professional activity of law enforcement officers under legislation of some foreign countries. The article analyzes the experience of countries in the field of criminal law protection of professional activity of law enforcement officers; proposals were made for its harmonization with domestic law-making and law enforcement, in particular regarding the criminalization of the threat of dismissal.

Direct, apparent neglect of citizen's freedoms is not the only reason for imperfection in the country's legal system. An important point of non-fulfillment of the law (including the so-called fundamental human rights) is tradition of selectivity of the legal consciousness, which was recorded by soviet researchers in 1974. When they gave generalized indicators of citizen's solidarity to the criminal law in comparison with the criminal procedure law, it was established that the indicators of solidarity by criminal law are ten times higher. In other words, the mass consciousness regarded the repressive aspect of law as more important than the guarantee of it. Today law-abiding Ukrainian citizens, as in USSR, imagine themselves as victims more easily than the accused. This is precisely the reason for legal nihilism of many citizens, the negative attitude to the right of the accused to qualified protection, to the presumption of innocence. A serious cause of defective law enforcement in the sphere of human rights in Ukraine is the post-totalitarian tradition as the use of the lower level of regulations-provisions and recommendations of department legal act – not international obligations of the state of Ukraine, not clear provisions of the Constitution and even not requirements of the law.

In fact, there is situation, when the higher authorities, the prosecutor's office and the court force law enforcement officers to constantly feel their inferiority, little significance, disability. They are obligated to write statements about the malicious disobedience as an administrative offense, when during fulfillment of official duties received bodily injures, spoiled uniform, which was purchased by their own expense.

It is only one side of the medal, but bigger and more important. Indeed, the behavior of individual law enforcement officers provokes others to actively counteract, until the non-recognition of police officer as a person who endowed with authority, more often through disrespect to the state, but in essence to himself first of all. Active part of the society, who more likely to hinder the proper fulfillment of a law enforcement officer's duties, perfectly knows its rights and requires their immediately implementation, but reminder about its duties is mainly caused aggression.

It is worth remembering that the public order starts with you, from the simple things, like, will not pass through the road to the forbidden sign of traffic lights, will clean up for the your pet after walk in the park, will throw garbage only in the urn etc. Only after that, when biggest part of the society will follow these elementary rules, we can talk about overcoming the crisis of trust to authority at all and to officers in particular. Unfortunately, so far this is not present, that is why scientific search of optimal system of criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers is expediency.

Keywords: law, duties, responsibility, crime, punishment, respect, law enforcement officers, professional activity.

УДК 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-212-222

Кіріленко Ф. О.[©]

кандидат юридичних наук

(Міністерство внутрішніх справ України)

ДИНАМІКА РОЗКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ У 1960–2018 РОКАХ

Об'єктом дослідження є діяльність правоохоронних органів із розслідування кримінальних злочинів у період 1960–2018 років. На підставі статистичних таблиць обліку діяльності органів внутрішніх справ у ці роки здійснено аналіз основних кількісно-якісних статистичних показників, що відображають результати діяльності органів правопорядку із виявлення та розкриття кримінальних правопорушень у цей період. Для полегшення сприйняття показників надано статистичні таблиці обліку діяльності органів внутрішніх справ.

Ключові слова: кримінальні злочини, злочинність, показники злочинності, розкриті та нерозкриті злочини минулих років.

Постановка проблеми. Необхідність здійснення аналізу статистичних показників Міністерства внутрішніх справ України, які відображають результати діяльності органів правопорядку із виявлення кримінальних правопорушень у період 1960–2018 років, зумовлена потребою висвітлення та оцінювання результатів роботи органів правопорядку на ґрунті статистичних показників за минулі роки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз та узагальнення практики розслідування кримінальних справ, наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, результатів емпіричного дослідження дозволяє визначити систему факторів, що впливають на своєчасне розкриття злочинів минулих років, за їх значущістю. Суттєве значення у цій сфері мають праці таких українських вчених: Л. Я. Драпкіна, Б. А. Комлева, Ю. В. Корієнєвського, В. П. Лаврова, О. В. Лускатова та ін.

Метою дослідження є аналіз стану розслідування нерозкритих кримінальних правопорушень у 1960–2018 роках на основі статистичних показників Міністерства внутрішніх справ України, що обумовлено як необхідністю подальшої розробки теоретичних положень, так і потребами практики.

Виклад основного матеріалу. Розслідування злочинів, як і будь-яка діяльність, вимагає розроблення його мотивованих, цільових та ідеальних форм, використання встановленого алгоритму дій, що можливе лише завдяки застосуванню відповідних криміналістичних методик. Через різноманітні причини, у тому числі й через неналежне застосування таких методик, деякі злочини залишаються нерозкритими. За визначенням законодавством і нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, розкриття злочинів – це комплексна діяльність оперативних підрозділів, органів дізнання, досудового слідства, інших підрозділів органів внутрішніх справ, спрямована на встановлення наявності суспільно небезпечного винного діяння, збирання доказів вини особи, яка його вчинила, з метою подальшого притягнення її до кримінальної відповідальності та відшкодування збитків, завданих злочинною діяльністю, а також установлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів (наказ МВС України «Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості» від 30.04.2004 № 458).

Вивчення нормативно-правових актів за останні 50 років, які встановлювали порядок обліку злочинів, осіб, які їх учинили, рух кримінальних справ, дозволяє зробити висновок, що як у радянські часи, так і в період незалежності обліково-статистичній

References

1. Konstitutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996] / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D1%80> [in Ukr.].
2. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [The Criminal Code of Ukraine from 05.04.2001] / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012] / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukr.].
4. Statystychni tablytsi, shcho kharakteryzuyut' zlochynnist' v Ukraini v period 1960–2000 ro-kiv (2019): dovidnyk [Statistical tables characterizing crime in Ukraine in the period 1960-2000: a guide] / uporyad. Kirilenko F. O. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukr.].
5. Statystychna informatsiya za ofitsiynym saytom MVS Ukrainy [Statistical information on the official website of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL: <http://mvs.gov.ua> 3 [in Ukr.].
6. Statystychni dani Departamentu informatsiyno-analitychnoho zabezpechennya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy za 2001–2010 rr. [Statistics of the Department of Information and Analytical Support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for 2001-2010]. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130> [in Ukr.].

SUMMARY

Kirilenko F.O. Dynamic of clearance of criminal offences in 1960-2018. Investigation of crimes, like any activity, requires the development of its motivated, target and ideal forms, the use of an established algorithm of action, which is possible only through the application of appropriate criminalistic techniques. Due to various reasons, including due to improper use of such techniques, some crimes remain undiscovered.

The system of crime accounting, which operated in Soviet times and during the period of independence, allowed to artificially regulate the indicators of disclosure of crimes by transferring the registration of crimes from one reporting period to another, the concealment of crimes from registration, falsification of accounting documents. Their goal – to provide growth in comparison with the same period last year, the percentage disclosure – as the main criterion for assessing the activities of the bodies of internal affairs.

The object of this study is the activities of law enforcement agencies to investigate criminal offenses during the period 1960–2018. The necessity of the analysis of the statistical indicators of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which reflects the results of the law enforcement agencies on the detection of criminal offenses in the period 1960–2018, is due to the need to highlight and evaluate the results of law enforcement agencies on the basis of statistical indicators over the past years.

The purpose of the study is to analyze the investigation of undisclosed crimes of the past years, which is due both to the need for further development of theoretical positions and the needs of practice.

The author has analyzed the main quantitative and qualitative statistical indicators, which reflect the results of the law enforcement agencies in detecting and disclosing criminal offenses in these years. The main attention is focused on the dynamics of disclosure of registered criminal offenses, a criminological analysis of the structure of crime and the rates of its prevalence in the oblasts of Ukraine.

In order to facilitate the perception of indicators, the article provides statistical tables of the activity of the bodies of internal affairs during these years.

Keywords: *criminal offence, crime, crime indicators, cleared and uncleared crimes of past years.*

УДК 343.43

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-223-231

Козелецкая Н. И. ©

кандидат. юридических наук, доцент
(Академия Министерства внутренних дел
Республики Беларусь)

УГОЛОВНЫЙ ЗАКОН И ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ

Показано закономірності становлення і розвитку в Республіці Білорусь кримінально-правових норм про відповідальність за торгівлю людьми та інші злочини, пов'язані з експлуатацією людини. Проведено юридичний аналіз змін і доповнень, внесених до відповідних статей у 2005, 2008 і 2015 рр. На основі вивчення правозастосовчої практики, логіко-граматичного і системного аналізу положень кримінального закону автором викладено власний погляд на створену систему кримінально-правових заходів та її ефективність з протидії сучасним загрозам безпеки особистої свободи людини. Звернуто увагу на окремі недоліки кримінально-правового опису криміноутворюючих ознак діянь даної групи і сформульовано пропозиції щодо оптимізації їх законодавчого визначення.

Ключові слова: торгівля людьми, експлуатація людини, рабська праця, сурогатне материнство, ефективність законодавства, правозастосовний потенціал.

Постановка проблеми. Торговля людьми в XXI веке признана одной из опаснейших угроз цивилизации, наряду с организованной преступностью, терроризмом и наркоторговлей. Доходы от этого вида преступности можно сравнить только с доходами от торговли наркотиками и оружием. Для эффективной борьбы с современной работоторговлей необходимо создание всесторонней стратегии, включающей эффективную систему привлечения к ответственности виновных лиц за эти преступления. Четкое законодательное определение признаков торговли людьми и иных преступлений, с ней связанных, является важным начальным моментом любых мер, направленных на противодействие этому виду преступности, позволяющим исследовать масштабы проблемы и найти возможные практические пути решения в борьбе с современными формами рабства.

Изучение норм об уголовной ответственности за торговлю людьми сквозь призму истории уголовного права дает возможность глубже понять основные причины и условия ее возникновения, тенденции развития, характерные черты и особенности ее проявления.

Изложение основного материала. Формы «современного рабства» возникли в Беларуси в 90-х годах прошлого столетия после распада СССР. Законодательство того периода слабо влияло на складывающуюся ситуацию, не отвечало международным стандартам, а правоохранительные органы не могли пресекать ставшие им известными случаи торговли людьми, используя инструменты, предоставленные им уголовным законом.

Первые шаги по законодательному урегулированию возникшего правового вакуума были сделаны с принятием нового Уголовного кодекса (далее – УК) 1999 г., который установил ответственность за торговлю людьми (ст. 181 УК) и вербовку людей для эксплуатации (ст. 187 УК). Впервые законодатель ввел в юридический оборот понятие «торговля людьми», под которой понимались действия, направленные на совершение купли-продажи или иных сделок в отношении зависимого человека в форме его передачи или завладения им.

В качестве квалифицирующего признака предусматривалось совершение преступления в отношении несовершеннолетнего; в отношении двух или более лиц; в целях сексуальной или иной эксплуатации; с целью изъятия у потерпевшего органов или тканей для трансплантации; группой лиц по предварительному сговору или организованной

группой лиц; должностным лицом с использованием своих служебных полномочий (ч. 2). Ответственность усиливалась, если торговля людьми повлекла по неосторожности смерть потерпевшего либо причинение тяжких телесных повреждений (ч. 3).

Расположение в одной части статьи квалифицирующих признаков, различных по характеру и степени общественной опасности, вызывало критику со стороны ученых, которые считали, что ответственность за преступление, совершенное организованной группой и группой лиц по предварительному сговору, должна быть дифференцирована. Квалифицирующий признак должен влиять на типовое наказание примерно в одинаковой степени по отношению ко всем видам преступлений [1, с. 322]. Игнорирование этого положения, как считает В. В. Марчук, способно привести к резкому рассогласованию системы санкций за квалифицированные виды преступлений, когда незаконная торговля наркотическими средствами, совершенная организованной группой (ч. 4 ст. 328 УК), отнесена законодателем к категории особо тяжких преступлений и влечет более строгую ответственность, чем совершенная организованной группой торговля людьми [2, с. 45].

По признанию исследователей, формулировки нововведенных статей были крайне неудачными и не соответствовали содержанию торговли людьми в реальности. Основными недостатками ст. 181 УК являлись: узкая трактовка понятия «торговля людьми», не отвечающая требованиям международных конвенций; наличие усеченного состава преступления, затрудняющего применение нормы на практике; установление признака «зависимое лицо» в качестве конструктивного признака объективной стороны преступления. Обращая внимание на трудности при переводе на русский язык термина «trafficking in human beings», многие международные эксперты отмечали, что использованная при описании объективной стороны состава преступления гражданско-правовая категория «купля-продажа» не соответствует содержанию данного понятия, вызывая разночтения и трудности при квалификации преступных деяний.

В ст. 187 УК, устанавливающей ответственность за вербовку людей для эксплуатации, в качестве обязательного признака объективной стороны этого преступления выступал способ его совершения – обман. В сравнении с торговлей людьми в ст. 187 УК перечень квалифицирующих признаков значительно отличался. Таковыми были признаны лишь совершение преступного деяния группой лиц по предварительному сговору либо в отношении несовершеннолетнего (ч. 2), а также совершение преступления организованной группой либо с целью вывоза потерпевшего за пределы государства (ч. 3). При этом следует обратить внимание на то, что законодатель дифференцировал ответственность за вербовку людей, совершенную группой лиц и организованной группой, в отличие от конструирования указанных признаков в составе торговли людьми.

Несмотря на недостатки, снижающие степень эффективности уголовно-правовой борьбы с торговлей людьми, невозможно не признать значимость нововведений в УК Республики Беларусь и их практическую ценность.

В 2003 г. Республика Беларусь ратифицировала Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности 2000 г. и дополняющий ее Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее (далее – Палермский Протокол). Данный шаг государства зафиксировал признание им проблемы торговли людьми. Ратифицировав международные документы, Республика Беларусь взяла на себя обязательство по введению в законодательство основных положений Палермского Протокола, и в первую очередь ключевых дефиниций.

Декрет Президента Республики Беларусь «О некоторых мерах по противодействию торговле людьми», принятый в марте 2005 г., закрепил комплексную систему мер по защите свободы человека от преступных посягательств, связанных с торговлей людьми, и определил направления совершенствования правового регулирования ответственности за эти деяния.

В уголовно-правовые нормы были внесены соответствующие изменения и дополнения. Отметим, что в этот период времени, согласно статистическим данным, уровень преступности, связанной с торговлей людьми, достиг своего максимального значения. Именно в 2005 г. было выявлено больше всего преступлений, относящихся непосредственно к торговле людьми. Признав торговлю людьми глобальной проблемой современности, государство вынуждено было поставить правовой барьер на пути «торговцев людьми», обеспечив защиту граждан от противоправных посягательств на их личную свободу и неприкосновенность.

Благодаря Закону Республики Беларусь «О внесении изменений и дополнений в

некоторые кодексы Республики Беларусь по вопросам усиления ответственности за торговлю людьми и иные связанные с ней правонарушения» ст. 181 УК приобрела новый вид [3]. Отрадно было осознавать тот факт, что законодатель счел возможным отказаться от конструкции усеченного состава, установив ответственность за сам факт осуществления сделки. Из диспозиции нормы был исключен термин «зависимое лицо». Следуя за мировой практикой, вербовка лица для эксплуатации была признана в качестве признака единого преступления – торговли людьми. Кроме купли-продажи и иных сделок, в круг преступных деяний были включены также вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение человека, рекомендуемые к криминализации Палермским Протоколом. Однако легко заметить, что предложенная дефиниция отличалась от той, что была сформулирована в международном документе, поскольку оставляла за рамками способы, с помощью которых жертва торговли людьми могла быть вовлечена в эксплуатацию, а именно – применение насилия или его угрозы, иные формы принуждения, обман и др. В новой редакции статьи они выступали лишь в качестве квалифицирующих признаков.

В связи с тем, что общественная опасность торговли людьми по сравнению с другими посягательствами на личную свободу человека была явно занижена, законодатель признал необходимым исключить из санкции ч. 1 ст. 181 УК арест и ограничение свободы и установить для лишения свободы минимальный предел. Санкция ст. 181 УК (в новой редакции) предусматривала наказание в виде лишения свободы на срок от 5 до 7 лет.

Не обошел вниманием законодатель и признаки, которые повышают степень общественной опасности торговли людьми. Было принято решение о выделении из системы квалифицирующих признаков, указанных в ч. 2 статьи, совершение преступления организованной группой и включение его в ч. 3 ст. 181 УК. Кроме того, законодатель закрепил в норме специальную повторность, т.е. совершение торговли людьми лицом, ранее совершившим аналогичное преступление, либо преступления, предусмотренные ст. 171 УК, 171¹ УК. Квалифицированными видами торговли людьми были признаны также торговля людьми в целях вывоза лица за пределы государства и торговля людьми, совершенная с использованием стечения тяжелых личных, семейных или иных обстоятельств потерпевшего.

Кроме того, законодатель счел необходимым включить в новую редакцию статьи указание на «иные тяжкие последствия», расположив их в ч. 3 ст. 181 УК, наряду с причинением по неосторожности смерти или тяжких телесных повреждений.

В качестве обязательного признака субъективной стороны преступления была предусмотрена цель – эксплуатация человека, определение которой содержалось в примечании 1 к ст. 181 УК.

Изменены были подходы к ответственности за преступления, связанные с торговлей людьми.

Так, законодатель криминализировал незаконные действия, направленные на трудоустройство граждан за границей, изменив название и содержание ст. 187 УК. Часть 1 статьи устанавливала ответственность за незаконные действия, направленные на трудоустройство граждан за границей, если в результате таких действий лица, трудоустроенные за границей, подверглись сексуальной или иной эксплуатации помимо своей воли. Обязательным условием наступления уголовной ответственности являлось отсутствие в содеянном признаков торговли людьми.

По справедливому замечанию В.В. Марчука, норма была сформулирована неудачно, а ее положения порождают возможность для необоснованного расширения причинно-следственных отношений и создают предпосылки объективного вменения [4]. Дело в том, что особая правовая природа данного преступления не позволяет использовать при установлении причинной связи теорию необходимого причинения. Эксплуатация человека применительно к ст. 187 УК – это результат поведения другого лица, которое невиновно в нарушении требований, предъявляемых к трудоустройству гражданина за границей. Такие действия выступают лишь условием (но не причиной), при котором у иных лиц появляется возможность подвергнуть потерпевшего эксплуатации. В этой ситуации при оценке причинно-следственной связи используется методика теории эквивалентности, согласно которой наличие необходимого условия наступления общественно опасных последствий можно считать достаточным основанием для привлечения лица к уголовной ответственности, даже если условие не породило с внутренней необходимостью преступный результат.

Впервые в законодательстве Республики Беларусь появилась норма, предусматривающая ответственность за вовлечение в занятие проституцией либо принуждение к продолжению занятия проституцией (ст. 171¹ УК). Нельзя сказать, что статья была абсолютно новой. Некоторые деяния, за которые была предусмотрена ответственность в ст. 171¹ УК, были наказуемы и ранее в уголовном законе. Так, ответственность за вовлечение в занятие проституцией лица, не достигшего восемнадцатилетнего возраста, предусматривалась в ст. 173 УК, ныне – это квалифицированный состав преступления (ч. 2 ст. 171¹ УК). В то же время вовлечение в занятие проституцией совершеннолетнего лица было криминализовано впервые.

До внесения изменений в ст. 171¹ УК действия виновных, препятствовавших прекращению занятия проституцией под угрозой применения насилия, уничтожения или повреждения имущества, а равно путем распространения клеветнических или оглашения иных сведений, которые лицо желает сохранить в тайне, рассматривались в рамках состава преступления ст. 185 УК. Если же такие действия сопровождались причинением телесных повреждений, то ответственность наступала по статьям, предусматривающим ответственность за преступления против здоровья человека. Однако это не отражало специфику объекта преступного посягательства и вызывало определенные нарекания со стороны ученых и практиков. Признание принуждения к продолжению занятия проституцией самостоятельным преступным деянием устранило данное несоответствие.

В ч. 2 статьи законодатель предусмотрел ряд квалифицирующих признаков: совершение преступления повторно, либо с применением насилия или с угрозой его применения, либо лицом, ранее совершившим преступления, предусмотренные ст. 171 УК или 181 УК, либо лицом, достигшим восемнадцатилетнего возраста, в отношении заведомо несовершеннолетнего. Как видим, из всех способов вовлечения в занятие проституцией законодатель выделил в ч. 2 статьи лишь те, которые отличаются повышенной общественной опасностью – насилие или угроза применения насилия.

В новой редакции предстала и ст. 171 УК. Привычные термины «сводничество» и «сутенерство» были заменены на «использование занятия проституцией», понятие, которое вызвало сразу же в правоприменительной практике и научной среде неоднозначное толкование. Некорректность формулировки примечания 2 к ст. 181 УК привела к тому, что действия, связанные с получением выгоды от использования других лиц в области оказания сексуальных услуг, оценивались в одних случаях как торговля людьми (ст. 181 УК), а в других – как использование занятия проституцией (ст. 171 УК). Выход из сложившейся ситуации был найден благодаря усилиям ученых и представителей Верховного суда Республики Беларусь, которые высказали мнение о недопустимости расширительного толкования понятия «использование занятия проституцией» и отождествления его с сексуальной эксплуатацией в контексте торговли людьми при отсутствии признаков эксплуатации, предусмотренной примечанием 1 к ст. 181 УК.

В первоначальной редакции ст. 171 УК уголовная ответственность лица была связана с наличием притона для занятия проституцией. За рамками правового регулирования находились случаи, когда виновный не предоставлял клиентам и проституткам своего помещения, а такой «деятельностью» он занимался в номерах гостиниц или направлял проститутки в квартиры самих клиентов. В действиях такого лица состав преступления отсутствовал. В этой связи было принято решение криминализовать весьма близкое к содержанию притона предоставление помещения для занятия проституцией лицом, заведомо знавшим, что это помещение будет использовано для указанных целей. При этом к таким местам сейчас могут быть отнесены не только жилые помещения, но и транспортные средства, контейнеры и т.п. Обязательное условие – наличие у виновного лица корыстной цели.

Основной состав преступления использования занятия проституцией или создание условий для занятия проституцией был дополнен также положением, согласно которому лицо подлежало уголовной ответственности по ст. 171 УК лишь при отсутствии более тяжкого преступления. В данном случае речь шла о таких преступлениях, как торговля людьми (ст. 181 УК) и незаконные действия, направленные на трудоустройство граждан за границей (ст. 187).

Кроме внесения корректив в основной состав преступления, норма была дополнена и квалифицирующими признаками. В ч. 2 ст. 171 УК было предусмотрено пять обстоятельств, наличие которых позволяло отнести данное преступление к категории тяжкого: «те же действия, сопряженные с вывозом за пределы государства лица для занятия

проституцією, либо совершенные должностным лицом с использованием своих служебных полномочий, либо лицом, ранее совершившим преступления, предусмотренные настоящей статьей, ст. 171¹ или 181 настоящего Кодекса, либо с использованием для занятия проституцией заведомо несовершеннолетнего, либо совершенные организованной группой».

Однако, как показала практика, ст. 171 УК не смогли оправдать всех возложенных на нее ожиданий со стороны законодателя и правоприменителя и решить проблему борьбы с преступлениями, сопряженными с торговлей людьми. В 2015 г. ст. 171 УК вновь была подвергнута корректировке.

Длительное время наше государство не признавало существование рабства, что было обусловлено, прежде всего, несовместимостью существующего строя с явлениями подобного характера. Однако новая экономическая реальность не могла полностью исключить таких явлений как принудительный труд, подневольное состояние, ассоциируемых с рабством. Имеющиеся нормы, охраняющие личную свободу человека от преступных посягательств, не были способны обеспечить реальное противодействие рабству.

Значительным шагом в борьбе с современными формами рабства стало установление в 2008 г. Законом Республики Беларусь «О внесении дополнений и изменений в некоторые законы Республики Беларусь по вопросам противодействия нелегальной миграции, распространению рабского труда, детской порнографии и проституции» ответственности за использование рабского труда [5]. Состав преступления был включен законодателем в главу, посвященную преступлениям против личной свободы, чести и достоинства, что четко определило тот круг объектов, на чью защиту направлено уголовное преследование виновного, который использует труд человека, находящегося на положении раба.

Уголовная противоправность определяется двумя альтернативными деяниями, такими как: 1) использование рабского труда; 2) иная форма эксплуатации человека.

Буквальное толкование нормы позволяет сделать вывод, что законодатель акцентировал внимание, прежде всего, на эксплуатации труда человека, находящегося на положении раба. За рамками правового регулирования остались случаи признания преступлением непосредственно самого факта обращения человека в рабство без намерения использовать его труд. Возможно, законодатель исходил из того, что обращение в рабство не является настолько общественно опасным деянием, чтобы подвергать его криминализации, но, на наш взгляд, подобный подход к проблеме выглядит, как минимум, не логично.

К числу недостатков статьи об использовании рабского труда ученые относят и то обстоятельство, что при ее конструировании законодатель устранился от толкования понятий «рабство», «рабский труд», «иная форма эксплуатации».

Сложная по технике описания бланкетная диспозиция ст. 181¹ УК вызывает и по сей день множество вопросов относительно не только объема форм преступного поведения, но и относительно разграничения указанного преступления от иных преступных деяний. Так, при конструировании уголовно-правовой нормы законодатель ограничил возможность привлечения к ответственности за использование рабского труда указанием на отсутствие признаков преступления, предусмотренного ст. 181 УК. По сути, наличие в содеянном признаков торговли людьми во всех случаях исключает ответственность по ст. 181¹ УК. Между тем факт эксплуатации человека не охватывается рамками ст. 181 УК, следовательно, если лицо вначале совершило действия (либо одно), образующие торговлю людьми, а впоследствии подвергло потерпевшего эксплуатации, оно должно привлекаться к ответственности по совокупности преступлений. Выход из сложившейся ситуации видится в необходимости исключения из диспозиции ст. 181¹ УК соответствующей оговорки «при отсутствии признаков преступления, предусмотренного статьей 181 настоящего Кодекса».

Юридическое содержание рассматриваемой уголовно-правовой нормы заслуживает нарекания в части необоснованного отнесения преступления, предусмотренного ч. 1 статьи, к числу менее тяжких преступлений. Подобная регламентация уголовной ответственности за использование рабского труда не соответствует международным конвенционным требованиям об установлении более строгой ответственности за рабство и обычаи, сходные с рабством.

Последующее развитие уголовного законодательства в части охраны личной сво-

боды человека от преступных посягательств, связанных с торговлей людьми, было продиктовано ошибками правоприменения в части толкования понятия торговли людьми и ее квалифицирующих признаков. Значительным образом снижало правоприменительный потенциал ст. 181 УК и отсутствие в основном составе указания на способы совершения преступления, которые были представлены, как уже упоминалось, лишь в качестве квалифицирующих признаков. На практике ч. 1 ст. 181 УК практически «не работала».

На основе Закона Республики Беларусь от 5 января 2015 года «О внесении дополнений и изменений в Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы Республики Беларусь, Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях и Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях» ст. 181 УК вновь была подвергнута реформированию [6]. Отказавшись от использования гражданско-правовой терминологии при описании признаков торговли людьми, законодатель, по сути, декриминализировал часть общественно опасных деяний, связанных с торговлей малолетними. Можно предположить, что причиной декриминализации купли-продажи или иных сделок в отношении человека стала убежденность правоприменителя в том, что эти формы распоряжения человеком не рассматриваются Палермским Протоколом как торговля людьми, следовательно, должны быть исключены из диспозиции ст. 181 УК. Однако такое решение противоречит иным международным документам, а именно Факультативному протоколу к Конвенции о правах ребенка, касающегося торговли детьми, детской проституции и детской порнографии, принятом Генеральной Ассамблеей ООН в 2000 г. Протокол определил торговлю детьми как «любой акт или сделку, посредством которой ребенок передается любым лицом или любой группой лиц другому лицу или группе лиц за вознаграждение или иное любое возмещение» (ст. 2). Республика Беларусь присоединилась к данному Протоколу в декабре 2001 г. [7, с. 6–12].

Учитывая вышеизложенное, решение возникшей проблемы видится в необходимости выделения торговли детьми в самостоятельный состав преступления. Предложения о восстановлении ответственности за торговлю несовершеннолетними в самостоятельной статье высказаны и российскими учеными [8, с. 105; 9, с. 23; 10, с. 15]. Более того, Резолюция № 1583, принятая в 2002 г. Парламентской Ассамблеи Совета Европы по проблеме предупреждения рецидивных преступлений против детей, признала целесообразным в особенных частях уголовных кодексов специально выделять преступления, потерпевшими от которых были дети, с целью дифференциации уголовной ответственности и получения точных данных о распространенности преступлений против детей.

С учетом внесенных изменений законодатель обеспечил иной подход в вопросе закрепления способов торговли людьми. Основной состав преступления содержит *обман, злоупотребление доверием, применение насилия, не опасного для жизни или здоровья потерпевшего, либо угроза применения такого насилия* (ч. 1 ст. 181 УК). Более тяжкий вред, причиненный в результате торговли людьми, предусмотрен в качестве квалифицирующего признака (*п. 2 ч. 2 ст. 181 УК*).

Исключение составляют действия, совершенные в отношении несовершеннолетнего. В уголовном законе вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение ребенка для целей эксплуатации считаются торговлей людьми даже в том случае, если они не связаны с применением какого-либо из способов воздействия (п. 9 ч. 2 ст. 181 УК). Такой подход соответствует международно-правовым стандартам в области охраны прав и законных интересов несовершеннолетних, однако, на наш взгляд, это не разрешит всех проблем, связанных с торговлей детьми, учитывая решение законодателя исключить из диспозиции ст. 181 УК куплю-продажу или совершение иных сделок в отношении человека.

Была предложена и новая формулировка понятия «эксплуатация». Основная цель торговли людьми определена сейчас как незаконное принуждение человека к работе или оказанию услуг (в том числе к действиям сексуального характера, суррогатному материнству, забору у человека органов и (или) тканей) в случае, если он по независящим от него причинам не может отказаться от выполнения работ (услуг), включая рабство или обычаи, сходные с рабством.

При внесении корректив в ст. 181 УК законодатель не ограничился лишь использованием в статье новой терминологии. Корректировке подверглись и некоторые обсто-

ятельства, отягчаючі відповідальність. Було прийнято рішення про диференціацію відповідальності в стосунку неповнолітніх осіб шляхом включення як особу кваліфікуючого признака торгівлю малолітніми (ч. 3 ст. 181 УК).

Виключено вказання на статус особи як посадовця (п. 5 ч. 2 ст. 181 УК). Виконання об'єктивної сторони в даному випадку пов'язано, перш за все, з службовою та професійною діяльністю винного.

Для вменення п. 8 ч. 2 ст. 181 УК в діючій редакції повинен бути встановлено факт неопосередкованого переміщення особи через кордон Республіки Білорусь, т.е. необхідно досягнення реалізації мети винним в повній мірі. В протилежному випадку розмова піде лише про спробу на вчинення злочину з вказаним признаком.

Крім внесення змін та доповнень до існуючих кваліфікуючих ознак, в норму були включені та нові обставини, підвищуючі ступінь небезпечності торгівлі людьми. В частині, передбачено вчинення злочину з корисливих мотивів (п. 3 ч. 2 ст. 181 УК) та в стосунку заздалегідь для винного встановлено жінки (п. 7 ч. 2 ст. 181 УК).

Незаперечно слід визнати рішення законодавця про виключення з числа кваліфікуючих ознак вказання на торгівлю людьми, повністю з використанням ступеня тяжких особистих, сімейних або інших обставин потерпілого, оскільки наявність, наприклад, важкого матеріального положення здатно поставити особу в безвихідне становище та послужити стимулом для використання винним уразливого становища потерпілого.

Корекції була підвладна і ст. 171 УК. В назву та диспозицію статті був включений новий термін, раніше не використовуваний в кримінальному законі – «організація заняття проституцією». Дії осіб, створивши умови для заняття проституцією іншими особами, були криміналізовані як самостійна форма злочинного діяння. Було дано та легальне трактування поняття «використання заняття проституцією». Згідно примітки до ст. 171 УК, під ним розуміється отримання особою матеріальної або іншої вигоди від добровільного надання іншою особою за винагороду послуг сексуального характеру (статеві стосунки, чоловічі стосунки, лесбійство та інші дії сексуального характеру).

Однак таку редакцію розглядаваної статті не можна визнати успішною з точки зору юридичної техніки. На наш погляд, організація (вміст) притулку для заняття проституцією є нічим іншим, як організацією заняття проституцією, та повинна розглядатися в межах даної форми злочинного поведіння особи. Крім того, сам термін «організація заняття проституцією» потребує роз'яснення його вмісту. Є питання та відносно законодавчого закріплення кваліфікуючих ознак розглядаваного складу злочину. В цій зв'язі слідственою та судовою практикою повинен бути вироблений єдиний підхід до застосування ст. 171 УК, що дозволить виключити помилки в кваліфікації злочину даного виду та забезпечити реалізацію принципів кримінального закону та кримінальної відповідальності.

Висновки. Еволюція інституту відповідальності за торгівлю людьми та інші форми експлуатації людини в законодавстві Республіки Білорусь характеризувалася наступними етапами:

1 етап. 1999 г. З прийняттям нового УК, який встановив відповідальність за торгівлю людьми (ст. 181 УК) та вербовку осіб для експлуатації (ст. 187 УК), були зроблені перші кроки до законодавчого регулювання відповідальності за торгівлю людьми.

2 етап. 2005 г. В ст. 181 УК внесені зміни та доповнення: законодавець відмовився від конструкції усеченого складу. В круг злочинних діянь, крім куплі-продажу та інших угод, були включені також вербовка, перевезення, передача, приховування або отримання людини; вербовка особи для експлуатації була визнана як ознака торгівлі людьми; закріплена спеціальна повторність; кваліфікованими видами торгівлі людьми визнані торгівля людьми з метою вивезення особи за межі держави та торгівля людьми, повністю з використанням ступеня тяжких особистих, сімейних або інших обставин потерпілого; як конструктивна ознака торгівлі людьми вказано мета – експлуатація людини, визначення якої міститься в примітці 1 до ст. 181 УК.

Змінені підходи до відповідальності за злочини, пов'язані з торгівлею людьми: встановлено відповідальність за незаконні дії, спрямовані на тру-

доустройство граждан за границей (ст. 187 УК); за вовлечение в занятие проституцией либо принуждение к продолжению занятия проституцией (ст. 171¹ УК); термины «сводничество» и «сутенерство» в ст. 171 УК заменены на «использование занятия проституцией».

3 этап. 2008 г. В УК установлена ответственность за использование рабского труда (ст. 181¹ УК).

4 этап. 2015 г. Статья 181 УК вновь подвергнута реформированию: законодатель отказался от использования гражданско-правовой терминологии при описании признаков торговли людьми и обеспечил иной подход в вопросе закрепления способов торговли людьми; предложена новая формулировка понятия «эксплуатация»; дифференцирована ответственность в отношении несовершеннолетних лиц; в качестве квалифицирующего признака предусмотрено совершение преступления из корыстных побуждений (п. 3 ч. 2 ст. 181 УК) и в отношении заведомо для виновного беременной женщины (п. 7 ч. 2 ст. 181 УК).

В название и диспозицию ст. 171 УК включен новый термин: «организация занятия проституцией», а также дано легальное толкование понятия «использование занятия проституцией».

Отечественное законодательство опередило законодательство многих иностранных государств и криминализовало не только торговлю людьми, но и связанные с ней деяния, которые охватывают все виды и формы современного рабства. Созданная система уголовно-правовых мер позволяет учитывать как современные угрозы безопасности личной свободы человека, так и международные обязательства, взятые на себя Республикой Беларусь.

Библиографические ссылки

1. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности: теория и законодательная практика: 2-е изд., перераб. и доп. Москва: НОРМА, 2000. 389 с.
2. Марчук В.В. Торговля людьми (уголовно-правовой анализ и квалификация). *Судовы весник*. 2002. № 4. С. 41–46.
3. О внесении изменений и дополнений в некоторые кодексы Республики Беларусь по вопросам усиления ответственности за торговлю людьми и иные связанные с ней правонарушения: Закон Респ. Беларусь от 4 мая 2005 г. № 15-З. *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. URL: <http://www.etalonline.by/default.aspx?page=contents>. – Дата доступа: 25.03.2019
4. Марчук В.В. Юридический анализ дополнений и изменений, внесенных в УК Республики Беларусь в 2005–2006 гг.: по состоянию на 20.06.2006 г. *КонсультантПлюс. Беларусь. ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь*. Минск, 2019.
5. О внесении дополнений и изменений в некоторые законы Республики Беларусь по вопросам противодействия нелегальной миграции, распространению рабского труда, детской порнографии и проституции: Закон Респ. Беларусь от 10 нояб. 2008 г. № 451-З. *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. URL: <http://www.etalonline.by/default.aspx?page=contents>. – Дата доступа: 30.03.2019.
6. О внесении дополнений и изменений в Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы Республики Беларусь, Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях и Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях: Закон Респ. Беларусь от 5 янв. 2015 г. № 241-З. *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. URL: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=C21400137&p1=1&p5=0>. – Дата доступа: 10.04.2019.
7. О присоединении Республики Беларусь к Факультативному протоколу к Конвенции о правах ребенка, касающемуся торговли детьми, детской проституции и детской порнографии: Закон Респ. Беларусь от 3 дек. 2001 г. № 65-З. *Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь*. 2001. № 115. С. 6–12.
8. Пудовочкин Ю. Ответственность за торговлю людьми по российскому уголовному праву. *Сравнительное конституционное обозрение*. Москва: Институт права и публичной политики. 2007. № 3 (60). С. 98–106.
9. Егорова Л.Ю. Торговля несовершеннолетними: проблемы квалификации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, Рос. Академия правосудия, 2007. 29 с.
10. Бельцов Д.В. Особенности уголовной ответственности за преступления против семьи и несовершеннолетних. *Российский следователь*. 2007. № 20. С. 15–17.

Поступила в редакцию 25.09.2019

References

1. Lesniyevski-Kostareva, T.A. (2000) *Differentsiatsiya ugovnoy otvetstvennosti: teoriya i zakonodatel'naya praktika* [Differentiation of criminal responsibility: theory and legislative practice]: 2-e izd., pererab. i dop. Moskva: NORMA [in Russ.].
2. Marchuk, V.V. (2002) *Torgovlya lyud'mi (ugolovno-pravovoy analiz i kvalifikatsiya)* [Human trafficking (criminal law analysis and qualification)]. *Sudovy vesnik*, 4, 41–46 [in Russ.].
3. O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v nekotoryye kodeksy Respubliki Belarus' po voprosam usileniya otvetstvennosti za torgovlyu lyud'mi i inyye svyazannyye s ney pravonarusheniya [On introducing amendments and addenda to some codes of the Republic of Belarus on issues of strengthening responsibility for trafficking in persons and other offenses connected with it]: *Zakon Resp. Belarus' ot 4 maya 2005 g. № 15-Z. Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus'*. URL: <http://www.etalonline.by/default.aspx?page=contents> (data dostupa: 25.03.2019) [in Russ.].
4. Marchuk, V.V. (2019) *Yuridicheskiy analiz dopolneniy i izmeneniy, vnesennykh v UK Respubliki Belarus' v 2005-2006 gg.: po sostoyaniyu na 20.06.2006* [Legal analysis of additions and amendments made to the Criminal Code of the Republic of Belarus in 2005-2006] / Konsul'tantPlyus, OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy inform Resp. Belarus'. Minsk [in Russ.].
5. O vnesenii dopolneniy i izmeneniy v nekotoryye zakony Respubliki Belarus' po voprosam protivodeystviya nelegal'noy migratsii, rasprostraneniyu rabskogo truda, detskoj pornografii i prostitutsii [Legal analysis of additions and amendments made to the Criminal Code of the Republic of Belarus in 2005-2006]: *Zakon Resp. Belarus' ot 10 noyab. 2008 g. № 451-Z. Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus'*. URL: <http://www.etalonline.by/default.aspx?page=contents> (data dostupa: 30.03.2019) [in Russ.].
6. O vnesenii dopolneniy i izmeneniy v Ugolovnyy, Ugolovno-protsessual'nyy, Ugolovno-ispolnitel'nyy kodeksy Respubliki Belarus', Kodeks Respubliki Belarus' ob administrativnykh pravonarusheniyyakh i Protsessual'no-ispolnitel'nyy kodeks Respubliki Belarus' ob administrativnykh pravonarusheniya [On Amendments to the Criminal, Criminal Procedure, Criminal Executive Code of the Republic of Belarus, Code of the Republic of Belarus on Administrative Offenses and Procedural-Executive Code of the Republic of Belarus on Administrative Offenses]: *Zakon Resp. Belarus' ot 5 yanv. 2015 g. № 241-Z. Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus'*. URL: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=C21400137&p1=1&p5=0>. – Data dostupa: 10.04.2019 [in Russ.].
7. O prisoyedinenii Respubliki Belarus' k Fakul'tativnomu protokolu k Konventsii o pravakh rebenka, kasayushchemusya torgovli det'mi, detskoj prostitutsii i detskoj pornografii (2001) [Concerning the accession of the Republic of Belarus to the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography]: *Zakon Resp. Belarus' ot 3 dek. 2001 g. № 65-Z. Nats. reyestr pravovykh aktov Resp. Belarus'*, 115, 6-12 [in Russ.].
8. Pudovochkin, YU. (2007) *Otvetstvennost' za torgovlyu lyud'mi po rossiyskomu ugovnomu pravu* [Responsibility for trafficking in persons under Russian criminal law]. *Sravnitel'noye konstitutsionnoye obozreniye*. Moskva: Institut prava i publichnoy politiki, 3 (60), 98-106 [in Russ.].
9. Yegorova, L.YU. (2007) *Torgovlya nesovershennoletnimi: problemy kvalifikatsii* [Trafficking in minors: problems of qualification]: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08. Moskva, Ros. Akademiya pravosudiya [in Russ.].
10. Bel'tsov, D.V. (2007) *Osobennosti ugovnoy otvetstvennosti za prestupleniya protiv sem'i i nesovershennoletnikh* [Features of criminal responsibility for crimes against the family and minors]. *Rossiyskiy sledovatel'*, 20, 15-17 [in Russ.].

SUMMARY

Kozeletskaia N.I. Criminal law and its efficiency in human trafficking combatting: retrospective aspect. Forms of “modern slavery” arose in Belarus in 1990s after the USSR collapse. The legislation of that period had little effect on the current situation, did not meet international standards, and law enforcement agencies could not stop the cases of human trafficking that became known to them, using the tools provided to them by criminal law.

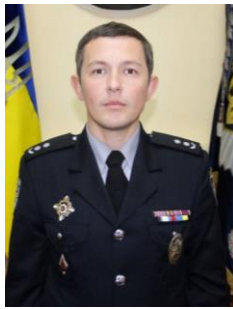
The patterns of formation and development of criminal legal norms on liability for human trafficking and other crimes related to the exploitation of a person have been shown in the Republic of Belarus. A legal analysis of the changes and amendments made to the relevant articles in 2005, 2008 and 2015 has been carried out. Based on the study of law enforcement practice, logical-grammatical and systematic analysis of the criminal law provisions, the author presents her own view on the established system of criminal legal measures and its effectiveness in countering modern threats to the security of personal freedom. The attention has been paid to some of the shortcomings of the criminal law description of the criminal characteristics of the acts of the group in question, and proposals have been made for optimizing their legislative definition.

The evolution of the institution of responsibility for human trafficking and other forms of human exploitation in the legislation of the Republic of Belarus has been characterized by four stages.

The domestic legislation was ahead of the laws of many foreign countries and criminalized not only human trafficking, but also related acts, which cover all types and forms of modern slavery. The created system of criminal legal measures allows taking into account both modern threats to the security of personal freedom of a person and international obligations undertaken by the Republic of Belarus.

Keywords: *human trafficking, exploitation of human beings, slave labour, surrogacy, efficiency of legislation, enforcement potential.*

УДК 342.9 (477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-232-238

Корнієнко М. В. ©
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ

Розглянуто один із важливих чинників ефективної діяльності щодо забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей, а саме інформаційно-технічне забезпечення. Висвітлено питання інформаційного забезпечення виявлення, розслідування та попередження злочинів загалом і насильницьких злочинів щодо дітей зокрема.

Підкреслено та аргументовано ефективність такого засобу протидії і профілактики учинення статевих злочинів стосовно дітей, що повинен бути запроваджений в Україні, як Єдиний реєстр злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, малолітній, права дитини, інформаційне забезпечення, насильницькі злочини, нормативна база, законодавство України.

Постановка проблеми. Соціальна політика будь-якої правової держави повинна бути зосереджена на створенні гідних умов життя та високого рівня добробуту не лише нинішнього, а й прийдешніх поколінь. Демографічна криза, яка сьогодні існує в Україні, не є позитивним явищем для українського народу, саме тому органи публічної влади повинні сприяти як вихованню нового здорового покоління, так і збереженню існуючого генофонду.

Проголосивши в Конституції України, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, держава зобов'язалася всіма доступними засобами захищати особу, особливо дитину. Основний закон передбачає державний захист дитинства, рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, та зазначає, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. У Законі України «Про охорону дитинства» зазначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Вагомим кроком на шляху впровадження міжнародних стандартів захисту прав дитини в національне законодавство України стало ухвалення Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини, затвердженого Законом України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», метою якого є забезпечення функціонування системи захисту прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини. Але, незважаючи на розгалужену систему державного та міжнародного правового захисту, останнім часом значно зросла кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються стосовно дітей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням питань інформаційного забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей присвячені роботи Г. А. Алієва, І. П. Васильківської, В. В. Вітвіцької, Б. М. Ворника, О. М. Джузи, О. І. Карпенко, С. Г. Киренка, Л. В. Крижної, І. І. Лановенка, В. Т. Маляренка, П. С. Матишевського, В. П. Мироненко, О. Є. Михайлова, О. Є. Мойсєєвої, В. Ф. Мороза, В. М. Оржеховської, Л. І. Романової, В. Я. Рибальської, К. К. Сперанського, В. О. Тулякова, І. К. Туркевич, Т. М. Чебикіної, Н. С. Юзікової, А. О. Ярового, С. С. Яценка та інших авторів.

© Корнієнко М. В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>
ad_ovs_eb@ukr.net

Метою статті є дослідження інформаційного забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей, що має соціально-правову значущість у посиленні боротьби як з насильницькими злочинами щодо дітей, так і з іншими посяганнями на права та законні інтереси малолітніх й зумовлюється, перш за все, потребами вдосконалення заходів правового захисту дітей від насильства. У статті на основі аналізу вітчизняної юридичної практики, а також узагальнення позитивного зарубіжного досвіду передбачаємо сформулювати теоретичну систему знань про протидію насильницьким злочинам щодо дітей.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з другої половини ХХ ст., суспільство вступило у нову епоху свого розвитку. У цей час відбувається інтенсивне збільшення кількості інформації, що дозволило вести мову про інформаційний вибух та позначити нове суспільство як інформаційне. Саме інформація стала іманентною рисою сучасного соціуму. «Цивілізаційні напрями розвитку інформаційного суспільства характеризуються тим, що обсяг інформації в світі щорічно зростає на 30 %. У середньому на людину в рік у світі виробляється $2,5 \cdot 10^8$ байт. У 2002 році людством було вироблено $18 \cdot 10^8$ байт інформації. За п'ять попередніх років людством було вироблено інформації більше, ніж за всю попередню історію» [2].

Як указує А. Сіленко, «у сучасному контексті це поняття є надзвичайно широким, що дозволяє позначати ним і повідомлення, і середовище, і запис програми зміни й розвитку об'єкта. Інформація – це унікальний ресурс, що створюється самим суспільством у процесі його життєдіяльності. Поняття «інформація» більшість вчених цілком справедливо відносить до таких загальних філософських категорій, як «простір», «час», «рух» тощо. Зокрема, інформація трактується як заперечення ентропії (Л. Бріллоєн); комунікація і зв'язок, у процесі яких усувається невизначеність (К. Шеннон); передача розмаїтості (Дж. Ешбі); міра складності структур (Х. Моль); ймовірність вибору (І. М. Яглом)» [3, с. 96].

Слід зауважити, що для характеристики сучасного соціуму використовують також поняття «суспільство епохи постмодерну», «постіндустріальне суспільство», водночас і постмодерне, і постіндустріальне суспільство (що насправді одне і те ж саме) має інформаційну основу. «Нині інформаційні технології стали істотним компонентом соціальної реальності й можуть розглядатися як фактор, що впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства, – наголошує А. Сіленко. – Причому, на відміну від енергетичних, транспортних і хімічних технологій, вони не мають твердих ресурсних і екологічних обмежень, що вносить у процес свою специфіку. В інформаційних технологіях набагато вища, ніж в інших технологіях, швидкість відновлення: покоління інформаційних технологій змінюються кожні 3 – 5 років. Можливо, саме тому інтелектуальне освоєння наслідків такого динамічного розвитку не встигає за зростанням обсягів нової інформації» [3, с. 98].

У контексті означеного не можна не згадати про проведене у межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні соціологічне дослідження серед дітей, за результатами якого встановлено (дані за 2018 рік) таке: 17,6 % респондентів почували себе незадоволеними, тому хотіли більше часу проводити в соціальних мережах (серед них найбільш вирізняються 10-річні хлопчики та студенти закладів профтехосвіти – 25,6 % та 18,9 % відповідно); 18,2 % підлітків регулярно нехтували іншими справами (хобі, спорт) через те, що хотіли бути в соціальних мережах (найбільше нехтували іншими справами 16-річні дівчата – 26,0 %); кожен шостий (16,8 %) опитаний зізнавався, що мав регулярні сварки через використання соціальних мереж (найбільша частка серед них – це дівчата 16 і 17 років (22,6 % та 20,5 % відповідно), а також 10-річні хлопчики (20,5 %) і студенти закладів профтехосвіти (20,5 %)) [4, с. 82-83].

Кожен десятий підліток регулярно брехав батькам або друзям про час, проведений у соціальних мережах (11,7 % хлопців та 9,5 % дівчат). Окремо звертають увагу на себе 10-річні хлопчики – серед них кожен шостий (17,2 %) повідомив про таку поведінку. Використання соціальних мереж з метою позбутися негативних відчуттів є досить поширеним серед підлітків – 32,8 % серед хлопців та 39,9 % серед дівчат [5, с. 82-83].

Означені результати дослідження вказують на необхідність сучасного інформаційного забезпечення протидії злочинності щодо дітей загалом і насильницької злочинності зокрема. Черговий раз згадаємо так звані ігри «Синій кит», а також «Момо», через які підлітків доводять до самогубства. При цьому фактичного візуального контакту злочинця з потерпілим не відбувається; злочин вчиняється через мобільні засоби зв'язку,

електронну пошту, соціальні мережі тощо. Слідова картина таких злочинів суттєво відрізняється від «традиційної» слідової картини насильницьких злочинів щодо дітей.

Крім того, Інтернет мережа використовується як засіб знайомства з потенційною жертвою, входження у її довіру. Так, наприклад, вироком Деснянського районного суду м. Києва від 4 березня 2019 року у справі № 754/14888/17 підсудні визнані винними у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 303, ч. 2 ст. 146 КК України (втягнення і примушування неповнолітньої до зайняття проституцією, незаконне позбавлення волі). Судом визнано доведеним, що обвинувачені підсудні за попередньою змовою між собою вчинили втягнення та примушення особи до зайняття проституцією з використанням обману, із застосуванням насильства, вчинене щодо неповнолітньої особи та незаконно позбавили її волі, за таких обставин. Обвинувачені через соціальну мережу Інтернет «ВКонтакте», написавши смс-повідомлення, познайомились з неповнолітньою особою. Реалізуючи свої злочинні дії, спрямовані на втягнення потерпілої до зайняття проституцією, під вигаданим приводом роботи нянею, при цьому не маючи наміру виконувати обіцяне, тобто шляхом обману, запросили неповнолітню приїхати у місто Київ з метою працевлаштування. Не підозрюючи про дійсні наміри підсудних, потерпіла 13 липня 2017 року приблизно о 18.00 год. прибула до міста Києва у квартиру, де проживали підсудні, які, достовірно знаючи про її вік, запропонували їй спробувати себе у наданні інтимних послуг, на що остання відмовилась. Продовжуючи свої злочинні дії, направлені на примушення потерпілої до зайняття проституцією, незважаючи на отриману її відмову, підсудні у період часу з 13 липня 2017 року до 18 липня 2017 року, застосовуючи систематично фізичне насильство, яке виразилось у нанесенні ударів по обличчю та тілу, а саме нанесенні не менше 6 ударів, примусили неповнолітню надавати незнайомим чоловікам сексуальні послуги на території міста Києва, за що отримували грошову винагороду в сумі від 2000 до 4000 гривень. Внаслідок злочинних дій неповнолітній потерпілій були заподіяні тілесні ушкодження, а саме садна на правій щічній ділянці, передній поверхні шиї зліва у верхній третині, передній поверхні обох колінних суглобів та правої гомілки у верхній третині; синець на тильній поверхні правого передпліччя в середній третині, що відносяться до легких тілесних ушкоджень [6].

Соціальні мережі можуть бути і приводом до застосування насилля. Так, наприклад, вироком Фастівського міськрайонного суду Київської області від 22 жовтня 2018 року у справі № 381/2164/18 підсудний визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності). 13 червня 2018 року, під час руху електропоїзда приміського сполучення «Київ – Фастів», в салоні одного з вагонів рухомого складу неповнолітній підсудний побачив знайомого, з яким раніше навчався у Фастівському навчально-виховному комплексі «ліцей – загальноосвітня школа I-III ступенів № 2» Фастівської міської ради Київської області та стосовно якого мав тривалі неприємні стосунки, що виникли в 2016 році на ґрунті обопільного некоректного спілкування в групі «Беседа» соціальної мережі «ВКонтакте». У підсудного виник умисел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень потерпілому з метою поквитатися за некоректне спілкування в групі «Беседа» соціальної мережі «ВКонтакте». По прибуттю електропоїзда приміського сполучення «Київ – Фастів» до кінцевої залізничної станції «Фастів-1» о 19 год. 30 хв. 13 червня 2018 року підсудний, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень колишньому однокласнику, першим за нього залишив приміщення салону вагону електропоїзда, в якому вони разом їхали та, вийшовши на приміську платформу № 2 вокзалу залізничної станції «Фастів-1», зупинився на відстані близько двох метрів від дверей вагону, очікуючи на вихід з вагону до приміської платформи №2 потерпілого. Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, спрямованого на спричинення тілесних ушкоджень, дочекавшись його виходу з вагону до приміської платформи № 2 залізничної станції «Фастів-1», наніс один удар кулаком лівої руки в обличчя, після чого одразу наніс потерпілому ще три удари кулаками обох рук в обличчя, внаслідок чого потерпілий впав на бруківку приміської платформи № 2. Одразу після цього невдало намагався допомогти потерпілому підвестися на ноги, однак, не досягши успіху, повторно наніс два удари кулаками рук в обличчя, після чого з місця події втік, спричинивши потерпілому тілесні ушкодження [7].

Таким чином, у сучасних умовах розвитку соціуму важливе значення має інформаційно-технічне забезпечення певної діяльності. Не є винятком і діяльність щодо виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей. Як зазначає

І. І. Кагляк, «успішність слідчої діяльності значною мірою залежить від можливості як самих слідчих, так і керівників слідчих підрозділів оперативно отримувати доступ до певних відомостей, необхідних для виконання їх службових завдань, кваліфіковано здійснювати їх аналіз, використовувати досягнення науково-технічної думки для оптимізації слідчих дій. Все це є складовими інформаційного забезпечення слідчої діяльності» [1, с. 470].

Доволі важливою є роль інформаційно-технічного забезпечення виявлення, розслідування та попередження злочинів на окремих етапах розслідування, за особливих умов. Так, наприклад, С. С. Кудінов зазначає, що особливе значення інформаційне забезпечення має під час розслідування кримінальних справ в умовах дефіциту відомостей, коли слідчий відчуває нестачу необхідних йому даних як для організації розслідування, так і для виявлення слідів злочину, з'ясування механізму злочинної діяльності, встановлення винних у вчиненні злочину та ін. Зокрема це є характерним слідчим ситуаціям, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин [8, с. 281].

Інформаційні дані дозволяють слідчому у побудові і перевірці версій, плануванні розслідування, організації і тактиці проведення окремих слідчих дій, інших заходів, тактичних операцій та комбінацій, взаємодії слідчого з працівниками правоохоронного органу, використанні допомоги громадськості.

Слід наголосити, що, зважаючи на важливість інформаційно-технічного забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей (як і інших злочинів загалом), це питання знайшло відображення у Положенні про органи досудового розслідування Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 № 570. Так, відповідно до розділу V «Повноваження керівників слідчих підрозділів органів Національної поліції» начальник слідчого відділу територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України, крім повноважень, передбачених КПК України, забезпечує в межах компетенції координацію діяльності слідчого відділу та підрозділів оперативно-технічних заходів та оперативної служби ГУНП щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ГУНП та міжрегіональними територіальними органами поліції; забезпечує ефективне використання слідчими оперативної інформації при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду; здійснює контроль за своєчасністю здачі до архіву підрозділів інформаційно-аналітичного забезпечення закритих кримінальних проваджень; організовує діяльність інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів) щодо належного техніко-криміналістичного супроводження кримінального провадження; забезпечує впровадження в практичну діяльність слідчих передового досвіду досудового розслідування і нових форм та методів криміналістики [9].

Зважаючи на зазначене, не можна не згадати питання, яке порушувалося протягом останніх десяти років – це запровадження інформаційної бази осіб, які вчинили сексуальні злочини щодо дітей.

Так, Л. І. Шеховцова, досліджуючи посилення кримінальної відповідальності за статеві злочини проти неповнолітніх, наводить досвід окремих країн у протидії цим злочинам: у ряді цивілізованих країн світу (США, Великобританія, Ізраїль, Польща, Чехія) та країн СНД (Молдова, Російська Федерація) за статеві злочини проти неповнолітніх введено досить жорсткі санкції. Наприклад, у США за статеві злочини, вчинені проти неповнолітніх, призначається довічне позбавлення волі або навіть смертна кара. Також у ряді штатів введено хімічну кастрацію. У Великобританії можуть позбавити волі на строк до 10 років лише за перегляд картинок з оголеними дітьми. Створено державний реєстр педофілів, які пройшли процедуру хімічної кастрації. У Польщі також ввели хімічну кастрацію, яка є примусовою для осіб, які звалтували дітей молодше 15 років. В Ізраїлі за рішенням суду педофілам також роблять хімічну кастрацію, при цьому їм надають психологічну допомогу [10, с. 232].

Зауважимо, що ще 21 червня 2017 року до Верховної Ради України було направлено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього)» (реєстраційний номер 6607). 15 березня 2019 року було додано доопрацьований проект означеного Закону (попереднє доопрацювання та подання до Верховної Ради України було здійснене 4 липня 2018 року). Цей законопроект передбачає зміни до

КК, КПК, КВК кодексу України та до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», запроваджує добровільний захід медичного характеру у вигляді хімічної кастрації, що застосовується до осіб, які вчинили особливо тяжкий злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього й страждають на розлад сексуальної переваги (педофілією), та передбачає створення Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, що має стати запобіжником для повторення (рецидиву) таких злочинів через певну поінформованість осіб, на яких законом покладено обов'язки з виховання малолітнього (малолітньої); встановлення адміністративного нагляду за відповідною категорією засуджених осіб, звільнених з місць позбавлення волі. При цьому, як вказується у пояснювальній записці до цього законопроекту, «в Україні спостерігається погіршення криміногенної ситуації, зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, в тому числі злочинів проти життя та здоров'я особи. Окреме місце в цьому сумному переліку займають злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в тому числі і по відношенню до малолітніх осіб. Аналізуючи статистику кримінальних злочинів, можна констатувати, що й ці злочини мають тенденцію до зростання» [11].

Автори законопроекту врахували зарубіжний досвід запровадження інституту хімічної кастрації: «Досвід іноземних країн знає різні способи та заходи протидії таким злочинам. Одним із найпоширеніших є так звана хімічна кастрація, яка полягає у застосуванні до особи певного медичного препарату, що пригнічує сексуальний потяг (лібідо) та сексуальну активність. Питання застосування такої процедури законодавчо врегульовано у більшості країн світу. Так, щонайменше 48 штатів у США (Каліфорнія, Флорида, Джорджія, Айова, Луїзіана, Монтана, Орегон, Техас, Вісконсин та ін.) у різний час застосовували такий спосіб. Медикаментозна профілактика статевих злочинів застосовується в багатьох європейських державах (Великобританія, Франція, Німеччина, Данія, Швеція, Польща, Норвегія, Естонія) та в інших країнах, таких як Канада, Ізраїль. Застосування примусової хімічної кастрації також було закріплено на законодавчому рівні в Російській Федерації та в Республіці Казахстан. За даними Великої Британії, дія урядової програми щодо надання засудженим особам (педофілам) препаратів, які пригнічують лібідо та сексуальну активність, скоротила рецидиви статевих злочинів з 40 % до 5 %, а в Німеччині – з 80 % до 3 %» [11].

Як ми зазначили, указаний законопроект передбачає і створення Єдиного реєстру злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, держателем якого повинно стати Міністерство юстиції України.

Сьогодні ця ініціатива є необхідністю для нашої держави, оскільки указаний засіб дійсно може стати запобіжником щодо повторної насильницької статевої злочинності щодо дітей.

Наступним важливим аспектом, що висвітлює інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей, є співпраця Національної поліції та мобільних операторів України в питаннях розшуку безвісти зниклих дітей.

Розглядаючи інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей, слід згадати Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 серпня 2017 року № 676. Відповідно до цього Положення основними завданнями системи «Інформаційний портал Національної поліції України» є: інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції України; забезпечення електронної взаємодії з МВС та іншими органами державної влади та інше.

Таким чином, зважаючи на наведені вище статистичні дані щодо повторного учинення насильницьких злочинів щодо дітей, зокрема статевих злочинів, а також зважаючи на позитивний зарубіжний досвід та необхідність профілактики насильницьких злочинів щодо малолітніх, потребує розв'язання питання упровадження хоча б закритого реєстру педофілів в Україні.

Висновки. Важливим чинником ефективності діяльності із забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей є її інформаційно-технічне забезпечення. Тому у сучасних умовах розвитку суспільства важливою є

взаємодія працівників органів досудового розслідування з різними підрозділами правоохоронних органів, у тому числі і з тими, що виконують інформаційно-аналітичну роботу.

Ефективним засобом як протидії, так і профілактики учинення статевих злочинів щодо дітей є запровадження в Україні Єдиного реєстру злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього, а також добровільне застосування до осіб, які вчинили такі злочини, процедури хімічної кастрації, на що вказує аналіз запровадження інституту хімічної кастрації у зарубіжних державах, як західних, так і східних.

Бібліографічні посилання

1. Кагляк І.І. Інформаційне забезпечення слідчої діяльності. *Форум права*. 2014. № 3. С. 470-475.
2. Lyman P., Varian H.R. How much information. *Release of the University of California*. Oct. 27, 2003.
3. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 96-112.
4. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін.; наук. ред. О.М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.
5. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді. URL: <http://society.4uth.gov.ua/ukr/molod>.
6. Вирок Деснянського районного суду м. Кисва від 4 березня 2019 року у справі № 754/14888/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review>.
7. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 22 жовтня 2018 року у справі № 381/2164/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77268101>.
8. Кудінов С.С. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 1. С. 280-285.
9. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 № 570. *Офіційний вісник України*. 2017. № 72. Ст. 2212.
10. Шеховцова Л.І. Про посилення кримінальної відповідальності за статеві злочини, вчинені проти неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 1. С. 230-234.
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6207.

Надійшла до редакції 05.09.2019

References

1. Kahlyak, I.I. (2014) Informatsiyne zabezpechennya slidchoyi diyal'nosti [Information support of investigative activity]. *Forum prava*, 3, 470-475 [in Ukr.].
2. Lyman P., Varian H.R. (2003) How much information. *Release of the University of California*, Oct. 27. [in Engl.]
3. Silenko, A. (2007) Informatsiyni tekhnolohiyi – novyy impul's dlya poshuku paradyhmy maybutn'oho suspil'stva [Information technology – a new impulse to search for a paradigm of the future society]. *Politychnyy menedzhment*, 3, 96-112 [in Ukr.].
4. Sotsial'na obumovlenist' ta pokaznyky zdorov'ya pidlitkiv ta molodi: za rezul'tatamy sotsiolo-hichnoho doslidzhennya v mezhakh mizhnarodnoho proektu «Zdorov'ya ta povedinkovi oriyentatsiyi uchniv'skoyi molodi» (2019) [Social Conditionality and Health Indicators of Adolescents and Youth: According to the results of a sociological survey within the framework of the international project "Health and Behavioral Orientations of Student Youth"]: monohrafiya / O.M. Balakiryeva, T.V. Bondar ta in.; nauk. red. O.M. Balakiryeva; YUNISEF, HO «Ukr. in-t sots. doslidzh. im. O. Yaremenka». Kyyiv: Polih-rafichnyy tsentr «Foliant» [in Ukr.].
5. Sotsial'na obumovlenist' ta pokaznyky zdorov'ya pidlitkiv ta molodi [Social conditioning and health indicators of adolescents and young people]. URL: <http://society.4uth.gov.ua/ukr/molod> [in Ukr.].
6. Vyrok Desnyans'koho rayonnoho sudu m. Kyveva vid 4 bereznya 2019 roku [The judgment of the Desniansky district court of Kyiv of 4 March 2019] u spravi № 754/14888/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review> [in Ukr.].
7. Vyrok Fastivs'koho mis'krayonnoho sudu Kyyivs'koyi oblasti vid 22 zhovtnya 2018 roku [The judgment of the Fastiv City District Court of Kyiv region of October 22, 2018] u spravi № 381/2164/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77268101> [in Ukr.].
8. Kudinov, S.S. (2011) Informatsiyne zabezpechennya rozsliduvannya zlochyniv: suchasnyy stan ta shlyakhy vdoskonalennya [Information support for crime investigations: current state and ways of improvement]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 1, 280-285 [in Ukr.].
9. Polozhennya pro orhany dosudovoho rozsliduvannya Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny, zatver-

dzhene nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 06 lypnya 2017 № 570 (2017) [Regulation on Pre-trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of July 6, 2017 No. 570]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 72, 2212 [in Ukr.].

10. Shekhovtsova, L.I. (2013) Pro posylennya kryminal'noyi vidpovidal'nosti za statevi zlochyny, vchyneni proty nepovnolitnikh [On enhancing criminal responsibility for sexual offenses committed against minors]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, 1, 230-234 [in Ukr.].

11. Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy (shchodo vprovadzhennya Yedynoho reyestru osib zasudzhenykh za zlochyny proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti malolitn'oyi chy malolitn'oho ta posylennya vidpovidal'nosti za zlochyny, vchyneni proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti malolitn'oyi chy malolitn'oho)» [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine (concerning the introduction of the Unified Register of Persons Convicted of Sexual and Juvenile Sexual Offenses and Increasing Responsibility for Sexual and Minority Offenses)»]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6207 [in Ukr.].

SUMMARY

Korniienko M.V. Information support of detection, investigation and prevention violent crimes against children. The article deals with one of the important factors of effective activity for ensuring detection, investigation and prevention of violent crimes against children, it is information and technical support. Due to the certain illumination of information support of detection, investigation and prevention of crimes in general and violent crimes against children, in particular, domestic legal science, the focus is on the latest developments in the information field related to the use of various databases, computers and computer technologies.

The issues of information support for the detection, investigation and prevention of crimes in general and violent crimes against children in particular are highlighted. The term is interpreted, first of all, as one that encompasses the actions enshrined in the legislation, the purpose of which is informational support of cognitive activity and which have a criminal-procedural or operative-investigative form; secondly, this term refers to the tools used in criminal proceedings to achieve its purpose, carried out in accordance with applicable law.

The efficiency of the means of combating and preventing the commission of sexual crimes against children, which should be introduced in Ukraine, is emphasized. «Chemical castration» as indicated by the analysis of the introduction of the institute of "chemical castration" in foreign countries, both western and eastern. Vidpovidno zvernuto uwagi on neobhidnist of acceptance of the Supreme Radoyu doopratsovanogo Ukraine a draft law «On Introduction of Change log to deyakih for-koniv Ukraine (schodo vprovadzhennya Ćdinogo reestru osib zasudzhenykh for zlochyni proti statevoi Svobody that statevoi nedotorkannosti malolitnoi chy malolitnogo that posilennya vidpovidal'nosti for zlochyni, vchyneni proti sta- the free freedom and the lack of statutory malolitny chy malolitnogo)».

Keywords: *child, incompeten», child abuse, child rights, information security, violence against women, regulatory framework, Ukrainian legislation.*

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-238-244

Михайлик О. Г. ©

кандидат юридичних наук

(ПрАТ «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛОГО ВІД НАСИЛЬСТВА В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Зазначено, що серед потерпілих від насильства в установах виконання покарань – засуджені (в основному, це злочини проти життя та здоров'я особи, а також деякі види пенітенціарних злочинів, насамперед ст. 392 Кримінального кодексу України) та пенітенціарний персонал (який був потерпілим переважно від злочинів, передбачених ст. 342, 345, 391 (у формі психічного насильства), 392 Кримінального кодексу України). Порівняльний віктимологічний аналіз жертв насильницьких злочинів серед засуджених та персоналу засвідчив більшу кількість потерпілих першої групи.

Ключові слова: *віктимологічна характеристика, потерпілий, насильство, установа виконання покарань, засуджені, персонал.*

© Михайлик О.Г., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2113-488X>

Постановка проблеми. Поряд із наданням кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, важливим є також і виконання такого наукового завдання, як наведення віктимологічної характеристики потерпілого від насильства в УВП. Це зумовлено тим, що між особистістю жертви та її поведінкою існує нерозривний зв'язок. Установлено, що особистість та її психічні властивості є водночас і передумовою, і наслідком її діяльності. Внутрішній, психічний зміст поведінки, що формується в умовах певної ситуації, особливо значущої для особи, переходить у відносно стійкі властивості особи, а властивості особи, у свою чергу, позначаються на її поведінці [1, с. 37].

У будь-якому випадку в механізмі насильства та в процесі запобігання йому робота з потенційною жертвою є обов'язковим елементом діяльності уповноважених суб'єктів. На цьому аспекті також наголошено і в спеціальних дослідженнях за напрямом пенітенціарної віктимології.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених: А. В. Абаджяна, Ю. М. Антопяна, М. П. Барабанова, В. С. Батиргарєєвої, А. І. Богатирьова, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, М. Г. Вербенського, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, Д. О. Зубова, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, П. П. Михайленка, С. С. Мірошниченка, Ю. В. Орла, О. В. Старкова, В. О. Тулякова, Г. А. Туманова, В. Б. Шабанова, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової та інших дослідників.

Метою статті є теоретико-прикладний аналіз та наведення віктимологічної характеристики потерпілого від насильства в установах виконання покарань (УВП). Для досягнення поставленої перед науковою публікацією мети ми використали широкий методологічний інструментарій та репрезентативну емпіричну базу. Саме тому особа потерпілого від насильства в УВП розглядається нами на основі проведеного конкретно-соціологічного дослідження (протягом 2014 – 2018 рр.) за спеціально розробленою анкетною опитування персоналу УВП (750 осіб) та засуджених (1250 осіб) на базі установ усіх 24 областей України (за винятком Автономної Республіки Крим).

Виклад основного матеріалу. Слушним буде зазначити, що в сучасній юридичній і соціологічній літературі досить довгий час йшла дискусія про визначення поняття жертви злочину. Низка авторів, ґрунтуючись на положеннях діючого кримінально-процесуального законодавства і матеріального права, стверджували, що жертвою злочину може бути лише фізична особа, якій злочином спричинена моральна, фізична або майнова шкода (так зване вузьке операціональне визначення жертви) [2, с. 40–42; 3, с. 8; 4, с. 109–114].

У широкому визначенні поняття жертва – це людина, що постраждала від неправомірних дій інших осіб, власного поводження, негативних життєвих обставин або нещасного випадку. При цьому необхідно мати на увазі, що ті самі неправомірні дії, події, нещасні випадки залежно від умов, місця і часу можуть завдати шкоди як окремій людині, так і групі людей відразу, як фізичній, так і юридичній особі [5, с. 18].

Наприклад, вітчизняний дослідник О. Ю. Юрченко вважає, що «потерпілий у кримінологічному розумінні – це людина, якій заподіяно злочином фізичної, моральної або майнової шкоди, незалежно від того, чи визнано її потерпілою в установленому законом порядку і чи оцінює вона себе такою суб'єктивно» [6, с. 140]. Інший український учений професор В. О. Туляков жертвою злочину визнає будь-яку фізичну особу (соціальну спільноту, організацію), якій злочином завдано фізичну, матеріальну або моральну шкоду [7].

Міжнародно-правове поняття жертви злочину закріплено в додатку до прийнятої 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларації «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою» і зводиться до такого: жертви – це особи, яким індивідуально або колективно була заподіяна шкода, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або суттєве ущемлення їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, порушення існуючих законів держави.

Слушною є позиція професора О. М. Джужи, який пропонує окремо виділити кримінальну віктимологію. На його думку, це комплексна міждисциплінарна галузь нау-

ки, що розглядає проблеми жертви з позиції кримінального права, кримінології, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права. Кримінальна віктимологія розподіляється на кримінально-правову віктимологію, кримінально-процесуальну, кримінологічну та кримінально-виконавчу [8, с. 134].

Безумовно, кожна з цих підгалузей має свої завдання і особливості при вивченні жертви. Автори курсу кримінології визначають її як вчення про жертву злочину, її кримінальні віктимологічні характеристики, ознаки, якості і властивості та систему віктимологічних детермінант і механізмів віктимної поведінки жертви на підставі кримінологічного аналізу особистісних якостей потерпілого, причин та умов їх формування, процесу віктимізації і накопичення віктимологічного потенціалу, а також розроблення заходів віктимологічної профілактики [9, с. 125].

Як зазначає О. Г. Колб, жертвою злочину в УВП може бути будь-який засуджений і тільки через те, що в умовах ізоляції він не має тієї свободи вибору свого оточення, заходів захисту чи способів уникнення небезпеки, які можуть використати різноманітні особи на волі. Надзвичайна неоднорідність такого об'єкта дослідження створює у зв'язку з цим серйозні труднощі для віктимологічної класифікації, оскільки існує велика кількість кваліфікаційних ознак, які можуть складати її зміст [10]. Тому в основу класифікації жертв злочинів в УВП О. Г. Колб поклав так званий комплексний підхід, зміст якого склав ступінь віктимності. Останній в найбільш узагальненому вигляді відображає: віктимну деформацію особи; професійну віктимність; вікову віктимність; віктимну патологію [11, с. 59].

Інший пенітенціарний кримінолог І. М. Копотун наводить авторський і більш розширений, порівняно з вищенаведеним, підхід до пенітенціарної віктимізації з урахуванням дуалізму суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (з одного боку – суб'єктів виконання покарання – пенітенціарний персонал, з іншого – суб'єктів відбування покарання – засуджені).

Так, поіменованій учений зазначає, що у виправних колоніях як злочинці, так і їх жертви належать або до числа засуджених, або працівників зазначених установ, що зумовлює специфіку їх взаємовідносин, засновану на низці чинників. По-перше, засуджені можуть вчинити злочин тільки щодо собі подібних осіб (злочинців) або представників адміністрації, яким цілком підпорядковані у своїй поведінці (виняток становлять випадки вчинення злочинів у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання щодо осіб, які не належать до персоналу кримінально-виконавчої служби). Відповідно, коло потерпілих також обмежено зазначеними особами. По-друге, злочинці та потерпілі, як правило, знають один одного до вчинення злочину, оскільки перебувають у специфічній закритій для сторонніх установі. По-третє, злочини засуджених у виправних колоніях є, по суті справи, повторенням їх попередньої злочинної поведінки, у результаті якої зазначені особи відбувають покарання. По-четверте, як свідчить статистика, пенітенціарна злочинність характеризується більшим ступенем агресії порівняно зі злочинністю на волі. По-п'яте, особи злочинця і жертви володіють додатковими властивостями та ознаками, які не трапляються за межами колоній, а деякі характеристики особистості в місцях позбавлення волі втрачають своє початкове значення або їх вплив суттєво слабшає [12, с. 247].

Досліджуючи віктимологічну характеристику потерпілого від насильства в УВП, доречно звернути увагу, що в механізмі злочинної поведінки як вітчизняні [13, с. 313], так і зарубіжні [14, с. 126; 15, с. 44] кримінологи виділяють систему взаємодії «злочинець – жертва злочину» крізь призму конкретної ситуації, що складається, в тому числі у процесі відбування покарання в УВП.

Зважаючи на роль конкретної життєвої ситуації (конфліктної криміногенної) в системі детермінації пенітенціарного насильства, важливим постає питання про «роль» жертви злочину в цій системі. Так, якщо віктимність становить категорію статичну, то різні соціально-рольові й поведінкові аспекти жертви, видозміна цих моментів впливають на процес перетворення особи на потенційного потерпілого – тобто зумовлюють процес віктимізації. Це особливо важливо при виробленні адміністрацією УВП заходів щодо ранньої віктимологічної профілактики насильства в середовищі засуджених (насамперед уміле використання оперативної інформації про можливість вчинення розправи над засудженим унаслідок своєчасної несплати ним боргу, наявності інформації про можливість вчинення щодо особи сексуального насильства через зміну соціальної ролі у системі стратифікації засуджених тощо). Ефективна діяльність за вказаним напрямом

має і відповідні правові підстави, зокрема це алгоритм дій адміністрації УВП щодо забезпечення особистої безпеки засуджених у порядку, передбаченому ст. 10 КВК України, із тією лише відмінністю, що в окреслених вище випадках застосування заходів віктимологічної профілактики адміністрація не має чекати звернення до неї засудженого, як це впливає з положень ч. 1 зазначеної статті.

Тому під час дослідження нами було з'ясовано, що дуже часто в системі раптово виникаючих конфліктних ситуацій лише випадок вирішує, хто виявиться на місці насильницького пенітенціарного злочинця або його жертви. І це логічно, адже в умовах пенітенціарного середовища кожен засуджений до позбавлення волі (особливо неодноразово судимий) чітко усвідомлює, що він є заручником свого становища, і якщо в конфліктній ситуації не застосує насильство, то обов'язково стане його жертвою з боку інших засуджених, оскільки конфлікт не може вирішитися сам собою.

Доречно з цього приводу зазначити, що під час дослідження нами були отримані цікаві дані про можливість звернення засуджених до адміністрації УВП для вирішення конфліктів, що виникають в їхньому середовищі.

Так, відповідаючи на поставлене нами під час проведення протягом 2014 – 2018 рр. анкетування персоналу УВП (750 осіб) запитання «Наскільки виправданим, на Вашу думку, є втручання адміністрації УВП у вирішення конфліктних ситуацій у середовищі засуджених?», 653 особи (87,1 %) відповіли, що цілком виправдане, у свою чергу, на думку 97 осіб (12,9 %), таке втручання з боку адміністрації не зовсім виправдане.

Натомість дещо відрізняються дані, отримані нами за результатами узагальнення анкетування протягом 2014 – 2018 рр. 1250 засуджених. Зокрема, відповідаючи на аналогічне запитання, 978 осіб (78,2 %) зазначили, що втручання адміністрації УВП у вирішення конфліктних ситуацій у середовищі засуджених – цілком виправдане, 217 осіб (17,4 %) – виправдане, але іноді, і 55 осіб (4,4 %) вказали, що таке втручання з боку адміністрації не виправдане, оскільки вирішення конфліктів у середовищі засуджених – справа самих засуджених.

На нашу думку, підкріплену практичним досвідом роботи у правоохоронних органах України, різниця відповідей, отриманих від персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі, пояснюється особливостями мікросередовища засуджених, різними поглядами суб'єктів виконання покарань і суб'єктів відбування покарань на способи (правові, неправові) вирішення конфліктних ситуацій, неформальні правила поведінки (корпоративну культуру), а також таким властивим для УВП явищем, як пенітенціарна субкультура.

Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати про схожість більшості ознак у межах кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, та віктимологічної характеристики потерпілого від насильства в УВП (тобто це особа молодого віку з вираженими ознаками імпульсивності, зухвалості, неусвідомлення вини у вчиненому злочині, з низьким освітнім рівнем, як правило, порушник установленого порядку відбування покарання). Виняток у цьому відношенні становлять соціально-рольові ознаки потерпілого (наприклад, належність до касти так званих «скривджених», «відвернутих», наявність фактів співпраці з адміністрацією УВП через інститути самодіяльних організацій, конфіденційного співробітництва тощо) та його професійна віктимність (ця ознака стосується пенітенціарного персоналу та особливих категорій його посад, особливо в оперативно-режимних підрозділах).

Варто зазначити, що за даними нашого дослідження, серед потерпілих від насильства в УВП – засуджені (в основному, це злочини проти життя та здоров'я особи, а також деякі види пенітенціарних злочинів, насамперед ст. 392 КК України) та пенітенціарний персонал (який був потерпілим переважно від злочинів, передбачених ст. 342, 345, 391 (у формі психічного насильства, на чому наголошено нами в окремій публікації [16, с. 183]), 392 КК України). Порівняльний віктимологічний аналіз жертв насильницьких злочинів серед засуджених та персоналу засвідчив більшу кількість потерпілих першої групи.

Така відмінність, на нашу думку, пояснюється таким:

- 1) більша соціально-правова й матеріально-технічна захищеність персоналу порівняно із засудженими (зокрема, наявність спеціальних засобів);
- 2) імперативний метод правового регулювання, що дає персоналу більше повноважень у застосуванні примусу по відношенню до засуджених;
- 3) можливість пенітенціарного персоналу безпосередньо притягнути засуджених

до відповідальності, а не навпаки;

4) залежність правового становища (його зміни як у бік поліпшення, так і погіршення) засуджених безпосередньо від персоналу та його дискреційних повноважень (підготовка відповідних характеристик на засуджених, вирішення питання про заохочення, надання інших пільг тощо), що створює додаткові гарантії безпеки персоналу УВП.

Разом із тим анонімне контакт-опитування засуджених до позбавлення волі та персоналу УВП, аналіз моніторингових звітів у межах дії національного превентивного механізму свідчить про той факт, що в дійсності частка засуджених – жертв насильства ще вища, ніж обліковується офіційною статистикою, оскільки злочини щодо них характеризуються більш високим ступенем латентності порівняно зі співробітниками УВП.

Висновки. Отже, за результатами наведення віктимологічної характеристики потерпілого від насильства в УВП доходимо таких узагальнюючих висновків:

– проведене нами дослідження дає підстави стверджувати про схожість більшості ознак у межах кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, та віктимологічної характеристики потерпілого від насильства в УВП (тобто це особа молодого віку з вираженими ознаками імпульсивності, зухвалості, неусвідомлення вини у вчиненому злочині, з низьким освітнім рівнем, як правило, порушник установленого порядку відбування покарання). Виняток у цьому відношенні становлять соціально-рольові ознаки потерпілого (наприклад, належність до касти так званих «скривджених», «відвернутих», наявність фактів співпраці з адміністрацією УВП через інститути самодіяльних організацій, конфіденційного співробітництва тощо) та його професійна віктимність (ця ознака стосується пенітенціарного персоналу та особливих категорій його посад, особливо в оперативно-режимних підрозділах);

– за даними проведеного нами дослідження, серед потерпілих від насильства в УВП – засуджені (в основному, це злочини проти життя та здоров'я особи, а також деякі види пенітенціарних злочинів, насамперед ст. 392 КК України) та пенітенціарний персонал (який був потерпілим переважно від злочинів, передбачених ст. 342, 345, 391 (у формі психічного насильства), 392 КК України). Порівняльний віктимологічний характер жертв насильницьких злочинів серед засуджених та персоналу засвідчив більшу кількість потерпілих першої групи. Ця відмінність пояснюється таким: 1) більшою соціально-правовою й матеріально-технічною захищеністю персоналу порівняно із засудженими (зокрема, наявність спеціальних засобів); 2) імперативним методом правового регулювання, що дає персоналу більше повноважень у застосуванні примусу по відношенню до засуджених; 3) можливістю пенітенціарного персоналу безпосередньо притягнути засуджених до відповідальності, а не навпаки; 4) залежністю правового становища (його зміни як у бік поліпшення, так і погіршення) засуджених безпосередньо від персоналу та його дискреційних повноважень (підготовка відповідних характеристик на засуджених, вирішення питання про заохочення, надання інших пільг тощо), що створює додаткові гарантії безпеки персоналу УВП. Разом із тим анонімне контакт-опитування засуджених до позбавлення волі та персоналу УВП, аналіз моніторингових звітів у межах дії національного превентивного механізму свідчить про той факт, що в дійсності частка засуджених – жертв насильства ще вища, ніж обліковується офіційною статистикою, оскільки злочини щодо них характеризуються більш високим ступенем латентності порівняно зі співробітниками УВП.

Бібліографічні посилання

1. Рыбальская В. Я. Виктимность как элемент структуры механизма преступлений несовершеннолетних. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1978. Вып. 29. С. 36–44.
2. Красиков А. Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / под ред. И. С. Ноя. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. 120 с.
3. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений: учеб. пособие. Ленинград, 1975. 154 с.
4. Чечель Г. И. Жестокый способ совершения преступлений против личности: Уголовно-правовые и криминологические исследования. Нальчик: Нарт, 1992. 155 с.
5. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений: учеб. пособие. Москва, 1980. 77 с.
6. Юрченко О. Ю. Некоторые вопросы виктимологического предупреждения преступлений. *Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышение эффективности правоприменительной деятельности*. Харьков: НЮАУ, 1997. С. 139–143.
7. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. Одесса: Юрид. лит., 2000. 336 с.
8. Джу́жа О. М. Виктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.

9. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужи. Кн.1. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
10. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 513 с.
11. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія: Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2001. 368 с.
12. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
14. Антонян Ю. М. Кримінология. Избранные лекции. Москва: Логос, 2004. 448 с.
15. Задорожний В. И. Концептуальные основы виктимологической профилактики преступлений: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. 606 с.
16. Михайлик О. Г. Деякі способи насильства під час вчинення засудженим злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 181–184.

Надійшла до редакції 16.09.2019

References

1. Rybal'skaya, V.YA. (1978) Viktimnost' kak element struktury mekhanizma prestupleniy nesovershennoletnikh [Victimism as an element of the structure of the mechanism of juvenile crime]. *Voprosy bor'by s prestupnost'yu*, 29. S. 36-44 [in Russ.].
2. Krasikov, A.N. (1976) Sushchnost' i znachenije soglasiya poterpevshego v sovetskom ugovonom prave [The essence and significance of the consent of the victim in Soviet criminal law] / pod red. I.S. Noya. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta [in Russ.].
3. Rivman, D.V. (1975) Viktimologicheskiye faktory i profilaktika prestupleniy [Victimological factors and crime prevention]: ucheb. posobiye. Leningrad [in Russ.].
4. Chechel', G.I. (1992) Zhestokiy sposob soversheniya prestupleniy protiv lichnosti: ugovovno-pravovyye i kriminologicheskiye issledovaniya [A cruel way of committing crimes against a person: criminal law and criminological research]. Nal'chik: Nart [in Russ.].
5. Polubinskiy, V.I. (1980) Viktimologicheskiye aspekty profilaktiki prestupleniy [Victimological aspects of crime prevention]: ucheb. posobiye. Moskva [in Russ.].
6. Yurchenko, O.YU. (1997) Nekotoryye voprosy viktimologicheskogo preduprezhdeniya prestupleniy. *Problemy sovershenstvovaniya ukrainskogo zakonodatel'stva i povysheniye effektivnosti pravoprimitel'noy deyatel'nosti* [Some questions of victimological crime prevention. Problems of improving Ukrainian legislation and improving the efficiency of law enforcement]. Khar'kov: NYUAU, 139-143 [in Russ.].
7. Tulyakov, V.A. (2000) Viktimologiya: sotsial'nyye i kriminologicheskiye problem [Victimology: social and criminological problems]. Odessa: Yurid. Lit [in Russ.].
8. Dzhuzha, O.M. (2002) Viktimologiya na zakhisti prav i zakonnikh interesiv zhertvi zlochinu [Victimology for the protection of the rights and legitimate interests of the crime victim]. *Pravo Ukraïni*, 2, 133-138 [in Ukr.].
9. Kurs kriminologii: Zagal'na chastina (2001) [Criminology course: Part of the country]: pidruchnik: u 2-kh kn. / za zag. red. O.M. Dzhuzhi. Kn. 1. Kiïv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
10. Kolb, O.G. (2007) Ustanova vikonnannya pokaran' yak sub'ekt zapobigannya zlochinam [The institution of punishment as a subject of crime prevention]: dis. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.08 [in Ukr.].
11. Dzhuzha, O.M., Moïseëv, È.M., Vasilevich, V.V. (2001) Kriminologiya: spetsializovaniy kurs lektsiy zi skhemami (Zagal'na ta Osobliiva chastini) [Criminology: Specialized Lecture Course with Schematics (General and Special Part)]: navch. posib. / za zag. red. O.M. Dzhuzhi. K.: Atika [in Ukr.].
12. Kopotun, Í.M. (2013) Zapobigannya zlochinam, shcho prizvodyat' do nadzvichaynikh situatsiy u vipravnikh koloniyakh [Prevention of Emergency Crimes in Corrections]: monografiya. K.: PP «Zoloti vorota» [in Ukr.].

SUMMARY

Mykhailyk O. H. Victimological characteristics of victims of violence in penal institutions.

Along with criminological description of the person who commits violence in the penitentiary institutions, it is also important to carry out such a scientific task as giving a victimological characterization of the victim of the violence in the penitentiary institutions. This article states that among the victims of violence in penal institutions are convicts (mainly crimes against life and health of a person, as well as some types of penitentiary crimes, first of all Article 392 of the Criminal Code of Ukraine) and penitentiary personnel (who were victims mainly from the crimes provided for in Articles 342, 345, 391 (in the form of psychological violence), 392 of the Criminal Code of Ukraine. A comparative victimological analysis of victims of violent crime among convicts and personnel revealed a greater number of victims of the first group.

Such a difference is explained by the following: 1) greater social and legal and logistical security of the personnel compared with the convicted persons (in particular, the presence of special means); 2) an imperative method of legal regulation that gives to the personnel more power to apply coercion to convicts; 3) the ability of penitentiary personnel to bring the prisoners to liability directly and not vice versa;

4) the dependence of the legal status (its changes in the direction of improvement and deterioration) of convicts directly from the personnel and its discretionary powers (preparation of relevant characteristics for the convicts, resolving the issue of promotion, granting other benefits, etc.), which creates additional guarantees for the security of penitentiary personnel.

At the same time, anonymous contact surveys of convicts and penitentiary personnel, analysis of monitoring reports within the framework of the national preventive mechanism shows that in reality the proportion of convicts – victims of violence – is even higher than recorded by official statistics, since crimes against them are characterized by a higher degree of latency compared to penitentiary personnel.

Keywords: *victimological characteristics, victim, violence, penal institution, convicts, personnel.*

УДК 342(1+31):343(31+9.01)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-244-249

Носач А. В. ©

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ І ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ – ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ

У межах наукової статті розкрито зміст та сутність понять «державний суверенітет» і «територіальна цілісність». Досліджено проблему, визначення змісту фундаментальних національних інтересів України та співвідношення з ними таких понять, як державний суверенітет і територіальна цілісність України. Наголошено на тому, що посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність України як на сферу національних інтересів держави визнаються характерними ознаками злочинності.

Ключові слова: *державний суверенітет, територіальна цілісність, національні інтереси, фундаментальні національні інтереси України, злочини проти державного суверенітету і територіальної цілісності.*

Постановка проблеми. У широкому розумінні слова безпека держави та суспільства являє собою стан захищеності їх життєво важливих інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз. При цьому під життєво важливими інтересами слід розуміти сукупність потреб України як держави та суспільства, задоволення яких може надійно забезпечити цивілізовану життєдіяльність та прогресивний розвиток особистості, суспільства, держави в цілому, які є певною соціальною системою. Безпека, як відомо, є однією із важливих властивостей соціальної системи, а також одночасно гарантією її існування, що виражається в таких системних ознаках як цілісність, відносна самостійність та стійкість. Втрата будь-якої з цих ознак призводить до загибелі системи.

Не позбавлено цих постулатів і питання національної безпеки України. Наголошуючи на проблемі розуміння національної безпеки України, ми завжди пам'ятаємо про те, що це є певний рівень захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. При цьому аналіз та дослідження вищезазначених національних інтересів у сучасних умовах розвитку українського суспільства має неабияку актуальність. Встановлення сенсу цих інтересів дає можливість створити ефективну систему протидії сукупності суспільно небезпечних проявів, що посягають на національну безпеку України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемою дослідження кримінально-правового аналізу групи злочинів, що посягають на національну безпеку України, в різні часи займалися такі відомі вітчизняні науковці: Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, І. В. Діордіца, О. Ю. Звонарьов, Д. С. Зоренко, Я. О. Лантінов, В. А. Ліпкан, П. С. Матишевський, Л. В. Мошняга, М. А. Рубашенко, Є. Д. Скулиш, В. Я. Тацій, О. А. Чуваков, М. І. Хавронюк, О. В. Шамара.

Але всі вони досліджували питання національної безпеки України та національ-

них інтересів, що виступають як об'єкти посягання, з точки зору кримінально-правового підходу до цієї проблеми. При цьому аналіз національних інтересів взагалі та державного суверенітету і територіальної цілісності зокрема, з кримінологічної точки зору або з позиції як характерної ознаки окремого різновиду злочинності, ними не здійснювався.

Метою нашого наукового дослідження виступає аналіз посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність як фундаментальні національні інтереси України та визначення їх як характерної ознаки злочинності в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої наукової мети вважаємо за доцільне звернути увагу на ряд аспектів. По-перше, розкрити зміст та сутність понять «державний суверенітет» і «територіальна цілісність». По-друге, визначитися з розумінням національних інтересів та співвідношення з ними державного суверенітету і територіальної цілісності України. По-третє, розглянути посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність України як характерну ознаку злочинності в цій сфері.

Аналізуючи зміст понять «державний суверенітет» і «територіальна цілісність», необхідно звернути увагу на позиції науковців у цьому питанні, як тлумачать їх словники та можливість закріплення їх на законодавчому рівні.

Поняття державного суверенітету України було визначено, проголошено і закріплено в Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року, як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах [1].

Іншими словами, на законодавчому рівні державний суверенітет України розуміється як влада держави в межах її території.

Аналогічний підхід до цього питання і погляд на нього ми спостерігаємо і в науковому просторі.

Так, у вільній енциклопедії «Вікіпедія» під державним суверенітетом розуміють верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Верховенство держави означає дію в межах її території тільки однієї публічної влади, яка визначає повноваження усіх державних органів і посадових осіб, а також підлеглість цій владі всього населення території. Незалежність держави в міжнародних відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав [2].

Зміст поняття державного суверенітету І. В. Троян розуміє як історично зумовлену політико-юридичну властивість сучасної держави, що відображає її верховенство і рівень її самостійності у вирішенні внутрішніх питань та у взаємовідносинах з іншими державами і міжнародними організаціями [3, с. 135–136].

У свою чергу, як зазначає Ю. В. Байдін, державний суверенітет – це обумовлена волею народу політико-правова властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади щодо будь-якої іншої влади в суспільстві та її незалежності від будь-якої іншої влади за її межами [4, с. 71].

Державний суверенітет – верховенство державної влади всередині країни та її незалежність і рівноправність у зовнішньополітичній сфері. Основні ознаки державного суверенітету: верховенство – передбачає верховну владу держави на власній території, її територіальну цілісність і недоторканність; неподільність – засвідчує неможливість існування в країні двох верховенств влад, а отже, двох суверенітетів (франц. *souveraineté* – верховна влада); невідчуженість – суверенні права не потребують чийогось визнання чи затвердження і не можуть підлягати сумніву або бути скасованими; необмеженість – виключно добровільне обмеження сфери реалізації власного суверенітету.

Розкриваючи цю проблему з точки зору міжнародного права, в енциклопедії сучасної України визначено, що принцип державного суверенітету – один із головних принципів міжнародного права і міжнародних відносин. Він юридично закріплений у статуті ООН, Гельсінських угодах та інших міжнародно-правових документах. Правовою основою державного суверенітету є конституції країн, декларації, загальновизнані принципи міжнародного права, які де-юре фіксують суверенну рівність держав, їхню територіальну цілісність, невтручання у внутрішні і зовнішні справи, право націй на самовизначення [5].

Найбільш якісно і повно, на нашу думку, усвідомити поняття державного суверенітету можна крізь призму аналізу його юридично значимих ознак, а саме: єдність, верховенство та незалежність державної влади.

Єдність державної влади як ознака державного суверенітету характеризується

тим, що існує єдиний орган або система органів, які утворюють у своїй сукупності вищу державну владу.

Досліджуючи питання єдності державної влади, І. В. Процюк зосереджує нашу увагу на тому, що вона здійснюється єдиною системою державних органів – апаратом держави, що функціонують на підставі єдиного для усіх законодавства, в межах однієї країни, на засадах єдиних принципів, єдиних принципових цілей і напрямків у діяльності державних органів [6, с. 75].

Сутність *верховенства державної влади* полягає в тому, що воно визначає відповідний механізм правових відносин у державі, встановлює загальний правопорядок, правоздатність, права й обов'язки державних органів, суспільних об'єднань, посадових осіб і громадян.

Як наголошував Є. Л. Стрельцов, верховенство державної влади характеризується тим, що державна влада за допомогою правотворчості регулює весь комплекс суспільних відносин (за винятком суспільних відносин, які не регулюються правом) у державі. Верховенство державної влади всередині країни виражається також в універсальності її владної сили, яка розповсюджується на все населення та всі партії і громадські організації, які діють у цій країні. Це також підкреслюється тим, що влада має такі засоби впливу, якими ніяка інша суспільна структура не володіє [7, с. 54–55].

Що стосується *незалежності державної влади*, В. В. Белєвцева, а разом з нею й інші науковці, розуміє її як самостійність держави у відносинах з іншими державами [8, с. 8]. При цьому ми вважаємо, що дана проблема взагалі не має дискусійного характеру. Справа полягає в тому, що під незалежністю розуміють можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів [9]. Внаслідок цього логічно розуміти той факт, що незалежність державної влади – це непідвладність або непідпорядкованість будь-яким зовнішнім впливам.

Наступне поняття, яке нам потрібно проаналізувати та з'ясувати його зміст, це «територіальна цілісність» України.

Необхідно наголосити на тому, що як і державний суверенітет, територіальна цілісність закріплюється і передбачається у правовому полі України, а саме: в Конституції України і в Декларації про державний суверенітет України.

Конституція України в ч. 1 ст. 17 наголошує на тому, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [10].

Одночасно з цим у Декларації про державний суверенітет України наголошено на тому, що територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди [1].

В юридичній енциклопедії наголошено, що цілісність та недоторканність території держави – один із загальноновизнаних принципів сучасного міжнародного права. Недоторканність зумовлює насамперед заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини [11, с. 442].

В інших довідкових виданнях територіальна цілісність або територіальна недоторканність (іноді, рідко – інтегритет) держави розуміється як принцип міжнародного публічного права, згідно з яким територія держави є недоторканою від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою [12].

Тобто, територіальна цілісність держави – це є недоторканість у межах її кордонів і заборона зміни цієї території будь-ким без згоди держави.

Тому, коли ми наголошуємо на територіальній цілісності України, то маємо на увазі таке невід'ємне право України, що полягає в недоторканності її території в межах власних кордонів та забороні будь-кому приймати рішення, а разом з цим і реалізовувати його, про зміну цієї території без згоди власне самої України.

По-друге, як ми вже раніше наголошували, нам потрібно визначитись із розумінням фундаментальних національних інтересів та співвідношенням з ними державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Певною мірою ми не ставимо перед собою завдання детально проаналізувати поняття фундаментальних національних інтересів, але без визначення власної позиції в цьому питанні не можна досягти основної мети нашого наукового дослідження.

Питання фундаментальних національних інтересів є однією з проблем теорії національної безпеки України. Визначаючи зміст даного поняття, необхідно відштовхнутись

від понять «*фундаментальний*» та «*національний інтерес*».

Одне із значень терміна «*фундаментальний*», яке закріплено в різноманітних словниках української мови, розуміється як головний, основний [13]. Тобто, іншими словами – те, що створює відповідну основу або базу для інших явищ.

Щодо поняття «*національний інтерес*», то в цьому випадку необхідно наголосити на тому, що воно закріплено на законодавчому рівні, а саме: в Законі України «Про національну безпеку України» (далі – *Закон про національну безпеку*), і розуміється як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [14].

Серед науковців найбільш вдало визначила зміст українських національних інтересів С. В. Андрущенко. На її думку, у сучасній геополітиці під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона планує їх досягти. Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету й єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет країни та її прогресивний розвиток. У цьому розумінні національні інтереси є найважливішими завданнями внутрішньої і зовнішньої політики [15, с. 54–57].

Враховуючи вищевикладене, під фундаментальними національними інтересами слід розуміти базові життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Відповідно до положень ч. 3 ст. 3 Закону про національну безпеку, до фундаментальних національних інтересів України належить:

- 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [14].

Незважаючи на те, що державний суверенітет і територіальна цілісність України в цьому випадку виступають складовими елементами цілої низки фундаментальних національних інтересів України, ставлення до них є як до першочергових та основних. Збереження та укріплення власного державного суверенітету та своєї території є одним із головних, навіть державоутворюючих інтересів будь-якої країни та народу, який там мешкає. При цьому український народ і українська держава нічим не відрізняються від цивілізованих суспільств нашої планети. Державний суверенітет і територіальна цілісність України є пріоритетним фундаментальним інтересом, який забезпечує прогресивний демократичний розвиток нашої країни, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут українських громадян.

Третій аспект, на якому нам потрібно акцентувати свою увагу, це те, що державний суверенітет і територіальна цілісність України виступають як об'єкт суспільно небезпечних посягань злочинів, сукупність яких утворює злочинність у цій сфері національної безпеки, і внаслідок цього розглядається нами як характерна ознака окремого різновиду злочинності.

Будь-яка злочинність, а разом з цим і її різновиди, має властиві тільки їй характерні ознаки, що розкривають основну сутність цього явища і дають можливість виокремити його серед загальної сукупності аналогічних.

Злочини проти державного суверенітету і територіальної цілісності, як різновид злочинності проти основ національної безпеки України, мають певну сукупність характерних ознак. Однією з таких ознак є об'єкт злочинного посягання, а саме – державний суверенітет і територіальна цілісність України.

Іншими словами, сутність питання полягає в тому, що злочин буде належати до злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності тільки в тому випадку, коли він буде своїм суспільно небезпечним діянням завдавати шкоду вищезазначеним фундаментальним національним інтересам України, а саме – її державному суверенітету і територіальній цілісності. В інших ситуаціях, коли від злочинного посягання

буде страждати щось інше і навіть інші національні інтереси, це буде вважатись нами як підстава віднести цей злочин до будь-якого іншого різновиду злочинності і навіть винести за межі злочинності проти основ національної безпеки України.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, необхідно наголосити на такому:

- державний суверенітет і територіальна цілісність виступають як фундаментальні національні інтереси України;
- державний суверенітет України розуміється як влада держави в межах її території;
- територіальна цілісність України – це недоторканність її території в межах її кордонів і заборона зміни її будь-ким без згоди України;
- державний суверенітет і територіальна цілісність України визначається як одна з характерних ознак, що утворюють зміст злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Бібліографічні посилання

1. Декларації про державний суверенітет України: декларація Верховної Ради Української РСР від 16.07.1990 № 55-XII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 08.04.2019).
2. Державний суверенітет. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_суверенітет (дата звернення 15.05.2019).
3. Троян І. В. Державний суверенітет як політологічна категорія: сутність, характеристики, особливості трансформації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2010. Вип. 22. С. 135–136.
4. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ, 2012. 336 с.
5. Державний суверенітет. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26188 (дата звернення 15.05.2019).
6. Процюк І. В. Поділ та єдність державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 14. С. 70–76.
7. Стрельцов Є. Л. Державний суверенітет і суверенітет особистості: проблеми взаємовідносин. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського Суду з прав людини: матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 20–21 верес. 2013 р.) / за ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2013. С. 48–60.
8. Белевцева В. В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 7–10.
9. Незалежність. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Незалежність> (дата звернення 16.05.2019).
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 08.04.2019).
11. Юридична енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. Т. 6. 768 с.
12. Територіальна цілісність. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Територіальна_цілісність (дата звернення 15.05.2019).
13. Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/fundamentaljnyj> (дата звернення: 10.04.2019).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 08.04.2019).
15. Андрущенко С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі: монографія. Київ: Логос, 2005. 286 с.

Надійшла до редакції 02.07.2019

References

1. Deklaratsiyi pro derzhavnyy suverenitet Ukrayiny [Declarations of State Sovereignty of Ukraine: Declaration of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of July 16, 1990]: deklaratsiya Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR vid 16.07.1990 № 55-XII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (data zvernennya: 08.04.2019) [in Ukr.].
2. Derzhavnyy suverenitet. Vikipediya [State sovereignty. Wikipedia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Derzhavnyy_suverenitet (data zvernennya 15.05.2019) [in Ukr.].
3. Troyan, I.V. (2010) Derzhavnyy suverenitet yak politolohichna katehoriya: sutnist', kharakterystyky, osoblyvosti transformatsiyi [State sovereignty as a political science category: essence, characteristics, features of transformation]. *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*, 22, 135-136 [in Ukr.].
4. Derzhavnyy suverenitet v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi (2012) [State sovereignty in the conditions of European integration]: monohrafiya / za red. YU.P. Bytyaka, I.V. Yakovyuka. Kyiv [in Ukr.].

5. Derzhavnyy suverenitet. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny [State sovereignty. Encyclopedia of modern Ukraine]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26188 (data zvernennya 15.05.2019) [in Ukr.].
6. Protsyuk, I.V. (2007) Podil ta yednist' derzhavnoyi vlady [Separation and unity of state power]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya*, 14, 70–76 [in Ukr.].
7. Strel'tsov, YE.L. (2013) Derzhavnyy suverenitet i suverenitet osobystosti: problemy vzayemovidnosyn. Pravove zabezpechennya efektyvnoho vykonannya rishen' i zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny [State sovereignty and sovereignty of the individual: problems of relationships. Legal support for the effective enforcement of judgments and the application of the case law of the European Court of Human Rights]: materialy 2-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 20-21 veres. 2013 r.) / za red. S.V. Kivalova. Odesa, 48-60 [in Ukr.].
8. Byelyevtseva, V.V. (2009) Derzhavnyy suverenitet, yoho oznaky ta vlastyvoli [State sovereignty, its features and properties]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10, 7–10 [in Ukr.].
9. Nezalezhnist'. Vikipediya [Independence. Wikipedia]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Nezalezhnist'> (data zvernennya 16.05.2019) [in Ukr.].
10. Konstytutsiya Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996] № 254k/96-VR. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (data zvernennya: 08.04.2019) [in Ukr.].
11. Yurydychna entsyklopediya (2004) [Legal Encyclopedia]: v 6-ty t. / NAN Ukrayiny, In-t derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho. Kyiv, 6 [in Ukr.].
12. Terytorial'na tsilisnist'. Vikipediya [Territorial integrity. Wikipedia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Terytorial'na_tsilisnist' (data zvernennya 15.05.2019) [in Ukr.].
13. Slovnyk ukrayins'koyi movy: akademichnyy tlumachnyy slovnyk [Dictionary of the Ukrainian Language: Academic Interpretative Dictionary] (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/fundamentaljnyj> (data zvernennya: 10.04.2019) [in Ukr.].
14. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine of 21.06.2018] vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (data zvernennya: 08.04.2019) [in Ukr.].
15. Andrushchenko, S.V. (2005) Ukrayina v suchasnomu heopolitychnomu seredovyshchi [Ukraine in the Modern Geopolitical Environment]: monohrafiya. Kyiv: Lohos [in Ukr.].

SUMMARY

Nosach A.V. State sovereignty and territorial integrity – fundamental national interests of Ukraine. The research is aimed to analyze state sovereignty and territorial integrity as the fundamental national interests of Ukraine and to identify them as a characteristic feature of crime in this area.

To achieve the scientific goal set forth, the content is revealed and an analysis of certain scientific aspects is carried out. First, the content and essence of the concepts of «state sovereignty» and «territorial integrity» are clarified. Secondly, an understanding of national interests and relations with them of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine are provided. Thirdly, the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine are considered as a characteristic feature of crime in this area.

State sovereignty is the supremacy of state power within the country and its independence and equality in the foreign policy sphere. The main content and essence of state sovereignty is revealed through the prism of the analysis of its legally significant features, namely: unity, supremacy and independence of state power.

Territorial integrity is an inalienable right of Ukraine, which consists in the inviolability of its territory within its borders and the prohibition of anyone to make a decision, and, with it, to implement it, to change this territory without the consent of Ukraine itself.

The term «national interest» refers to the vital interests of man, society and the state, the realization of which is ensured by the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe living conditions and welfare of its citizens.

In accordance with the provisions of the Law on National Security to the fundamental national interests of Ukraine belongs state sovereignty and territorial integrity.

Summing up, the following is emphasized:

- state sovereignty and territorial integrity act as the fundamental national interests of Ukraine;
- state sovereignty of Ukraine is understood as the power of the state within its territory;
- the territorial integrity of Ukraine is the inviolability of its territory within its borders and the prohibition of its change by anyone without the consent of Ukraine;
- state sovereignty and territorial integrity of Ukraine are defined as one of the characteristic features that form the content of crimes against the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Keywords: *state sovereignty, territorial integrity, national interests, fundamental national interests of Ukraine, crimes against state sovereignty and territorial integrity.*

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-250-255

Філіпенко Н. С. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса)

ПРИВАТНА ТЕОРІЯ ЕКСПЕРТНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ: ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Здійснено аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності експертної превенції. Сутність експертної превенції полягає у впливі відповідних суб'єктів на злочинність за допомогою використання спеціальних фахових знань. Тобто, до предмета судової експертизи кожного роду та виду слід відносити дослідження обставин, на основі яких можуть і повинні бути розроблені наукові, організаційно-технічні заходи попереджувального характеру.

На думку автора, предметом приватної теорії експертної превенції є теоретичні, нормативно-правові та організаційні закономірності здійснення превентивної діяльності; закономірності виникнення та формування підстав превентивної діяльності на основі єдиної методології, уніфікованого понятійного апарату; перебудову та налаштування теоретичних категорій з урахуванням постійного оновлення, модернізації та видозміни спеціальних експертних знань; нормативно-правове та організаційне забезпечення превентивної експертної діяльності; єдина мова наукової термінології та уніфікація превентивних стандартів тощо.

Ключові слова: криміналістика, судово експертиза, експертна превенція, загальна теорія судової експертизи, приватна теорія експертної превенції, спеціальні знання, судово-експертні установи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, який безпосередньо пов'язаний з процесами широким перетворень в усіх сферах соціальної практики, одним із головних напрямів діяльності судово-експертних установ є здійснення превентивної діяльності. І небезпідставно, саме превенція злочинів є пріоритетом: злочини є найбільш соціально небезпечними діяннями; вони завдають шкоди життєво необхідним соціальним благам, заважають становленню та розвитку суспільних відносин, перешкоджають правосуддю.

У контексті приведення діяльності судово-експертних установ у відповідність із європейськими стандартами, Україна повинна здійснити багато перетворень: запровадити дієвий процес законодавчої ініціативи щодо реформування судово-експертних установ; розробити механізм політичної, економічної та соціальної стабільності судово-експертних установ; створити працюючу систему діяльності судово-експертних установ; привести діяльність судово-експертних установ у відповідність до міжнародних стандартів тощо. І це не повний перелік завдань, що стоять перед Міністерством юстиції України на шляху до реформування судово-експертної системи. Значною проблемою також є недоліки превентивної діяльності судово-експертних установ України.

Наприклад, у Харківському НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса превентивна робота проводилася шляхом написання профілактичних повідомлень і рекомендацій в експертних провадженнях. Спираючись на статистичні данні останнього десятиріччя, у 2008 році 35 висновків експерта містили профілактичні рекомендації. У 2018 році, відповідно, лише 3. Як свідчать наведені статистичні данні, кількість превентивних заходів значно знизилася. Тому побудову ефективної системи превентивної діяльності судово-експертних установ України можна розглядати як один із стратегічних напрямів діяльності держави, а вивчення пов'язаних з цим проблем зберігає як наукову, так і практичну актуальність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми експертної превенції піддавалися науковому аналізу в теорії криміналістики, кримінології та інших споріднених галузях правничих наук. Цьому були присвячені роботи вчених радянської доби, сучасних вітчизняних науковців та фахівців закордонних шкіл. Серед них: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, М. І. Бажанов, В. С. Батиргарєєва, Р. С. Белкін,

© Філіпенко Н.С., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>

filipenko_natalia@ukr.net

Ю. І. Битко, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голіна, Д. П. Гуріна, Ф. Е. Давудов, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Ю. Квашиєв, О. М. Ключев, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. П. Лошманов, В. В. Лук'яненко, Г. А. Матусовський, Г. М. Мінковський, О. Г. Михайлянц, П. П. Михайленко, О. М. Моїсєєв, В. В. Сабадаш, О. О. Свідерський, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. П. Снігер'єв, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. В. Шеслер, В. М. Шерстюк, М. Г. Щербаковський, О. П. Угровецький, М. П. Яблоков, В. С. Ядикін та інші. Незважаючи на вагомий внесок у розвиток учення про основи експертної превенції судово-експертних установ і накопичені знання про експертне попередження в окремих видах експертних досліджень, наукові праці зазначених вчених не вичерпали вказаної проблеми, а, навпаки, поставили низку нових питань, які потребують вирішення. Одним із таких питань є побудова приватної теорії експертної превенції.

Для досягнення поставленої мети та завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. Вихідним із них був діалектичний метод, відповідно до якого всі проблемні питання, що будуть розглядатися в цій статті, представлені у вигляді єдності їх змісту та юридичної форми. Для визначення та поглиблення понятійного апарату використовувався логіко-семантичний метод; соціологічний (вивчення офіційних, наукових та бібліографічних джерел) – у процесі збору та накопичення наукової інформації про об'єкт дослідження; логіко-юридичний – при розробці науково-обґрунтованих пропозицій з удосконалення чинного законодавства тощо.

Метою статті є аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності приватної теорії експертної превенції.

Виклад основного матеріалу. Експертна превенція є обов'язковим елементом експертних технологій, розглядається вченими криміналістами й процесуалістами та провідними судовими експертами як наукова категорія. Ця категорія базується на експертній ініціативі, яка є передбаченою процесуальним законом реалізацію права експерта наголосити у своєму висновку на факти, що були виявлені при проведенні експертизи, мають значення для справи й профілактики як діяльності експерта з виявлення при проведенні експертного дослідження обставин, які сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення і з приводу яких йому не були поставлені питання.

Приватна теорія експертної превенції не виникла на «порожньому місці». Її розробці передувала довга та кропітка робота з розробки загальної теорії судової експертизи. Як слушно зазначав І. А. Алієв, загальна теорія судової експертизи повинна відображати закономірності виникнення і розвитку експертиз різних класів, родів, видів; бути синтезованим і систематизованим знанням про судову експертизу як єдину систему, про процеси, що відбуваються в ній. У ній повинні знайти відображення поняття предмета, загальна методологія, навчання про об'єкти, суб'єктів, експертних завдань і методик експертного дослідження, теоретичні аспекти інфраструктури та системно-функціонального аналізу експертної діяльності, а також перспективи створення і розвитку приватних теорій судових експертиз. При цьому вона повинна бути юридичною міждисциплінарною теорією, предметно пов'язаною з кримінальним процесом, криміналістикою, з іншими науками, в тому числі спеціалізованими, що складають основу експертиз різних класів, родів [1, с. 6]. Саме таким критеріям й відповідає приватна теорія експертної превенції.

Виділення експертної превенції в самостійну систему спирається на принцип системного підходу як одного з найбільш перспективних напрямків у розробці методології соціальних досліджень. У процесі такої розробки повинен бути обраний варіант вирішення специфічного системного завдання – виокремлення об'єкта, що досліджується. Таке виокремлення має дуалістичну природу: з одного боку ми можемо виділити рівні соціальної системи, а з іншого – визначити сферу суспільного життя, де дана система буде найбільш життєспроможною та динамічною.

Якщо мова йде про систему експертної превенції, найбільш перспективним, на наш погляд, є її розподіл (виокремлення її елементів) по різним рівням. Це надасть змогу найбільш ефективного розгляду системи експертної превенції у якості єдиного конгломерату даних та дозволить проаналізувати наявні в системі ціннісні регулятиви та специфіку їх реалізації [2, с. 32].

Такими регулятивами (маркерами або ціннісними інваріантами) для системи експертної превенції є соціальний, правовий та етичний обов'язок вжиття заходів профілактичного характеру співробітниками судово-експертних установ України. Адже саме судові експерти мають можливість встановлення причин та умов злочинів, застосовуючи на практиці спеціальні знання, мають можливості для розробки й реалізації комплексу спеціальних превентивних заходів. Дія зазначеного спеціального комплексного інваріанта даної системи поширюється на всю експертну установу.

Таким чином, системоутворюючими факторами експертної превенції є: реалізація превентивних завдань з використанням спеціальних знань; координація, інформаційне і методичне забезпечення превентивних заходів; уніфікація структури взаємопов'язаних суб'єктів превентивної діяльності; нормативно закріплені суб'єкти превентивної діяльності; однаковість функціонального забезпечення превентивних заходів судово-експертних установ системи Міністерства юстиції України.

Можливість та закономірність використання спеціальних знань співробітниками судово-експертних установ при здійсненні превентивної діяльності не викликає заперечень, адже можливості судової експертизи у виявленні обставин, що сприяють вчиненню злочинів, а також у розробці заходів щодо їх усунення, мають першорядне значення.

Один із основних факторів, що суттєво впливають на дослідження проблем експертної превенції, полягає в тому, щоб взявши її за основу як цілісну систему, розкрити її сутність, якісну специфіку, властиві їй системні інтеграційні якості (склад, структуру, внутрішню і зовнішню організацію, взаємозв'язок компонентів). При цьому акцент ставиться на взаємодії та взаємозалежності окремих компонентів системи, специфіці функціонування всієї системи як єдиного цілого. При цьому необхідним є розмежування сукупних якостей системи та від окремих якостей елементів, з яких вона складається, адже вони можуть суттєво різнитися.

Рішення цього завдання вимагало, в свою чергу, розробки приватної теорії експертної превенції. Усі спроби теоретичних узагальнень, що стосуються окремих елементів превентивної діяльності, без наміру розглядати їх як компоненти однієї системи, без застосування наукового аналізу всієї системи в цілому (наприклад, взаємопов'язаних процесів, що відбуваються в цій системі, їх ієрархічних зв'язків), не змогли забезпечити побудову приватної теорії експертної превенції.

Створення теорії завжди знаменує якісно новий етап у розвитку наукового знання і його позитивного впливу на практику. Приватна теорія експертної превенції покликана систематизувати емпіричне знання та наявні теоретичні узагальнення, описати і пояснити її, розкрити закономірності її функціонування і розвитку.

Разом з тим розробка приватної теорії експертної превенції вимагала вирішення питання про те, в межах якої галузі знань, в світлі якої загальної теорії, вона може бути створена і розвинена.

При розробці даного питання Р. С. Белкін, посилаючись на труди П. В. Копніна, писав, що знання, щоб стати теорією, має досягти в своєму розвитку певної зрілості ... Теорія повинна включати в себе не тільки опис відомої сукупності фактів, а й їх пояснення, закономірності, яким вони підпорядковані ... В теорію входить ряд положень, що виражають закономірні зв'язки. Причому ці положення об'єднані одним загальним началом, що відображає фундаментальну закономірність даного предмета (або сукупності явищ). Якщо немає об'єднуючого загального початку, то ніяка сукупність наукових положень, що відображають закономірні зв'язки, не складе наукової теорії [3, с. 285].

Схожої думки дотримуються й інші вчені. Наприклад, розглядаючи співвідношення загальної теорії та приватних теорій окремих родів і видів експертиз, Т. В. Авер'янова та І. А. Алієв відзначили, що приватні теорії виходять з положень загальної теорії та містять в якості вихідних посилок ті її дані, що відповідають специфіці окремих роду чи виду експертиз. Крім цих даних, що мають загальне значення, зміст приватної теорії складають специфічні наукові підстави даного роду, виду експертиз, характеристика типових методів дослідження і типових методик, що використовуються для вирішення знову-таки типових для цього роду, виду експертиз завдань. Зазначені автори, характеризуючи приватні теорії, зазначають, що вони можуть відрізнятися за рівнем наукового узагальнення. В їх ієрархії можна уявити собі теорії класу, роду, виду і навіть підвиду експертиз, причому кожна наступна в цьому ряду відрізняється більшою конкретизацією від попередньої, зберігаючи в своєму змісті якісь загальні для всіх цих теорій положення [4, с. 158].

Загальна теорія превентивної діяльності досить добре розроблена й описана в ряді взаємопов'язаних правничих наук – кримінології та криміналістики. Але саме теоретичні здобутки криміналістики дозволили сформуванню, по-перше, загальну теорію судової експертизи, а, по-друге, розробити на її підґрунті, приватну теорію експертної превенції.

Підставою для формування теорії експертної превенції послужила дискусія про криміналістичну профілактику, що розгорнулася на початку 60-х років минулого століття. До того часу питання про криміналістичну (в тому числі й експертну) превенцію в спеціальній літературі не піднімалося. Лише окремі фахівці-криміналісти (В. П. Колмаков, І. Я. Фрідман, В. Ф. Зудин, І. А. Алієв) [5, с. 107; 6, с. 26; 7, с. 22; 8, с. 56] почали розглядати в своїх роботах основи судово-експертної превенції. У роботах Р. С. Белкіна, присвячених розгляду частин криміналістичних теорій, висловлювалися

твердження про те, що за своїм змістом вони можуть бути «більш загальними» та «менш загальними», відображаючи, відповідно, більшу або меншу предметну область, більш-менш значну групу явищ і процесів [9, с. 172].

Одним із перших почав розробляти положення приватної теорії експертної превенції видатний український науковець В. П. Колмаков. Однак його напрацювання нашкодили на велику критику з боку окремих науковців, особливо фахівців-кримінологів. Одним із затятих опонентів В. П. Колмакова був І. Я. Фрідман. Однак, приділивши вивченню цього питання багато часу й накопичивши певний теоретичний масив інформації, він був вимушений погодитися із В. П. Колмаковим, дійшовши висновку, що дана приватна теорія має право на існування, оскільки становить частину предмета криміналістики, є розділом її загальної наукової теорії, та запропонував структуру і зміст цього вчення [10]. Згодом й інші теоретики у сфері криміналістики і судової експертизи розглядали в своїх роботах питання нормативно-правового, організаційного та методико-методологічного характеру здійснення експертної превенції, приділяли значну увагу проблемам контролю за реалізацією рекомендацій, наведених у висновках співробітників експертних установ та спрямованих до правоохоронних органів та інших посадових осіб, до функціональних обов'язків яких входить виконання таких рекомендацій.

Згодом, аналізуючи теоретичний доробок попередників та великий масив емпіричного матеріалу, І. А. Алієв обґрунтував необхідність конструювання приватної теорії експертної профілактики, визначив її принципи та функції, зміст і структуру, а також закономірності її побудови та окреслив взаємодію її компонентів із іншими видами профілактичної діяльності [11, с. 21]. У цьому зв'язку Р. С. Белкін вказував, що в контексті загальної теорії судової експертизи, об'єктом якої є практична експертна діяльність, приватна теорія має право на існування, оскільки відображає самостійний і до того ж вельми істотний напрямок експертної практики, який з повним правом можна назвати експертною профілактикою [12, с. 161].

Той факт, що приватна теорія експертної превенції вивчає практично той самий об'єкт, що і загальна теорія судової експертизи, представляє доцільним попередньо проаналізувати зміст предмета загальної теорії. При цьому береться до уваги той факт, що й сама ця теорія переживає істотні якісні зміни: у правовому регулюванні судово-експертної діяльності, розширенні сфер застосування спеціальних знань, накопиченні й систематизації нового фактичного матеріалу тощо.

Сам процес формування наукових уявлень про предмет загальної теорії судової експертизи має тривалу історію і не завершений до цього часу. У науковій літературі міститься великий та вельми детальний аналіз цієї дефініції.

Наприклад, С. Ф. Бичкова визначає предмет загальної теорії судової експертизи як систему теоретичного знання, що відображає на метапредметному рівні загальні закономірності розвитку наукових основ судової експертизи та експертної діяльності [13, с. 124].

Визначення предмета загальної теорії судової експертизи, на думку Т. А. Авер'янової, це система світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта – експертної діяльності, приватних теоретичних побудов в цій області наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів і відносин, тобто комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності [14, с. 261]. Недоліком даної дефініції, на наш погляд, є відсутність аналізу правових та організаційних засад судово-експертної діяльності.

Враховуюче викладене, вважаємо, що предметом приватної теорії експертної превенції є теоретичні, нормативно-правові та організаційні закономірності здійснення превентивної діяльності; закономірності виникнення та формування підстав превентивної діяльності на основі єдиної методології, уніфікованого понятійного апарату; перебудова та налаштування теоретичних категорій з урахуванням постійного оновлення, модернізації та видозміни спеціальних експертних знань; нормативно-правове та організаційне забезпечення превентивної експертної діяльності; єдина мова наукової термінології та уніфікація превентивних стандартів тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, хочемо зазначити, що:

1. Генеза судової експертизи як науково-теоретичної категорії переконливо свідчить, що вона знаходиться в процесі безперервного розвитку, а постійно діючим фактором її еволюції є процеси диференціації та інтеграції знань в цій предметній галузі. На практиці це означає постійне виникнення нових областей наукового знання, поглиблена розробка яких часто призводить до виникнення нових теорій всередині базової науки. Такі теорії, отримавши певну ступінь автономії, поглиблюють (уточнюють) знання в межах свого предмета та вже на новому теоретичному рівні вбудовуються в тканину базової науки, збагачуючи її. Такий процес, на нашу думку, відбувається з системою

знань про приватну теорію експертної превенції.

2. Розвиток та поглиблення приватної теорії експертної превенції дозволяє сформулювати основні закономірності, притаманні превентивним процесам судово-експертної діяльності. До їх числа відносяться: закономірності виникнення і розвитку нормативно-правових та організаційно-методичних основ експертної превенції; закономірність отримання в результаті превентивної діяльності інформації про факти чи обставини, що сприяють вчиненню злочинів, та усунення або мінімізація їх впливу на суспільне життя; закономірність зростання авторитету судово-експертної установи в умовах прискорення науково-технічного прогресу і сприйняття результатів їх діяльності особами, що не володіють відповідними спеціальними знаннями; уніфікація методів і засобів превентивної діяльності та підтримки її інваріантності у правовому полі експертної діяльності; формування специфічного понятійного апарату, мови теорії, яка адаптує поняття, запозичені з інших споріднених галузей знань, до превентивної діяльності судово-експертних установ.

3. Обсяг знань, систематизований тією чи іншою теорією, а також її місце в загальній системі науки, визначається її предметом. У науці досить часто предмет теорії висловлюють через систему досліджуваних закономірностей, узагальнених і сформульованих у формі визначення. Так, на нашу думку, предметом приватної теорії експертної превенції є теоретичні, нормативно-правові та організаційні закономірності здійснення превентивної діяльності; закономірності виникнення та формування підстав превентивної діяльності на основі єдиної методології, уніфікованого понятійного апарату; перебування та налаштування теоретичних категорій з урахуванням постійного оновлення, модернізації та видозміни спеціальних експертних знань; нормативно-правове та організаційне забезпечення превентивної експертної діяльності; єдина мова наукової термінології та уніфікація превентивних стандартів тощо.

4. Значення приватної теорії експертної превенції полягає також в узагальненні безпосереднього досвіду організації такої діяльності, яке може бути виражено у вигляді системи принципів. Їх, на нашу думку, утворюють: принцип законності і дотримання прав і свобод людини і громадянина; принцип професійної незалежності та професійної етики експертів; принцип конфіденційності; принцип лідерства очільника судово-експертної установи; принцип кваліфікації та залучення всього персоналу; принцип постійного покращення превентивної діяльності; фактологічний принцип прийняття рішень тощо.

5. Незважаючи на поширення окремих елементів експертної превенції в практиці судово-експертних установ, до теперішнього часу розвиток теоретичних основ, концептуальних підходів до її структури і способів побудови ще знаходяться на недостатньому рівні розвитку. Тому ми вважаємо за необхідне запропонувати визначення центрального поняття в концепції приватної теорії експертної превенції: це категорія, з якою сукупність її характеристик виконує вимоги, що пред'являються правовою системою держави у здійсненні превентивної діяльності.

6. Враховуючи важливість здійснення превентивної діяльності судово-експертними установами України та майже повну відсутність прогресу в цьому напрямку, вважаємо за необхідне доповнити Закон України «Про судову експертизу» розділом «Превентивна діяльність». Аналогічні зміни повинні з'явитися й у Наказі Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 р. «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень».

Бібліографічні посилання

1. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики. автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1990. 32 с.
2. Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку: Азернешр, 1991. 312 с.
3. Криминалистика: Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская / под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА, 2001. 990 с.
4. Алиев И. А., Аверьянова Т. В. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. Баку, 1992.
5. Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право*, 1961. № 12. С. 106-109.
6. Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений. автореф. дис...д-ра юрид. наук, 1974. 40 с.
7. Зудин В. Ф. Предупреждение преступлений в практике судебной экспертизы. *Советская юстиция*, 1962. № 21. С. 19-24.
8. Алиев И. А. Деятельность судебно-экспертных учреждений по предупреждению преступлений. Баку, 1988. 183 с.
9. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М. БЕК, 1997.
10. Фридман И. Я. Вопросы правового регулирования профилактической деятельности экспертов и судебно-экспертных учреждений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 6. Киев, 1976.

11. Алиев И. А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. 96 с.
12. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 2, Частные криминалистические теории. М.: Юрист, 1997. 464 с.
13. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алма-Ата, 1992. 165 с.
14. Аверьянова Т. В. Этапы развития судебной экспертизы. Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства. материалы межвузов. науч.-прак. конф. (к 85-летию со дня рождения Р.С. Белкина) в 2-х ч. Ч.1. М. БЕК, 2007. С. 257-266.

Надійшла до редакції 02.09.2019

References

1. Aliyev, I.A. (1990) Problemy sudebno-ekspertnoy profilaktiki [Problems of forensic prevention]. Kyiv [in Russ.].
2. Aliyev, I.A. (1991) Problemy ekspertnoy profilaktiki [Problems of expert prevention]. Baku [in Russ.].
3. Kriminalistika: Uchebnik dlya vuzov (2001) [Forensics: textbook for universities] / T.V. Aver'yanova, R.S. Belkin, Y.G. Korukhov, Ye.R. Rossinskaya / pod red. R.S. Belkina. M.: NORMA [in Russ.].
4. Aliyev I.A., Aver'yanova T.V. (1992) Kontseptual'nyye osnovy obshchey teorii sudebnoy ekspertizy [The conceptual basis of the general theory of forensic examination]. Baku [in Russ.].
5. Kolmakov, V.P. (1961) Nekotoryye voprosy kriminalisticheskoy profilaktiki prestupleniy [Some issues of forensic crime prevention. Soviet state and law]. Kyiv [in Russ.].
6. Fridman, I.YA. (1974) Sudebnaya ekspertiza i voprosy preduprezhdeniya pre stupleniy [Forensic examination and questions of crime prevention]. Moskva [in Russ.].
7. Zudin, V.F. (1962) Preduprezhdeniye prestupleniy v praktike sudebnoy ekspertizy [Prevention of crime in the practice of forensics]. *Sovetskaya yustitsiya*, 21 [in Russ.].
8. Aliyev, I.A. (1988) Deyatel'nost' sudebno-ekspertnykh uchrezhdeniy po preduprezhdeniyu prestupleniy [Activity of forensic institutions for the prevention of crimes]. Baku [in Russ.].
9. Belkin, R.S. (1997) Kriminalisticheskaya entsiklopediya [Forensic Encyclopedia]. M.: BEK,.
10. Fridman, I. YA. (1976) Voprosy pravovogo regulirovaniya profilakticheskoy deyatel'nosti ekspertov i sudebno-ekspertnykh uchrezhdeniy [Questions of legal regulation of the preventive activities of experts and forensic institutions]. Kyiv [in Russ.].
11. Aliyev, I.A. (1987) Pravovyye i organizatsionnyye problemy ekspertnoy profilaktiki [Legal and organizational problems of expert prevention]. Baku [in Russ.].
12. Belkin, R.S. (1997) Kurs kriminalistiki / Chastnyye kriminalisticheskiye teorii [Forensics course / Private forensic theory]. M.: Yurist [in Russ.].
13. Bychkova, S.F. (1992) Stanovleniye i tendentsii razvitiya nauki o sudebnoy ekspertize [Formation and development trends of science of forensic science]. Alma-Ata [in Russ.].
14. Aver'yanova, T.V. (2007) Etapy razvitiya sudebnoy ekspertizy [Stages of development of forensic examination]. M.: BEK [in Russ.].

SUMMARY

Filipenko N. Ye. Private theory of expert prevention: genesis and current status. This article analyzes the conceptual foundations, views and ideas on understanding the essence of expert prevention. Essence of expert prevention lies in the influence of relevant subjects on crime through the use of specific expertise. That means that subject of forensic examination of each kind and type should be attributed to the study of circumstances on the basis of which scientific, organizational and technical measures of a preventive nature can and should be developed.

The empirical prerequisites for the emergence and development of forensic research have been investigated: accumulation of empirical facts in the theory of forensic science and other sciences, manifestation of integration processes. Formation of theoretical and applied foundations of private theory of expert prevention. The concept and structure of the private theory of expert prevention, its place and role in the theory of forensic science and judicial examination are considered. It is noted that the study of the current state of the theory and practice of private expert theory has allowed to establish that it has a common beginning and justification. Private theory of expert prevention as a system of interconnectedness includes: idea, principles, great empirical material, which is the cornerstone of the theory, general and specific tasks, functions and goals of the theory, etc.

On the basis of the conducted analysis it is proved that the principles of a systematic approach and construction, which provide its structure, connection with the general theory of forensic examination and the general theory of criminology, a combination of theoretical and applied (practical) researches serve as a justification for the creation of a private theory of expert prevention.

It is emphasized that the formation of the theory of expert prevention is the need to create this theory in order to successfully combat crime specific expertise using.

The relation between the concepts of "general forensic theory" and "private theory of expert prevention" has been investigated, since ambiguity of both scientific understanding and practical application is one of the main problems that cannot be overcome in the forensic research of the phenomenon of expert prevention. appropriate conceptual categorical apparatus.

Keywords: *criminalistics, forensic science, expert prevention, forensic science, forensic science general theory, forensic science private theory, specific expertise, forensic science institutions.*

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на наукове видання: Павлова Н. В., Птушкін Д. А., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 196 с.

Складне суспільно-економічне становище України, високий рівень криміналізації населення держави створили підґрунтя для суттєвого збільшення кількості шахрайств, учинених щодо об'єктів нерухомого майна громадян. Неврегульованість низки питань відносно функціонування інституту власності та відсутність достатнього контролю з боку державних органів за законністю здійснення правочинів зумовили появу низки зловживань як цивільно-правового, так і кримінально-правового характеру. Особливо вразливими стали права громадян на такі об'єкти нерухомого майна, як приватні будинки, гаражі, дачні ділянки та квартири, оскільки нерухомість є однією із найбільш прибуткових галузей економіки. Водночас рівень криміногенних проявів, у тому числі й шахрайств, у цій сфері щороку зростає, а недосконалість законодавчої бази та неадаптованість її до сьогодення, недостатня правова грамотність населення, наявність корупційних зв'язків тощо дозволяють злочинцям витончено вчиняти такі правопорушення, постійно винаходячи новітні способи досягнення злочинного результату.

На сьогодні ні у кого не викликає заперечення твердження, що на шляху докорінних перетворень у сфері економіки, розвитку підприємництва, реформування власності та переходу на нові форми господарювання на сучасному етапі постає своєрідна завада – злочинність як негативне соціальне явище. Зазначене ставить перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання негайної розробки та реалізації нових підходів до боротьби зі злочинністю, відшукування нових методів протидії, що відповідають реаліям. Такі вимоги висуває і Тематика пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності Національної поліції України на період 2015-2019 рр., затверджена наказом МВС України від 16.03.2015 № 275. У цьому напрямку здійснювана в нашій країні судово-правова реформа покликана гармонізувати діючі правові відносини, узгодити їх із вимогами міжнародних стандартів, переглянути низку положень національного законодавства, що має привести до вдосконалення процедури розкриття та розслідування злочинів під кутом зору забезпечення реалізації основного принципу правової держави – визнання людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості та безпеки найвищою соціальною цінністю.

Останнім часом сфера обігу нерухомості стала об'єктом особливої уваги фахівців різних галузей знань (криміналістики, кримінології, кримінального та цивільного права), які здійснювали наукові дослідження у різних напрямках і зробили істотний внесок у розвиток теорії криміналістичної методики розслідування окремих різновидів шахрайств і практику боротьби з цим явищем, дослідили причини та тенденції його розвитку. У контексті аналізованого дослідження особливо слід відзначити дисертаційні праці Н.В. Павлової «Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного із відчуженням приватного житла» та Д.М. Андреева «Розслідування злочинів, спрямованих на заволодіння житлом», що стосуються зазначеної проблематики. Разом з тим окремі результати раніше проведених досліджень є дискусійними та ґрунтуються на положеннях законодавства, що зазнало змін, або взагалі залишилися поза увагою вчених.

Наведене свідчить про необхідність комплексного монографічного дослідження методики розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян в умовах розвитку суспільних відносин, з урахуванням сучасних реалій та стрімких змін у законодавстві. У своїй сукупності зазначені фактори обумовлюють необхідність поглиблення теоретичних розробок, що свідчить про актуальність теми монографії, її наукове, теоретичне та практичне значення.

Основна мета, яку поставили перед собою автори, – визначити особливості криміналістичної характеристики шахрайств, пов'язаних із нерухомістю, сформулювати теоретичні положення та практичні рекомендації щодо їх розслідування. Аналіз змісту монографії надає підстави стверджувати, що поставлена мета була досягнута, а конк-

ретні завдання в основному вирішені завдяки достатньому рівню обґрунтованості сформульованих наукових положень, висновків і пропозицій. Цьому сприяла достатня емпірична база дослідження, яка складається з матеріалів понад 100 кримінальних справ та 120-и проваджень за фактами шахрайств, пов'язаних із посяганнями на нерухомість (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська та Харківська області, м. Київ); зведені результати анкетування працівників прокуратури, слідчих, працівників оперативних підрозділів і експертних установ МВС України. Під час написання монографії використано власний досвід роботи авторів у правоохоронних органах України.

Теоретичною, науково-інформаційною, правовою основою дослідження, яка також надала можливість результативно та на досить високому рівні вирішити поставлені проблеми, є низка праць учених, які досліджували як шахрайства у загальному вигляді, так і шахрайства, пов'язані з нерухомістю, а саме: Т.В. Аверьянкової, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, В.І. Гаєнка, С.В. Головкина, Г.І. Грамовича, В.Г. Дрозд, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, О.В. Курмана, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, М.М. Михеєнка, О.Л. Мусієнка, Т.В. Охрімчук, Н.В. Павлової, Т.А. Пазинич, М.І. Порубова, М.В. Салтєвського, С.М. Стахівського, В.В. Тищенко, Л.Д. Удалової, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька та ін.

Про наукову новизну отриманих результатів свідчить, зокрема, дослідження рівня законодавчого регулювання правовідносин у сфері обігу нерухомості в Україні та визначення факторів криміногенності у цій сфері; обґрунтування позиції, що для шахрайства, вчиненого щодо нерухомого майна громадян, важливим криміналістичним елементом є не лише предмет злочинного посягання, а й об'єкт; визначення сучасних форм застосування обману при заволодінні правами громадян на об'єкти нерухомого майна, зокрема: аналіз і групування способів шахрайських дій при здійсненні угод з нерухомістю; удосконалення рекомендацій щодо відмежування на початковому етапі розслідування шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна цивільно-правових деліктів від злочинних посягань на нерухоме майно громадян; визначення комплексу обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні злочину даної категорії, серед яких особливу увагу приділено встановленню: правового статусу об'єкта нерухомого майна; підстав володіння нерухомістю певними суб'єктами та наявності спільної часткової власності; особливостей укладання угоди та механізму вчинення шахрайства; наявності злочинних зв'язків із представниками влади та особами, які оформлюють документи щодо відчуження житла; факту використання підроблених документів або обставин заволодіння справжніми; добросовісності дій з боку потерпілого тощо; удосконалення системи ознак механізму утворення слідів, з урахуванням зростаючої ролі електронного документообігу при здійсненні правочинів щодо нерухомості та використання для вчинення шахрайства щодо нерухомого майна громадян сучасних інформаційних технологій і глобальної мережі Інтернет; удосконалення напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками; дістали подальшого розвитку положення щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій у справах досліджуваної категорії та низка інших вагомих здобутків, які слугуватимуть підґрунтям для подальших наукових досліджень та використовуватимуться задля вирішення проблем практики розслідування злочинів даної категорії.

Автори розглядають генезис шахрайства, пов'язаного із нерухомістю, в результаті чого встановлюють фактори, що зумовлюють вчинення шахрайських посягань у цій сфері, а саме: складна багатоступенева процедура здійснення правочинів із нерухомістю; наявність законодавчих прогалин і нерегульованість окремих правових норм у питаннях здійснення правочинів з нерухомістю, а також колізійність норм щодо поновлення порушених прав відносно нерухомості; намагання окремими суб'єктами протиправно, з порушенням законодавства, здійснити такі правочини поза офіційним контролем із приховуванням від контролюючих органів її значущих параметрів; підвищений попит на об'єкти нерухомості великих міст і можливість отримання значної матеріальної вигоди внаслідок укладання незаконних угод; своєчасне корегування схем і способів злочинної діяльності залежно від зміни законодавчого регулювання ринку нерухомості.

При цьому автори також акцентують увагу на специфіці визначення належності об'єкта посягання до нерухомого майна. У зв'язку з цим ними з'ясовується, що до об'єктів нерухомості, яка належить фізичним особам на правах приватної

власності, можна віднести: земельні ділянки, призначені для забудови; кімнати та квартири; приватні житлові будинки разом зі спорудами, що розташовані на прибудинковій території; дачі, котеджі в передмісті (із земельними ділянками).

Новизною є авторське визначення поняття шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян, яким є посягання на об'єкти нерухомості, що належать фізичним особам на правах приватної власності, офіційно визнаних і підтверджених державою, з метою заволодіння правом на володіння, користування та розпорядження цим майном внаслідок укладення різного роду цивільно-правових правочинів із застосуванням обману чи зловживання довірою.

Значну увагу в роботі приділено дослідженню особи шахрая та характеристикі особи потерпілого. Так, авторами виділено групи осіб, які стають потерпілими від шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна громадян, зокрема: 1) сумлінні особи, які стають потерпілими через юридичну необізнаність, неухважність і довірливість; 2) особи, стосовно нерухомості яких здійснено шахрайське посягання під час їх відсутності (перебування у місцях позбавлення волі, тривалому відрядженні, зоні проведення антитерористичної операції (ООС), є спадкоємцями померлої особи і не встигли прийняти спадщину тощо); 3) особи, які добре орієнтуються у питаннях правового регулювання режиму обігу нерухомості, але зацікавлені задовольнити свої потреби всупереч установленим правилами з певних причин; 4) представники «групи ризику».

Вагомим здобутком є проведення ґрунтовного аналізу центрального елемента криміналістичної характеристики – способу вчинення злочину. Аргументовано, що злочинці використовують повноструктурний спосіб учинення шахрайства, тобто здійснюють дії з підготовки, вчинення та приховування злочину. У дисертації наводиться узагальнена класифікація дій щодо шахрайства, вчиненого стосовно об'єктів нерухомого майна громадян, залежно від певних обставин. Покладаючи в основу такої критерій класифікації, як вид (спосіб) цивільно-правової угоди, а також рівень поінформованості та сприйняття власником злочинності дій щодо його нерухомого майна, всі варіанти шахрайських дій при здійсненні угод з нерухомістю авторами вдало поділено на чотири групи: 1) способи, пов'язані із вчиненням шахрайства без відома законного власника нерухомості; 2) способи дій, якщо законний власник бере участь у здійсненні правочину щодо купівлі-продажу нерухомості, але в силу певних обставин стає потерпілим; 3) способи, пов'язані із вчиненням шахрайських дій з нерухомістю, власник якої помер або зник безвісти; 4) способи дій, якщо шахрайство вчиняється відносно особи, яка має намір придбати нерухомість без виконання домовленостей.

Крім того, при розгляді такого криміналістичного елемента, як спосіб автори акцентують увагу не лише на діях щодо безпосереднього вчинення шахрайства, але й охоплюють дії щодо підготовки та приховування даного злочину. Йдеться також про комплекс типових слідів, які відображають характер злочину та відбиваються здебільшого у різного роду документах, пов'язаних з оформленням угоди щодо відчуження житла. Звертається увага й на сліди, відображені на електронних носіях.

Вагомим внеском у науку та практику можна вважати запропоновані авторами напрями дій слідчого у типових ситуаціях розслідування шахрайства, пов'язаного із нерухомістю, та визначення організаційно-тактичних особливостей провадження слідчих (розшукових) дій у справах зазначеної категорії з урахуванням останніх змін у кримінальному процесуальному, цивільному законодавстві та інших галузях права тощо. Заслуговує на увагу охоплення авторами не лише слідчих (розшукових) дій, а й окремих негласних слідчих (розшукових) дій і деяких заходів забезпечення кримінального провадження.

Водночас, позитивно характеризуючи монографію, слід звернути увагу і на деякі її положення, що можуть бути підставою для подальших дискусій та роботі в обраному напрямку досліджень.

Так, автори аналізують об'єкт і предмет шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян, і доходять правильного висновку, що предметом злочину є нерухомість, а право на нерухомість є його об'єктом. І на цьому формально правильному положенні автори зупиняються. Тобто поза їхньою увагою залишається досить актуальна проблема реалізації при розслідуванні шахрайств формули, використаної законодавцем у ст. 190 КК України для визначення сутності цього злочину проти власності. Йдеться про «заволодіння чужим майном» і «придбання права на майно» як різновиди шахрайств. І це не лише проблема кримінально-правова, а й криміналістична, яка по-

винна знайти своє правильне тлумачення та вирішення у методиці розслідування, оскільки йдеться про предмет і засоби доказування певних обставин учинення злочину.

На наш погляд, можливі два варіанти вчинення шахрайств стосовно нерухомості: 1) заволодіння нерухомістю на підставі підроблених документів (договору купівлі-продажу, заповіту) – у цьому випадку має місце «заволодіння чужим майном»; 2) заволодіння нерухомістю на підставі документів, які були складені у встановленому законом порядку (договору купівлі-продажу, заповіту), але з використанням обману чи зловживання довірою – у цьому випадку матиме місце «придбання права на майно». Уявляється, що названі варіанти механізму вчинення шахрайств мають суттєвий вплив на методику їх розслідування.

У роботі неодноразово вживається такий термін, як «соціально незахищені верстви населення». На наше переконання, він є дещо некоректним. Виходячи із такого ствердження, можна припустити, що дана категорія населення не має захисту з боку держави, тоді як ст. 46 Конституції України закріплює право всіх громадян на соціальний захист. Категорія громадян, що зазначена у роботі (інваліди, діти, діти-сироти, пенсіонери, безробітні та ін.) на законодавчому рівні має соціальний захист, що здійснюється у різний спосіб: виплати пенсій за віком, з інвалідності, у разі втрати годувальника; соціальні пенсії; допомоги при малозабезпеченості; житлово-комунальні субсидії; надання пільг ветеранам війни, інвалідам, особам, які мають особливі заслуги перед Україною тощо.

Дещо по-іншому складається ситуація, коли зазначені категорії громадян у силу хвороби, певного стану (психічні розлади, зловживання спиртними напоями та наркотичними засобами) тощо мають більшу за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від низки факторів і стають вразливою категорією для злочинців. Тому доцільно було б словосполучення «соціально незахищені верстви населення» замінити на «соціально вразливі верстви населення».

Стосовно взаємодії слідчого з установами, підприємствами та організаціями доцільно зауважити, що у криміналістичній науці досить давно використовується такий підхід, коли у різних аспектах розглядаються питання взаємодії цих нерівнозначних суб'єктів. Виникає сумнів взагалі щодо коректності постановки питання про можливість взаємодії слідчого та представника певної державної або приватної установи чи громадського формування. Сумніви пояснюються тим, що взаємодія, з позиції деяких науковців, можлива при спільній діяльності рівнозначних за статусом суб'єктів. Виникає питання стосовно такої рівнозначності. Оскільки при розслідуванні злочинів слідчий є організатором, то необхідно визначитися, чи є між ними взаємодія, чи має місце інша форма співпраці.

Автори розглядають особливості вилучення й огляду комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, програмних продуктів і документів на електронних носіях, що є цілком слушним, зважаючи на значне поширення у суспільному житті відповідних засобів, які використовуються також у технологіях злочинної шахрайської діяльності. Водночас ними не приділено окремої уваги питанням підготовки та проведення судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів і судової телекомунікаційної експертизи. Видається, що висвітлення цих аспектів сприяло б поглибленню розроблених науково-методичних рекомендацій з розслідування цього різновиду шахрайства.

Викладені зауваження частково мають характер рекомендацій та не впливають на загалом позитивну оцінку монографії. Вона є завершеним науковим дослідженням, її результати можуть бути використані у науково-дослідній роботі та практичній діяльності, а також у навчальному процесі при викладанні криміналістики у вищих юридичних навчальних закладах.

Сергій МІНЧЕНКО

*доктор юридичних наук,
габлітований доктор правничих наук (Республіка Польща),
старший науковий співробітник,
перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи
Національної академії прокуратури України*

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)», підготовлену колективом авторів – Рашевським С.П., Скок О.С., Шалгуною С.А., Шевченко Т.В.

Монографія «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)», підготовлена колективом авторів кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, присвячена комплексному дослідженню наркозлочинності на регіональному рівні, що дозволить підвищити ефективність заходів попередження наркозлочинності, як в областях, так в цілому по Україні і виробленню на її основі єдиної концепції запобігання наркозлочинності в державі.

Переважна більшість праць, присвячених боротьбі з наркозлочинністю були спрямовані, в першу чергу, на розробку пропозицій щодо більш ефективного застосування існуючого законодавства щодо запобігання наркозлочинності в країні в цілому. Зусилля цих вчених були спрямовані на дослідження проблем кримінальної відповідальності та покарання, застосування примусових заходів медичного характеру до наркозалежних осіб, причин та умов наркозлочинності і наркобізнесу в цілому, вивчення явищ наркотизму, наркотизації, та їх зв'язку з правопорушеннями і злочинністю, пошуки ефективних шляхів профілактики злочинної поведінки окремих категорій осіб, визначення ролі сім'ї та школи у ранньому запобіганні немедичного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, а також спеціальних органів та установ у запобіжній роботі з наркозалежними особами.

Однак, як вбачається, попередніми дослідниками не були достатньо вивчені заходи запобігання наркозлочинності саме на регіональному рівні, а регіональна модель запобігання наркозлочинності з урахуванням її особливостей (географічного розташування місцевості, складу населення, кримінологічних показників наркозлочинності та їх зміни під впливом певних факторів, кількість та якісний склад правоохоронних органів, що ведуть боротьбу у даному напрямку, кількість медичних закладів та якість медичного лікування наркозалежних, його ефективність тощо) не досліджувалася юристами.

Обраний напрямок дослідження колективом авторів виконувався з 2013 року. Тематика протидії наркозлочинності та попередження наркозлочинів і наркотизації населення України належить до пріоритетних напрямів в кримінології, відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16.03.2015 р. № 275), Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст. та рекомендаціям Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України.

За своєю структурою монографія містить 3 розділи, в яких розташовано 11 підрозділів. Необхідно відзначити, що автори не обмежилися лише регіональними проблемами протидії наркозлочинності, а зважаючи на глобальну проблему наркотизації населення країни, представили її широкий аналіз. Так, за змістом роботи, в першому розділі «Антинаркотична політика як основа побудови механізму протидії наркозлочинності» детально проаналізовано сучасну вітчизняну антинаркотичну політику, детально проаналізовано, на яких правових актах міжнародного характеру вона заснована, які результати правової регламентації тих чи інших кримінально-правових заборон, основні принципи сучасного антинаркотичного законодавства України. Окремо хотілося б відзначити, що автори здійснили детальний аналіз термінологічних проблем, пов'язаних з формулюванням складів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів і вказали на ті неточності, які є у вітчизняному кримінальному законі та міжнародних правових актах.

На сьогодні наркоманія та пов'язана з нею злочинність, як вказують автори дослідження, стали джерелом зла для сучасного людства. Вони перешкоджають прогресу суспільства, охоплюють всі верстви населення, руйнують фізичне і моральне здоров'я молоді, загрожують стабільності генфонду України, є криміногенними чинниками, що сприяють учиненню злочинів. За статистикою МВС України та Генеральної прокуратури України з 2001 по 2019 рр. спостерігається загострення криміногенної ситуації в кра-

їні та у її регіонах. Дніпропетровська область на цей час є одним із досить проблемних регіонів у цьому питанні.

У межах другого розділу «Кримінологічна характеристика особи сучасного наркозлочинця та факторів детермінації її злочинної поведінки» авторами викладено результати власного дослідження особи сучасного наркозлочинця, вказано на його відмінності від особи наркозлочинця, який існував 20-30 років тому. Крім того, автори не обмежилися вивченням особи наркозалежного злочинця, а й представили характеристику та соціально-психологічні ознаки осіб, які є активними учасниками наркобізнесу, і самі не мають наркотичної залежності. Фактично, здійснення класифікації особи наркозлочинця на регіональному рівні здійснено вперше, так само, як і вивчення тематики представленого дослідження в цілому.

Третій розділ «Запобігання наркозлочинності на регіональному рівні» присвячений питанням підвищення ефективності запобігання наркозлочинності на регіональному рівні. Хоча, автори не обійшли увагою і його залежності від профілактики наркотизації населення та протидії наркозлочинності на рівні держави. В даному розділі авторами приділено увагу сучасним проблемам протидії злочинності в цілому та окремій його складовій – протидії наркозлочинності. Заслугує уваги те, що автори вивчили зарубіжний досвід профілактики наркоманії та протидії наркозлочинності, міжнародної співпраці України з іншими країнами світу і запропонували власне бачення можливості реалізації різнопланових заходів в межах регіону.

Необхідно зазначити, що автори досить критично підійшли до можливості запровадження в нашій країні зарубіжного досвіду, і ґрунтуючись на думках не лише юристів, а й медиків, а саме лікарів-психіатрів та наркологів, запропонували відмовитися від замісної терапії для лікування наркозалежних осіб. На мою думку, така пропозиція авторів є слушною, оскільки замісна терапія не являється методом лікування, фактично, вона є переходом від нелегальних наркотиків на легальні.

У процесі дослідження авторами було опрацьовано архівні кримінальні провадження (справи) за статтями 305-320 КК України (більше 500), розглянуті судами Дніпропетровської області у 2010-2019 роках, результати опитування засуджених за наркозлочини, працівників поліції, пересічних громадян, школярів та студентів, лікарів-наркологів, суддів, що дозволяє стверджувати про об'єктивність дослідження та зроблених висновків.

Представлений авторами аналіз судової практики підтверджує обґрунтованість узагальнень та висновків, об'єктивність та необхідність змін до чинного антинаркотичного законодавства, запровадження представленого авторами механізму протидії наркозлочинності на регіональному рівні, якщо ми дійсно прагнемо зниження показників наркозлочинності та профілактики наркотизації населення країни.

До сучасної системи управління протидією злочинності висуваються нові вимоги, що й обумовлює необхідність її постійного удосконалення. Регіональний підхід до пізнання феномену наркозлочинності і її запобігання у конкретних територіально-просторових системах є одним із найбільш складних і малорозроблених підходів до протидії злочинності. Між тим, знання, отримані під таким ракурсом дозволяють зважено, диференційовано і раціонально підійти до проблеми протидії злочинності, в тому числі і наркозлочинності, з урахуванням її конкретних територіальних особливостей та специфіки детермінації.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що монографія «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)», підготовлена колективом авторів кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, може бути рекомендована до опублікування та використання в начальному процесі і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Ігор МИТРОФАНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У II-III КВАРТАЛІ 2019 р.

➤ 25 червня 2019 року відбувся круглий стіл «Визначення корупційних ризиків у діяльності МВС, шляхів запобігання та протидії корупції в МВС».

Серед учасників круглого столу – голова Громадської ради при МВС України та громадської спілки «Центр запобігання та протидії корупції» Володимир Мартиненко, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Андрій Фоменко, начальник відділу запобігання корупції Управління запобігання корупції та проведення люстрації МВС України Сергій Яременко, а також заступник начальника ГУНП в Дніпропетровській області Костянтин Бахчев.

Офіційно відкрив захід В. Мартиненко. Він наголосив на актуальності питання протидії явищу корупції. «Спільними зусиллями ми працюємо над тим, щоби вибудувати дієвий механізм, який допоможе здолати корупцію. За результатами сьогоднішнього заходу ми підготуємо практичні рекомендації, які будуть запропоновані антикорупційним підрозділам, подані до профільного комітету Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо. Це необхідно для того, щоби вносити зміни до нормативних документів», – зазначив голова Громадської ради при МВС України.

Із привітальними словами до учасників круглого столу також звернувся С. Яременко. «Хотів би подякувати керівництву Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за надану можливість обговорити ключові питання і проблеми. Наша мета – визначити корупційні ризики та встановити шляхи запобігання, а також здійснити планування роботи антикорупційної діяльності у подальшому», – зауважив він.

До участі в заході також долучилися представники Державної установи «Територіальне медичне об'єднання МВС України» з різних областей, обласних та регіональних сервісних центрів, науково-дослідних та експертно-криміналістичних центрів, а також представники Національної гвардії України, Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій тощо.

У рамках круглого столу визначалися корупційні ризики у діяльності МВС, а також виокремлювалися найбільш перспективні шляхи запобігання та боротьби з явищем корупції.

Учасники круглого столу презентували доповіді. Серед ключових питань – проблеми та перспективи реалізації МВС антикорупційної політики, особливості антикорупційної діяльності Національної поліції в сучасних умовах, шляхи запобігання та протидії корупції у закладах вищої освіти України, ризики адміністративних корупційних правопорушень з боку представників поліції.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

➤ 4-6 червня 2019 року у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ успішно відбувся Семінар дій та підвищення обізнаності «Домашнє насильство», ініційований Асоціацією Європейських Поліцейських Коледжів (АЕРС). Нові концепції протидії побутовому насильству опрацьовували поліцейські з Австрії, Нідерландів, Туреччини, Чехії, Латвії, Фінляндії та Румунії.

У рамках заходу розглядалися загальні типи домашнього насильства, а також психологічні портрети людей, які найчастіше страждають від дій побутових агресорів.

Учасники семінару презентували досвід протидії домашньому насильству у різних європейських країнах. Приміром, у Фінляндії така проблема проявляється не лише на рівні поліції, а й суспільства загалом. Щодо протидії поліцією були розроблені ефективні

концепції. Так, наприклад, жертвам домашнього насильства забезпечують постійну психологічну підтримку на етапі відкриття провадження і безпосередньо до закінчення судового процесу. До того ж, агресору можуть навіть заборонити наблизитися до власного будинку. Як зазначають представники Фінляндії, для результативної протидії домашньому насильству також важлива кооперація поліції з різними соціальними службами.

На семінарі визначався рівень та особливості впливу тривалого побутового насильства на дітей, жінок та людей з особливими потребами. Учасники семінару також формували власні концепції та напрями діяльності, перспективні у найближчий час.

За результатами заходу відбулося його урочисте закриття, учасникам вручили сертифікати. Зі словами привітання до учасників семінару звернувся Генеральний Секретар АЕРС Пітер Ламплот. Він, подякувавши керівництву ДДУВС за організацію семінару на високому рівні, зазначив, що його проведення дозволило представникам різних країн здійснити обмін досвідом стосовно боротьби з домашнім насильством.

➤ 3-14 квітня 2019 року старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **Олексій Крижановський** здійснив службове відрядження до **Республіки Польща** для проходження стажування та організації співпраці із Вищою Школою Безпеки в м. Познань та Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ.

Під час візиту здійснено ознайомлення з діяльністю Вищої Школи Безпеки, під час якого особливу увагу приділено методичній, матеріально технічній базам у напрямку «Національна безпека» спеціальності – «Громадська безпека», «Детективістика», «Спеціальність поліцейна». Під час участі у заході з міжнародної кредитної мобільності «Еразмус+» ініційовано співпрацю у напрямках процедур академічних обмінів в науково-дослідничій галузі з класичними та профільними університетами Республіки Польща.

У рамках візиту до Республіки Польща О.М. Крижановський презентував Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ перед університетами Польщі для спільних проектів «Еразмус+» з міжнародної мобільності. У програмі семінару було ознайомлення із загальними правилами участі у проектах мобільності «ЕРАЗМУС+ISM», обговорення питань академічного визначення і документів, що регламентують

процес визначення, проведення лекцій та презентацій на такі ключові питання програми «ЕРАЗМУС+», як пошук партнерів, підготовка заяви для участі у міжнародній кредитній мобільності, розподіл завдань, графік роботи («крок за кроком» - від рішення до подання заявки), а також підготовки до мобільності, включаючи питання міжкультурного розвитку та безпеки, у тому числі систему «Buddy System», основною метою якої є допомога студентам у сфері міжкультурного обміну. Крім того, відбулося пленарне обговорення проблем повного й автоматичного визнання результатів академічного обміну, що працює добре, а що потребує поліпшення у цьому сенсі та думка навчальних закладів щодо майбутнього без документів у процесі академічної мобільності.

Для учасників заходу надано практичні поради щодо організації міжнародної кредитної мобільності студентів, роз'яснення щодо детального визначення зобов'язань, що випливають з міжвідомчої угоди з мобільності та методи комунікації між партнерами на різних етапах співпраці з виявленням найпростіших і ефективніших. Окремими закладами вищої освіти підготовлено презентації роботи у програмі «ЕРАЗМУС+ISM». Для налагодження зв'язків було організовано швидкі знайомства між університетами, учасниками міжнародного семінару.

➤ **3 8 по 16 травня 2019 року** доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент **Олена Орлова** відвідала **Республіку Хорватія**, м. Пореч, узявши участь у роботі II Міжнародної науково-практичної конференції «Єдиний освітній простір: Україна-ЄС», що організовано Навчально-науковим інститутом фінансів, банківської справи Університету державної фіскальної служби України спільно з Університетом Пули імені Юрая Добрилі (Croatia), Uniwersytet Opolski (Poland), Варненським вільним університетом імені Чорноризця Храбра (Болгарія), Національним авіаційним університетом (Україна), Центром стратегічних інновацій та прогресивного розвитку (Україна).

Головною метою заходу була активізація співпраці між освітянською спільнотою України та держав-членів Європейського Союзу.

О. О. Орлова виступила на пленарному засіданні конференції з доповіддю на тему «Біотехнології як фактор формування четвертого покоління людських прав». Декілька доповідей було присвячено порівнянню реалій правової системи України та країн ЄС.

Учасники конференції ознайомилися із організацією вищої освіти у країнах ЄС, отримали безцінні знання і досвід від представників вищого рангу наукової еліти, системою професійної освіти Хорватії, особливостями наукової роботи професорсько-викладацького складу в університетах Європи, зустрілися з науковцями Пульського університету імені Юрая Добрилі (м. Пула, Хорватія).

У рамках конференції організовано захід, на якому розглянуто проектний підхід в діяльності сучасного навчального закладу, що є ефективним для організації роботи університетів, а також тренінг «Командна робота в проектній діяльності: психологічний аспект», під час якого учасникам надані теоретичні та практичні поради з побудови успішної наукової кар'єри.

Цікавим заходом став круглий стіл «Проблеми освітньої системи Європи: пропозиції до співпраці». Дискусія, що мала місце між учасниками, сприяла обміну досвідом, встановленню контактів для майбутнього співробітництва між українськими та європейськими науковцями та освітянами та міжкультурної комунікації.

Крім того, під час конференції учасникам були прочитані дві лекції: академіка Української академії економічних наук, проф. Кужелева «Освітня система України: виклики сучасності» та лекція представників освіти Хорватії «Інноваційні підходи та методи в європейській освіті».

➤ 3 12 по 17 травня 2019 року доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук **Дмитро Санаков** і старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **Анастасія Філіпп** відвідали **Словаччину**, взявши участь у програмі двостороннього обміну **CEPOL**, який відбувся в Академії поліцейських сил Братіслави.

У межах Програми обміну було проведено робочу зустріч із проректором Академії з питань інформатизації та координації з поліцейською практикою, полковником поліції, доктором філософії, С. Шишулаком, який ознайомив представників університету з напрямками та спеціальностями за якими здійснюється підготовка правоохоронців в Академії, провів ознайомчий огляд території, ознайомив із організацією роботи окремих структурних підрозділів. Під час зустрічі окреслено можливі напрямки обміну науковою інформацією, зокрема щодо підготовки фахових статей у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, у тому числі Scopus та Web of Science.

Академія поліцейських сил Братіслави здійснює підготовку фахівців I бакалаврського та II магістерського рівнів вищої освіти у галузі знань за спеціальністю 8.3.1. – Захист людей та майна, за напрямком – Забезпечення безпеки особи та майна (форма навчання: денна, заочна), термін навчання бакалаврів – 3 академічні роки (180 ECTS), магістрів – 2 академічні роки (120 ECTS). Також здійснюється підготовка фахівців I бакалаврського та II магістерського рівнів вищої освіти у галузі знань за спеціальністю 8.3.2. – Служби безпеки у державному управлінні, за напрямком – Служби безпеки публічного управління (форма навчання: денна, заочна), термін навчання бакалаврів – 3 академічні роки (180 ECTS), магістрів – 2 академічні роки (120 ECTS).

Під час візиту за Програмою обміну проведено робочу зустріч із завідувачем бібліотеки Академії – Я. Штубньова, яка ознайомила представників ДДУВС з організацією роботи бібліотеки Академії, що є спеціалізованим інформаційним центром при МВС Словаччини та яка спеціалізується на захисті людей та майна, а також служби безпеки у державному управлінні. Бібліотека надає бібліотечно-довідкові послуги педагогічному, науковому, професійному та іншому викладацькому складу, співробітникам МВС Словаччини, іншим зацікавленим особам. Відповідно до Закону Словаччини «Про бібліотеки Словацької Республіки» бібліотека є публічною університетською.

Під час Програми обміну проведено зустріч в офісі CEPOL із координатором по Словаччині С. Стракою, який ознайомив делегатів університету із організацією роботи офісу, окреслив загальні умови та можливості участі у програмах CEPOL співробітників поліції Словаччини та науково-педагогічних працівників Академії поліцейських сил Братіслави.

У рамках навчального курсу здійснено ознайомлення із системою протидії торгівлі людьми правоохоронними органами Словаччини, а саме про роботу Інформаційного центру з боротьби з торгівлею людьми та попередження злочинності, який є структурною одиницею МВС Словаччини, отримано та проаналізовано наявні статистичні показники у протидії торгівлі людьми за 2009-2015 роки. Представники ДДУВС ознайомились із Національною програмою Словаччини щодо протидії торгівлі людьми, що діяла протягом 2015-2018 років, а також із Коротким викладом Стратегії попередження злочинної та іншої антигромадської діяльності у Словацькій Республіці на 2016-2020 роки.

Відвідано та проведено робочі зустрічі з представниками Експертно-криміналістичного інституту Поліцейського корпусу Словаччини, що був створений у 1991 році з метою організації та забезпечення технічної та експертної діяльності для потреб поліції,

органів, що здійснюють кримінальне судочинство, судів, а також забезпечення науково-технічного розвитку у цій сфері. Інститут вивчає сліди і зразки з місця злочину або зразки, пов'язані зі злочиним, які в основному видаються правоохоронними та судовими органами для розслідування. Проведено ознайомчі зустрічі з керівниками відділів криміналістичної ідентифікації осіб; аналізу даних та криміналістичної документації; прикладної психофізіології. Окрему зустріч проведено зі співробітниками відділу дактилоскопічної ідентифікації осіб, які розповіли про особливості роботи з дактилоскопічними обліками країн ЄС щодо ідентифікації особливо небезпечних злочинців, зокрема терористів, екстремістів, торгівців людьми, наркаторговців та шахраїв.

Проведено робочу зустріч з директором відділу психофізіологічних досліджень Експертно-криміналістичного інституту ПК Словаччини паном Я. Таданайеом, який ознайомив із роботою відділу та зі специфікою роботи спеціалістів-поліграфологів. Зокрема, проведено демонстраційне заняття щодо організації і порядку використання поліграфа «Ахсітон» (США) при проведенні досліджень на замовлення органів досудового роз-

слідування Словаччини, а також вимоги до висновку спеціаліста-поліграфолога. Обговорювалися проблемні питання та можливості використання результатів поліграфічного дослідження як доказів у кримінальних провадженнях.

Завершальною частиною Програми обміну стало відвідування та ознайомлення з роботою з підготовки поліцейських на базі Середньої школи поліції у м. Пезінок. Зустріч проведена із заступником директора школи, полковником Р. Хайко. За наданою інформацією, школа забезпечує підготовку та навчання співробітників поліції відповідно до потреб МВС і поліцейського корпусу в різних видах і формах навчання (кваліфікаційне навчання, удосконалення після середньої школи, курси перепідготовки, курси підвищення кваліфікації тощо). Проведено ознайомлення із матеріально-технічною базою Школи, зокрема, відвідано криміналістичний полігон, полігон для відпрацювання практичних навичок водіння автомобіля, полігон для виконання практичних вправ зі стрілецької зброї, а також спортивні зали школи.

➤ 9-16 вересня 2019 року завідувач кафедри Любов Мірошніченко та доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Ольга Головіна здійснили поїздки до Республіки Болгарія, взявши участь у курсі підвищення кваліфікації з академічних досліджень та освіти «Стратегія вищої освіти для технологічних інновацій у глобальному контексті зміни соціальних потреб», який проходив в м. Варна.

Міжнародні курси підвищення кваліфікації проводила професорка, завідувач кафедри сучасних освітніх методів Варненського університету менеджменту Димитрина Каменова, автор численних публікацій з проблем вищої школи, андрагогіки, освітніх методів та новацій. У ході стажування українські викладачі змогли переконатися у тому, що методики, які вони застосовують, відповідають сучасним освітнім трендам, та ознайомилися з новими підходами, що спрямовані на поєднання науки та практики.

Учасниками було розглянуто глобальні проблеми та виклики, що набувають поширення у світовому освітньому процесі. Методи викладання, нові підходи у контексті вимог сучасного освітнього простору обговорювали та аналізували під час групової роботи, робочих панелей та дискусій, що надало можливість опанувати інтерактивні методи на практиці та одразу використовувати отримані знання.

Актуальним напрямком у дидактиці вищої школи є система «м'яких» умінь, їх формування та застосування в освітньому контексті. Основою цього підходу є розвиток вміння утримувати увагу, креативно і критично мислити, співчувати, а також працювати в команді.

Під час стажування відбувся круглий стіл «Вища освіта та майбутнє», у рамках якого відбулися 4 панельні дискусії. Основними темами дискусій були аналіз ролі вченого та академічного викладача у розвитку професійної ідентичності спеціаліста, а також сучасного університету як місця глобального партнерства (методи взаємодії у вищому навчальному закладі); простору нових цінностей для міжкультурного спілкування; джерело нової культури сучасного професіонала.

Мета участі науково-педагогічних працівників у подібних заходах – не лише підвищити власну кваліфікацію, а й переконатися, що напрями освітньої діяльності, методична робота в цілому та методи, що використовуються у навчальному процесі, є актуальними. Професійне спілкування та взаємодія, обмін досвідом мають величезне значення для викладачів. Адже знайомство із сучасними освітніми методиками та інноваціями дозволить у подальшому використовувати їх в освітньому процесі навчального закладу.

За результатами успішного проходження стажування було отримано сертифікати про участь у курсі підвищення кваліфікації з академічних досліджень та освіти на базі Варненського університету менеджменту.

Варненський університет менеджменту (м. Варна, Республіка Болгарія) пропонується розглядати як навчальний заклад для підвищення педагогічної кваліфікації працівників Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, з метою ознайомлення із сучасними європейськими освітніми методиками та інноваціями.

Професійне спілкування та взаємодія, обмін педагогічним досвідом мають велике значення для викладачів та здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Менеджмент»; дозволить перейняти здобутки болгарських колег з метою подальшого використання їх в освітньому процесі університету.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ УКРАЇНИ З ЮВІЛЕЯМИ

ДОВГЕРТА *Анатолія Степановича*
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 27 вересня 1949 р. у м. Харкові. У 1977 р. закінчив факультет міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1977–84 рр. працював викладачем, старшим викладачем Інституту підвищення кваліфікації керівних працівників та спеціалістів Міністерства харчової промисловості УРСР. Від 1984 р. працював у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка на посадах доцента кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету (1984–88), доцента кафедр міжнародного права та порівняльного законодавства, міжнародного приватного та митного права (1988–95), завідувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин (1995–2014). З 2014 р. і дотепер – професор цієї кафедри. Упродовж 1999–2001 рр. працював директором українського центру правничих студій.

У 1982 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Міжнародне авторське право країн, що розвиваються» (спеціальність 12.00.03), у 1994 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Правове регулювання міжнародних трудових відносин» (спеціальність 12.00.03). Вчене звання професора присвоєно у 1998 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2000 р.

Напрями наукових досліджень — цивільне та міжнародне приватне право. Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць.

Брав участь у розробці проекту Цивільного кодексу України, а також інших законопроектів у складі урядових та парламентських комісій і робочих груп, зокрема, проектів законів «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про свободу мирних зібрань», «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», «Про міжнародне приватне право», Концепції створення і функціонування Конституційної асамблеї. Брав участь у міжнародному законотворенні на 19, 20 та 21 дипломатичних сесіях Гаазької конференції з міжнародного приватного права (Нідерланди), працював над проектами та остаточними текстами Гаазької конвенції про юрисдикцію та іноземні судові рішення у цивільних і комерційних справах (2001), Гаазької конвенції про цінні папери (2002), Гаазької конвенції щодо угод про вибір суду (2005), Гаазької конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання (2007).

Член редакційних колегій наукових видань «Право України», «Європейське право», «Міжнародне право», «Право США», «Актуальні проблеми міжнародних відносин». Член спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Член Опікунської ради Асоціації правників України, Віцепрезидент Української асоціації міжнародного права. Був членом Науково-консультативної ради при Верховному суді України, брав участь у складі експертних рад із питань проведення експертизи дисертацій ВАК України (1996–2002), робочої групи МОН України з розроблення стандартів вищої освіти (2012–2013).

Заслужений юрист України (1999), Відмінник освіти України (2004). Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2018).

КАПЛІНУ Оксану Володимирівну
члена-кореспондента НАПрН України

Народилася 10 жовтня 1969 р. у м. Стародуб Брянської обл. У 1994 р. закінчила Українську державну юридичну академію (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) за спеціальністю «правознавство». Протягом 1987-89 рр. працювала табельницею відділу кадрів Стародубського заводу «Реле». З лютого 1994 р. по липень 1994 р. працювала юристом ТОВ «Юридична міжнародна служба». З 1994 р. по 1996 р. — стажист-дослідник кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, з 1996 р. — асистент, з 2003 — доцент. З 2008 р. і до тепер — завідувачка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1998 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України» (спеціальність 12.00.09), у 2004 р. присвоєно вчене звання доцента. У 2009 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання професора присвоєно у 2012 р. Обрана членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2013 р.

Напрями наукової діяльності — проблеми реформування кримінального процесуального законодавства, тлумачення норм кримінального процесуального права, механізм прийняття рішень у кримінальному провадженні, загальні засади кримінального провадження, докази та доказування у кримінальному провадженні. Опублікувала 150 наукових і навчально-методичних праць.

Заступник голови робочої групи з питань реформування кримінальної юстиції Комісії з питань правової реформи, член консультативної ради прокуратури Харківської області, член робочої групи з розробки Стратегії розвитку судової влади України на 2015-19 рр. Була членом робочої групи з підготовки проекту Кримінально-процесуального кодексу України Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, робочої групи з підготовки проекту Кримінального процесуального кодексу України Міністерства внутрішніх справ, членом науково-консультативних рад при Верховному Суді України та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Член двох спеціалізованих вчених рад у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Член редакційних колегій наукових видань «Вісник Національної академії правових наук України», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», «Часопис цивільного і кримінального судочинства Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ», «Вісник кримінального судочинства», «Проблеми законності», «Предварительное следствие» (Республіка Білорусь).

Заслужений діяч науки і техніки України (2018), Лауреат премії імені Ярослава Мудрого (2008, 2010). Нагороджена Відзнакою Голови Конституційного Суду України (2014), Подякою від Державної судової адміністрації України (2015), Орденом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого III ступеня (2015).

КОСТЕНКА Олександра Миколайовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 4 жовтня 1949 р. у с. Щербанівське Вознесенського р-ну Миколаївської обл. У 1978 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Після закінчення університету працював адвокатом у Миколаївській обласній колегії адвокатів. З 1979 р. — аспірант Інституту держави і права АН УРСР (нині — інститут держави і права імені В.Н. Корецького НАН України). Від 1982 р. працює в цьому інституті на посадах молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, старшого наукового співробітника, провідного наукового співробітника, завідувача відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою.

У 1983 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Проблема співвідношення раціонального і емоціонального в кримінології» (спеціальність 12.00.08), у 1995 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Воля і свідомість злочинця (дослідження з застосуванням принципу натуралізму)» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання професора присвоєно у 2000 р. У 2004 р. обраний членом-кореспондентом, а у 2008 р. — дійсним членом (академіком) Національної академії правових наук України.

Напрями наукової діяльності — методологія соціальних наук, принцип натуралізму в соціальних науках, зокрема в юридичній науці та кримінології, дослідження соціальних аномалій, соціопсихологія волі й свідомості злочинця, проблеми соціальної культури особи. Опублікував понад 400 наукових та навчально-методичних праць.

Член редакційних колегій журналів «Право України», «Публічне право», «Вісник кримінального судочинства», щорічника «Правова держава». Член спеціалізованих вчених рад в Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України та Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Брав участь у складі робочих груп з підготовки проекту Кримінального процесуального кодексу України, проектів законів «Про боротьбу з корупцією», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про прокуратуру».

Заслужений діяч науки і техніки України (2007). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2009), Почесною грамотою Верховної Ради України (2009), нагрудним знаком Міністерства юстиції України «За заслуги» (2008), відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «За розвиток науки, техніки, освіти» (2009). Лауреат премії НАН України імені М. П. Василенка (1995), Премії імені Ярослава Мудрого (2005).

РУМ'ЯНЦЕВА В'ячеслава Олексійовича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 12 вересня 1954 р. у м. Донецьку. У 1979 р. закінчив Харківський юридичний інститут. З 1979 р. і до сьогодні працює на кафедрі історії держави і права України і зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на посадах асистента, доцента, професора, з 1999 р. обіймає посаду декана факультету правосуддя.

У 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет 1917–1938 рр.» (спеціальність 12.00.01), у 1998 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Українська державність у 1917–1922 рр. (національно-державна і радянська альтернатива)» (спеціальність 12.00.01). Вчене звання доцента присвоєно у 1989 р., професора — у 2003 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2004 р.

Напрями наукової діяльності — дослідження історії розвитку української держави і права у XIV–XVII і XX століттях, судова система України. Опублікував понад 200 наукових та навчально-методичних праць.

Член редакційних колегій наукових видань «Вісник Національної академії правових наук України», «Актуальні проблеми державного управління». Член спеціалізованої вченої ради у Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого. Відмінник освіти України (2004), нагороджений Грамотою Прем'єр-міністра України (2009).

ТИХОГО Володимира Павловича
радника президії НАПрН України,
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 14 жовтня 1939 р. у м. Ірміно Луганської обл. У 1963 р. закінчив Харківський юридичний інститут. У 1963–1968 рр. працював слідчим в органах прокуратури в Луганській та Дніпропетровській областях. З 1968 р. по 1996 р. — аспірант, старший викладач, доцент, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, у 1973–83 рр. — заступник декана, декан денного факультету, у 1987–1996 рр. — декан заочного факультету, у 1996 р. — проректор з навчальної роботи цього вузу. З 1996 р. по 2004 р. — суддя Конституційного Суду України, у 2005–2008 рр. — керівник Київської наукової лабораторії дослідження проблем злочинності проти прав і свобод людини і громадянина Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України), з 2009 р. — віце-президент – керівник Київського регіонального центру, а з 16 березня 2018 р. – радник президії Національної академії правових наук України.

У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Відповідальність за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин» (спеціальність 12.00.08), у 1987 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Проблеми кримінально-правової охорони суспільної безпеки (поняття і система злочинів, вдосконалення законодавства)» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання професора присвоєно у 1990 р. Обраний у 1993 р. членом-кореспондентом, а у 2004 р. — дійсним членом Національної академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України).

Напрями наукової діяльності — права і свободи людини і громадянина та їх забезпечення, конституційне правосуддя, підстави кримінальної відповідальності, вчення про злочин і його стадії, злочини проти безпеки людини та загальної безпеки. Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць.

Член редакційної колегії наукових видань «Вісник Національної академії правових наук України», «Питання боротьби зі злочинністю», «Вісник Конституційного Суду України», «Вісник прокуратури», «Право України», «Вісник кримінального судочинства», «Часопису Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». Член спеціалізованих учених рад у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого та в Академії адвокатури України.

Заслужений працівник освіти України (1991), Заслужений юрист України (2003). Нагороджений орденами «За заслуги» III, II ступенів (2000, 2013), Почесною грамотою Верховної Ради України (2003, 2004), Почесною грамотою Кабінету Міністрів (2006), Почесною грамотою Конституційного Суду України (2018). Лауреат Державної премії в галузі науки і техніки (2006), Премії імені Ярослава Мудрого (2002, 2009). Почесний працівник прокуратури України (2001), старший радник юстиції.

ХУТОРЯН Наталію Миколаївну
члена-кореспондента НАПрН України

Народилася 16 жовтня 1954 р. у с. Дружелюбівка Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл. У 1978 р. закінчила юридичний факультет Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. З 1979 р. працювала юрисконсульт Інституту фізики АН УРСР, з 1982 р. — старший юрисконсульт Інституту геофізики АН УРСР. З 1986 р. і до сьогодні працює в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Обіймала посади молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, старшого наукового співробітника, провідного наукового співробітника, а нині — завідувач відділу цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

У 1987 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Організаційно-правові і громадські заходи попередження порушень трудової

дисципліни» (спеціальність 12.00.05). У 2003 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин» (спеціальність 12.00.05). Вчене звання професора присвоєно у 2007 р. Обрана членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2008 р.

Напрями наукової діяльності – трудове право, право соціального забезпечення. Опублікувала понад 100 наукових та навчально-методичних праць.

Член редакційних колегій наукових видань «Право України», «Правова держава», «Держава і право», «Актуальні проблеми права: теорія і практика». Член спеціалізованих учених рад в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України та в Національному університеті «Одеська юридична академія». Була членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді України.

Заслужений діяч науки і техніки України (2009). Нагороджена Грамотою Верховної Ради України (2004). Лауреат премії НАН України імені М. П. Василенка (2000).

ШУМИЛА Миколу Єгоровича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 12 жовтня 1949 р. у селі Шумили Лебединського району Сумської області. У 1968 р. закінчив Лебединське педагогічне училище ім. А. С. Макаренка, а у 1975 р. – Харківський юридичний інститут. З 1975 р. по 1983 р. працював слідчим в органах державної безпеки. У 1983-86 рр. – навчався в очній аспірантурі Вищої Червонопрапорної школи КДБ СРСР. У 1986-96 рр. – викладач, старший викладач, доцент, професор кафедри кримінального права і процесу, начальник кафедри криміналістики Вищих курсів КДБ СРСР (м. Київ) – Інституту підготовки кадрів СБУ. У 1996-99 рр. – докторант Національної академії СБУ. У 1999 – 2002 рр. – професор кафедри кримінального права та кримінального процесу Національної академії СБУ. У 2003-2007 рр. – проректор з наукової роботи Університету економіки та права «КРОК». У 2008-2012 рр. – проректор з навчальної роботи Національної академії СБУ. З 2012 р і по теперішній час – професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1987 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Притягнення як обвинуваченого» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання доцента присвоєно у 1992 р. У 1999 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні та практичні проблеми реабілітації у кримінальному процесі України» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання професора присвоєно у 2001 р. У 2017 р. обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

Напрями наукових досліджень — докази і доказування у кримінальному процесі, реабілітація у кримінальному судочинстві України, процесуальна форма досудового розслідування, взаємозв'язок оперативно-розшукової і кримінально-процесуальної діяльності. Автор понад 170 наукових та навчально-методичних праць.

Брав участь у підготовці проектів Законів України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про порядок відшкодування шкоди громадянинові, завданої незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду». З 1992 р. по 2009 р. – член робочої групи з розробки проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Був членом науково-консультативних рад при Верховному Суді України та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Член спеціалізованих учених рад у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Член редакційних колегій наукових видань «Вісник кримінального судочинства», «Вісник Національної академії СБУ».

Заслужений діяч науки і техніки України (2010). Нагороджений знаком "Відмінник освіти" (2002), відзнакою МОН України «За наукові заслуги» (2010), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2010), Грамотою Генеральної прокуратури України (2018). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2013).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2019 році науковцями університету випущено наукові та навчальні видання:

Боняк В. О., Коломоєць Ю. О. Конституційне право на страйк в Україні: теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 168 с.

ISBN 978-617-7665-30-3

У монографії комплексно досліджено конституційне право на страйк в Україні: з'ясовано юридичну природу досліджуваного правового феномена, його зміст, гарантії, критерії допустимості та форми обмеження.

Удосконалено термінологічну базу за темою дослідження – сформульовано авторське визначення поняття "конституційне право на страйк", виокремлено його суттєві ознаки, охарактеризовано нормативно-правові та організаційно-правові гарантії реалізації досліджуваного права в Україні.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до чинних законів України та прийняття нових актів, що сприятиме покращенню забезпечення цього права.

Для науковців, здобувачів вищої освіти, практичних працівників, усіх, хто цікавиться проблематикою прав людини.

Кононець В. П. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції щодо забезпечення публічного порядку та безпеки в аеропортах : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 156 с.

ISBN 978-617-7665-68-6

Монографію присвячено комплексному та системному аналізу нормативно-правової бази та наявних наукових джерел, що визначають сутність та особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в аеропортах України, а також окреслюють напрями вдосконалення чинного законодавства в даній сфері, з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень, висновків, пропозицій, що мають важливе теоретичне та практичне значення щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в аеропортах України.

Видання розраховане на професорсько-викладацький склад, ад'юнктів, аспірантів, здобувачів та студентів вищих навчальних закладів юридичних вузів і факультетів, практичних працівників правоохоронних органів.

Павлова Н. В., Птушкін Д. А., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 196 с.

ISBN 978-966-916-700-2

У монографії з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян, окреслено способи, слідову картину таких злочинів, досліджено особу злочинця й потерпілого. Розкрито особливості організації та планування розслідування шахрайства, пов'язаного із нерухомістю. Досліджено особливості аналізу первинної інформації та обставини, що підлягають встановленню. Запропоновано алгоритми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях почат-

кового етапу розслідування. Наголошено на проблемних питаннях взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, органами державної влади й місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями. Удосконалено тактичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій. Досліджено особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів вказаної категорії.

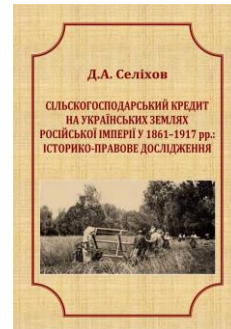
Для науковців, викладачів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, ад'юнктів та аспірантів, працівників поліції, прокуратури та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Селіхов Д.А. Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 296 с.

ISBN 978-617-7665-65-5

Уперше в українській історіографії на основі комплексного дослідження теоретичних та практичних аспектів розкрито історію правового регулювання сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття. Основну увагу в монографії акцентовано на таких формах сільськогосподарського кредиту, як викупна операція відповідно до законодавчих актів 1861 р., а також діяльності державних і акціонерних земельних банків, дрібному земському і державному меліоративному та переселенському кредитуванню аграрного сектора економіки країни.

Зміст монографії може бути корисним для дослідників і практиків сільського господарства, фахівців з історії держави і права України, аспірантів, студентів юридичних та економічних навчальних закладів, усіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

Стояцька Г. М. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 142 с.

ISBN 978-966-981-237-7

У посібнику розкриваються та описуються основні процедурні кроки методики наукової діяльності та типові правила і норми, які на сьогодні існують у царині підготовки та оприлюднення результатів наукових досліджень, основні тенденції організації наукового процесу щодо структури наукових рукописів та підготовки академічних публікацій.

Навчальний посібник розраховано на здобувачів вищої освіти другого (магістерського) та третього (доктора філософії) рівнів, які вивчають дисципліни «Методика наукової діяльності» та «Методологічні проблеми підготовки дисертаційних досліджень» у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 136 с.

ISBN 978-617-645-347-5

У монографії науково обґрунтовано кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, створено на цій основі удосконалену конструкцію ст. 336 КК України та розроблено рекомендації з удосконалення відповідних законодавчих положень і практики їх застосування.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) закладів вищої освіти, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також усіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

ЛИТВАК Олег Михайлович
28.08.1949 – 18.09.2019

Народився в с. Олещин Тлумацького району Івано-Франківської області. Закінчив Харківський юридичний інститут у 1974 р. Доктор юридичних наук (2002), професор (2004).

У 1974-76 рр. в. о. помічника прокурора, старший слідчий прокуратури Івано-Франківської області, 1976-78 рр. – в. о. помічника прокурора, слідчий прокуратури Харківської області. 1978-87 рр. – старший слідчий, слідчий, прокурор прокуратури Івано-Франківської області.

У 1987-1992 рр. – прокурор, слідчий, старший слідчий, заступник начальника слідчої частини, заступник начальника управління прокуратури СРСР, м Київ.

З 1992 по 1994 р. – начальник слідчого відділу - заступник начальника слідчого управління, перший заступник Генерального прокурора України, перший заступник Генерального прокурора України - начальник Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України.

У 1995 р. працював директором Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. 1996- 97 рр. – помічник Президента України, Голова координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України, Директор Національного бюро розслідувань України.

1997-98 рр. – в. о. Генерального прокурора України. У 1998 – 2002 рр. – народний депутат, заступник голови Комітету Верховної Ради України.

У 2003 р. працював проректором Київського міжнародного університету.

У 2003-2004 рр. – провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004-2005 рр. – професор Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ (нині – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ).

У 2005 р. професор Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, м Черкаси; 2005-2007 рр. – провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007-2008 рр. – радник Президента України, у 2008-2010 рр. – керівник Головної служби з питань діяльності правоохоронних органів Секретаріату Президента України.

Автор праць: «Злочинність, її причини та профілактика» (1997), «Функції прокуратури України» (1998), «Прокуратура України» (1998), «Державний вплив на злочинність: кримінально-правове дослідження» (2000).

ТЕРЕЩЕНКО Анатолій Іванович
01.07.1945 – 02.09.2019

Народився в м. Гребінка Полтавської області. З 1974 р., після закінчення Харківського юридичного інституту працював на посаді слідчого, старшого слідчого, заступника начальника слідчого відділення Амур-Нижньодніпровського районного відділу міліції м. Дніпропетровська.

З 1982 р. на викладацькій роботі. Проїшов шлях від викладача циклу юридичних дисциплін Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР, у подальшому – Дніпропетровського училища міліції МВС України, до начальника кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. Після звільнення зі служби у званні полковника міліції працював у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ на посаді доцента кафедри кримінального права та кримінології. У 2009 р. присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

За час роботи в навчальному закладі у складі батальйону школи міліції разом з курсантами брав участь у підтриманні громадського порядку під час проведення Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві 1985 р., ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 1987 р., а також у зонах міжнародних конфліктів на території СРСР 1988-89 рр.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Алімкулов Нур-Ахмет Сікімович – старший науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного інституту Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан

Волошина Марина Олександрівна – доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Голобутовський Роман Зіновійович – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

Єгоров Сергій Олександрович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Каріпова Айнагуль Тукенівна – старший офіцер з особливо важливих справ Департаменту превенції Агентства Республіки Казахстан з протидії корупції, кандидат юридичних наук

Кирбят'єв Олег Олександрович – докторант Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету, доктор юридичних наук, доцент

Кіріленко Федір Олександрович – заступник начальника управління медіакомунікацій Міністра Департаменту організаційно-апаратної роботи Міністерства внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук

Кобзар Олександр Федорович – начальник кафедри забезпечення державної безпеки Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, доктор юридичних наук, доцент

Козелецька Наталія Іванівна – доцент кафедри кримінального права та кримінології Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент

Коліуш Олег Леонідович – суддя Вищого антикорупційного суду

Корнієнко Максим Вікторович – в.о. завідувача кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кравчук Мар'яна Юрївна – доцент кафедри кримінального права та процесу Тернопільського національного економічного університету, кандидат юридичних наук

Краснобрижний Ігор Володимирович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Курило Володимир Іванович – завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Кучук Андрій Миколайович – професор кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, доктор юридичних наук, доцент

Легеца Євген Олександрович – професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, професор

Макушев Петро Васильович – декан юридичного факультету ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», доктор юридичних наук, професор

Малишко Валерій Миколайович – доцент кафедри європейського і міжнародного права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат юридичних наук, доцент

Марисюк Костянтин Богданович – професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, доцент

Маханов Талгат Габітович – старший науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного інституту Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі

тури Республіки Казахстан

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Мирошніченко Володимир Олексійович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент

Мисливий Володимир Андрійович – професор кафедри публічного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», доктор юридичних наук, професор

Михайлик Олександр Григорович – докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», кандидат юридичних наук

Нестерович Володимир Федорович – завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, доцент

Носач Андрій Володимирович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Омаров Єрбол Абгаєвич – головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного інституту Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, доктор PhD

Пиріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Потіп Микола Миколайович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», кандидат юридичних наук

Прокопов Сергій Олександрович – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пузирьов Михайло Сергійович – професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби, доктор юридичних наук

Репан Микола Іванович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сироїд Тетяна Леонідівна – завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Стацак Микола Володимирович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Степанюк Руслан Леонтійович – професор кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Столітній Антон Володимирович – радник директора Державного бюро розслідувань, доктор юридичних наук, доцент

Таштан Джошкун – професор Національної академії поліції Турецької Республіки, доктор права

Тертишник Володимир Митрофанович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, професор

Тищенко Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Тіщенко Світлана Олександрівна – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Федоренко Владислав Леонідович – директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Філіпенко Наталія Євгенівна – провідний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук, доцент

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України

Фоя Оксана Анатоліївна – судовий експерт лабораторії промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Халафли Алі Халаф огли – докторант Бакинського державного університету, Азербайджан

Чабанець Тетяна Миколаївна – судовий експерт лабораторії промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Чаплинська Юлія Анатоліївна – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Юшкевич Олена Геннадіївна – доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліцейської Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

TABLE OF CONTENTS

POLICING: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Fomenko A.Ye. Foreign experience in providing administrative services and their use in the activities of the National Police of Ukraine	6
Kobzar O.F. Use of the experience of police activities of the leading European countries of in the activities of the National Guard of Ukraine	18
Ivanytsya A.V. Experience of training of police personell in the leading democratic states of the world ...	22
Myroshnychenko V.O., Krasnobryzhy I.V., Hrebenyuk A.M. The effectiveness of biometric technologies and features of their use in access control systems	29
Yushkevych O. G. Features of police reform in Ukraine on the way of European integration	33

ISSUES ON THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Kirichenko Yu.V. The obligation not to harm nature, cultural heritage, compensate for the damage caused: some issues about its constitutional recognition	38
Kuchuk A.M. Legal culture: the need for a paradigm change	42
Nesterovych V.F. Decentralization as constitutional principle of realization of public power is on regional and local levels	47
Syroid T. L. Legal basis of the european union security policy: from the origins to the present times	54
Malyshko V.M. Religious component of evolution of organizational and legal institute of privatering in the First British Empire (1583–1783)	61
Khalafli A. International legal responsibility for the use of nuclear energy	67

PUBLIC ADMINISTRATION. ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREARS OF SOCIAL RELATIONS

Koliush O.L., Leheza Ye. O. Legal basis for preventing corruption during supply of administrative services	73
--	----

Makushev P. V.

Administrative and legal status of the State Executive Service:
the problems of improvement 79

Sobakar A.O.

Relations between state control and administrative observation
as a public administration means 86

Fedorenko V.L., Chabanets T.M., Foya O.A.

Providing the customs authority of Ukraine the control over the movement
of goods that contain signs of intellectual property objects:
problems of the theory and practice of forensic research 92

Tishchenkova S.O., Tyshchenkova I.O.

Migration processes in the modern world: legal, economic and socio-cultural aspects 103

Holobutovskiy R.Z.

Administrative and legal aspects of professional training
for personnel for justice system of Ukraine 108

Potip M.M.

Administrative and legal guarantees of the state privatization policy in Ukraine 116

CURRENT ISSUES OF COMBATING CRIME

Karipova A.T., Omarov Ye.A., Alimkulov N.-A.S., Makhanov T.G.

Types of procedural costs: comparative legal analysis
of criminal procedure legislation of Ukraine and Kazakhstan 123

Kurylo V.I., Kravchuk M. Yu.

Role of Interpol in combating bioterrorism 134

Marysyuk K.B.

One more to the question on the typology of a violent criminal 139

Mironyuk R.V., Koshkun T., Repan M.I.

Coercive measures of influence applied to persons who have committed
domestic violence and victim's protection measures
for the legislation of Ukraine and Turkey: a comparative analysis 144

Myslyvyy V.A.

Criminal-legal meaning of the state of intoxication in crimes
under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine 151

Pyrh I. V., Prokopov S. O.

Complexes of investigative (search) actions at detection
of the narcotic means transported by rail 158

Puzyryov M. S.

Some terminological issues of violence in the criminal law of Ukraine 163

Stashchak M.V. Yegorov S.O.

Operational-search description of pickpocketing 169

Stepaniuk R.L.

Specificities of the assignment of forensic molecular-genetic
examination while investigating murders 174

Stolitnii A.V. Electronic component in the criminal procedural law of the Republic of Kyrgyzstan	180
Tertyshnyk V.M. Integrative model of the principles of the rule of law and its implementation in the development of the doctrine and procedural forms of competitive criminal justice ...	187
Chaplynska Yu. A. The issue of essence and structure of forensic description of crimes	194
Voloshina M.O. Separate features of organization of operative search of primary operational-search information by units of the National Police of Ukraine	199
Kyrbiatiev O.O. Criminal-legal protection of professional activity of law-enforcement officers under legislation of some foreign countries	204
Kirilenko F.O. Dynamic of clearance of criminal offences in 1960-2018	212
Kozeletskaya N.I. Criminal law and its efficiency in human trafficking combatting: retrospective aspect	223
Korniyenko M.V. Information support of detection, investigation and prevention violent crimes against children	232
Mykhailyk O. H. Victimological characteristics of victims of violence in penal institutions	238
Nosach A.V. State sovereignty and territorial integrity - fundamental national interests of Ukraine	244
Filipenko N. Ye. Private theory of expert prevention: genesis and current status	250
<i>Reviews</i>	256

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events	260
International cooperation	261
Personalities	267
New editions	272
In memory of scholars	274
<i>Authors</i>	275

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2019

№ 3 (100)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 01.11.2019. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 22,40. Обл.-вид. арк. 23,16.
Зам. № 07/19-зб. Тираж – 70 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.